STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 05982

GEZAMELTE SHRIFTEN

Sholem Asch

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights
in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain
or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does –
please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

שלום אַש

געזאַמעלטע שריפטען

דאס בוך פון צער

זעקסטער באַנד

צווייטע אויסגאַבע.

ארויסגעגעבען פון

שלום אַש קאָמיטע.

1923

Copyright by
Sholom Asch
1923

דאס בוך פון צער

דער אידישער סאלדאַט.

(ערצעהלונג)

דאס יאהר איז געווען דאס גרעאטעסטער יאהר צייט מענשען געדענקען, און די צייט איז געווען די הערליכסטע — דער רייפער זומער. אלעס אויף די פעלדער און די לאנקעס, אין די גערטנער און אין די סעדער איז געווען רייף, אויסגעוואקסען און האט געווארט אויפ'ן שפייכלער. די הויפען און די שפייכלערס זיינען געווען איבערפילט פון די אראבגענומענע תבואות. די עפעל האבען געבויגען די צווייגען צו דער ערד. די ברייט־בייכיגע ארבוזען און באנעס האבען זיך געבריהט אין ווארעמען זאמד און געגילדעט זייער אראנזשען קאליער אין דער זונן, און די בלעטער פון וויין זיינען שוין געל געווארען פון רייפקייט. די תבואות פון די פעלדער זיינען שוין געווען לאנג אראבגענומען און צוזאמענגעלעגט אין קופעס אין די שפייכלערס און געווארט אויף די דרעש מאשין. און די פעטע שעפסען זיינען געגאנגען אויף די אבגעשניטענע פעלדער און אויפגעגעסען די פערגעסענע און איבערגעבליבענע זאנגען. נאר בחנם האבען די תבואות געווארט אויף די דרעש הענד, און מיט פערוואונדערונג האבען זיך די רייפע בלאהע בעהויכטע פלוימען געוועקט יעדען פריה־מארגען און געקוקט אויף זייערע געפאלענע חברים וואס פוילען אויף דער ערד, און נישט פערשטאנען פאר וואס דער גערטנער זאמעלט זיי נישט אין די טונען. די פעטע וויין־הענגלעך האבען געבויגען זייערע דינע, געל אבגעברענטע צווייגעלאך צו דער ערד און געווארט מיט אונגעדולד אויף דעם קלייבער. אפילו די שעפסען, וואס דער קליינער שעפער־יונג האט יעדען פארנאכט

פון פעלד צוזאמענגעטריבען צום טייך, האבען זיך געלייגט אין וואסער, געטאַרעט זייער געגרייזעלטע וואל אין וואסער זאמד און נישט גע־וואוסט פאר וואס עס קומט נישט דער שערער און בעפרייט זיי נישט פון די פעטע משא וואל וואס איז אנגעוואקסען אויף זיי.

בחינם האבען די תבואות אין די הויפען און די פרוכטען אין די גערטנער געווארט אויף זייערע בעלי־בתים.

אין א שעהנעם נאכמיטאג איז דער גמינע שרייבער ארוים אין גאס פון דארף און מיט א טרומפייט צוזאמענגערופען די פויערים פון פעלד און זיי פארגעלעזען דאס פאפיער, וואס איז פון שטאדט צוגע־שיקט געווארען. און עס איז נישט אויסגעגאנגען קיינע פיער און צוואנציג שעה און דער פויער פון פעלד און דער גערטנער פון סאד, זיינען געווארען אין זעלנערשע מלבושים איבערגעטהאן. אלע האבען געקראגען איין אויסזעהן. עס איז שוין נישט געווען נישט קיין פויער, נישט קיין פישער, נישט קיין קאוואל און נישט קיין טישלער — אלע זיינען זיי געווען סאלדאטען, בעלאדען פון קאפ ביז די פיס מיט כלי זין. אלע וועגען, אלע טייכען האבען זיי געפיהרט פון די דערפער, פון די שטעדט מענשען צו הרג'ענען, אדער אליין גע'הרג'עט צו ווערען.

דורך צעהנדליגער יאהרען האבען פאבריקען געהאלטען אין איין אויסארבייטען כלי משחיתים. צעהנדליגע טויזענדער מענשען זיינען געווען בעשעפטיגט דערביי, און זיי האבען מיט זייער חכמה און פליים אויסגעגאסען פון מעטאל און בראנז גרויסע, גרויסע האַרמאטען און צו־געפערטיגט צו זיי גרויסע גראנאטען, וועלכע זיינען געווען אנגעפילט מיט דינאמיט און אלערליי צושטערענדע מאטעריאלען. גרויסע חכמים זיינען געזעסען בעהאלטען אין זייערע חדרים און געקלעהרט טאג און נאכט ווי אויסצוגעפינען נאך גרעסערע כלי משחיתים און נאך גרע־סערע באמבעס, וועלכע זאלען זיין אנגעפילט מיט נאך געפעהרליכערע שטאפען וואס מעהר צו פערניכטען.

און יעצט פיהרען גרויסע שטארקע פערד, פיער געשפאנט, צו איין כלי משחית איבער די פייכטע, שווארצע פעלדער פון דער פוילישער פראווינץ קויאווע. נאך א טאג פריהער זיינען די לייכטע רייטער אויס־געריטען. געבראכט האט מען זיי פון דעם וויטען זונענדיגען לאנד, וואס ליגט אין טהאל פון טייך טערעק, הינטער די קאווקאזע בערג. עס ציהען זיך אויף יענע ליכטיגע, פרעהליכע פעלדער ביי די טייכען פון דאן

און טערעק פרייע העלדישע יעגער, וועלכע רייטען אויף לייכטע פערד אין די סטעפען ארום. און געפיהרט האט מען זיי דא אהער און אויס־געשיקט פריהער אויסצוגעפינען דעם פיינד — מענש. דערנאך האבען זיך געצויגען גאנצע רייהען מענשען פון פארשיעדענע נאציאנען: רוסען, רוטהענער, ליטווינען, פאליאקען, אידען — מענער פון פער־שיעדענע לענדער. אלע האבען זיי יעצט אויסגעזעהן גלייך, אלע אין די אייגענע גראהע ערדיגע יוניפארמען און אנגעלאדען מיט א ביקס אויף דער האנד און מיט א ראנעץ פון הינטען. און נאך זיי פאהרען די שווערע הארמאטען אין די פייכטע שווארצע ערד. די גרויסע, שטארקע פערד קרעכצען, שלעפענדיג אין געשפאן די גרויסע וועגען, אויף וועלכע עס זיינען אנגעלאדען אין מעטאלענע קאסטענס די באמבען און די קוילען; און נאך זיי, אין אן אונענדליכע צאהל, ציהען זיך וועגען קיכען, וואס פארשטעלען די לופט מיט זייער רויך. עס הויבט זיך אויף א שטויב פון די סטאדעס בהמות, וואס מען טרייבט נאך זיי. עס שלעפען זיך וועגען פאר קראנקע פון רויטען קרייץ, איינצעלנע פערד, אויטאמאבילען, וועגען מיט ברויט, וועגען מיט קרויט און היי, אזוי אהן א צאהל, אהן אן ענד...

די ארמעע פון גענעראל ל. וועלכע האט נאכגעיאגט דעם פיינד אויף די פוילישע קויאווע, איז געבליבען רוהען אויף א גרויס פעלד אונטער קליינע בערגלאך. די ארמעע איז געבליבען אין רעזערוו און האט געווארט אויף איהר רייהע צו געהן אין פראנט. דערווייל אבער זיינען די זעלנער געווארען אונגעדולדיג פון דער תמיד'יגער בעוועגונג, פון לויפען פון איין פעלד אויפ'ן צווייטען, אהן צו געבען איין שאס און אהן אנצוזעהן דעם פיינד אין די אויגען. ביז איצט האט זיך די ארמעע געהאלטען אין איין איילען, אז עס איז נישט געווען קיין צייט נישט נור איבערצונעכטיגען אויף אן ארט, נאר אפילו ווארעם געקעכץ צו עסען. מען האט שוין איינינע מאל אויף די ערטער, וואו מען איז גע־בליבען רוהען, אויסגעגאסען פון די קיכען דאס פארטיגע געקעכץ, ווייל עס איז אבגעגעבען געווארען דער בעפעהל זיך צו בעוועגען. עס האט געהייסען, אז דער פיינד טרעט פלינק אב אהן א שלאכט און מען דארף איהם נישט לאזען אבשטעלען זיך, בעפעסטיגען. און די איילעניש און דאס אייביגע ווארטען אויפ'ן פייער און זוכען דעם פיינד, האט די סאלדאטען מעהר אויסגעמוטשעט און אויפגערעגט, ווי ווען זיי וואלטען

זיך געפונען אונטערן פייער פון די הארמאטען. ערשט יעצט איז אבגעגע־ בען געווארען דער בעפעהל אויפצושלאגען די געצעלטען און אוועק־ לייגען זיך אברוהען. די פארפאסטען האבען זיך דערוואוסט, אז דער פיינד האט זיך פערשטארקט אונטער די בערגלאך און פערנעהמט א שטארקע פאזיציע, וואס עס וועט נישט זיין אזוי לייכט איהם אוועק־ צושלאגען. די ארמעע איז אויך געווען צו מיעד יעצט צו מאכען אן אטאקע, האט מען איהר געהייסען אברוהען אויף דער פאזיציע וואס זי האט פערנומען, פארצובערייטען זי צו דער אטאקע וואס וועט פארקומען אין א פאאר טעג.

אין א קליינע צייט ארום איז דאס קרויט פעלד, אויף וועלכען די ארמעע האט זיך אבגעשטעלט, פערוואנדעלט געווארען אין א לאגער, ווי די ארמעע סאלדאטען וואלט דא זיך פעסט איינגעפונדעוועט. עס האט זיך געטראגען אין דער לופטען דאס רויך פון קיך וועגען, וועלכע האבען זיך אבגעשטעלט אין מיטען דער ארמעע. דער געשטאנק פון גע־ נעקאכטע פלייש און צולאזען פעטס האט זיך געהערט פון די קיך און גערייצט דעם פערשלונגענעם אפעטיט. דא און דארט האבען סאל־ דאטען געשייערט מיט די ערד די צינענע טעפלאך, די כלים און די בעקענס — און געשטיפט זיך מיט די כלים ארום דעם קעסעל. דא און דארט האבען סאלדאטען אנגעווארפען ארום די געצעלטען זייער אנגעטהועכטס, אויסגעטהאן די שטיוועל, איבערגעוויקעלט די אנר־ טשקעס און עס האט זיך געטראגען אינאיינעם מיט דעם געקעכטס דער ריח פון מענשען־שוויים און דזשעגעכץ. די געשמאקען האבען היימליך געמאכט דעם לאגער און מען האט זיך געפיהלט ווי מען וועלט שוין דא לענגס געוואהנט. וואו מען האט זיך ארומגעקוקט האט מען געזעהן סאלדאטען, טהייל זיינען געווען פערנומען מיט אויפשלאגען געצעלטען, טהייל מיט איבערטהאן זיך די שטיוועל — און אלע מיט די כלים פון עסען.

צווישען די סאלדאטען וואס האבען זיך געשטיפט ביים קעסעל פון דער פערטער ראטע פון אכט און פיערציגסטען שיסער־פאלק האט זיך אויך געפונען דער איין־יעהריגער איד אסנת, אז ער האט דער־ טאפט דאס אנגעפילטע קעסעלע האט ער זיך געלאזט צו זיין ווינקעלע

וואו זיינע האבען געוואהנט צוזאמען. נור עס האט איהם אבגעשטעלט פאלגענדע סצענע:

צוויי קליין רוסישע סאלדאטען אשמין און קאזלאוו האבען גע־האלטען דעם אידישען סאלדאט לעווין ביי די הענד און דער קאזאק ארבוז האט איהם א שטיק טריפענדיגעס חזיר געשטופט אין מויל. דער איד האט פערביסען די צייהן, די אויגען האבען איהם זיך ווייט ארויסגעזעצט און געקאפיעט די סאלדאטען מיט די פיס. — דער ריח פון טריפענדען חזיר האט איהם געריייצט צו ברעכען — און ער האט מורא געהאט די צייהן צו עפענען, נור דאס ווארימע שפייעכץ וואס האט זיך אנגעקליבען אין זיין מויל האט איהם געווארגען און דער איד האט ארום זיך געשפיגען און די סאלדאטען האבען געלאכט און גע־שריען:

— עס, דו מוזט עסען, גאט'ס שפייז פערשעהמסטו — פאר מענ־שען געמאכט, ניט פאר חיות.

— לאז איהם ניט אב, — ער מוז עסען — ער מוז — ער מוז...

אסנת איז געשטאנען א ווייליע. עס האט איהם עפעס אזוי מאדנע אנגעריהרט דער ארימער אידעל אין די הענד פון די סאלדאטען, וואס האט זיך אזוי רחמנות'דיג געווארפען. ער האט ניט געקלערט א מי־נוט, איז צוגעגאנגען און אנגענומען דעם אידישען סאלדאט און ארויס־גענומען איהם אהן ווערטער פון זייערע הענד. די זעלנער האבען איהם פערוואונדערט אנגעקוקט: זיי האבען דערזעהן, אז ער איז אן איין יעהריגער, האבען זיי פאר איהם דרך ארץ געקראגען און אפגעלאזען דעם אידישען סאלדאט. ער האט איהם מיטגענומען מיט זיך און זיך אוועקגעזעצט אין א ווינקעל. אסנת האט רוהיג גענעסען זיין געקעכטס. דער אידישער סאלדאט האט זיך א קורצע צייט אבגערוהט, געלעגען אויף דער ערד און אבגעאטהעמט פון דעם בארעווען זיך מיט די זעלנער, דערנאך האט ער זיך אויפגעהויבען און אוועקגעשטעלט זיך דאווענען שמונה־עשרה. אסנת האט איהם אנגעקוקט, געזעהן ווי דער אידישער סאלדאט שאקעלט זיך פרום און האט נישט קיין מורא, און עס ארט איהם נישט וואס די ארומיגע סאלדאטען קוקען אויף איהם פערוואונדערט, לאכען, און זאגען גראבע ווערטער. אסנת'ן איז עפעס יעצט איבערדריסיג געווארען דאס עסען. ער האט עס אויס־געגאסען, פערדויכערט א פאפיראס און איז געלעגען.

אז דער איד האט אבגעדאווענט, האט ער זיך אוועקגעזעצט אין א ווינקעל, אבגערוקט פון אנדערע, ארויסגענומען פון דער קעשענע א פלעשעל וואסער, געוואשען זיך די הענד, און גענומען זיך צו טרוקען ברויט מיט א שטיקעל קעז, וואס ער האט געהאט ביי זיך.

אסנת'ן האט פערוואונדערט די פרומקייט פון'ם אידישען סאלדאט אין דער צייט פון מלחמה. האט ער זיך צוגערוקט צום איד און איהם געפרעגט:

— וואס, לעווין, איהר זיינט א רב, וואס איהר זיינט אזוי פרום?

— א רב — האט לעווין געלאכט — מען מוז דען זיין א רב, כדי א איד צו זיין?

— אבער ווי קענט איהר דאס אויספיהרען יעצט, אין דער צייט פון מלחמה?

— וואס איז דען דא אזעלכעס אויסצופיהרען? דער רבונו של עולם העלפט דעם, וואס וויל איהם דיענען. אט געפינט זיך דער איד, דער פאדריאטשיק, שיקט ער מיר צו א אידיש מאכל, מען קומט דורך.

— און וואס טהוט איהר אז מען איז אין וועג?

— דאווען איך אין וועג, ווי ווייט איך קען.

אסנת האט א מינוט געשוויגען.

לעווין האט זיך אפגערופען ערנסט:

— אז נישט יעצט, ווען מען איז יעדע מינוט אין סכנה, טא ווען דען זאל מען דאס אידישקייט אבהיטען? אז יעדען אויגענבליק קען מען, חלילה, אהין גערופען ווערען...

אסנת האט איהם אנגעקוקט, האט געזעהן, אז דער איד גלויבט זיכער אין יענער וועלט; אז עס וועט אויסקומען, וועט ער זי האבען פארטיג, און ער האט איהם מקנא געווען.

— איהר האט א פרוי?

— א פרוי מיט צוויי קינדער — קרעכצט דער איד.

— נו? — פרעגט אסנת.

— נו, און אזוי איז מען דען נישט אין גאט'ס האנד? אז עס איז באשערט צו לעבען, וועט דאך דאס פייער מיידען: נעבען דיר וועסטו עס זעהן, און עס וועט ניט האבען קיין שליטה אויף דיר. און אז חלילה נישט, וואס וועט דיר העלפען, אז דו וועסט דיך בעהאלטען? אין א

לאך וועט עס דיך געפינען, אז עס וועט קומען דיין צייט — האט דער איד געזאגט מיט זיכערהייט און רוהיגקייט.

אסנת האט איהם בעוואונדערט און מקנא געווען, — דעם אידען, וואס היט אָב זיין אמונה אפילו אונטער'ן פייער פון שונא, צווישען גויים, גלויבט אז א בעזונדערע קראפט פיהרט זיין וועג און בעשטימט זיין גורל.

— הייסט עס, אז איהר האט נישט קיין מורא פאר'ן טויט?

— נישט קיין מורא! — וואונדערט זיך לעווין, — אודאי האב איך מורא פאר'ן יום הדין. נאר וואס דען זאל מען טהאן? מילא דאס מייניגע טהו איך אזוי וויט ווי איך קען. אז מיר געהען ארויס אין דער פריה, זאג איך אָב ווידוי, איך בעט נאר דעם רבונו של עולם, אז ווען שוין יא, זאל איך די זכיה האבען צו קומען צו קבר ישראל און, ווען דאס איז מיר נישט באשערט, זאל איך כאטש ביים שכל זיין „שמע ישראל" צו זאגען, — ווארים מען זאגט: דעם פיינד'ס קוילען נעהמען אָב דעם שכל. די זעלנער שטארבען אהן חושים. איז עס וואהר?

— איך האָב נישט געהערט דערפון — זאגט אסנת.

א מינוט האבען זיי ביידע שטיל געשוויגען און צוגעקוקט זיך צו די אונטערגעהענדע זונן. פון דא און דארט האבען זיך געריכערט פייערלאך פאר די געצעלטען, און די זעלנער זיינען געווען אויסגעזעצט ארום די פייערלאך. פון טהייל פייערלאך האט זיך געהערט א טרויער־ריג בענקענדיג ליעד, וואס האט דערמאנט אן דער היימאטה. פון טהייל פייערלאך איז דערגאנגען א געזונד לאכען און א פרייד פון יוגענד. דאס גאנצע לאגער האט געשטעקט אין א וואלקען פון שטויב און רויך, וואס איז אויפגעגאנגען פון די פייערלאך ארום די געצעלטען, און דער וואלקען פון רויך האט זיך אבגעשלאגען אן די רויטע אונ־טערגעהענדע זונן.

אסנת האט זיך אפגערופען:

— און א ציצת־כנפות טראגט איהר?

לעווין האט זיך פערשעהמט:

— וועגען וואס פרעגט איהר דאס? אודאי טראג איך א ציצה־כנפות.

— מען זאגט אז א איד שטארבט בעגראבט מען איהם אין טלית. אפילו דעם שלעכטסטען איד בעגראבט מען אין א טלית, דאס איז, אזוי צו זאגען, די אידישע פאהן. איז עס וואהר?

— געוויס איז עס וואהר. און אז חלילה עס וועט אויסקומען און זיין ווילען וועט געשעהן, וועל איך מיר פארשטעלען מיט'ן ציצה־כנפות די אויגען, כדי מען זאל מיר דערנאך דערקענען, אז איך בין א איד — ווייזט לעווין אויף די ציצית, וואס ער האט ארויסגעצויגען פון אונטער'ן מונדיר.

— הייסט עס: אונטער דער אידישער פאהן? — שמייכעלט ערנסט אסנת און פערקלעהרט זיך.

דער פארנאכט איז קאלט, טהייל פייערלאך ווערען אויסגעלאשען, דא און דארט ווערט שטיל, און די נאכט רוקט זיך צו איבער'ן לאגער.

זיי האבען נאך פערבראכט א ווײלע אין שווייגען. עס איז טונ־קעל געווארען. באלד האט זיך דערהערט א טרומפייטערן, און די סאל־דאטען האבען זיך איינציגווייז אויפגעהויבען און זיך צוגאנגען אין די געצעלטען אריין שלאפען, ווארים זיי זיינען אזוי אויך שוין מיעד געווען און שלעפעריג.

אז די סאלדאטען זיינען אוועק, איז אסנת געבליבען אליין זיצען פאר דער שוועל פון זיין געצעלט. עס איז שוין געלעגען די נאכט ארום דעם לאגער. געווען א ליכטיגע און א קאלטע נאכט. די צוויי אהן־בלעטערדיגע טאפאלען אויפ'ן בערגעל האבען אין לבנה־ליכט אויסגע־זעהן ווי שרעקעדיגע שדים, און די געצעלטען אויף דעם גרויסען פעלד האבען געווארפען זייערע שאטענס. דא און דארט האבען זיך געררוי־בערט די פייערלאך, עס זיינען ארומגעגאנגען צווישען די געצעלטען, ווי שאטענס, איינצעלנע זעלנער אין מאנטלען געהילט. עס האבען זיך געהערט איינצעלנע שטימען רופען. אסנת איז מיעד געווען און שלעפעריג, כאטש דער געשפרעך פון די סאלדאטען האט איהם דענער־ווירט און געמאכט איהם עפעס אונרוהיג. ער איז אריין צו זיך אין גע־צעלט. די חברים זיינע, פון די איין־יעהריגע, זיינען שוין געשלאפען ארומגעהילט אין זייערע מאנטלען, און אין געצעלט איז געווען גענוג

ווארים פון דער פארע, וואס האט געיאגט פון זייערע יונגע, געזונטע שלאפענדע קערפערס.

אסנת האט זיך געווארפען אין זיין ווינקעל, עפעס דארט אונטער־געלייגט אונטער זיך, גוט זיך איינגעוויקעלט אין זיין מאנטעל, פערנור־רעט ערגעץ וואו דאס פנים און נישט דערפיהלט דאס פייכטקייט פון דער ראסע, וואס נישט קוקענדיג אויפ'ן געצעלט, האט זי זיך דאך אריינגעקראגען אויף די ציטערענדע בלעטער פון קרויט, — און ער איז באלד איינגעשלאפען.

ער איז אבגעלעגען א פאאר שעה. די ראסע אבער, וואס זעצט זיך אויף דער שווארצער טארף־ערד, איז אזוי געדיכט און פייכט, אז זי צוקנעט די ערד ווי ליים. אסנת האט באלד אנגעהויבען דערפיהלען די פייכטקייט, וואס האט דורכגענעצט זיין מאנטעל, זיינע מלבושים און איז דערגאנגען ביז צום לייב. צוערשט איז די פייכטקייט געווען אנגענעהם, ווייך. באלד אבער האט ער זי דערפיהלט, עס איז איהם קאלט געווארען אין לייב און די פיס האבען געציטערט. דער דורשט נאך שלאף איז אבער געווען אזוי גרויס, אז ער האט מלחמה געהאל־טען מיט דער פייכטקייט און איז זי ביינעקומען. אסנת האט זיך איי־בערגעדרעהט אויף דער צווייטער זייט, אויסגעזוכט אן עק פון דער קאלדרע, וועלכע איז נאך נישט פייכט געווארען, ארונטערגערוקט זיך אונטער'ן לייב און איז ווידער איינגעשלאפען. באלד אבער איז דער עק אויך נאס געווארען, און אסנת האט דערפיהלט, ווי עפעס א ווארעם ווארעם געלעגען אונטער איהם און בייסט איהם. ער האט זיך אויפגע־הויבען, אראבגענומען דעם לאמטערן, וואס איז געהאנגען אין געצעלט, און בעלויכטען זיך זיין געלעגער. האט ער דערזעהן ווי זיינע פיס דרעפ־טשען זיך אין א נאסער בלאטע, וואס איז געווארען צוזאמענגעקנאטען פון שווארצער ערד, פון צוטראטענעם גראז און וואסער. דאס האט איהם אבגעשטויסען, און ער האט זיך שוין נישט געוואלט אוועקלייגען. ער האט אבער גע'חלש'ט שלאפען, האט ער זיך איינגעקארטשעט איי־טער א ביסעל שטרוי, אויף וועלכע עס זיינען געשטאנען די ביקסען. דארט איז אבער אזוי ענג געווען, אז ער האט געמוזט האלטען די פיס מיט די הענד צוזאמענגעדריקט און אוועקגעלעגט דעם קאפ אויף די ביקסען. אזוי איז ער איינגעשלאפען און אבגעשלאפען א מינוט צעהן־פופצעהן, וואס האט זיך איהם אויסגעדאכט ווי א לאנגע, לאנגע ווייל.

ער האָט אָבער דערפיהלט מיט אמאָל אזא קעלט, אז ער האָט אויפגעריי־
סען די אויגען. זיין שלאָף איז איננאנצען פערשוואונדען. ער האָט אויפ־
געדעקט דעם שפּאָלט פון דעם געצעלט און ארויסגעקוקט, אויב עס טאָגט
שוין.

די נאכט איז געווען שווארץ. די לבנה איז ערגעץ וואו פערשוואונ־
דען, און א שוואַרצקייט איז געלעגען ארום. די געצעלטען האָבען נאך
מעהר יעצט אויסגעזעהן ווי שדים, און די איינצעלנע זעלנער, וועלכע
האָבען זיך געדרעהט ארום די געצעלטען, — ווי אבגעריסענע אברים פון
געשפּענסטער. פון גאנץ ווייט האט זיך יעצט געזעהן אויף'ן האריזאנט
אן אבשיין פון א ליכט־וואָרפער, וואס ער האט נישט געוואוסט, אויב עס
קומט פון רוסישען אדער פון שונא'ס לאגער. דאס ליכט האט איהם
נעגעבען עפּעס א שטאָך אין הארץ און דערמאהנט איהם אן די סכנה,
אין וועלכער ער געפינט זיך. די אימה פאר'ן טויט, וואס בייטאג, אין
לאגער, אין גאנג, צווישען די לעבעדיגע סאלדאטען האט ער זי גאר נים
געפיהלט, איז איהם יעצט, אין דער שטילקייט פון דער נאכט, אין
שלאָף ארום, מיט אמאָל בעפאלען. ער האט זיך געשראקען פאר דעם
ליכט־שיין, וואס קומט פון ליכט־וואָרפער. ער האט פערמאכט צוריק
די זעק פון געצעלט, אוועקגעזעצט זיך אויף'ן קאסטען און געפּרובט
איינשלאָפען. אבער יעצט האט ער שוין נים געקענט איינשלאָפען.
דער שלאָף איז אוועק — ער האט אנגעהויבען צו קלעהרען: אבגע־
ריסענע געדאנקען און עראינערונגען זיינען איהם געקומען אויף'ן מח.
ער האט זיך דערמאהנט אן דעם געשפּרעך פון די סאלדאטען, דערמאנט
זיך אן זיין קינדהייט, און זיין גאנץ לעבען איז יעצט דורכגעגאנגען
פאר איהם אין דער פינסטער פון דער נאכט.

ער האָט זיך דערמאָהנט אָן זיין קינדהייט וואָס איז דורכגעגאנגען
אהן פרייד. ער האט קיינעם נישט געליעבט, ווייל ער האט נישט געהאט
קיינעם ליעב צו האבען. די מוטער איז געווען פערנומען איהר גאנץ
לעבען מיט קינדער האָבען, געהאט האָט זי א צוועלף קינדער, איז קיינ־
מאָל נישט קיין צייט געהאט צו זיי: איז געווען פערנומען מיט איהר
קראנקהייט וואָס די דאָקטוירים האבען בשום אופן נים געקענט שטעלען
די דיאָגנאָזע און געהאלטען אין איין שיקען זי פון איין פּראָפעסאָר צום
צווייטען. און דער פאָטער זיינער איז געווען אן עגאָאיסט און ליעב
געהאט זיך און זיינע געשעפטען — אין וועלכע ער איז געווען פערנומען

די קינדער זיינען זיך אליין געוואָרען איבערגעגעבען. די גאַנצע זאָרג פון פאָטער׳ס און מוטער׳ס ערציהונג איז בעשטאַנען אין דעם, וואָס זיי האָבען געטהאָן אַלעס מעגליכעס, אַז זייערע קינדער זאָלען ווערען אין גימנאַזיע אָנגענומען. נור קוים אָבער האָבען זיי דאָס גליק געהאַט זייערע קינדער אין גימנאַזיסטישע קליידער צו זעהן, האָבען זיי געמיינט, אַז זיי האָבען שוין דעם חוב צו דער ערציהונג פון זייערע קינדער אָבגעטהאָן. פון צייט צו צייט אינטערעסירען זיי זיך מיט די צייכענס וואָס ער האָט געקראָגען אין דער שוהלע, און דאָס ניט דערפאַר ווייל זיין לערנען און זיינע פעהיגקייטען האָבען דעם פאָטער אינטערעסירט. ניין, עס איז געווען דערפאַר, אויב ער וועט האָבען אַ גאָלדענעם מעדאַל וואָס וועט איהם אריינפיהרען אין די טהויערען פון אוניווערזיטעט.

און ער געדענקט דעם גרויסען אונגליקליכען טאָג, וואָס איז געווען אין זיין פאַמיליע, ווען ער האָט אַהיים געבראַכט פון דער שוהלע אַ 2 פאַר רוסישע גראַמאַטיק — און מען האָט זיך געסטאַרעט מיט אַלע מעגליכקייטען צו בעקומען אַלס רעפעטיטאָר פאַר איהם פון דער רוסישער שפּראַך טאַקע זיין לעהרער אליין פון גימנאַזיום פון דער רוסישער שפּראַך.

גאַרנישט האָט ער געהאַט אין זיין קינדהייט דאָס ער זאָל ליעבען. ניט די לעהרע, וועלכע מען האָט זי באַלד פאַר איהם געמאַכט אַ לייטער צו זיין קאַריערע; ניט די אמונה, פון וועלכע זיין פאָטער דער „ליבעראַל“ האָט זיינע קינדער אָבגעהיט און נור פון פאָרמע וועגען האָט ער זיי גע־פיהרט ראש השנה און יום כפור אין דער רעפאָרמירטע שוהל אריין און די אידען אין די טלתים און די געבעט אין אַן אונפערשטענדליכער שפּראַך — האָט זיי געלאַנגווייליגט.

ער געדענקט, אַז ער איז אַ קינד געווען האָבען איהם זעהר אינטע־רעסירט די העלדען פון דער רוסישער געשיכטע. ער האָט געשלונגען די קינדערשע ביכלאַך, וועלכע ער האָט געלעזען, פון די גרויסע טהאַ־טען פון די רוסישע העלדען, פון צאַר פּיאָטער, קוטוזאָוו, קאַזאַקען. און ער מיט זיין קינדערשע נאַאיוויטעט איז שטאָלץ געווען אויף זיי... און געקלערט אָלץ פון דעם, אַז ער וועט גרויס זיין, וועט ער אויך אַ העלד זיין.

נור איין מאל האט איהם דער פאטער דעם טרוים און דאס גליק אבגענומען. ער געדענקט דאס ווי עס וואלט ערשט היינט געשעהן.

ער האט געלעזען א ביכעל פון נאפאלעאן אין רוסלאנד, ווי קוטוזאוו האט בעזיעגט נאפאלעאן'ען. ער איז אריינגעפאלען צום פאטער אין קאבינעט אריין און אויסגעשריען:

— פאפאטשקא, ווייסט ווער עס האט בעזיעגט נאפאלעאן'ען? קוטוזאוו, פאפא...

דער פאטער האט איהם אנגעקוקט פערוואונדערט.

— און וואס איז מיט דיר די שמחה אז קוטוזאוו האט בעזיעגט נאפאלעאן'ען?

— ווי הייסט, פאפא, ער האט געראטעוועט רוסלאנד!

— א גוטע בשורה זאל מיר ווערען אנגעזאגט. דו הערסט, חנה, — האט ער זיך אבגערופען צו זיין ווייב. — קוטוזאוו האט בעזיעגט נאפאלעאן'ען, פרעה דיך, חנה, פרעה דיך.

ער איז געבליעבען שטעהן אין מיטען שטוב, און געפיהלט זיך עפעס אזוי מאדנע... ער וועט דאס געדענקען דעם גאנצען לעבען.

נאר קוים איז ער אביסעל עלטער געווארען, האט ער שוין אליין פערשטאנען, אז ער האט זיך ניט מיט וואס צו פרעהען מיט קוטוזאוו'ן און מיט די אנדערע רוסישע העלדען וואס האבען געשלאגען די פאליאקען, די קאווקאזער, די סיביריאקעס. עס זיינען ניט זיינע עלטערן. דאס לעבען האט איהם דערפון דערצעהלט, אז ער איז א איד, און ער האט גאר נישט אין לעבען, וואס זאל איהם פרעהען, וואס זאל איהם שטאלץ מאכען. ניטא קיין אייגענע געשיכטע און די פרעמדע איז איהם פרעמד, און אפילו דאס לערנען, דאס דערוויסען זיך פון פערשיעדענע זאכען — זיינען נור פאר איהם דא, כדי ער זאל דורך זיי קריגען דעם 5, וואס איז איהם נויטיג איבערצוגעהן אין א העכערען קלאס, און פון דארט צום גאלדענעם מעטאל.

אזוי איז זיין יוגענד אדורך אהן פרייד, אהן ליכט און אהן ליעבע. ער געדענקט אז ער האט געהאט דאס געפיהל, פאר זיינע חברים אין דער שוהלע, אז ער איז געבוירען געווארען א קאליקע, כאטש ער האט ניט געוואוסט אין וואס עס בעשטעהט זיין פעהלער. אזוי יונג, געזונד און פרעהליך איז ער געווען ווי אלע זיינע חברים, און גארנישט האט איהם געפעהלט וואס זיי האבען געהאט, — נאר דאך האט ער

געהאַט זיך צו שעהמען מיט עפּעס פאַר זיינע חברים. ער האָט ניט געהאַט צו קיינעם קיין פּרעטענזיע, קיינער האָט איהם דעם פעהלער ניט געשאַפען. ער איז אַזוי געבוירען געוואָרען, נאָר דאָך פיהלט ער נאָך ביז היינטיגען טאָג, אַז ער קען פאַר דעם פעהלער ניט מוחל זיין זיין פאָטער. און זיין פאָטער האָט ער ניט אַזוי ליעב ווי אַנדערע קינדער האָבען ליעב זייערע פאָטערס, אָדער ווי ער וואָלט געוואָלט זיין פאָטער ליעב האָבען. דערנאָך, געדיינקט ער, האָט זיך עפּעס אין איהם איבערגעביטען. ער איז עלטער געוואָרען. איהם און זיינע חברים, די אידען, האָבען די לעהרער פיינד געהאַט אין דער שוהלע און געמאַכט זיי שוועריגקייטען — און דאָס האָט איהם צוגעבונדען צו זיינע חברים, די אידען. און ניט נור בלויז זיינע חברים, די תלמידים נור. ער געדענקט, ער האָט אָנגעהויבען צו פעראינטערעסירען זיך מיט דער אַלטער אידענע, וואָס טראָגט אין זייער הויז פּוטער און אייער, און מיט די אידען וואָס קומען צו זיין פאָטער און דרעהען זיך ביי איהם אַרום אין קאַבינעט, כאָטש ער האָט זיי קיינמאָל ניט פערשטאַנען און קיינמאָל זיי ניט ליעב געהאַט.

דענסמאָל איז אָנגעקומען די טרויעריגע צייט.

ער איז נאָך דענסמאָל אַ איינגעל געווען, אָבער ער האָט דאָס אַזוי טיעף געפיהלט... מען שלאָגט די אידען... שרעקליכע און ווילדע זאַכען האָט ער זיך אָנגעהערט דענסמאָל. עס האָט איבערגעלאָזט אַן איינדרוק אויפ'ן גאַנצען לעבען. פון דענסטמאָל אָן איז דאָס לעבען נאָך טרויעריגער געוואָרען, נאָר עפּעס אינטערעסאַנטער. ער האָט ליעב געקראָגען די געשלאָגענע, די פערשעהמטע, און צווישען זיי איז אויך ער. און פון דענסמאָל אָן האָט לערנען און דאָס לעבען געקריגען אַן אַנדערן טעם. — מען דאַרף לעבען און מען דאַרף זיך לערנען פאַר די וואָס מען שלאָגט... און אַן עקשנות האָט איהם אַרומגענומען, און ער האָט זיך שוין מעהר ניט געשעהמט פאַר יענע חברים, און ניט מעהר געפיהלט זיך אַ קאַליקע, אדרבה, ער האָט נאָך מעהר פון זיי, ער איז שטאַרקער פון זיי און בעסער פון זיי. ער איז דער געשלאָגענער. און פון דענסמאָל אָן האָט עפּעס אַלעם אין לעבען געקריגען אַ טעם, ער האָט דערפיהלט, אַז עס איז נישט אַזוי פּראָסט, נור מען דאַרף עפּעס זוכען. ער האָט זיך גענומען ערנסטער צו לערנען — ניט פאַר'ן טאַטען, און ניט פאַר'ן גאָלדענעם מעדאַל, נאָר פאַר זיך, און ערנסטע

ביכער געלעזען, און מיט אמאל האט ער זיך דערפיהלט א דערוואקסענער. און מיט א פעראנטווארטליכקייט אז א מענש דארף עפעס האבען — וואס האט ער נאך קלאהר ניט געוואוסט, — נאר ניט זיין גאלדענעם מעדאל, וואס דער טאטע מיינט, נער עפעס טיעפערעס, איניגעס און גרעסערעס — און ער האט דערפיהלט אז ער קריגט דאס.

געלערענט האט ער שוין ווייסענדיג אז אין אוניווערזיטעט וועט ער ניט אריינגעהן. און די לעהרער מיט די חברים, מיט די גאנצע שוהלע איז איהם שוין מעהר נישט אנגעגאנגען און אז ער האט געענדיגט דאס גימנאזיע אהן דעם גאלדענעם מעדאל, וואס דער טאטע מיט דער מאמען האבען געמיינט, אז ער איז א פערפאלענער, איז ער אוועק אין אויסלאנד. דארט האט ער זיך געטראפען מיט נאך אזעלכע ווי ער איז, וואס דענקען אזוי ווי ער — נאר צונויף גערעדט האט ער זיך ניט מיט זיי. ער האט דאס אלעס געפיהלט פאר זיך, און מיט זיך אליין געלעבט.

ער איז אריין אין א עסטרייכישען אוניווערזיטעט, וואו עס זיינען געווען פיעלע רוסישע און דייטשע אידען. חברים האט ער געהאט ווייניג, און צו קיין פארטיי האט ער ניט געהערט. ער האט זיך עפעס ניט געקענט געפינען צווישען זיי קיין ארט. דענסמאל האט זיך פאר איהם אנגעהויבען א אונפערשטענדליכעס איבערלעבען.

זייענדיג אין רוסלאנד האט ער געפיהלט צו איהר א טיעפע שנאה, צו אלעס וואס איז רוסיש. ער האט געשמעקט דערפון דאס פערגליווערטעס אידישעס בלוט, און געווארט מיט אונגעדולד דעם טאג פון נקמה, וואס וועט קומען אויף איהר פאר אידישע בעליידיגונג און צרות. נאר הערענדיג דאס רעדען פון זיינע חברים די עסטרייכישע, גאליציאנער אידישע סטודענטען, — האט ער זיך אונענדליך געפיהלט פערוועהטאגט און עפעס א אונפערשטענדליך עקשנות האט איהם ארומגענומען, דוקא אין זייער געגענווארט, צו ריהמען רוסלאנד, און ארויסווייזען זיך פאר'ן ווארעמסטען פאטריאט.

דאס עקשנות פערשטעהט ער נאך ניט ביז היינטיגען טאג, אין הארצען האט ער געוואונשען אלעס שלעכטעס רוסלאנד, נור קוים האט ער דאס געהערט אויסרעדען פון א פרעמדען סטודענט — האט עס איהם געקרענקט, און ער האט געפרואווט אויפווייזען מיט אלע מעג-

ליכקייטען, אז די אידען אין רוסלאנד איז נאך פיעל בעסער, ווי די אידען אין עסטרייך. און אין צוהיצטקייט פון דיסקוסיאן האט ער אנגעהויבען צו בעזינגען די ברייטקייט פון דער רוסישער נשמה.

זיין האלטען זיך האט איהם אנגעמאכט פיעל פיינד, עס האט איהם דערוויטערט פון אלע. צוריק אין רוסלאנד האט ער ניט געוואלט פאהרען, ער האט ניט געהאט צו וואס. ניט מען וואלט איהם דארט אין אוניווערזיטעט ארייננענומען, און ניט ער וואלט דארט געהאט וואס צו טהאן — האט ער געמוזט ליגען דא. און די חברים האבען געוואוסט זיין שוואכקייט און דאס אויסגענוצט.

ס'איז אנגעקומען די צייט פון פאליטישע רייבענישען צווישען רוסלאנד און עסטרייך. ניט איינמאל האט ער געהערט ווי די עסטרייכישע אידישע סטודענטען נארען נאך א קריעג מיט רוסלאנד. זיי זעהען אין רוסלאנד ניט נאר בלויז דעם פיינד פון זייער לאנד, נאר אויך זייער אייגענעם, נאציאנאלען אידעשען פיינד. נור איהם איז דאס אלעס אזוי גלייכגילטיג וואס טהוט זיך ארום איהם. אין די טעג האט ער זיך גאר בעהאלטען, ער האט ניט געוואוסט וואס מיט זיך צו טהאן. אין שטוב איינזיצען האט ער ניט געקענט. ער האט מקנא געווען די עסטרייכישע אידישע סטודענטען, וואס קענען אזוי רעדען, וואס האבען פאר וועמען זיך צו שלאגען, אין זיך האט ער געפיהלט ווי ער שטעהט איינער אליין אין גאס. קיינער איז ניט מיט איהם. נור ער, אסנת, אליין איז א פאלק, איז א נאציאן, א נאציאן פון איינעם.

דענסמאל איז געשעהן דאס, וואס האט איהם געבראכט צו דעם איצטיגען צושטאנד.

עס איז געווען אין דעם פאדער־הויז פון דעם אוניווערזיטעט. די בעציהונג צווישען רוסלאנד און עסטרייך איז געווארען זעהר אן אנגעצויגענע. מען האט גערעדט, אז ענדליך ברעכט עס אוים. ער האט געזעהען ווי די סטודענטען זיינען אויפגערעגט, זינגען פאטריאטישע ליעדער, געהען זיך פערשרייבען אין דער ארמעע, אלע, די אידען אויך. ער האט זיי מקנא געווען, ווייל זיי האבען א היימאט, א לאנד פאר וועלכע זיך צו שלאגען. ווי וואלט ער גליקליך געווען צו זיין ווי זיי, — און דא שטעהט ער אליין, די וועלט געהט אום, — אלעס בעוועגט זיך, און עס איז איהם אלעס גלייכגילטיג.

וואו וואהנט איהר? ניט אויפ'ן ערד־קוגעל? און פאר וואס פיהלט ער זיך פערלאזען, איינער אליין? קיינער איז ניט מיט איהם און ער איז ניט מיט קיינעם. און ווי ער שטעהט אזוי, קומט צו א חבר. א אידישער סטודענט פון גאליציע, זיינער א גוטער פריינד, א גוטער איד און א נאציאנאליסט א אידישער ווי ער, און לעבט אזוי ווי ער, און קלאפט אסנת'ן אויפ'ן פלייצע און זאגט אזוי:

— אסנת, מיר וועלען זיי בעצאהלען פאר אלעם. פאר אידישע פאגראמען, פאר די שאנד פון אידישע טעכטער, פאר דעם גאנצען בלוטיגען אונרעכט און פאר דער לאנגער מלחמה, וואס זיי פיהרען מיט אונז, פאר אלעם, פאר אלעם וועלען מיר זיי בעצאהלען. אסנת, עס איז געקומען דער יום הדין.

און די אויגען בלישטשען איהם פאר פרייד און נקמה, און ער זעהט אז דאס אידישע הארץ ברענט אין איהם.

און אסנת שרייט אויס:

— אז מיר וועסטו נקמה נעהמען, מיך וועסטו טרעפען אויף דער צווייטער זייט.

— אסנת, וואס טהוט זיך מיט דיר? מיט אונז בלייב, מיר געהען אידישע נקמה נעהמען.

— אויך איך וויל האבען א היימאטה, אויך איך וויל צו וועמען געהערען, איך בעשטעה אויך פון עפעס.

מיט'ן ערשטען צוג איז ער צוריק געפאהרען נאך רוסלאנד,
דארט האט ער זיך אנגעגעבען אלס פרייוויליגער.
נאר דאס אלעס איז שוין אזוי לאנג געווען.

דער פריהמארגען איז אויפגעגאנגען אין א נאסער ראסע. כאטש די זונן האט אנגעהויבען אויסצוטריקענען די נאכטליכע פייכטקייט, דאך איז זעהר קאלט און פריש געווען. אסנת איז ארויס פון זיין געצעלט און געקוקט אויף דעם רויטען פריה־מארגעדיגען הימעל, און געפרעהט זיך, וואס ס'איז טאג. אין לאגער האט זיך שוין אנגעהויבען א בעוועגונג. דא און דארט האבען זעלנער אויסגעשפרייט אין דער זונן זייערע פייכטע מאנטלען צו טריקענען. דא און דארט האט מען

זיך געוואשען, געשייערט די צינערנע ראנדעלער. דער אפּע־טיט צום עסען האט זיך אינאיינעם געוועקט מיט דעם מאָרגען. אָבער ניט האָבענדיג צו פערבייסען, האָבען זיך די זעלנער דערווייל די ראנדעלעך געשייערט.

פון פריהמארגען אן האט זיך געהערט פון דערווייטענס א בע־שטענדיגע שיסעריי פון פעלד־הארמאטען, וואס זייער עבא האט אין פרישען מארגען טעמפּ אבגעשלאָגען. אויף די סאלדאטען האט דאס שיסען צום ערשטען מאָל פון אזא נאָהענטקייט געמאכט אן איינדרוק. זיי האָבען זיך געוועקט, און אין גאנצען לאָנגער זיינען געוואָרען קופּקעלאך און מען האט זיך גע'סוד'עט.

דער מארגען איז געווען אזא שעהנער, די זונן האט אזוי געוואַ־רעמט דאס גרינס ארום, אז דאס נאָהענטע שיסען אין דעם רוהיגען פריערליכען זונענדיגען לאנדשאפט האט געמאכט אויף אסנת'ן א מאָד־נעם איינדרוק. ער איז ניט געווען אויסגעשלאפען, צופרוירען פון קעלט, האט ער זיך אויסגעזוכט א שטיקעל פּלאץ, וואס די זונן האט דאָרט געלויכטען, און האט זיך אריינגעזעצט צווישען די שטראהלען, וואַרימענדיג זיך אין דער זונן.

באלד זיינען צוגעקומען לעווין מיט נאָך צוויי אידישע סאלדאטען פון דעם זעלבען פאלק, לעווינזאָן און קאהאנאָווסקי, איינגעהילט אין דורכגעווייקטע, צוקנייטשטע מאנטלען. זיי זיינען אויך ניט געווען אויסגעשלאָפענע, אָבער אויסגעזעהן האָבען זיי מונטער, אויפגערעגטע פון שיסען. ביי לעווינזאָנ'ען האָבען די אידישע אויגען אויסגעדריקט שרעק, זיי זיינען פשוט ווי וואסער צוגאנגען אין די ווייסע גריבעלאך וואס אונטער זיי; די נאָז איז ביי איהם געווען בלייך, און ער האט זיך פערקלעהרטערהיים געצופּט זיין קורץ בערדעל. לעווין האט גע־קוקט תמ'עוואטע, נאכדענקענדיג, און דאָך איז ווי עפּעס געווען צו מערקען א חסידיש שמייכעלע אויף זיינע בלייכע דינע ליפּען. אנדערש האט אויסגעזעהן דער אינגערער פון זיי, קאהאנאָווסקי. אויף זיין געזונטען, טונקעלען פנים האט דאָס שיסען פון די הארמאטען ארויס־גערופען א צורייצטע נייגעריגקייט, זיינע שווארצע אויגען האָבען גע־לויכטען, און זיין פנים און זיינע בעלעבטע בעוועגונגען האבען אויס־געדריקט אן אונרוהיגקייט, ווי די אונרוהיגקייט פון א יעגער הונד, ווען ער זעהט, אז זיין בעל־הבית נעהמט די ביקס אין האנד.

— איהר הערט, אסנת, איהר הערט? — האט לעווינזאן געזאגט, מיינענדיג דאס הארמאטען־שיסעריי.

אסנת האט געשוויגען.

— אוראי הערט ער. וואס איז ער איז דען ניט קיין סאלדאט?

— זאגט קאהאנאווסקי פרעהליך.

— און וואס איז אויף דיר די שמחה? — פרעגט לעווינזאן אויפ־געֿרעגט.

— מען הערט קנאקען, — ענטפערט קורץ אב קאהאנאווסקי מיט א וואונק.

לעווינזאן איז געווען דער אינטעליגענט פון פאלק. ער האט פאר אלע אידישע סאלדאטען בריעף געשריבען און די בריעף געלעזען, דערצעהלט זיי פון פאליטיק—און געוואוסט פון אידישקייט. און קאהא־נאווסקי פערקעהרט איז געווען בעקאנט אין פאלק אלס גראבער יונג, וואס קומט ארויס פון גראבע עלטערען. און געוואהנט איז געווען לעווינזאן, אז קאהאנאווסקי זאל איהם פאלגען און האבען דרך־ארץ פאר איהם. איצט,ביים שיסען פון די קאנאנען, ווען ער אליין, לע־ווינזאן, איז אזוי דערשראקען געווארען, האט איהם קאהאנאווסקי'ס דרייסטיגקייט נאך מעהר דענערווירט.

— וואס איז מיט דיר די שמחה אזוי? דו געהסט אויפ'ן זיכערען טויט. זעהסט, ס'ארא הנאה ער האט, מען הערט קנאקען. פרעה, דיך פרעה דיך.

— און איך האב נישט קיין מורא, — שרייט אוים קאהאנאווסקי. איך בין א סאלדאט און אלע מיינע ברידער זיינען געווען סאלדאטען, און קוים ביזטו א סאלדאט, מוזט דו זעהן דיך ארויפצוארבייטען אויף א בענדעל און אויף צוויי, נישט ווי אראנאוויטש, וועלכער האט זיך די צייהן אויסגעריסען, ווייל ער וויל ניט דיענען, אדער ווי די אידלאך ביי אונז אין שטעדטעל, וואס זיינען אויף גאנצע נעכט פאר'ן פריזיוו און זאגען תהילים און פייניגען זיך, אז מען זאל זיי אין סאלדאטען נישט נעהמען. מיין טאטע האט געדיענט ביי ניקאלאי'ען אין סאלדאטען און מיר פינף ברידער, אלע האבען מיר געדיענט אין סאלדאטען, און אז מען האט מיך גענומען אין סאלדאטען האט מיר מיין טאטע א זאק געקויפט, אריינגעלעגט א פאאר נייע שטיוועל, א פאאר העמדער, א נאדעל מיט פאדעם און מיטגעגעבען א דריי־רובעלדיגען אויפ'ן וועג און

געזאָגט: „געה, דיען עהרליך דעם קייסער און הער נאַטשאַלסטווא, און זעה צו זיין אַ גוטער סאָלדאַט, וועט דיר גוט זיין און אַלע וועלען דיך ליעב האָבען. און אז דו וועסט קומען אין אַ שטאָדט אריין, זוך דיר אויף אַן אָרענטליך מיידעל פון בעל־הבתיש הויז, געה אין הויז אריין, שדכן זיך, וועסטו צו עסען קריגען, די מויד וועט דיר די וועש וואַשען, נאָר זעה, דו זאָלסט די מיידעל ניט אומגליקליך מאַכען, עס איז אַ אידישע טאָכטער". אַט וואָס מיין טאַטע האָט מיר אָנגעזאָגט, הימ איך. איך בין אַ גוטער סאָלדאַט, כ'האָב געקראָגען אַ בענדעל, נאַטשאַלסטווא האָט מיך ליעב. אָט אזוי ברידער, האָט מען דיך איינמאָל אָבגעגעבען אין סאָלדאַטען, טאָ זיי געטריי דעם קייסער!

— אָבער פאַר וואָס? — צוקאָכט זיך לעווינזאָן — פאַר די פּראָ־וועס, וואָס מען גיט אונז? פאַר די פּאָגראָמען, וואָס מען מאַכט אויף אונז? וואָס מען שיקט אונז פון די דערפער ארויס און מען טרייבט אונז פון די שטעדט, ווי די ווילדע הינד? די גוים געהען אין מלחמה, שלאָגען זיך — זיי ווייסען פאַר וואָס: זיי האָבען אַ פאַטערלאַנד, אַ קייסער.

— פאַרוואָס זאָלען מיר דינען? פאַר וואָס זאָלען מיר זיך דאָס לעבען איינשטעלען? אז מיר וועלען געווינען, וועלען מיר דען עטוואָס האָבען דערפון? אדרבא, מען וועט אונז דערנאָך ניט לאָזען וואָהנען אין די איינגענומענע לענדער.

דער עולם האָט געשוויגען.

— און איך וויים נישט דארט יאָ פּראַווועס אָדער נישט פּראַווועס. איך וויים נישט מעהר, איך בין אַ אידישער סאָלדאַט, און איך מוז פּאָלגען מיין נאַטשאַלסטווא. און אז מיין נאַטשאַלסטווא זאָגט מיר: געה אין מלחמה אריין פאַר'ן קייסער און פאַטערלאַנד, געה איך. איך וועל זיך שלאָגען, ביז עס וועט נאָר כח זיין. זאָלען זיי יאָ דערנאָך געבען פּראַווועס, זאָלען זיי נישט געבען — זאָל אויף זיי די שולד זיין. איך טהו דאָס מייניגע — איך שלאָג זיך פאַר מיין פאַטערלאַנד.

— פאַר'ן פאַטערלאַנד, — שמייכעלט לעווינזאָן און ווענדעט זיך צו לעווינ'ען וועלכער האָט זיך דערוויילט, ווי די האָבען גערעדט, די הענד געוואַשען, ארויסגענומען זיך די תפילין, וועלכע ער האָט גע־טראָגען ביי זיך, און געשטעלט זיך אין אַ ווינקעל אריין דאַווענען.

— לעווין, ווילסטו זיך שלאָגען פאַר'ן פאַטערלאַנד?

לעווין האָט געדאַוועגט און ניט אָבגעענטפערט.

אסנת האט געקוקט אויף לעווין'ען און האט איהם מקנא געווען און זיך אבגערופען אין דער שטיל:

— איהם איז בעסער פאר אונז אלע. ער האט מעהר פאר אונז אלע.

— וואס מיינט איהר? — פרעגט לעווינזאן.

— ער האט א גאט.

— אט דאס איז זיין נאטשאלסטווא, דאס איז זיין היימאטה! לעווין, — רופט ער זיך אן צו לעווין'ען וועלכער איז פונקט אויסגע־גאנגען שמונה־עשרה, — וואס מיינט איהר, לעווין, ווען מען לאזט אייך יעצט אזוי אב אהיים, און דערפאר זאלט איהר זיצען טאג און נאכט אין בית המדרש און דאווענען, הא, וואס וואלט איהר געוואלט? א שטיקעל הארטען רמב"ם אדער פאר „פאטערלאנד געהן א כפרה ווערען, הא?

— נו, זעהסטו שוין, וועלכעס איז דעם איד'ס נאטשאלסטווא, וועלכעס איז דעם איד'ס היימאטה, — זאגט ער צו קאהאנאווסקי'ן. א איד האט ניט קיין היימאטה — די אידישע היימאטה איז דער אידישער גאט, ניט וואהר, לעווין? — רופט זיך אן לעווינזאן, וועלכער איז מיט א מאל פרום געווארען.

— אוודאי אזוי, — שטימט איין לעווין, — אלע פעלקער האבען מלכים בשר ודם'ס, און אונזער מלך איז גאט.

קאהאנאווסקי האט א מינוט געשוויגען, ניט געוואוסט וואס צו ענטפערען; דער יונג האט געציטערט פאר אויפרעגונג; נאך דעם האט ער זיך אן עפעס דערמאנט, און שרייט אויס:

— אבער לעווינזאן, פון וואנען זייט איהר אזוי פרום געווארען? איהר האט דאך שטענדיג געלאכט פון גאט.

— עס איז ניט אמת, — זאגט לעווינזאן — איך האב קיין מאל ניט געלאכט פון דעם אידישען גאט.

נור אסנת האט זיך א מינוט פערקלעהרט:

— האט שוין דער איד מיט אן אמת קיין אנדער היימאטה ניט, נאר די גייסטליכע, געטליכע? איז דער איד מיט אן אמת היימאטהלאז? און וואס טהוט דער איד, וואס גלויבט שוין ניט אין גאט?... — האט ער געזאגט פאר זיך.

עס איז אָנגעקומען אַ בלייכער און אַ דערשראָקענער אראנאָ־וויטש. דאָס איז געווען אַ הויכער שטאַרקער יונגער מאַן, מיט אַ מויל אָהן ציינער, וואָס האָט ארויסגעקוקט פון זיין געזונד געזיכט ווי אַן אויסגעהאַקטע פענסטער פון אַ הויז. צוגעקומען איז ער אַ שטילער און געזאָגט מיט אַ טאָן, ווי מען זאָגט אָן דעם טויט.

— איהר ווייסט? מען בעגראָבט דאָ אונטער אונזער לאַגער די טויטע אויפ'ן פעלד.

— פון וואַנען ווייסטו עס, אראנאָוויטש?

— אָט געהען דאָך די סאָלדאַטען ארום קוקען. מען לאָזט זיי ניט. נאַ, זעהט, פון יענעם בערגעל זעהט מען עס.

זיי האָבען זיך אומגעקוקט און דערזעהן אַ צעהנדליג סאָלדאַטען שטעהען אויפ'ן בערגעל און קוקען אין טהאָל אראָב.

— זעהט זיך אויס, אַז מיר זיינען אָנגעקומען גאָר נאָהענט, און היינט־מאָרגען וועט אויסקומען זיך צו שלאָגען. ניט געריכט זיך אַזוי גיך — זאָגט לעווין — געמיינט עס וועט פריהער שלום זיין.

— וועסט, ברודער, געהן אין פראָנט אריין, אין עסטרייכער שי־סען, — קלאַפּט איהם קאַהאַנאָווסקי אין דער פּלייצע.

— און וואָס פרעהסט דו זיך אַזוי? — פרעגט איהם אראָנאָ־וויטש.

— פאַר וואָס זאָל איך זיך נישט פרעהען? אונזער קאָמאַנדיר האָט געזאָגט, אַז עס איז אַ גרויסער כבוד פאַר אַ סאָלדאַט צו געהן אין פראָנט. דער סאָלדאַט, וואָס גֶעהט אין פראָנט, אויף איהם פער־לאָזט זיך דער קייסער אליין, און דער קייסער אליין ווייס פון איהם — פאַר וואָס זאָל איך זיך נישט פרעהען?

— גיב נאָר אַ קוק די שמחה וואָס ער האָט, גע'הרג'עט צו ווערען אָדער אָן אַנדער אידען צו הרג'ענען, — ווייזט אויף איהם לעווינזאָן.

— איך פערשטעה נישט, איהר האָט נישט געוואוסט צו וואָס מען האָט אייך דאָ אהער געשיקט? — שרייט אויס אסנת, וועלכען ס'האָבען זעהר געריהרט די לעצטע ווערטער, וואָס לעווינזאָן האָט געזאָגט, — מיר זיינען סאָלדאַטען און מיר זיינען געגאַנגען אין מלחמה אריין. מיר ווייסען נישט, ווער דאָרט אויף יענער זייט ליגט, צו אַ איד, צו אַ קריסט. מיר ווייסען נאָר, אַז דאָרט אויף יענער זייט ליעגט דער שונא, — דער שונא פון אונזער לאַנד. און דער סאָלדאַט, וואָס שיסט

נישט דארט אהין, דער איז א פעררעטהער פון זיין לאנד און איהם קומט די שטריק. קאהאנאווסקי, איהר האט רעכט, גיט די האנד, מיר וועלען אין איינעם שיסען די עסטרייכער און מיר וועלען זיך פערדיענען דעם געארגיעווסקי, איהר האט רעכט, ביזטו איינמאל א סאלדאט, מוזטו זיין א גוטער סאלדאט. אז נישט, איז עס נישט נור בלויז א שאנדע פאר זיך, נאר א שאנדע פאר דער גאנצער נאציאן, פון וועלכער דו קומסט ארויס.

— זעהט איהר, מיט דעם האט איהר רעכט, — זאגט אראנאַוויטש, — מיר, אידישע סאלדאטען, דארפען זיך גוט שלאגען, כדי זיי זאלען נישט קענען זאגען, אז אידען זיינען פחדנים. מיר דארפען זיך שלאגען און ארויסווייזען מוטה, כדי צו ווייזען די אנטיסעמיטען.

— נישט פאר די אנטיסעמיטען, — שרייט אוים אסנת — דארפען מיר זיך שלאגען, נאר פאר אונז אליין. דערפאר ווייל מיר זיינען מענשען, און מיר ווילען, אז מען זאל אונז פאר אזעלכע האלטען.

— אודאי, אודאי דארף מען געטריי דיענען דעם קייסער, — רופט זיך צום לעצט אויך אן לעווין, — דער רב האט מיר אנגעזאגט, ווען איך האב זיך מיט איהם געזעגענט, אז איך זאל געטריי דיענען דעם קייסער, עס איז א גרויסע מצוה און א חוב.

אלע האבען א מינוט געשוויגען.

נאר אראנאוויטש האט נאך געציטערט פאר שרעק און געזאגט מעהר מיט דער האנד, ווי מיט'ן מויל:

— געהט אהין, געהט, זעהט ווי מען בעגראבט. ווי די הינד בעגראבט מען זיי. זעהט, זעהט, — האט דער יונג אויסגעשריען אין ציטערניש, פערמאכענדיג די אויגען.

— אודאי וועלען מיר געהן, — רופט זיך אן קאהאנאווסקי. — קומט, אסנת, איהר געהט זעהן, ווי מען בעגראבט די עסטרייכער ?

— אודאי געה איך, — האט זיך אסנת אויפגעהויבען.

— ווארט, איך געה אויך מיט, — שמייכעלט לעווינזאן, — לאמיר זעהען, ווי מיין קבורה וועט אויסזעהן, — האט ער זיך אויפגעהויבען.

— מען טאר נישט רעדען אזוי, — האט לעווין אין דער שטיל געזאגט.

— גו, און דו, אראנאָוויטש, קומסט מיט? — האָט קאָהאַנאָווסקי געשמייכעלט צום בלייכען יונגען מאַן.

זיי זיינען אַרויף אויפ'ן בערגעל. דאָרט זיינען שוין געשטאַנען פיעל אַנדערע זעלנער און האָבען אַראָבגעקוקט אויף אַ ברייטע פעלד. פון דערווייטענס האָבען זיי געזעהן פריש אויפגעגראָבענע ערד אין לאַנגע, לאַנגע שורות. אידען אין שוואַרצע קאַפּאָטעס, מיט קליינע אידישע היטעלעך, זיינען געשטאַנען מיט שאַפלען אין די הענד און האָבען פערדעקט די ערד. נעבען זיי זיינען געשטאַנען סטראַזשניקעס מיט ביקסען אין די הענד, און אָנגעיאָגט די אידען צו דער אַרבייט. פיעל זעלנערשע זאַכען, קליידער, ביקסען, זיינען געלעגען אַרום דער אויפגעגראָבענער ערד, און זעלנערשע פוהרען זיינען אַרומגעפאָהרען און אויפגעקליבען די זאַכען. דאָס גאַנצע פעלד איז צוטראָטען, אַרום די בוימער ליגען אָבגעבראָכענע צווייגען, האַלב אָבגעשאָסענע שטאַמען. די פערוואונדעטע בוימער האָבען מעהר דערצעהלט פון דער גרויסער הריגה, וואָס איז דאָ פאָרגעקומען, ווי די אַנגעוואָרפענע זאַכען אויף דער ערד. עס האָט עפּעס אויסגעזעהן, ווי די בוימער, געבראָכען אין מיטען בעסטען בליהען, וואָלטען געווען קינדער, וואָס ווייסען נאָך נישט, פאַר וואָס און צו וואָס דאָס איז אַלעס פאָרגעקומען, און זיי האָבען געמוזט שטעהן אויף איין אָרט און נים געקענט אוועקגעהן.

נאָר לאַנג קוקען האָט מען די סאָלדאַטען נישט געלאָזט. מען האָט זיי פון בערגעל אַראָבגעטריבען: נאַטשאַלסטווע האָט מורא געהאַט, אַז דער טויט זאָל נישט אָבשרעקען די יונגע מלחמה־לייט.

אַז אסנת מיט די חברים זיינען צוריקגעקומען אויף זייער פריהער־דיגען אָרט, האָבען זיי געטראָפען אראַנאָוויטש'ן זיצען מיט לעווין'ען. לעווין האַלט אַ סידור אין האַנד און זאָגט תהילים, אראנאָוויטש בויגט אויך זיין קאָפּ אין סידור אריין און זאָגט נאָך לעווין'ען וואָרט ביי וואָרט, ווי אַ תלמיד נאָך'ן רבי.

דאָס האָט אויף די סאָלדאַטען געמאַכט אַ ווילדען איינדרוק. זיי האָבען געקענט אראַנאָוויטש'ען, וועלכער האָט שטענדיג געלאַכט פון לעווין'ס פרומקייט און אָפטמאָל געשטערט איהם צו דאַווענען און אָנגע־רעדט איהם פון קעסעל צו עסען. אראַנאָוויטש זאָגט מיט אַמאָל תהילים! זיי האָבען אַלע דערפיהלט אין דעם תהילים־זאָגען דאָס

ערנסטקייט, וואס קומט אָן, און זיי זיינען זיך צוגאנגען יעדער אהן ווערטער, נישט וועלענדיג זיי שטערען.

אסנת איז געווען אויפגערעגט דעם גאנצען טאָג און איז ארומגעגאנגען א ניעדערגעשלאגענער און נישט געקענט געפינען זיך קיין ארט. ניט דער טויט אויפ'ן ברייטען פעלד האָט אויף איהם גע־מאכט דעם איינדרוק, נאר ער האָט פערלארען דעם טעם פון זיין שריט, וואס ער האָט זיך אליין אבגעגעבען אין סאלדאטען. צוערשט האָט ער איהם אויך נישט ריכטיג פערשטאנען, נאר ער האָט געפיהלט, פאר וואס ער טהוט דאָס. יעצט האָט ער דאס געפיהל אויך פערלארען, און עס האָט זיך איהם געדאכט, אז עס איז געווען א נארישקייט. דאָס געשפרעך מיט לעווינזאָן'ען האָט איהם דערמאָנט אָן פיעלע סצענעס פון אידישע בעליידיגונג, ווי מען טרייבט זיין פאטער פון דעם וואלד, וואס ער האָט געקויפט. דער פאטער, דער גרויסער וואלד־סוחר, איז פערשריבען פאר א סוביעקט ביי אָן אָרימען שיכור'ן גוי, וועלכען ער צאָהלט דערפאר וואבען־געלד... פיעלע סצענעס, נישט פון כעס, נאר פון קליינליכע נקמה און שלעכטקייט... און אפשר האָבען זיי רעכט, אז דער איד האָט ניט קיין פאטערלאנד, און וועט עס קיינמאָל ניט האָבען, און זאלען די פעלקער עסען איינער דעם צווייטען, וואס געהט עס דעם איד אָן? ער דארף זיך בעהאלטען אין קעלער און מיט א גלייכגילטיגער מינע צוקוקען, ווי ער געהט איבער, ווי א שקלאף פון איין האר צום צווייטען. ווארים וואס איז דער חילוק, ביי וועלכען פריץ ער וועט זיך מאטערען?...

און עס איז איהם געווען א שאד נישט זיין יונג לעבען, וואס ער האָט איינגעשטעלט אין סכנה פאר גאר נישט, נאר זיין געפיהל. עס האָט זיך איהם געדאכט, אז נאטשאלסטווא אליין לאכט פון איהם, וואס דער איד אסנת האָט זיך א פרייוויליגער אָנגעגעבען אין סאָלדאטען מלחמה צו האלטען פאר זיין „פאטערלאנד".

אסנת איז געלעגען אויפ'ן פעלד און צוגעקוקט ווי אראנאָוויטש, קאהאנאָווסקי און נאָך א סך אידישע סאָלדאטען, פון וועלכע ער האָט

געוואוסט, אז זיי האבען קיינמאל ניט געדאווענט — קומען צו לע־ווין'ען. דאס דאווענ'ען ווערט וואס א מאל מעהר ווארימער און פרומער. לעווינזאן, דער אינטעליגענט, דער וואס האט תמיד געלאכט פון גאט, קומט אויך צו, נעהמט אויך א סידור אין האנד אריין, — ער איז אויך פרום געווארען; און אראנאוויטש וויינט, מען זעהט, ווי דעם יונג גיסען זיך די טרעהרען און ער פערקרימט דאס פנים, ווי ער וואלט גרויס רחמנות געקראגען אויף זיך אליין.

די קופקע סאלדאטען ווערט שטילער; לעווין זאגט הויך אויפ'ן קול ודוי, און אלע סאלדאטען זאגען איהם נאך, קלאפען זיך אין הארץ. א טהייל וויינען, א טהייל זיינען פערקלעהרט און א טהייל שווייגען, נור אלע זיינען ערנסט. נאך דער ודוי האבען זיך די סאלדאטען גע־קושט איינער מיט'ן צווייטען און געגעבען זיך די הענד, און עס זעהט ביי זיי אויס, ווי עס וואלט געווען יום כפור צו כל־נדרי.

לעווינזאן קומט צו.

— נו, אסנת, גיט אהער די האנד און זייט מוחל, כאטש איהר גלויבט נישט אין דעם.

אסנת האט איהם שטיל־שווייגענדיג די האנד געגעבען.

נאך'ן דאווענען ביי די רוסישע און נאך ודוי ביי די אידישע סאל־דאטען איז אויפ'ן פעלד אביסעל לייכטער געווארען. די סאלדאטען האבען אויפגעלעבט, געווארען עפעס מונטערער, און איינער האט זיך ברודערליך מיט'ן אנדערען אדומגענומען. דעם מיטאג האט מען גע־געסען אינאיינעם, אין גרופעס, און די רוסישע און אידישע סאלדאטען האבען זיך געהאלטען אין איין קושען און געזונגען מיט אנאנדער. איינער האט דעם צווייטען גליק געוואונשען, און א גרויס ברודערשאפט האט געהערשט אויפ'ן פעלד. אויך די אפיצערען און דער פאלקאווניק אליין זיינען אריין צווישען די סאלדאטען, געקושט זיך מיט זיי און געזעגענט זיך. די אפיצערען זיינען אויך צוגעגאנגען צו די אידישע סאלדאטען, געזעגענט זיך מיט זיי, און גרויסע ברודערשאפט האט געהערשט צווישען זיי. ארבוזאוו, אביסעל שיכור פון אויפרעגונג, איז צוגעגאנגען צו לעווין'ען, געקושט זיך מיט איהם, מיט נאך אנדערע אידישע סאלדאטען און געהאלטען אין איין רעדען:

— בעט'ס צו אייער גאט, בעט'ס, אידישע סאלדאטען, ער איז אונזער גאט אויך, זאל ער אונז העלפען, זאל ער אונז מציל זיין.

און צו די חברים, די רוסישע סאָלדאַטען, וועלכע זיינען צוגעקומען מיט איהם, האָט ער גע'טענה'עט:

— יעדער האָט זיין גאָט און זיין ארט בעטען צו איהם.

— עס איז נאָר דאָ איין גאָט אויף דער וועלט פאר אונז אַלע — האָט א אידישער סאָלדאַט געזאָגט.

— נאר איין גאָט, — האָבען די רוסישע סאָלדאַטען מיטגע־שאָקעלט.

— נו, לאָמיר זיך געזעגענען, ברידער.

— אַלע זיינען מיר ברידער.

און די אידישע סאָלדאַטען האָבען זיך צוקושט מיט די רוסישע, מיט די „דיאַדקעס“, מיט די „דענשטשיקעס“.

— דו האָסט איהם נעכטען בעליידיגט, — זאָגט ארבוזאוו, ווייזענדיג אויף לעווין'ען, צום סאָלדאַט, וואָס האָט נעכטען אריינגעשטופּט א שטיק פלייש אין לעווין'ס מויל, — געה, איוואַנאָוו, געה, בעט איהם איבער, האָסט איהם בעליידיגט.

— בעט איהם איבער, איוואנאוו, בעט איהם איבער, — האָבען די אַנדערע סאָלדאַטען מיטגעשאָקעלט

עס איז ארויס איוואַנאָוו, דער גרויסער, שטאַרקער גוי, א פער־שעהמטער, און דערלאַנגט לעווין'ען די האַנד.

— קוש זיך מיט איהם, — האָט ארבוזאוו געשריען, — צוקושט זיך.

איוואַנאָוו האָט זיך צוקושט מיט לעווין'ען.

— אָט אַזוי איז רעכט, — האָבען די סאָלדאַטען צוגעשטימט.

אסנת איז געלעגען אויפ'ן פעלד אליין. ער האָט געזעהן דאָס ברודערשאַפט און די אמת'ע מענשליכקייט, מיט וועלכע דער שוידער־ליכער טויט בינדט צו איין מענשען צום צווייטען, און ער האָט ניט געקענט קיין אַנטהייל נעהמען אין דעם. עס האָט איהם פערדראָסען אויף זיך, וואָס ער קען ניט אראָבוואַרפען פון זיך דאָס גאַנצע קלעהרען און ווי לעווינזאָן זיך אריינוואַרפען אין דער אַלגעמיינער ברודערשאַפט און אין איין מינוט אָן אַלעם פערגעסען. ער האָט אויך געוואָלט צו־קושען זיך מיט די סאָלדאַטען, נאָר ער האָט ניט געקענט. איהם האָט

זיך געדאכט, ווען ער וואָלט דאָס געטהאָן, וואָלט דאָס געפיהל ניט געווען קיין עכטעס. און ער וואָלט זיך עפּעס געוואָלט צו'חנפ'ענען צו די סאָלדאַטען. אליין האָט ער זיך געפיהלט, ווי דאס הארץ איז אויך געווען איבערלאָפען, און איהם האָט זיך אויך געוואָלט אין דעם מאָ־מענט, איידער מען געהט אוועק אפשר זיך ניט מעהר צו זעהן איינער מיט'ן צווייטען — וועמען די האַנד צו דריקען. נאָר ער האָט קיינעם ניט געהאָט. דעם אינטעליגענט לעווינזאָן האָט ער פיינד געהאָט און לעווין איז געווען צו רעליגיעז פאר איהם. נאָר לענגער ליגען אליין אויפ'ן פעלד האָט ער שוין ניט געקענט. די סאָלדאַטען האָבען איהם שוין בעמערקט און ער האָט מורא געהאָט, אז מען זאָל איהם ניט האַל־טען פאר א בעל גאוה. ער האָט זיך אויפגעהויבען און איז אוועק פון די אידישע סאָלדאַטען. ער האָט זיך דערמאָנט אָן קאָהאַנאָווסקי'ן און געזאָגט צו זיך: יא, מיט איהם דארף מען זיך געזעגענען. ער איז איהם געגאַנגען זוכען. צום סוף האָט ער איהם געפונען. יענער איז געזעסען מיט אראַנאָוויטש'ען אין א ווינקעל און עפּעס אין איהם אריינגערעדט. אראַנאָוויטש האָט שוין יעצט ניט געוויינט, נאָר געזע־סען און געטרייסעלט זיך פאר שרעק. די אויגען זיינע האָבען אויס־געדריקט א אָהן־האָפענדיגע פערצווייפלונג, און ער האָט געשאָקעלט אויף זיך אליין מיט'ן קאָפּ. קאָהאַנאָווסקי איז געזעסען נעבען איהם, געטרייסט איהם און מיט איהם גערעדט.

— אָט איז אסנת אויך דאָ, — זאָגט ער צו אראַנאָוויטש'ען, — ער איז געבילדעטער פון אונז און איז א רייכערער פון אונז, אָט געהט ער אין קריעג און האָט גאר ניט קיין מורא, און קיינער פון די סאָלדאַ־טען האָט ניט קיין מורא. זעהסטו ווי מוטהיג זיי זיינען. מיר אלע געהען. דו מוזט דאָך האָפען, אז דו וועסט לעבען, און אז דו וועסט יענעם שיסען, וועט דיר קיין קויל ניט טרעפען. מוטהיג מוז מען זיין. ביזט דאָך ניט קיין קינד.

— אָבער איך האָב דאָך א קליין מיידעל אין דער היים און איך וואָלט אַזוי געוואָלט זעהן ווי זי וועט אויפוואַקסען, ווי זי וועט אויס־זעהן ווען זי וועט גרוים זיין. איך וואָלט אַזוי געוואָלט זעהן — און איך וועל זי שוין קיינמאָל, קיינמאָל נישט זעהן. — האָט דער יונג גע־זאָגט אין אָן אונענדליכע פערצווייפלונג.

— אבער, אראַנאָוויטש, מיר אלע האָבען דאָך טאָטעס מיט מאַ־

מעס! מען שטארבט דאך נאך ניט, וואס טהוט זיך מיט דיר? קוק אויף מיר, קוק אויף אסנת, אויף אנדערע אידישע סאלדאטען.

אז קאהאנאווסקי איז אוועק פון אראנאוויטש'ען, איז אסנת צו־געגאנגען צו איהם און געזאגט מיט א מאדנעם שמייכעל:

— נו, קאהאנאווסקי, גיט די האנד, אפשר וועלען מיר זיך שוין מעהר ניט זעהן. איהר זייט דאכט זיך אין דער זיבעטער ראטע?

— יא, — האט קאהאנאווסקי אבגעענטפערט. דערביי איז ער אויך בלייך געווארען און געגעבען די האנד.

— איהר האט וועמען? — האט אסנת געפרעגט.

— איך האב א כלה, וואס איך ליעב זי.

— זיינט איהר גליקליכער פון מיר: איך האב קיינעם ניט.

— קיינעם ניט?

— יא, א קליין שוועסטעריל, וואס איך ליעב זעהר.

— גיט איהר דאס קייטעל, אז איהר וועט אהיים קומען, — זאגט קאהאנאווסקי, און נעהמט אראב זיין קייטעל פון זייגער.

אסנת האט עפעס געזוכט אין זיינע קעשענעס, וואס איהם צו געבען. ער האט גאר נישט געפונען, נאר דאס קליינע בענדעל, וואס זיין שוועסטערל האט איהם מיטגעגעבען אלס אנדענקען. עס איז איהם אבער א שאד געווען דאס אוועקצוגעבען. ער האט זיך דערמאהנט אן זיין גאלדענעם זייגער, די מתנה פון זיין פאטער צו זיין ענדיגען גימנאזיום, האט ער איהם ארויסגענומען פון ראנעץ און אוועקגעגעבען קאהאנאווסקי'ן.

זיי האבען זיך צוקושט און זיינען זיך צוגאנגען.

אסנת איז אריין אין פאלאטקע, ארויסגענומען פון זיינע זאכען דאס האנד־טוך, וואס ער האט זיך מיטגענומען פון דער היים, אז ער זאל עס האבען נעבען זיך, ווען ער וועט דארפען (ער האט ניט געוואלט שטארבען אויף א פרעמדע טוך אדער אויף זאמד), ארומגעוויקעלט דאס האנדטוך ארום הארץ, געמאכט זיך גרייט אין וועג אריין.

אין א האלבע שעה ארום האט דער פאלק דאס קרויט פעלד פער־לאזט און איז געגאנגען אין פייער אריין.

זיי זיינען געגאנגען איבער'ן פעלד, וואס זיי האבען פריהער גע־זעהן פון בערגעל. אויף דעם פעלד האט געמוזט נעכטען עהער־נעכטען פארקומען א גרויסע שלאכט. דאס גאנצע פעלד איז געווען צוטראטען, צופאהרען; עס זיינען געווען אנגעווארפען דא און דארט לאנגע רייהען פריש אויפגעגראבענע ערד. ארום האבען זיך געשאקעלט די האלב־אב־געבראכענע בוימער, וואס זיינען געשטאנען אין זייערע אבגעשאסענע, נאך גליהענדע צווייגען, ווי הרוגים אין זייער בלוט. עס איז געווען א בוריקעס־פעלד, און עס איז נאך ניט געווען אבגערייניגט פון די בוריקעס. די רויטע און ווייסע בוריקעס זיינען געווארען ארויס־געקאפיעט פון דער ערד מיט די טריט. זיי זיינען געלעגען האלב צו־טראטען, און דאס גרינס אויף זיי האט זיך ווי שמאטעס געוואלגערט אונטער די פיס. צווישען זיי האבען זיך ארומגעוואלגערט הפקר זעל־נערשע קליידער, היטלען, ראנצעס, ביקסען, שווערדען, טהייל מאל א מענש, און טהייל מאל אן אבר פון א מענשען... אלטע פויערים, פויערטעס, שיקסעס האבען די בוריקעס אויסגעקליבען צווישען די אנגעווארפענע זאכען און צונויפגעלעגט אין קופעס. און אידען, אין שווארצע קאפאטעס מיט קליינע היטלעך, האבען צווישען די בוריקעס צונויפגעקליבען די טויטע קערפערס און געטראגען זיי אין די פריש־אויפגעגראבענע גריבער. די גאנצע בוריקעס האט מען געקליבען אין קופעס צום נוצען, און די צוטרעטענע זיינען געבליבען אויפ'ן פעלד אינאיינעם מיט די מענשליכע גופים צו בעמיסטיגען די ערד...

די סאלדאטען זיינען געגאנגען שווייגענדיג, כאטש מען האט גע־הייסען זינגען. דא און דארט האט זיך געהערט אן איינצעלנע שטימע, נאר קיינער האט ניט אונטער געכאפט דאס געזאנג, און די איינצעלנע שטימע איז אויך צום סוף אנטשוויגען געווארען. זיי זיינען אנגע־קומען צו די גרויסע גריבער, ביי וועלכע די אידען מיט די שאפלען זיינען געשטאנען. די אידען האבען זיך אויף א מינוט אבגערוקט, געשטעלט זיך אן א זייט און האבען מיט די שאפלען אין איין האנד אבגעגעבען דעם פאלק „טשעסט". די סאלדאטען האבען אנגעהויבען צו שפרינגען איבער איינע פון די גריבער, זעהענדיג אינווייניג קופעס סאלדאטען, אנגעלעגט איינער אויפ'ן אנדערען, א טהייל נאַ־קעטע, א טהייל אין זעלנערשע קליידער, טויטע פנים'ער האבען ארויס־געקוקט מיט אפענע קליינע נאאיווע אויגען. די טויטע ערנסטע פנים'ער

האבען זיך ווי ארויסגעריסען פון די גראבע זעלנערשע קליידער. א טהייל סאלדאטען האבען זיך אויף א מינוט אבגעשטעלט קוקען אין גרוב, אבער די אנדערע הינטער זיי האבען זיי באלד אבגעשטופט. אזוי זיינען זיי אריבערגעשפרונגען איבער דעם טויטען־גרוב.

זיי האבען אויפ'ן וועג אנגעטראפען גרויסע שווארצע לעבער וואס האבען אויסגעזעהן פון דער וויטענס ווי בלאטעס. אז זיי זיינען אבער צוגעקומען צו די לעבער און אריינגעקוקט אין די בלאטעס, זיינען זיי אפגעשפרונגען: זיי האבען דערזעהן עפעס ווי א אפ־געשטאנען געקעכטס... אויפגעריסענע מענשליכע אינגעווייד אינאיינעם מיט פערדישעס. פון א שווארצער צונויפגעקאכטער מאסע, וואס זיי האבען נישט געוואוסט, וואס דאס איז אזוינס, האבען ארויס־געשטארט מענשליכע פנימ'ער, מענשליכע אברים און פון אויבען אויף איז אן אויפגעריסענער פערד מיט די אינגעווייד ארויס געלעגען אויף דעם אלעמען...

צוערשט האבען זיי אזוינע שווארצע גריבער געטראפען איינציג־ווייז, נאר וואס אמאל זיינען זיי געדיכטער געווארען. דאס גאנצע לאנד איז געווען פול מיט אזעלכע בלאטעדיגע גריבער, און די סאלדא־טען האבען זיך געמוזט זוכען א וועג צווישען זיי. זיי האבען געוואוסט אז די גריבער ווערען געמאכט דורך די באמבעס פון די שווערע האר־מאטען פון דעם שונא, נאר יעדער איינער האט זיך עפעס געטרייסט, אז איהם וועט אזא שווארצע בלאטיגע גרוב מיידען. פאר וואס — האט קיינער ניט געוואוסט, אבער די יונגע געזונדע לעבענס האבען פּראָ־טעסטירט און נישט געוואלט אונטערגעהען אין אזא ברודיגען קעסעל, וואו דער טויט איז אזוי שמוציג: זייערע פאנטאזיעס האבען זיך פארגעשטעלט א פרייען און בעסערען טויט...

די זונן האט זיך אנגעהויבען צו זעצען ביי'ם עק הימעל; דער לאנדשאפט איז געווען א גלייכער, א ברייטער, און דער הימעל איבער'ן לאנדשאפט איז געלאפען רונדיג ארום, און דער גאנצער זוים פון'ם הי־מעל איז געווען בעגאסען מיט א רויטען ליכט, וואס האט רויטליך אבגע־שפּיגעלט אומעטום.

דאס לאנד האט זיך ביי'ם עק הימעל געבלייכט, עס האט זיך עפּעס וואס געוויזען, וואס מען האט נישט געקענט פון דערווייטענס אונטער־שיידען, צו דאס זיינען הייזער, בערג אדער ווייטער וואלד. וואס נעהנ־

טער מען איז געקומען, האט זיך דייטליכער ארויסגעוויזען, אז דאס זיינען וואלקענס רויך, וואס געהן אויף פון דער ערד אין הימעל אריין. די סאלדאטען האבען פערשטאנען, אז דארטען איז עס. ביי א טהייל האבען די הערצער אנגעהויבען שטארקער צו קלאפען, א טהייל זיינען שוין גלייכגילטיג געווארען. דער וועג איז יעצט גראדע געווען א בע־סערער, די גריבער האבען זיך שוין מעהר ניט געוויזען, אויף די לאנגע שורות אויפגעגראבענע ערד האבען זיך געזעהן זעלטענער, נור פון צייט צו צייט איז אויסגעקומען איבערצושפּרינגען א טוידטען זעלנער, וואס איז געלעגען א פערלאזענער אין פעלד. דער טוידטער זעלנער, מיט דעם ביקס אין דער האנד און דאס, וואס מען האט איהם אנגעטראפען אזוי פלוצלונג, אונערווארטעט — דאס האט נאך מעהר אבגעשראקען, ווי די שווארצע גריבער. די פאנטאזיע ביי יעדען סאלדאט האט גע־ארבייט: איך קען אויך אזוי זיין ווי ער...

דער וועג איז שווערער געווארען. די ערד שרעקליך צוטראטען און צופאהרען, די זעלנער זיינען געגאנגען אין טיעפער זאמדיגער ערד דורכ־געפלאכטען מיט אזא מין גראז, ווי קוניטשינע, וואס האט זיך געבונדען אן די פיס. עס איז אויך טונקעלער געווארען, עס איז אבער געווען פיעל היימישער און פערהליכער. מען האט אנגעטראפען פיעל, פיעל וועגען, פערד, אויטאמאבילען. הויכע נאטשאלסטווא איז געשטאנען אויף א בערגעל און גערעדט. מען האט זיך מיט אמאל ארומגעזעהן, אז מען איז זעהר, זעהר פיעל, און נישט זיי אליין געהען, נאר פון אלע זייטען קומען אן פאלקען, סאלדאטען און סאלדאטען: פיעכאטע, רייטערס, ארטילעריע. זיי האבען ניט געוואוסט, פון וואנען דאס האט זיך גע־נומען מיט אמאל אזוי פיעל סאלדאטען, נור זיי האט זיך געדאכט, אז די גאנצע וועלט און די גאנצע ערד איז פול מיט זיי, ווארים וואו דאס אויג האט נור געקענט דערגרייכען, האט מען געזעהן און געהערט אונזעריגע. פאקלען האבען געברענט. ליכט־ווארפער האבען געשיינט. בעלויכטען אמאל דא און אמאל דארטען, און וואו זיי האבען געווארפען זייער ליכט, זיינען בעלויכטען געווארען סאלדאטען. פון דערווייטענס האט זיך געהערט א בעשטענדיגעס שיסען: קראך: קראך, קראך, נאר עס האט שוין קיינער דאס ערשט ניט בעמערקט און נישט געהערט. דאס שיסען איז פערטויבט געווארען אין דעם רעש פון די סאלדאטען, פון די וועגען און פערד, פון די אויטאמאבילען וואס זיינען פערביי־

געפלויגען ווי די טייוואלים, איז פרעהליך געווען, און מען האט שוין גאר נישט זיך געשראקען און מורא געהאט. אזוי פיעל אנדערע!

נאר זיי האט מען נישט אפגעשטעלט אויף א מינוט. זיי זיינען דורך אין דעם רעש, צווישען דעם געיאג פון די סאלדאטען, איבערגעגאנגען א דארף, וואו די הייזער זיינען געווען צוגעשלאסען, די לאדען פערהאקט, קיין מענש האט זיך נישט געזעהן, נור אין עק האט זיך דער שפיץ פון די קירכע געברענט און קיינער האט נישט געלאשען.

זיי זיינען אנגעקומען אונטער דעם דארף — האבען זיי פלוצלינג דערזעהן פאר זיך א שווארץ פעלד, בעוואקסען מיט עפעס: עפעס שטעהט פאר זיי, ווי בוימער אדער ווי מענשען. נאר עס איז אזוי טונקעל אז מען זעהט נישט.

פלוצלינג פאלט איבער'ן קאפ דער שיין פון א ליכט ווארפער. עס בעלייכט זיך א וואלד אין גרינעם, מען זעהט אינ'ם ליכט, ווי די בלעטער רוישען, איינצעלנע סאלדאטען שטעהען איבער א לאנקע. באלד ווערט ווידער פינסטער, און פלוצלינג פליהט עפעס פערביי אין דער לופטען איבער די קעפ.

ער רוישט און קאכט אויף די לופט, און וויל דעם קאפ ארונטעררייסען. מען הערט, ווי עס פאלט און גיט א טעמפען קלאפ אז דער ערד. בוימער פאלען...

מען געהט ווייטער, אז אויטאמאביל פליהט פערביי, ווי א שד וואלט געריטען... טריט פון פערד הערען זיך נאהנט, מען זעהט נישט ווער, מען ווייס נישט וואס... עס איז פינסטער. די פיס קלאפען זיך אן עפעס אן, מען ווייס נישט אין וואס. אין א שטיין, ניין, עס איז ווייך, עפעס אן אונבעקאנטע זאך...

עס איז פינסטער. מען געהט ווייטער. פלוצלינג פאלט א ליכט איבער'ן קאפ. מען זעהט די חברים ווי ביי טאג: ארנאוויטש'עס הויכער בלייכער פנים — די אויגען ווערען פערבלענדט. מיט אמאל א ווינד איבער'ן קאפ, און עפעס פאלט...

עס ווערט א קליינער רעש, זעלנער פאלען אין א גרוב אריין. חברים נעבען דיר פאלען, די פיס גליטשען זיך, נאר מען געהט ווייטער. ווידער גיט עס א בליטץ אין די אויגען און א ווינד איבער'ן קאפ. דער קאפ וויל פון קערפער ארא‏בפליהען, און עפעס פאלט אריין. חברים ווערען ארייננעזווינגען. מען הערט רופען: גאט, ראטעווע... נאר מען געהט

ווייטער, ווייטער, — ביז מען קומט אן צו גריבער. דארט געפינען זיך שוין אונזערע. מען הייסט זיך לייגען אין די גריבער, גראבען נייע, און אלע סאלדאטען ווארפען זיך אויף דער ערד.

ארום איז שטיל. מען הערט יעצט שארף אין דער שווארצער נאכט דאס קראכען פון שיסען, און איבער די קעפ פליהט ליכט פערביי און נאך דעם — א רוישען, ווי מען וואלט די לופט אויפגעוואכט.

לאנג זיינען די זעלנער אין די גריבער געלעגען, בעשיצענדיג זיך די קעפ מיט זאמד. פון דערווייטענס האבען זיך געזעהן קליינע, קליינע פייערלאך — דארט איז דער פיינד. נאר מען האט אנגעזאגט, אז מען זאל נישט שיסען, ביז מען וועט נישט הייסען, ווארים עס האט זיך געהאנדעלט וועגען אויסנארען דעם שונא פון זיין פערפעסטיגטער פאזיציע. מען האט געדארפט, דער שונא זאל גלויבען, אז אונזערע, אויף וועלכע ער האט ביי טאג אנגעשטעלט זיין שווערע ארטילעריע, האבען אבגעטראטען. דערווייל האבען אונזערע ביינאכט שטילערהייד פערמעהרט זייערע קרעפטען, כדי אזוי ווי דער שונא וועט נאר וואגען ארויסצוטרעטען פון זיין פאזיציע צו מאכען א טריט נעהנטער, זאלען זיי איהם נעהמען אויף די באיאנעטען, ווארום אין אזא קאמפף האבען זיך אונזערע געפיהלט א סך שטארקער. אבער די סאלדאטען האבען זיך דאך נישט געקענט איינהאלטען און איבערגעטווישט זיך מיט'ן פיינד מיט איינצעלנע שיסע, וואס האבען ווי טויטע עכא'ס אבגעקלונגען אין דער פינסטערער נאכט.

אז אסנת האט זיך געפונען אין זיין גרוב, האט ער דערפיהלט עפעס ווייכעס אונטער זיך. ער איז אין דער ערשטער מינוט אויפגעשפרונגען פאר שרעק, דערנאך האט ער דערהערט אונטער זיך א קול: „האב רחמנות, ברודער". ער האט זיך צוגעבויגען און דערזעהן א סאלדאט אונטער זיך:

„גיב צו טרינקען, ברודער, — האט יענער געקרעכצט, — איך שטארב פאר דורשט".

ער האט איהם דערלאנגט זיין פלאש, פון וועלכער דער קראנקער זעלנער האט געטרונקען.

„וואס איז דיר, ביזט פערוואונדעט?" — האט איהם אסנת גע־פרעגט, — פאר וואס האבען זיי דיר פון דאנען ניט אוועקגענומען?"

— „נישטא קיין צייט, קיינער איז נישט געקומען פרעגען. אלע אונזערע דא זיינען גרוב טויט אדער פערוואונדעט — א גאנצען טאג זיינען די באמבעס געפאלען, ווי די דונערס פון הימעל. גאט'ס קללה, ברודער, גאט'ס קללה איז אויף דער וועלט אויסגעגאסען געווארען".

— און ווי אזוי האט מען אונז אריינגעלאזט טרעטען אויף מענשען, אויף לעבעדיגע מענשען? — האט אסנת אויסגעשריען.

— מיר האבען אויך געטראטען אויף מענשען. נא זעה, אונטער מיר ליגט אויך ווער. א גאנצען טאג איז ער נאך ווארעם געווען, דאס וואסער מיינס האט ער אויסגעטרונקען: דאס גאנצע העמד האב איך איהם אין דער וואונד פערשטעקט. יעצט איז ער שוין קאלט. דאס בלוט איז איהם אויסגערונען. פון פארנאכט אן איז ער קאלט, גאט האט אויף איהם רחמנות געהאט. א קאטאליק געווען, וואלעסטין סטעכאוויטש האט ער געהייסען, פון 87טען סטרעלקאווען פאלק, געדענק עס גוט. ער האט מיר געבעטען פאר'ן טויט, אז איך זאל זיין נאמען געדענקען און איבערגעבען אין פאלק, אז מען זאל זיין מוטער שרייבען. יעצט וועל איך דיר דעם נאמען איבערגעבען: געדענק איהם, איך האב איהם גע'חזר'ט א גאנצען טאג. און מיינעם געדיינק: איוואן מאלא־דעץ, פון 14טען סטרעלקאווען פאלק, 6טע ראטע. געדענק איהם גוט, געדענק איהם...

— דו וועסט נאך לעבען, ברודער! אונזערע זיינען געקומען, פיעל זעהר פיעל, מיר וועלען פאר אייך אלע נקמה נעהמען!

— ניין, ליעבער ברודער, ניין. איך וועל עס שוין ניט דורכלעבען — קרעכצט דער קראנקער סאלדאט. — דו אפשר יא, איך שוין ניט! דאס גאנצע בלוט רינט ארויס. אט לויפט עס פון דער זייט איבער דער האנד, ווי א ווארימער טייכעל. און קיין וואסער איז שוין ניטא. דיינס איז אויסגעטרונקען און עס דורשט שוין ווידער.

— לאז, וועל איך איהם ארויסטראגען פון גרוב, וועט דיר בעקוועמער זיין צו ליגען, — זאגט אסנת.

— ניין ברודער, טהו דאס ניט, דא איז ער זיכערער! אין דרויסען וועלען איהם די גראנאטען אזוי צוהאקען, אז גאט וועט איהם ניט דערקענען, גאט'ס געזיכט וועלען זיי צושטערען. אין הימעל וועט ער ניט קענען ארויפקומען. לאז איהם ליגען. עס איז א רחמנות.

— וואו האסטו די וואונד, גיב אהער. איך וועל זי דיר פערבינדען — זאגט אסנת.

— שוין ניטא מיט וואס : אלעס, וואס איך האב געהאט האב איך צוגעלעגט, נאס, דאס בלוט לויפט. אלעס איז שוין פארנעצט.

— איך האב ביי מיר א האנדטוך — זאגט אסנת און ציהט ארוים דאס היימישע האנדטוך, וואס ער האט געהאט ביי זיך די ברוסט צו פערבינדען, — גיב אהער.

דאס האנדטוך האט אבער ניט געהאלפען. דארט, וואו די וואונד איז געוועזן איז ארום און ארום, אויף דער ערד, אויף די קליידער און אויפ׳ן קערפער געווארען א פערגליווערטע מאסע, וואס האט פערבונ־דען דעם קערפער מיט דער ערד. אין א מינוט ארום האט שוין דאס האנדטוך געהערט צו דער פערגליווערטער מאסע.

אסנת האט זיך דערפיהלט מיט דעם פרעמדען סאלדאט פערבונדען דורך דעם, וואס ער האט איהם אפגעגעבען זיין האנדטוך. און דאס געפיהל האט איהם גוט געטהאן. ער האט זיך קיינמאל ניט פערגע־שטעלט, אז א מלחמה איז אזוי שרעקליך און אכזריות׳דיג, נאר עס האט איהם אויף איין מינוט ניט באנג געטהאן וואס ער האט דערקענט די שרעקען פון מלחמה.

שטאלצער און צופריעדענער איז ער געוועזן יעצט מיט זיך, קיין שפור איז ביי איהם יעצט ניט געבליבען פון דעם מיאוס׳ען געפיהל און פון דעם אבערגלויבען, וואס האבען איהם געמאטערט בייטאג. איצט האט ער שוין ניט איבערגעקלעהרט און ניט נאכגעגריבעלט, נור ער איז געלעגען אין דער פינסטערער נאכט און געפיהלט די ערד אונטער זיך, די שווארצע, קאלטע ערד, און ער האט דאס געפיהל געהאט, אז פאר קיינעם איז ער ניט געגאנגען אין דער מלחמה אריין, נאר פאר די ערד דא. פאר די ערד, אויף וועלכער ער איז געבארען געווארען און זיין פאטער׳ס פאטער איז געבוירען געווארען, און אויף וועלכע זיי האבען זיך תמיד געפונען. — פאר איהר און צוליעב איהר ליעגט ער דא יעצט אין גרוב, ניט לאזענדיג קיינעם זי אוועקנעהמען. דאס פער־בינדט איהם מיט דעם קראנקען סאלדאט דא, וואס ער קען איהם ניט. און וואס ער איז מיט איהם אפשר שונאים. און וואס ער האט אפשר אמאל איהם אדער זיינע ברידער בעליידיגט, אדער גאר אנטהייל גענומען אין די פאגראמען אויף אידען. דאס פערבינדעט איהם מיט

דעם סאלדאט, דא, וואס זיי ביידע, ניין, זיי אלע דריי — ער האט זיך דערמאָהנט אז וואלענטין סטעכאוויטש — געהן בעשיצען דעם שפּאַן ערד, אויף וועלכען זיי זיינען אלע דריי געבוירען געווארען.

ער האט געקוקט אויף דער שווארצער נאכט, וואס ליגט אויף דער ערד, און עס האט זיך איהם געדאכט, אז ער געהט בעפרייען זיין שפּאַן ערד פון דער שווארצער שרעקענדער נאכט. פון דערווייטענס האבען זיך אלץ געוויזען די פיינדליכע פייערלאך, וואס פינקלען ווי די אויגען פון א גיפטיגער שלאנג, וועלכע קריכט אויף דעם האלז פון זיין מוטער. ער, אסנת, איז געקומען בעפרייען דער מוטער פון דער גיפטיגער שלאנג. ער האט דאס געפיהל געהאט, אז די ערד איז קראנק; דורך דעם איז זי אזוי שלעכט צו איהם, ווייל עס קריכט אויף איהר די שלאנג. מען דארף זי בעפרייען פון די גיפטיגע ברענענדיגע פייערלאך, וואס ווייזען זיך פון דער ווייטענס. יעצט האט ער געפיהלט אין זיך די קראפט און דעם מוטה דארט אהין צו געהן און צוטרעטען די פייערלאך מיט זיינע פיס. ער האט געפיהלט, אז ער איז יונג און שטארק און ער האט די קראפט זיין קראנקע מוטער פון דער גיפטיגער שלאנג צו בע־פרייען.

אזוי איז ער אפּגעלעגען א האלבע נאכט אין גרוב, פערבראכט אין די געדאנקען, און געקוקט אין דער שווארצער נאכט, אין די פייער־לאך געגענאיבער. דער קראנקער סאלדאט האט ניט אויפגעהערט צו קרעכצען און צו בעטען וואסער. אסנת האט שוין איבערגענומען די פלאשען וואסער פון זיינע שכנים, נור דארטען האבען זיי אויך געהאט קראנקע חברים, וועלכע זיינען געשטארבען פון דארשט. א געוויסע צייט איז דער קראנקער גאר פערשטילט געווארען: עס האט זיך גע־דוכט, אז ער איז איינגעשלאפען. אסנת האט איהם ניט געוואלט וועקען. פּלוצלינג, אין א צייט ארום, רופט ער זיך אפּ:

— ברודער, איך פיהל: עס איז שלעכט, צלם מיך, פאר'ן טויט.

אסנת האט געקלעהרט א מינוט, גע'צלמ'ט דעם קראנקען און זיך אנגערופען: איך בין ניט קיין קריסט, נור דאך...

א מינוט האט דער סאלדאט געשוויגען.

— וואס, א מוסולמאן? — פרעגט פּלוצים דער קראנקער סאלדאט.

— ניין, א איד, — האט אסנת אבגעענטפערט.

— א איד, — האט דער קראנקער סאלדאט ווי געזאגט פאר זיך.
— נו, אלץ איינס. איין גאט איז דא אויף דער וועלט. קוש דיך מיט מיר. עס טהוט באנג אליין צו שטארבען.

אסנת האט זיך צוקושט מיט איהם.

— און פארגעס ניט וואלענטין סטעכאוויטש א קאטאליק, און איוואן מאלאדעץ א פּראוואסלאווני, חזר איבער, וועסט פארגעסען.

— און אסנת מאיר א איד, — האט אסנת געזאגט פאר זיך.

דערויף איז דער סאלדאט שטיל געווארען.

אין א האלבע שטונדע ארום האט אסנת דערפיהלט א קעלט. ער האט זיך איבערגעדרעהט און אנגעשטויסען אויפ'ן קראנקען סאלדאט, נאר דער לעצטער האט זיך שוין גאר ניט אפגערופען. אסנת האט איהם געשטופט מיט דער האנד און געפרעגט: „וואס איז דיר? דו הערסט?“ ער האט ניט געענטפערט. אסנת'ען האט א שרעק ארומ־גענומען. ער האט זיך אינסטינקטיוו אפּגערוקט פון דעם טויטען, אבער ליגען רוהיג האט ער שוין ניט געקענט. עס האט זיך איהם זעהר געוואלט זעהן דאס געזיכט פונ'ם סאלדאט. דורך דער גאנצער צייט וואס יענער האט גערעדט מיט איהם, האט ער געהאלטען זיין פּנים איינגעגראבען אין דער ערד, אבער אסנת האט מורא געהאט צו צוקעהרען זיך צו איהם, כאטש ער איז געווען זעהר נייגעריג. א צינדר־העלצעל אנצינדען האט ער ניט געטארט: מען האט אנגעזאגט אז מען זאל זיך ניט דערוועגען אנצוצינדען קיין ליכט, כדי דער שונא זאל ניט וויסען, וואו זיי געפינען זיך. צום סוף האט ער דאך אויפ־געהויבען דעם קאפּ פון טויטען חבר און געקוקט איהם טיעף אין פּנים אריין ביים שוואכען ליכט פון די שטערן. ביינאכט, אינ'ם אונקלאהד־רען ליכט, האט ער אויסגעזעהן ווי ארבוזאוו פון זייער ראטע, און עס האט זיך אסנת'ען געדאכט, אז דאס ליגט ארבוזאוו נעבען איהם...

די רעשט נאכט האט ער פערבראכט אין קעלט און אין געפיהל פון פערלאזענקייט...

מיט די ערשטע מארגען־שטראהלען האט זיך אנגעהויבען דער לאנדשאפט צו בלייכען. צוערשט האט אסנת דערפיהלט א פייכטקייט ארום, וואס ער האט ניט געוואוסט, צי עס איז טהוי אדער עס איז בלוט

פון'ם טויטען סאלדאט. דערנאך איז דער ראנד פון הימעל רויט געווארען און אלעס איז געווען בעדעקט מיט א נעבעל. באלד האבען זיך פון נעבעל אנגעהויבען ארויסווייזען פעלדער, איינצעלנע בוימער, דערנאך א הויכער וואל אנגעשאטענע ערד מיט ווייסע הייזלאך. באלד איז אבגעגעבען געווארען דער בעפעהל צו שיסען. עס האט זיך אנגעהויבען א שיסעריי פון גאנצען פראנט. די אויערען זיינען פערטויבט געווארען פון דעם קנאקען, די חושים פערשטאפט. מען האט גאר ניט געפיהלט, גאר ניט געוואוסט, נאר דאס אויג האט געזעהען א ווייסען שטריך און אהין האט מען געציעלט. עפעס איז געפלויגען איבער'ן קאפ, אין די זייטען — נאר קיינער האט אויף דעם ניט אכטונג געגעבען. ווי אין א חלום האט מען נאר געהאט דעם בעוואוסטזיין פון א דורכפליהען, ווארים אלע געפיהלען זיינען געווענדעט צום ווייסען שטריך ביי די בערגלאך.

אין א צייט ארום האט מען געגעבען דעם בעפעהל איבערצולויפען א פאאר מעטער צו די נעקסטע גרובען. אסנת האט געזעהן, אז אנדערע סאלדאטען לויפען, איז ער אויך נאכגעלאפען און אריין אין די צווייטע גרובען, וואס די זעלנער פון זיי זיינען ארויס און ווייטער געלאפען. שפעטער האט מען ווידער אנגעהויבען צו לויפען. אסנת האט זיך מיט אנדערע סאלדאטען געווארפען אויף דער ערד, אויסגעגראבען א גריבעל און אנגעשאטען א בערגעל כדי צו פערשטעלען זיין קאפ, און האט ווידער געציעלט.

אסנת האט געקוקט אויף דער פאהן פון זיין פאלק, וואס איז געגאנגען פאראויס אין דער מיט. וואוהין די פאהן איז געגאנגען, אהין האט ער געוואוסט, דארף ער אויך מיטגעהן. דאס בעוואוסטזיין איז ביי איהם געווען, און ער האט אלעס נאכגעטהאן. אבער געפיהלט האט ער גארנישט: אלע זיינע חושים זיינען געווען געווענדעט צו איין ציעל. די פאהן האט זיך אלע וויילע אויפגעהויבען איבער די קעפ און געלאפען פאראויס, ער נאך איהר. אבער יעדעס מאל זיינען אלץ ווייניגער זעלנער געלאפען נאך איהר: זיי זיינען איינגעזונקען געווארען אין די גריבער, וואס האבען זיך געעפענט אונטער זייערע פיס. באלד זעהט ער, ווי די פאהן בויגט זיך, פאלט אויך ארונטער צו דער ערד. עפעס פליהט איהם אין קאפ פערביי דער געדאנק:

לעווין מיט'ן טלית־קטן, די אידישע פאהן, יעדער איד ווערט

בעגראבען איינגעוויקעלט אין פאהן... און ער לאזט זיך לויפען פון זיין גרוב צו דער פאהן. עפעס פליהט פערביי, עס גיט א ברען, ווי ער וואלט זיך אבגעבריהט... ער לויפט ווייטער. ער האט דאס געפיהל, אז ער לויפט ראטעווען עפעס זעהר א נויטיגע זאך, נישט קיין מענשען, נאך מעהר פון א מענשען, און אז ער וועט דאס ראטעווען, וועט ער האבען געראטעוועט די ערד אונטער זיך. ער לויפט. עפעס פליהט ווידער פערביי, עס גיט ווידער א ברען; ארום קאפ צינדט זיך עפעס אן א הייסער רייף, נאר ער פיהלט דאס נישט, איהם דאכט זיך אז ער הויבט אויף די גאנצע ערד אונטער זיך מיט אלע איינגעזונקענע סאלדאטען, ער פאכט מיט דער פאהן איבער'ן קאפ און לויפט ווייטער.

ווייטער יאגט עפעס פערביי, עס גיט ווידער א ברען. יעצט דאכט זיך איהם שוין, אז דער קאפ ברענט איהם, עס ברענען די האאר, עס ברענט דאס פנים, נאר ער לויפט. ער קוקט זיך ארום, אויב ווער לויפט מיט איהם. ער זעהט קיינעם נישט הינטער זיך: אלע זיינען ווי איינגעזונקען אין דער ערד. און אט איז ער שוין באלד ביים ווייסען שטריך; פון דארטען ריהרט מען זיך, ער זעהט, ווי מען הויבט אן צו לויפען צו איהם. א סעקונדע בלייבט ער אליין שטעהען אין פעלד, מיט דער פאהן אין האנד. קיינער איז נישטא ארום, אלעס איז איינגעזונקען. און דער קאפ ברענט ביי איהם, אט וועט זיך באלד אויך די פאהן אנצינדען און ברענען.

פון דער ווייטענס ווינקט ווער, מען טראמייטעט. ער דערמאהנט זיך, אז ער לויפט צום פיינד. אט זעהט ער שוין, ווי די קליינע מענשעלאך דארטען הויבען אן לויפען צו איהם, זיי קומען וואס נעהענטער. ער דרעהט זיך אום און הויבט אן צוריק צו לויפען מיט דער פאהן.

איבער'ן קאפ פליהען פייערלאך, עס בריהט ווידער. פול מיט לעכער אין דער ערד, פול מיט גריבער. אין א גרוב דארט ליעגט אויסגעשפרייט א טלית־קטן. ער וויל אנהויבען שרייען: לעווין! נור ער שפרינגט איבער די גריבער מיט דער פאהן אין דער האנד. אט האט ער זיך שוין אויסגעגליטשט, נאר ער לויפט אלץ ווייטער.

עפעס ווערט איהם לייכטער, לייכטער; עס דאכט זיך איהם, אז ער האט פליגעל געקראגען; און ער לויפט מיט דער פאהן פאראויס און נאך איהם פליהען די סאלדאטען, אויף פייערדיגע פערד פליהען זיי

און ער האט אויך א פייערדיגען פערד. ער שפרינגט אריבער מיט זיין פערד די טויטע שווארצע גריבער.

אט האט ער מיט אמאל געגעבען א פאל אראב פון פערד, ער וויל זיך אויפהויבען, לויפען, ווייטער לויפען... אויף דער ערד אראב... נור ער איז שוין געווען אויסער'ן פייער. צוויי סאלדאטען האבען איהם געכאפט אונטער'ן ארים און צוגעטראגען איהם מיט דער פאהן אין האנד, בעלאפען מיט בלוט פון קאפ ביז די פיס, צום גענעראל.

דער גענעראל האט ארויסגערעדט צו איהם, אבער ער האט ניט פערשטאנען. ער האט געקלערט וועגען דעם, אז שפרינגענדיג איבער די גריבער האט ער דערזעהן עפעס צוגערעקט מיט א טלית קטן. דער טלית־קטן האט ארויסגעקוקט צווישען א סך פנים'ער...

אז ער האט אויפגעעפענט די אויגען, האט ער זיך געפונען אין א גרויס פעלד, פול אנגעשטעלט מיט בעטלאך. זעלנער אין ווייסען אנ־געטהאן קוקען ארויס פון אלע בעטלאך. עס איז א גרויסער טומעל; פון אומעטום הערט זיך קרעכצען. ערגעץ דארט אין א ווינקעל קלאגט א סאלדאט הויך אויפ'ן קול. אסנת'ן האט זיך געדאכט, אז ער געפינט זיך אויפ'ן שלאכט פעלד און אז די סאלדאטען אין ווייסען האט מען אוועקגעלעגט אין די „טרענשעעס" אין די בעטלאך. ער האט געקוקט אויפ'ן באלקען און האט געווארט אז עס זאל פון דער הויך עפעס אראב־פאלען, און א אינערליכער אינסטינקט האט איהם באוואויגען אז ער זאל זוכען נעבען זיך דעם ביקס. ער האט זיך האסטיג א ריהר געטהאן — און מיט אמאל האט ער דערפיהלט א שטאך אין קאפ, אין די זייטען, אין די פיס ווי מען וואלט איהם מיט שפיזען געשטאכען. ער איז געבליבען ליגען רוהיג, גלייכגילטיג און דער קאפ און דאס הארץ איז געווען פוסט.

עס האט ווער גערעדט צו איהם פון דער צווייטער בעט.

— סאלדאטשיק, פון וועלכען פאלק? פון וועלכער שלאכט?

ער האט פערשטאנען די פראגע, דאכט זיך אז ער האט עפעס אב־געענטפערט. נאר יענער סאלדאט האלט אלץ אין איין איבערפרעגען:

— סאלדאטשיק פון וועלכען פאלק? אין וועלכער שלאכט? וואס דו הערסט נישט?

— א קאטאליק, א רוס, און א איד, האט אסנת געשטאמעלט פאר זיך, אזוי אז יענער האט נישט געהערט.

באלד איז צוגעקומען צו איהם א מיידעל, אנגעטהאן אין ווייסען (אלעס האט ביי איהם אין די אויגען אויסגעזעהן ווי סאלדאטען), און האט גערעדט צו איהם פשוט אידיש:

— איהר וועט לעבען, אסנת, איהר וועט לעבען. דער פראפעסאר אליין גיט זיך אב מיט אייך. די אפעראציע איז גליקליך דורך. די דאקטוירים גיבען זיך אלע מיה.

אסנת האט נישט פערשטאנען וואס זי רעדט און זיך געוואונדערט.

ער האט אויסגעטרונקען פון איהר האנד עפעס א געטראנק. די אויגען זיינען איהם ליכטיגער געווארען און ער האט דערקענט אז ער געפינט זיך נישט אויף א פעלד, נאר אין א גרויסער, גרויסער שטוב אנגעשטעלט מיט בעטלאך.

— וואו בין איך? — האט ער שטיל געפרעגט.

— איהר געפינט זיך אין ווארשויער אידישען האספיטאל. מיר אלע וויסען דא פון אייך, די צייטונגען האבען געשריעבען פון אייך. איהר זייט א העלד, אסנת, א העלד, מיר אלע זיינען שטאלץ מיט אייך.

אסנת האט נאך ניט ריכטיג פערשטאנען איהרע ווערטער, נאר ער האט זיך געפיהלט גוט, ווען די מיידעל האט גערעדט צו איהם.

— און דער גובערנאטאר אליין איז געקומען פרעגען אויף אייך, דער גענעראל און הויכע נאטשאלסטווא, אלע קומען זיך נאכפרעגען אויף אייך. אט האט מען אייך אויפגעהאנגען דעם „געארגיעווסקי" צו־קאפענס, דער גענעראל האט איהם געבראכט און האט איהם אליין אנגעהאנגען איבער אייער בעט. מיר אלע זיינען שטאלץ מיט אייך, אסנת, וואס איהר זייט א איד. אלע אידען פרעהען זיך.

אסנת האט יעצט אנגעהויבען צו פערשטעהען, נאר ער האט געהאט עפעס א מאדנע געפיהל. איהם האט זיך געדאכט, צייט ער איז גע־קומען צו זיך, אז עפעס פעהלט פון איהם, א שטיק פון זיין קערפער פעהלט, — נור נישט דאס האט איהם אזוי געאארט. ער האט געהאט דאס געפיהל, אז דאס שטיק אבר, וואס פעהלט פון איהם, ציטערט, בעוועגט זיך, זוכט צוריק זיין ארט, און דער ציטער איז דארט, וואו זיינע פיס זיינען געוועז...

ער האט פאמעלאך אין דער שטיל געטאפט מיט זיין האנד אונטער זיין קאלדרע, און עפעס א מאדנע זאך: ער האט זיינע פיס נישט געקענט געפינען... דאכט זיך, אט זיינען זיי דא, ער פיהלט זיי... זיי

ציטערן... נור וואו זיי זיינען, וויים ער נישט. עפעס זיינען זיי בע־האלטען אין אן אנדער ארט. עס איז איהם אזוי וואונדערליך פאר־געקומען: ער ליעגט אין איין בעט און די פיס זיינען אין א צווייטע בעט... קען מען דען פיס אוועקנעהמען פון לייב?... און פונדענסטוועגען פיהלט ער זיי דאך... ער פיהלט דעם נערוו... עס קיצעלט איהם אין קליינעם פינגערל פון זיין לינקען פוס און ער וויל קראצען. ער זוכט מיט דער האנד, פאמעלאך, פאמעלאך די פיס...

וואס אמאל ווערט עפעס בולטער דער גדאנק. ער ציטערט אויף, פרעגט דאס מיידעל אונרוהיג:

— וואס, מען האט מיר די פיס אבגעשניטען?

דאס מיידעל איז בלייך געווארען, צוויי גרויסע טרעהרען האבען זיך איהר בעוויזען אין איהרע אויגען. זי האט אנגעבויגען איהר קאפ אויף זיין געזיכט און געקושט זיין שטערען. איהרע טרעהרען האבען נאס געמאכט זיין געזיכט און זי האט געמורמעלט פאר זיך:

— איהר זענט א העלד, אסנת, איהר זענט א העלד.

נאך באלד איז צוגעקומען דער דאקטאר, ער האט געזעהען די סצענע פון דערווייטענס, ער האט אראבגענומען דעם געארגיעווסקי צלם פון וואנד און איבערגעגעבען איהם אסנת׳ן, זאגענדיג מיט א פייערליכען טאן:

— דער גענעראל האט מיך בעאויפטראגט דאס אייך איבערצוגע־בען אין קייזער׳ס נאמען ווען איהר וועט קומען צו זיך.

אסנת האט א מינוט געהאלטען דעם שטאלענעם צלם אין האנד; אונטער דער קאלדרע האט ער אלץ נאך געפיהלט דעם נערוו פון די אבגעשניטענע פיס... ער האט געקלערט: וועט ער שוין טאקע נישט קענען געהן? און ער האט דאך דאס געפיהל, אז אט שפרינגט ער ארויס פון בעט, אזוי לעבעדיג פיהלט ער זיינע פיס....

אין א פאאר וואכען ארום האט מען אסנת׳ן ארויסגעלאזט פון האספיטאל. ער איז דורך דער צייט אוים מיוחס געווארען: עס זיינען געקומען אנדערע אזעלכע העלדען, ווי ער, און די אויפמערקזאמקייט האט זיך איבערגעטראגען צו זיי. דורך דער צייט האט ער זיך אביסעל צוגעוועהנט צו זיינע צוויי הילצערנע פיס און צו זיינע צוויי קוליעס,

מיט וועלכע ער האט זיך אנגעהויבען בענוצען נאך אין האספּיטאל. די געוועזנהייט צו לעבעדיגע פיס האט זיך אויסגעלאשען און האט זיך ביסלעכווייז אנגעהויבען איבערצוטראגען אויף די הילצערנע פיס. ער האט זיי ליעב געקראגען... אפטמאל האט ער געהאט א מאדנע גע־פיהל: דער נערוו פון'ם לעבעדיגען אדער האט אנגעהויבען ציטערן אין דעם קאלטען האלץ — און ער האט דאס האלץ ליעב געקראגען.

לאנג פערבלייבען אין האספּיטאל האט ער ניט געקענט: אויף זיין ארט האבען געווארט הונדערטער און טויזענדער. מען האט איהם איבערגעשיקט אין א קלענער שטעדטעל, ווייט ארויף אין רוסלאנד. דארט איז ער אויך נאך געווען א חידוש. ער האט געווארט ביז דער טאטע וועט קומען און איהם אהיים נעהמען. ער האט איהם שוין איי־ניגע מאל טעלעגראפירט, אבער פון דער היים האט ער נישט בעקומען קיין אנטווארט. געהערט האט ער נאך אין האספּיטאל, אז זיין שטעדט־על יאנאוו, וואס ליגט נישט ווייט פון דער גרענעץ, איז א פּאר מאל שוין איבערגעגאנגען פון די רוסען צו די דייטשען און פארקעהרט, און אז דאס שטעדטעל איז חרוב. אבער וואו איז דער טאטע? וואו איז די מאמע? וואו איז די קליינע שוועסטערל?

אידען פון דעם שטעדטעל, וואו ער איז איצט געלעגען, האבען צו־זאמענגענומען א פּאאר רובעל און איהם אבגעשיקט אהיים. צוויי וואָ־כען האט ער זיך געוואלגערט אויפ'ן וועג, אין פראכט־וואגאנעס, ביז ער האט זיך דערשלאגען קיין יאנאוו. ער האט דאס שטעדטעל נישט דערקענט: די בוימער פון די סעדער ארום זיינען געווען אויסגע־האקט; די פעלדער און די וועגען פערוויסט; דער מארק איז געווען אבגעברענט; די קוימענס האבען ווי שווארצע שדים ארויסגעקוקט צווישען די ווייסע ווענד. דא און דארט זיינען איבערגעבליבען גאנצע הייזער מיט אויסגעהאקטע שויבען און ארויסגעשטעלטע טהירען. עס האט זיך קיינער ניט געוויזען אויפ'ן גאס, א חוץ א פּאאר זעלנער, וואס האבען אין מיטען מארק אנגעלעגט א פייער, געזעסען ארום איהם און געווארעמט די הענד. ער האט געזוכט צווישען די חורבות זיין פאטער'ס הויז און האט פון דערווייטענס דערזעהן די וואנד פון זיין מוטער'ס שלאף־צימער: ער האט זי דערקענט אן די ווייסע טאפּעטען: א רעמעל פון א בילדעל איז נאך געהאנגען אויף דער וואנד. דער הויף איז געווען אנגעווארפען מיט שטיקער וואנד. שטיינער, שטרוי האט זיך

ארומגעוואלגערט, און צווישען די שטיינער דער מאמע'ס אטלאסענע קלייד, א שייטעל, א ספר, א צובראכענער טיש.

ער איז אוועק פון דארט און זיך ארומגעדרעהט אין גאס, געזוכט וועמען. ער האט אבער קיינעם ניט געזעהן, נאר א פאאר הונגעריגע הינד האבען זיך ארומגעדרעהט אין מארק און געקוקט מיט משוגענע אויגען און נישט פערשטאנען, פאר וואס איז דאס אלעס געווארען אזוי... אין אן עק גאס האט ער באמערקט דאס אלטע בית־המדרש'ל. ער שטעהט נאך גאנץ, ווי עס איז געווען, און פון די שויבען שיינט א ליכטעל ארוים. ער איז אריינגעגאנגען. פאר'ן עמוד האט זיך איינזאם א ליכט געברענט, און א פאאר אלטע אידען, אין לייכטע צוריסענע קאפאטעס, האבען געציטערט פאר קעלט, פאר שרעק און הונגער ארום דעם קאלטען גרויסען אויווען.

זיין אריינקומען האט די אידען אויפגעוועקט. זיי האבען זיך אנגעהויבען קלייבען ארום איהם, צוערשט מיט שרעק, מיט אונצוטרויען, דערנאך האבען זיי איהם דערקענט און ער האט זיי אנגעהויבען צו דערקענען: ר' יוסף ראזענקראנץ, דער נגיד פון שטעדטעל, ר' חיים סאכאטשעווער, דער מחותן. ער האט זיי קוים דערקענט: בעלי־בתים זיינען דא פריהער געווען, די שעהנסטע אידען פון שטאדט. איצט זעהען זיי אויס ווי אורחים, ווי ארימע לייט.

א מינוט האבען זיי אלע געשוויגען. ר' יוסף האט זיך געווישט די אויגען מיט אן ארבעל און געזאגט:

— אזוי, אסנת, אזוי זעהן מיר אויס!

— און וואו איז דער טאטע? — האט אסנת געפרעגט.

די אידען האבען געשוויגען, איינער דעם אנדערען אנגעקוקט.

פלוצים האט זיך ליב שמש אבגערופען:

— וואס איז דא צו בעהאלטען? ער דארף עס וויסען, ער דארף קדיש זאגען. אסנת, דער טאטע לעבט נישט.

— פאר וואס? — האט אסנת אויסגעשריען.

— זיי האבען איהם זיין רעכט געטהאן. קוים ארויסגעקריגען דעם גוף צו קבר ישראל.

— ווער?

— די קאזאקען.

— האבען זיי איהם געשאסען?

— נאַר ערגער.

— וואָס? זאָגט! — שרייט אסנת.

— זיי האָבען איהם צום טויט געשמיסען!

אסנת האָט זיין ליפּ געביסען און איז שטיל געוואָרען.

א לאַנגע צייט האָבען זיי אַלע געשוויגען.

— און וואו איז די מאַמע?

— די מאַמע איז אויבען אין דער ווייבער־שוהל מיט די ווייבער. אונזערע ווייבער קאָכען פאַר אונז אויבען אביסעל געקעכטס.

עס איז נישט אוועקגעגאַנגען קיין צוויי מינוט, און פון דרויסען האָט זיך דערהערט א ווילד געשריי, ווי א חיה וואָלט געשריען, ווען מען פערוואונדעט זי: דאָס איז געווען אסנת'ס מוטער, וואָס איז אריין אין בית המדרש מיט א ווילד, אויסגעמאַטערט געזיכט. זי האָט שוין אויבען געהערט, אז איהר קינד איז צוריקגעקומען, און האָט אָנ־געפילט דעם גאַנצען בית־המדרש'ל מיט א ווילד־מוטערליך געשריי.

— מיין קינד, מיין קינד איז צוריקגעקומען!

זי האָט זיך געוואָרפען אויף איהם פון איין זייט, דאָס שוועסטערל פון דער צווייטער זייט, און א לאַנגע צייט האָט זי קיין וואָרט פון מויל נישט געקענט אַרויסבריינגען.

פּלוצים האָט זי דערזעהן די הילצערנע פיס, און מיט א שטאַרקען אימפּעט האָט זי זיך געגעבען א וואָרף צו דער ערד און אַרומגענומען די הילצערנע פיס און געשריען מיט נישט קיין מענשליך קול:

— זעהט, זעהט וואָס זיי האָבען פון מיין קינד געמאַכט! מיינע פיס, מיינע גאָלדענע פיס!! — און זי האָט די הילצערנע פיס גע־קושט. אַרומגענומען, געדריקט זיך צו זיי מיט איהר פּנים און בע־גאָסען מיט מוטערליכע טרעהרען.

אסנת איז געשטאַנען ווי א דונער וואָלט איהם געטראָפען. ער האָט געריסען דעם שטאָלענעם קרייץ פון זיין מונדיר און געהאַלטען איהם אין האַנד און געזאָגט ווי פאַר זיך:

— די פיס פאַרלאָרען, מאַמאַ, — אָבער דערפאַר אַ מעדאַל גע־קריגען.

די מוטער האָט אָבער געריסען דאָס צלמ'ל פון זיין מונדיר און געשריען ווי א פערוואונדעטע טיער:

— זעהט מענשען. מיינע פיס, מיינע צוויי לעבעדיגע פיס — פאר א צלמ'ל...

יעדער איינער מיט וואס ער קען.

(אן ערצעהלונג אוים די מלחמה־טעג).

אז זי איז דורכגעגאנגען דורך דעם געסעל האט זי איבערגע־לאזט נאך זיך א געשמאק פון פערפיום, און די אידען וואס זיינען גע־שטאנען פאר חיים בוימוואל'ס גאלאנטרי געוועלבעל, וואו עס איז גע־ווען די „בערזע", האבען געשמעקט דעם זיסליכען פעפער געשמאק פון די פיילכען פערפיום, זיינען ביי א טייל שלעכטע געדאנקען גע־קומען אויפ'ן זין און איינער האט צום אנדערען געוואונקען: ריח־נחוח... אפילו דער אלטער שוין אין פענסיאן־איבערגעבליבענער ריכטער, וועלכער איז געקומען גאס־אראפ, אנגעלעהנט אויף זיינע צוויי קוליעס, נאכשלעפענדיג די רומאטיזם־קראנקע פיס, האט זיך אפגעשטעלט אויף א מינוט, בלייבענדיג הענגען אויף זיינע קוליעס — און איהר נאכגעקוקט, און אריינגעאטעמט אין זיך דעם פערפיום־געשמאק... אפילו לייבוש מעקלער, דער אלטער שוחט, וואס איז געווא־רען אויף דער עלטער א מעקלער, ווייל די הענט האבען איהם געצי־טערט צו האלטען דעם חלף, אז ער האט זי אנגעטראפען אויפ'ן טרא־טואר, האט ער מיט זיין בלאבערנע־קלומפערדיגע, פון בלאטע פארהאר־טעוועטע קאפאטע אפגעטראטען איהר דעם וועג. און די פארקאלטע־וועטע בארד, וואס איז געווען אויסגעמישט און צוזאמענגעפלאנ־טערט מיט די האלב־פערפוילטע וואנצעס — איז פערגאנגען דער גע־שמאק פון פערפיום — האט ער געצויגען מיט דער נאז, און באוואוינגען מיט דער בארד, טראכטענדיג דערפון, אז קול באשה ערוה....

זי איז אנגעקומען אין איינעם מיט דעם „פאלק" פוס־געהער סאלדאטען, וואס איז אראבגעקומען „שטעהן" אין שטעדטעל אריין. פון דער פראפעסיע איז זי געווען, אזוי ווי מען האט געזאגט, אן „אקר־

שערקע", נאר גע'חבר'ט האט זי זיך ניט מיט קיין ווייבער, ווי עס פאסט פאר אן אקושערקע, נאר מיט וואנצעס־באוואקסענע אפיציער — אין וועמענס בעגלייטונג מען האט זי שטענדיג געזעהן. און אידען האבען ניט געקענט פארשטעהן פארוואס זי איז אראפגעקומען אין שטעדטעל אריין מיט'ן פאלק און געפרעגט קשיות: „וואס, צו זעלנער דארף מען האבען אן אקושערקע אויך?" און זיי האבען איהר א נאמען געגעבען „די אפיצערסקא", און אזוי האט זי געהייסען.

דאס פאלק איז געווען א גוטס, די אפיציערען רייכע און דאס שטעדטעל האט פון פאלק פרנסה געהאט. די סאלדאטען און אפיצערען האבען זיך איינגעלעבט מיט די בעלי־בתים פון שטאט. מען האט ליעב געהאט דעם פאלק'ס ארקעסטער, דעם פאלקאווניק, וואס האט געגעבען צו פארדינען, די אפיציערען מיט זייער קאסינע—האבען דאס שטעדטעל לעבעדיג געמאכט. די סאלדאטען האבען פארקעהרט מיט די איינוואהנער, טייל חתונה געהאט פון שטאדט, עס איז געווארען דעם שטעדטעל'ס פאלק. זעלבסטפערשטענדליך, איז די „אפיצערסקא", אלס א טייל פון פאלק, אויך בעליעבט געווארען ביים שטעדטעל. זי איז געווארען דעם שטעדטעל'ס „אפיצערסקא", זי האט געמאכט די מאדעס פאר דעם שטעדטעל'ס שעהנעם געשלעכט, און אויסגעלערענט די יונגע ווייבלאך ווי צו געפעלען די מענער. זי איז געווען די ערשטע, וואס האט איינגעפירט אין שטעטעל די „רעפארם" קלייד מיט'ן טיפען אויסשניט אויפ'ן קארק, דראפירט מיט א בלויען טולענעם שלייער. די ווייבלאך זיינען געקומען צו דער מאדיסטקע און בעשטעלט אזעלכע קליידער ווי די „אפיצערסקא" טראגט. זי האט אבגעשאפט פון שטעדטעל די אלט־מאדישע קארעקאווע קופקע, וואס איז איבערגעגאנגען א טראדיציע פון מאמע צו טאכטער, און זי האט אויסגעלערנט די אידישע ווייבלעך צו ווייזען זייערע שעהנע האר. אז די אפיצערסקא האט זיך אמאל בעוויזען אויף דער גאס מיט געקרייזעלטע לאקעלעך אויפ'ן נאקען און געקרייזעלטע גרשיבעלעך אויפ'ן שטערן — האבען איהר שעהנע ווייבלאך נאכגעטאן (פיעל טראגעדיעס זיינען אין אידישע הייזער איבער דעם ארויסגעקומען). זי האט אויסגעלערענט די ווייבלאך צו באנוצען פערפיומען, צו פוצען זייערע האר, זייער ווייבליכען חן, מיט אייןווארט, זי איז געווען דער מלאך פון ליעבע פאר'ן שטעדטעל...

אז די מלחמה האט אויסגעבראכען און דאס פאלק האט דאס שטעדטעל פערלאזען פאר'ן שלאכטפעלד, האט דאס שטעדטעל, סיי אידען, סיי די קריסטען, זעהר בעדויערט די סאלדאטען און די אפיצי־ערען, וואס האבען זיך געהאט אזוי היימיש איינגעלעבט מיט די איינ־וואהנער. גאלדבערג דער באנקיער פון שטאדט, מיט די צוויי דאָ־זערצעס האבען צונויפגעקליבען געלד און מען האט דעם פאלקאווניק דערלאנגט א מתנה פאר די סאלדאטען. דער פאלקאווניק האט דאס געלד ניט געוואלט צונעהמען און איבערגעלאזט, אז מען זאל עס פער־ווענדען פאר'ן האספיטאל.

דאס פאלק איז אוועק פון שטעדטעל. ביי דער באהן איז געווען א גרויס געוויין פון די ווייבער, און די אידען האבען בעגלייט די סאלדאטען מיט א ספר תורה און דאס שטעדטעל איז טרויעריג געוואָ־רען. פון פאלק איז נאר געבליבען דער אלטער פאפ מיט די לאנגע גראהע האר, וואס איז געווען צו אלט אין מלחמה מיטצוגעהן. און אויסגעדיענטער, אין מערטורע־איבערגעבליבענער סוכאטשעניקער דאָק־טאר און די אפיצערסקא, וועלכע דער פאלקאווניק האט איבערגעלאזט, אז זיי זאלען דאס מיליטער־שפיטאל איינריכטען. דאס שטעדטעל האט זיך אפילו געוואונדערט וואס די אפיצערסקא איז ניט מיט'ן פאלק מיטגעגאנגען, איז געוואהנט געווען זי אזוי צו בעהעפטען מיט'ן פאלק. נאר „מלחמה איז ניט קיין שפיעלכעל", האבען זיי געזאגט.

אויס געוואהנהייט, כדי ניט צו פערגעסען איהר פראקטיק, האט זי אין גאס שפאצירט מיט דעם קראנקען דאקטאר, וועלכער האט גע־טראגען די איינציגע שליפעס. און דאס שטעדטעל אידען האבען זי בעדויערט און זי גערופען די „עגונה".

אין שטעדטעל האט זיך געבילדעט א קאמיטע, בעשטעהענד פון דעם קראנקען סאלדאטען־דאקטאר, פון דעם ריכטער, דעם פאפ און דעם באנקיר גאלדבערג, וואס האט געקליבען געלד פאר א סאלדאטען־שפיטאל, און עס איז אראבגעקומען א יונגער דאקטאר פון דער גרוי־סער שטאדט און פארוואנדעלט דאס אלטע שטעדטישע האספיטאל אין א סאלדאטען־האספיטאל. און די „אפיצערסקא" איז געווארען די ערשטע קראנקען־שוועסטער.

אז די אידען פאר חיים'ס בוימוואל־גאלאנטרי געוועלבעל האבען זי געזעהען אין איהר נייעם קאסטיום אלס קראנקען־שוועסטער, מיט

דעם ווייסען טיכעל אויפ'ן קאפ און מיט'ן רויטען צלם אויפ'ן האלז, האט זיך נאטע פאקטאר (וואס איז געווען אן איינגעהער ביי די אפּי־ציערען) אבגערופען:

— איך האב עס באלד געוואוסט.

האט איהם א צווייטער אבגעענטפערט:

— איך האב עס אויך געוואוסט.

אין אנפאנג פון קריעג איז דאס שטעדטעל געווען ווייט פון פראנט און דאס שטעדטישע האספיטאל האט לאנג געמוזט ווארטען ביז ער האט בעקומען די ערשטע קראנקע. דער האספיטאל, איינגעריכטעט מיט דאקטארשע כלים, וואס מען האט צוגעשיקט פון דער גרויסער שטאדט, איז געשטאנען לעדיג און די „אפּיצערסקא" האט גאר ניט געהאט וואס צו טאן, נאר ארומשפּאצירען איבער די גאסען פון שטעד־טעל אין איהר קראנקען־שוועסטער קאסטיום און איבערלאזענדיג נאך זיך דעם זינדיגען פּערפיום־געשמאק. זי האט „אפּיציעל" מיטגעמאכט אלע צערעמאניעס, וואס דאס שטעדטעל האט געפּראוועט. געקומען אין דער אידישער שוהל אריין אין איינעם מיט'ן דאקטאר און „נאטשאלניק" אויסהערען דאס געבעט פאר'ן קייסער, און פאר זיין נצחון איבער'ן פיינד. און איז עפּעס געקומען נייעס אין שטעדטעל אריין, וואס דער נאטשאלניק האט געלאזט אויספּויקען פאר'ן ראטהויז — וואו דאס גאנצע שטעדטעל איז זיך צונויפגעקומען — איז זי אין איהר קראנקען־שוועסטער יוניפארם געשטאנען מיט „נאטשאלסטווא". אי־בעראל, וואו „נאטשאלסטווא" איז געווען איז זי געווען. און איבעראל האט זי איבערגעלאזט נאך זיך דעם געשמאק פון פּערפיום, וואס האט געבראכט צו זינדיגע געדאנקען... נאר באלד זיינען אין דעם האס־פּיטאל אנגעקומען פיעל קראנקע סאלדאטען פון פראנט, וואס האבען זיך געשלעפּט אין באהנען ווער ווייס ווי לאנג, ביז זיי האבען דער־גרייכט דעם שטעדטישען האספּיטאל, וואוהין זיי זיינען געווען בע־שטימט. די ערשטע קראנקע זיינען נאך געווען „העלדען". מען האט זיי אריינגעלעגט אין די בעטלאך און אבגעגעבען זיך מיט זיי. דער אלטער סאלדאטען־דאקטאר, וועלכער האט ניט געהאט געזעהן א

קראנקען צייט ער איז אין פאלק, און זיין צייט מעהר פערבראכט אין „פרעפעראנס“ שפּיעלען מיט׳ן פאלקאוניק׳ס ווייב, איידער מיט מעדיצין, האט זיך ארומגעדרעהט צווישען די קראנקע סאלדאטען, געטאפּט זיי דעם דופק, אויסגעהערט דאס הארץ, און פארשריבען עפּעס מעדיצינען. די „אפיצערסקא“, וואס האט געזאלט די מעדיצינען איינגעבען, האט זיי אפּטמאל פערטרונקען... די סאלדאטען האט מען געהיילט אין דעם האספּיטאל מעהר מיט תפלות איידער מיט מעדיצין. יעדען פריהמארגען און אבענד איז אריינגעקומען דער אלטער פּאפּ אין קראנקען זאל אין זיין קירכען־קלייד מיט׳ן צלם אין האנט, געדאווענט פאר די סאלדאטען, איבערגע׳צלם׳ט זיי און בעגאסען מיט הייליגען וואסער.

נאר וואס נעהענטער דער „פראנט“ האט זיך גערוקט צו דער שטעדטעל, אלץ מעהר איז דאס האספּיטאל איבערגעפילט געווארען מיט קראנקע, וואגאנען־ווייז זיינען זיי אנגעקומען, ביינאכט זיינען זיי אנגעקומען געהיימערהייט, ווען דאס שטעדטעל האט נאך געשלאפען, האט מען פון די באהנען אויף פוהרען און וועגען איבערגעפיהרט איבער די גאסען פון שטעדטעל האלב־טויטע, פערבלוטיגטע סאלדאטען. די וואגאנען, אין וועלכע מען האט זיי געבראכט, זיינען געווען מיט בלוט פארשמירט, ווי מען וואלט געפיהרט אין זיי געשאכטענע בהמות. די „אפיצערסקא“ האט זיי געהאלפען אראבטראגען פון די באהנען אויף איהרע הענד, אויף וועגען ארויף, ביי ליכט פון שטולקאצען און לאנטערנעס, אין דער טויבער נאכט, וואס איז געלעגען איבער׳ן שטעדטעל האט זיך געהערט דאס אונמענשליכע ברומען און קרעכצען.

דער האספּיטאל איז געווען צו קליין פאר זיי, ניט געווען גענוג בעטלאך, און ביידע דאקטוירים, סיי דער אלטער, סיי דער יונגער וואס איז אראבגעקומען פון דער גרויסער שטאדט צו העלפען דעם אלטען, האבען זיך ארומגעדרעהט צווישען די שטארבענדע סאלדאטען און ניט געוואוסט וואס צו טאן מיט זיי. דער יונגער איז אייגענטליך נאך געווען א סטודענט אין מעדיצינישען פאקולטעט, האט מורא געהאט צו פערלאזען אויף זיך, און ער האט אלץ געפרעגט ביים אלטען. דער אלטער, ווידער, וואס האט שוין אזוי לאנג ניט פראקטיצירט, האט גרויס דרך־ארץ געהאט פאר׳ן יונגען, וועלכער קומט פון

דער גרויסער שטאָדט, וואו אַלע נייע ערפינדונגען אין מעדיצין און כירורגיע זיינען בעקאַנט, איינגעפיהרט, און ער האָט געהאַלטען אין איין פרעגען ביים יונגען, ווי איז מען זיך נוהג ביי אייך דאָרט אין דער גרויסער שטאָדט מיט אַט אַזעלכעם? פלעגט ער פרעגען, אָנ־ ווייזענדיג אויף אַ קראַנקען.

— איך בין ערשט אַן אָנפאַנגער, קאָלעגע, און נאָך ווייניג פּראַקטיק געהאַט — זאָגט דער יונגער צום אַלטען — איך פערלאָז זיך אויף אייך — איהר מיט אייער לאַנג־יעהריגע ערפאַהרונג אין מע־ דיצין — האָט דער יונגער אָבגעגעבען כבוד דעם אַלטען.

— אַ, ניין, די יונגע ווייסען היינט פיעל מעהר פון די אַלטע, וואס קען מען, משטיינס געזאָגט, לערנען אין אַזאַ קליין שטעדטעל, אין דער פּראָווינץ? דאָרט ביי אייך אין דער גרויסער שטאָדט, זיי־ נען אַלע ערפינדונגען פון דער וויסענשאַפט בעוואוסט.

נאָר דער אמת איז געווען, זיי האָבען ביידע ניט געוואוסט. די קראַנקהייטען זיינען געווען אַזעלכע פערשידענע און מאָדנע, פון וועל־ כע זיי האָבען קיינמאָל ניט געהערט. אַ טייל סאָלדאַטען זיינען געלע־ גען מיט אָבגעשאָסענע אברים, אַנדערע מיט פערקרימטע פנים'ער, בלינדע, פער'סמ'טע פון גאַזען, אָדער אויפגעריסענע שטיקער פלייש איבער'ן קערפּער פון אַזאַ מין פולווער. אַנדערע האָבען געהוסט און גערעדט מיט אַזאַ שטימע ווי אינווענינג וואָלט אַלץ געווען אָפּגעריסען אין זיי — ווי עס וואָלט געקומען פון אַ הוילען פאַס... אָדער צוגע־ קיהלטע, קראַנקע אויף לונגען, וועלכע האָבען זיך געפּייניגט אין הוי־ כער שווערער היץ און גערעדט אוים'ען ווענ...

די ביידע דאָקטוירים האָבען זיך אַרומגעדרעהט צווישען די פיעלע קראַנקע, און ניט געוואוסט וואס צו טאָן מיט זיי. דער יונגער דאָק־ טאָר האָט געפּרופט מאַכען פערשיעדענע עקספּערימענטען מיט די קראַנקע פאַר צייט־פאַרטרייב, און דער אַלטער האָט געפּרופט זיי היילען מיט אַלע באַבסקע רפואות, וועלכע ער האָט געדענקט פון זיינע יונגע יאָהרען. נור דער איינציגער, וועלכער האָט ניט געצווייפעלט אין זיינע רפואות איז געווען דער אַלטער פאַפּ. יעדען פריהמאָרגען און אָבענד האָט ער געדאַווענט פאַר די סאָלדאַטען, בע'צלם'ט זיי, און בעשפּריצט זיי מיט הייליג וואַסער, און אָבגעשיקט זיי צום גענאָד פון הימלישען מלכות, וואו זיי וועלען געפינען טרייסט און בעלוינונג

פאר זייער געטריישאפט צום קייסער, און יעדע נאכט איז אן אנדער סאלדאט אוועק אין הימעל זוכען זיין טרייסט און בעלוינונג פאר זיין געטריישאפט צום קייסער...

די „אפיצערסקא" האט זיך געהאט פארגעשטעלט די זאך גאנץ אנדערש. געמיינט האט זי, אז עס וועט אזוי זיין ווי אין די ראמאנען שטעהט, וועלכע זי האט געלעזען. אז אויפ'ן קראנקען בעט אין וויי־סען האספיטאל וועט ליגען א פערוואונדעטער פרינץ, אדער פירסט, וועו ניט כאטש גלאט אזוי א העלדישער קאווקאזטשיק מיט א קינ־זשאל, וואס איז פערוואונדעט געווארען אין שלאכט (נאכדעם ווי ער האט געראטעוועט דאס פאטערלאנד מיט א גרויסער העלדענטאט) און זי, די קראנקען־שוועסטער זיצט ביי איהם אויפ'ן בעט און זי האלט אין איהר האנד דעם געארגיעווסקי קרייץ וואס דער צאר האט צוגע־שיקט פאר דעם העלד. דער העלד האלט נאך פערמאכט די אויגען און ווייסט גארניט דערפון, און זיווארט ביז ער כאפט זיך אויף פון לאנגען שלאף, דאן נעהמט זי דעם געארגיעווסקי קרייץ און טוט אן אויף דער ברוסט פון דעם העלד, און זאגט צו איהם:

— דאס האט דער צאר דיר צוגעשיקט פאר דיין העלדישקייט.

און דער גראף אדער דער פירסט, אדער גלאט אזוי דער שעהנער קאווקאזטשיק מיט'ן קינזשאל, קוקט זי אן מיט זיינע שווארצע פינ־קעלדיגע אויגען, מיט זיינע שעהנע שווארצע וואנצלעך, און פרעגט זי:

— און דו מיין מלאך, ווער ביזטו?

— איך בין דיין שוועסטער, וואס האט געראטעוועט דיין לעבען.

— איך וועל עס דיר קיינמאל ניט פערגעסען, — נעמט ער איהר האנד און קושט זי.

און דערנאך פאהרט זי מיט איהם אין דעם שעהנעם לאנד קאוו־קאז, און ער ברענגט זי אהיים און פיהרט זי צו צו זיין אלטע מוטער, און זאגט צו איהר:

— דאס איז דער מלאך, וואס האט געראטעוועט דיין זוהנ'ס לעבען!

און וואס ווייטער עס געשעהט, וויל זי שוין ניט קלערען — נאר עס איז אזוי אינטערעסאנט...

נאר אנשטאט דעם שעהנעם קאווקאזטשיק מיט די שעהנע וואנ־

צעלער, איז דער האָספּיטאַל פול געווען מיט אַנגסטיגע וועהטאָגדיגע געשרייען. דער דאָרט וואָס ליעגט מיט אַ פערבונדענעם קאָפּ וואָס דער דאָקטאָר וואָגט ניט אַנצוריהרען די פיעלע פערבלוטיגטע באַנ־דאַזשען וואָס זיינען פערגליווערט געוואָרען אויף זיין קאָפּ, ליעגט שוין צוויי מעת־לעת איינגעוויקעלט דעם קאָפּ און דאָס פּנים אין דער קאָלדרע און שרייט. צוערשט זיינען זיינע געוואָלדען נאָר געווען איבערצוטראָגען, ווייל ער האָט געשריען ווי אַ מענש. נאָר וואָס אַמאָל האָט זיך זיין שטימע געענדערט. ער האָט אָנגעהויבען צו ברומען, און יעצט מרוקעט ער עפּעס ווי אַ חיה, נישט ווי אַ מענש, און דאָס שרעקט אַזוי, אַז עס איז אַז אימה צוצוגעהן צו איהם... און דער, וועל־כען מען האָט נעכטען אריינגעבראַכט פערבונדען דעם בויך, האַלט זיך אין איין בעטען, ווי אַ קאַפּריזנע קינד: גוטע מענשען, ראַטעוועט מיך. מען האָט מורא צוצוגעהן צו איהם. היינט אין דער פריה האָט ער אָנגעכאַפּט דעם דאָקטאָר ביים ווייסען פאַרטוך און ניט אַוועקגע־לאָזט איהם, געקושט איהם דעם ראָק און געבעטען זיך ביי איהם: „ראַטעווע מיך!“ דערנאָך האָט ער דעם פּאַפּ ביים קלייד געכאַפּט. און טאַמער קומט זי צו נאָהענט צו זיין בעט, כאַפּט ער זיך אַז ביי דער שירץ און בעט זיך: ראַטעווע מיך! נור צום שרעקליכסטען איז אָט יענער, דער פרעמדער, דער אונגאַר, וואָס ליעגט דאָרט ביים פענס־טער. ער שטאַמעלט עפּעס אין אַן אונפערשטענדליכע שפּראַך: מאַגדזשי, מאַגדזשי און מאַגדזשי. און קיינער ווייסט ניט וואָס „מאַג־דזשי“ איז. זי האָט רחמנות אויף דעם פרעמדען, און געהט אָפט צו צו איהם, פּרוּווט איהם געבען מילך, וואַסער, אַנדערע געטרענקע. און ער האַלט אין איין שאָקלען מיט'ן קאָפּ אויף ניין, און ברומט צו איהר מיט בעטענדיגע אויגען: „מאַגדזשי!“ און פרעגט איהם דער דאָקטאָר וואָס איהם איז, ענטפערט ער: „מאַגדזשי“. היינט האָט ער געוואונקען צום פּאַפּ. ער זאָל צוקומען צו זיין בעט. דער פּאַפּ האָט געמיינט, אַז ער וויל זיך צלמ'ען. האָט ער איהם צוגעלעגט דעם צלם צום האַרץ. נור דער אונגאַר האָט אַוועקגערוקט דעם צלם מיט דער האַנד און געבעטען זיך ביים פּאַפּ מיט די אויגען און מיט זיין גאַנצען לעבען: „מאַגדזשי!“ זי האָט איהם שוין אין געהיים געגעבען קאָניאַק צו טרינקען, מיינענדיג, אַז ער וויל שנאַפּס. נאָר דער קראַנקער האָט אויך דעם קאָניאַק אַוועקגעשאַרט מיט דער האַנד און געבעטען זיך:

„מאגדזשי“. און קיינער ווייסט ניט וואס מאגדזשי איז. אבער אס שרעקליכסטע איז דער בליק פון דעם אידעל, וואס ליגט דארט אין יענעם טונקעלען ווינקעל. די דאקטוירים זאגען, אז אלעס מוז ביי איהם אינוועניג זיין אבגעריסען. זיי פיהלען קיין פולס ניט, און דאך לעבט ער. ער קאן ניט רעדען, פארזוכט גאר ניט, נאר קוקט פון בעט ארויס מיט זיינע אויגען. די אויגען זיינען ביי איהם געשוואלען, די ווייסלעך פון די אויגען זיינען געל מיט פיעלע רויטע בלוט־אדערלעך דורכגעוועבט, און די שווארצע אויג־אפעל זיינען קליין, קליין ווי קעפ־לעך פון שווארצע שפילקעס, און ער האלט אין איין קוקען, גאר ניט בעוועגט זיך ביי איהם. אין גאנצען איז ער טויט, נור בלויז די אויגען בעוועגען זיך און געהען נאך יעדען, ווי א שאטען. זי האט מורא זיך צו בעווייזען דארט וואו ער איז, ווייל טאמער דערזעהט זי איהם בע־העפטען זיך זיינע אויגען מיט איהר און בעגלייטען זי וואו זי געהט. די דאקטוירים האבען געמיינט, אז ער איז שוין געשטארבען און מען האט איהם געוואלט צונעהמען אין טויטען־שטיבעל, האט ער אבער אנגעהויבען צו בעוועגען מיט די אויגען און נאכגעקוקט די דאק־טוירים וואס זיי טוען, האבען זיי איהם אבגעלאזט... אז ער זאל ניט דענערווירען די „שוועסטער“ און די קראנקע מיט זיין שטומען טויטען בליק, האט מען איהם פאררוקט אין א ווינקעל, און פארדרעהט איהם מיט'ן פנים צום וואנד, אבער מיט אמאל האט מען דערזעהן פון טונ־קעלען ווינקעל גלאצט אהער דער טויטער בליק...

אין אנפאנג, אז זי האט דערזעהן די שרעקליכע קראנקהייטען, איז זי פארצווייפעלט געווארען. זי האט געוויינט פאר רחמנות צו די סאלדאטען. נור באלד האט זי זיך צוגעוועהנט צו די קרעכצען און צו דעם ברומען, אבער זי האט ניט געוואוסט וואס צו טון. זי האט אכטונג געגעבען, אז די האספיטאל דיענער, וועלכע זיינען געווען אונ־טער איהר בעפעהל זאלען טון וואס מען הייסט, אבער זי האט געזעהן, אז זי קאן גאר ניט העלפען. פונקט ווי די דאקטוירים קאנען ניט העלפען. זי פלעגט פון צייט צו צייט צוגעהן צו דעם אדער יענעם סאל־דאט (וועלכע זיינען נאך געווען מעהר אדער ווייניגער מענשליך. צו די שווערע קראנקע האט זי מורא געהאט צוצוגעהן) און זי האט געפרופט רעדען, גלעטען, דערלאנגען עפעס, אדער פארברענגען מיט דעם סאל־דאט אין א שמועס. און זעהענדיג, אז זי פערלייכטערט מיט עפעס דעם

אַרעמען סאָלדאַט, איז זי גליקליך געווען. ווארים זי האָט מיט אַן אמת געפֿיהלט אַ גרויס רחמנות און ליעבע צו די סאָלדאַטען, נור זי האָט ניט געוואוסט מיט וואָס זיי צו העלפֿען.

איינמאָל איז זי צוגעגאַנגען צו דעם אונגארישען סאָלדאַט, וואָס האָט געהאַלטען איין רופֿען „מאַגדושי", און זי האָט איהם גע־פרופֿט צו פֿעררייכטען דאָס קישען. דער פֿרעמדער סאָלדאַט איז גע־ווען אַ מאַן אין די דרייסיגער, מיט אַ פּאָר שטאַרקע וואַנצעס און אַ געשווירען בערדעל, וועלכעס איז איהם אין דער צייט פֿון זיין קראַנק־הייט ווילד פֿונאַנדערגעוואַקסען. כאָטש קראַנק, האָט זיין פּנים, וואָס איז געווען אָבגעברענט פֿון דער זון, אויסגעזעהן פֿון אַ יונגען קרעפֿ־טיגען מאַן. אויגען האָט ער געהאַט שווארצע, פייכטע, אַריענטאַלישע, און אַ פּאָר שטאַרקע נאַז־לעכער. צופֿלאַמט אין הויכען פֿיבער, האָט זיין פּנים אויסגעזעהן נאָך מעהר צוהיצט און רוי. זי האָט אויף דעם פֿרעמדען מאַן, וואָס קיינער האָט איהם ניט פֿערשטאַנען און געפֿינט זיך אַ שוועך־פֿערוואונדעטער אין געפֿאַנגענשאַפֿט, ווייט פֿון זיינע אייגענע, מעהר רחמנות געהאַט, ווי אויף די אַנדערע סאָלדאַטען. דער מאַן האָט געקוקט אויף איהר מיט זיינע גרויסע אויגען, ווען זי איז צוגעקומען צו איהם, וועלכע האָבען עפּעס געבעטען, און בעוואוי־נען מיט זיינע פֿליישיגע ליפּען: מאַגדושי! זי האָט איהם פֿעררייכט דאָס קישען, אַרויפֿגערוקט איהם דעם קאָפּ, גלייך געמאַכט עפּעס דאַרט, און דאָס טוענדיג האָט זי ניט בעמערקט, ווי זי האָט מיט איהר פֿולע ברוסט, פֿון וועלכער עס האָט זיך אימער געהערט דער זיס־פֿע־פֿערדיגער פּאַרפֿום, אַנגעלעהנט אויף דעם פֿרעמדען מאַנ'ס פּנים. דער פֿרעמדער מאַן האָט זיין פּנים איינגעגראָבען אין איהר ברוסט און איינגעאָטעמעט אין זיך דעם פּאַרפֿום געשמאַק. זי האָט דערפֿיהלט אַ ווארעמען לעבעדיגען אָטעם שלאָגען אויף איהר ברוסט, און אויס רחמנות פֿאַר'ן קראַנקען האָט זי איהר ברוסט געהאַלטען לענגער אי־בער זיין געזיכט, עפּעס פֿאַרענדיג זיך ביים קישען פֿון בעט...

אַזוי אַז זי האָט זיך אָוועקגעבויגען פֿון זיין פּנים, האָט זי בעמערקט ווי דעם מאַנ'ס אויגען זיינען ליכטיג, און אַנשטאָט דער גרימאַסע אויף זיין האַלב־פֿערקרימטע ליפּ, וועלכע האָט אויפֿגעדעקט זיינע ציין, ליגט אַ רוהיגער שמייכעל. ער האָט הויך געאָטעמט מיט די נאַז־לעכער, און ער האָט האַלב פֿערמאַכט זיינע אויבערשטע הייטלעך פֿון די אויגען, ווי

ער וואלט איינגעזונקען אין א זיסען טרוים. זיין פנים האט זיך נאך מעהר צוהיצט, און אויך איהר פנים האט זיך גערויטעלט. זי האט איהם אנגענומען ביי דער האנד, איבערפיהרענדיג איהרע ווייכע פינגער מיט א לייכטען גלעט איבער זיין שטארקע מענליכע האנד, און זי האט איהם געפרעגט אין א שמייכעל:

— מאגדזשי?

— מאג—דזש—י! — האט דער פרעמדער לאנג געצויגען דאס ווארט, אין א פערצוקטען זיסען שמייכעל אויף די ליפען, און זיינע אויגען האבען זיך טרוימעריש פערגלייזט...

פון דענסטמאל אן איז דעם מאנ'ס שרייען „מאגדזשי" געוואָ־רען פערשטענדליכער... עס האט אויפגעהערט זיך צו הערען פון דעם געשריי די פיזישע ליידען, און עס איז געווארען א רוף נאך ליעבע, א קרעכץ פון בענקשאפט, עפעס טרוימערישעס איז געווען אין דעם רוף, ער איז אויסגעוואקסען צו א נאמען פון א פרוי, פון א געליעבטע, און ווען די „אפיצערסקע" האט געהערט דעם מאן רופען מיט זיין בענקענדיג־טרוימערישער שטימע, איז זי צוגעגאנגען צו איהם און גע־קוקט איהם אין די האלב־פערגלייזטע אויגען, און אראבגעבויגען זיך צו פערדיכטען זיין קישען, און אנגעלעהנט איהר פארפומירטע יונגע ברוסט אויף זיין פנים. און דער פרעמדער מאן האט איינגעגראבען זיין פנים אין איהר ברוסט, ווי א קליין קינד נארעט זיך צו א מוטער, און איז בעפרייט געווארען פון אלע ליידען און וועהטאגען, און איז איינגעשלאפען אין א זיסען חלום. „מאגדזשי!"

נעבען דעם אונגאר איז געלעגען א קאזאק, אן עלטערער שוין. די פיס זיינען ביי איהם געווען אבגעשאסען, און ער איז געלעגען ווי א שטיק פלייש און האט זיך ניט געקענט בעוועגען. אבער דאך האט דער קאזאק ניט געהאט פערלוירען זיין פרעהליכקייט, ער האט מעהר געבענקט נאך א טרונק בראנפען, וואס די דאקטוירים האבען איין גאט ווייסט פארוואס איהם פערזאגט, איידער נאך זיינע פיס. יע־דער מאל, ווען דער דאקטאר, סיי דער אלטער סיי דער יונגער, איז צוגע־קומען צו זיין בעט, האט ער אנגעכאפט זיין האנד און געבעטען זיך:

— האט רחמנות, דערבארם זיך, פאטערל, נור איין איינציגען שלוק, די נשמה געהט אוים.

דער דאקטאר האט איהם פערזאגט און פערשריבען איהם מע־

דיצין, וואס דער קאזאק האט ניט געוואלט נעמען. די „אפיצערסקע". וועלכע האט איהם די מעדיצין איינגעגעבען, האט אין דעם גלעזעל, אנשטאט די מעדיצין, א פאר לעפעל קאניאק אנגעגאסען און איהם געגעבען צו טרינקען. דער קאזאק האט עס אויסגעטרונקען און אויפ־געעפענט זיינע אויגען מיט פערוואונדערטע פרייד, און האט געכאפט איהר האנד קושען:

— דו גוטער מלאך, דו גאט'ס טייבעל דו!

זי האט געגעבען א וואונק צו איהם מיט איהרע קאקעטישע אויגען:

— פערשטאנען, — האט דער קאזאק אבגעענטפערט אין א מי־ליטערישען טאן — גאט זאל דיר בעצאהלען. האט ער צוגעלעגט אין זיין הארץ, נאכקוקענדיג איהר.

ווען זי האט נור געקענט, האט זי איהם איינגעגעבען אט דעם לעבענס־ערהאלטענדען נעקטאר. און דער קאזאק האט אנגעהאלטען זיין פרעהליכקייט, און געלאכט און אויפגעמונטערט זיינע חברים ארום איהם מיט וויצען און גוטמוטיגקייט...

אין איינע פון די בעטלעך איז געלעגען א דייטשער געפאנגע־נער, א אינגעל נאך, א יאהר אכטצעהן אין גאנצען, נאך ניט בעד־וואקסען געווען. געהערט, אז ס'קומט א דייטש אין האספיטאל, האבען זיך אלע, אם מייסטען די „אפיצערסקע" פארגעשטעלט דעם שרעקליכסטען מענשען־מערדער, און ניט פערשטאנען צו וואס מען דארף גאר דעם פיינד שפארען דאס לעבען. געדארפט איהם איבער־לאזען פוילען אויפ'ן פעלד — ניט פערנעהמען א בעטעל. אז מען האט אריינגעבראכט דאס אינגעל און געזאגט, אז דאס איז א דייטש, האט זיך ניט געוואלט גלויבען. דער ערשטער דייטש, וואס זיי האבען געזעהן אין האספיטאל, איז געווען א אינגעל. פונ'ם טאג אן, וואס מ'האט איהם אריינגעלעגט אין בעטעל איז ער געלעגען, ניט גע־רופען קיינעם, ניט געשריען, ניט געקרעכצט, קיין ווארט ניט ארויס־גערעדט. אז די דאקטוירים האבען איהם געפרעגט, וואס איהם איז, האט ער זיי געקוקט אין די אויגען אריין און גאר ניט געענטפערט.

געוואוסט האט מען, אז עפּעס איז מיט זיין הארצען. דאס הארץ איז ביי איהם געשוואָלען, צי פון א קלאפּ צי פון עפּעס אנדערש. א פולס האט ער געהאט א הויכען, און מען האט זיך געריכט אויף זיין טויט יעדע מינוט. מען האט איהם געלאָזט צורוה און ניט צוגעגאנגען צו זיין בעט. די „אפּיצערסקע" האט אויף איהם רחמנות געהאט פון דעם ערשטען טאג, וואס מען האט איהם געבראכט אין האספּיטאָל. זיין יונג געזיכט האט זי געריהרט, נור מען האט איהם גאר ניט גע־קענט טון. זי איז צוגעגאנגען צו איהם, האט איהר האנד ארויפגע־לעגט אויף זיין געשווירענעם קאפּ זעהר מוטערליך. דאס אינגעל האט פערמאכט די אויגען, און איז געלעגען א מינוט, ווי אין שלאף, דער־נאך האט זי זיין ברוסט דערזעהן פון זיין אפּען העמד, עס איז געווען א ברוסט, ווי פון א יונג מיידעל, ווייס און שטארק. זי האט אנגע־ריהרט מיט איהר האנד זיין ברוסט און געגלעט איהם איבער זיין הארץ. דער קראנקער האט פּלוצים געעפענט זיינע אויגען, יונגע שעהנע אויגען, און זי אנגעקוקט ווי איבערראשט. זי האט זיך גע־רויטעלט און פלינק אוועקגענומען איהר האנד פון זיין ברוסט. דער קראנקער האט ווידער פערמאכט די אויגען, און זי האט ווידער פאמעלעך איבערגעפיהרט איהר האנד איבער זיין ברוסט, און געגלעט איהם. א שמייכעל האט זיך בעוויזען אויפ'ן אינגעל'ס פּנים, ער האט געשמייכעלט מיט פערמאכטע אויגען, בלויז מיט זיינע ליפּען. זיין פּנים האט זיך גערויטעלט, ווי ביי א יונג מיידעל, און ער האט בעוואויגען מיט די ליפּען, זאגענדיג עפּעס.

— וואס ווילסטו? — האט זי איהם געפרעגט אויף דייטש, די איינציגע דייטשע ווערטער, וואס זי האט געקענט, צובויגענדיג איהר פּנים צו זיינע ליפּען.

— קיסען. — האט דאס אינגעל געשטאמעלט.

זי האט זיך ארומגעקוקט אויב קיינער זעהט ניט, און זי האט דאס אינגעל געקושט אויף זיינע ליפּען...

אין א פארנאכט, ווען מען האט אין האספּיטאל די נאכט־לאמפּען מיט די ווייסע אבאזשורען אנגעצונדען, פון די פענסטער האט זיך בע־

ווייזען דער שנעע, וואס איז געלעגען אויף די צווייגלעך פון די נאקעטע בוימער און אויף די פעלדער ארום, האט דעם אונגאר'ס רופען „מאגרזשי" געענדערט זיך. עס איז געווען ווי זיין שטימע האט זיך פערוואנ־דעלט אין א כארכלען, און עס האט אזוי מאדנע אבגעקלונגען איי־בער'ן גאנצען האספיטאל, אז עס האט אויף די קראנקע א שרעק אנ־געווארפען. די „אפיצערסקע" איז צוגעגאנגען צו איהם, זיינע ליפען זיינען געווען בלוי, די האר פון זיין בארד שטייף, די אויגען פער־גלייזט, נור די נאז און דער אטעם האבען שווער געארבייט כארכלענדיג דאסווארט „מאגדזשי". זי האט געוואוסט וואס דאס איז, געמיינט אז ער ליידט אזוי שרעקליך און געוואלט פערגרינגערען זיינע ליידען. פאר רחמנות האט זי זיך ווידער אריבערגעבויגען איבער זיין פנים מיט איהר ברוסט. און קוים האט דער קראנקער דערפיהלט אויף זיין פנים איהר בוזים, האט זיין כארכלען אויפגעהערט, ער האט אנגע־הויבען שוואך צו ברומען „מאג־דזשי", מאג־דזשי". אבער וואס אמאל איז זיין ברומען אויך אויסגעלאשען געווארען. ער האט זי געהאלטען ביי דער האנד, קראמפהאפט געדריקט זי, און געבעטען זיך מיט א ברומענדיגע, תאוה'דיגע שטימע, וואס אמאל שטילער, „מאגדזשי". זי האט געפיהלט זיין שוואכען אטעם שלאגען אויף איהר ברוסט. ער האט אנגעלעהנט זיין קאפ אויף איהר ברוסט און געזוכט עפעס אן ארט אין איהר, וואו צו בעהאלטען זיך; האט זי אונטערגעהאלפען מיט דער האנד, אוועקזעצענדיג זיך אויף זיין בעט און ארומנעהמענ־דיג זיין קאפ מיט איהר האנד און אנלעהנענדיג איהם אויף איהר ברוסט, ווי מען טוט עס א קליין קינד. די האר פון זיין בארד האבען איהר געשטאכען, און זיין שטימע איז וואס אמאל שטילער געווארען, אויסגעלאשענער, ביז ער איז איינגעשלאפען אויף איהר ברוסט מיט דעם ווארט „מאגדזשי" אויף זיינע ליפען.

א גאנצע נאכט איז ער געלעגען צווישען די קראנקע אין האספי־טאל־זאל, קיינער האט ניט געוואוסט, אז ער איז געשטארבען. צו־מארגענס אין דער פריה, אז מען האט ענטדעקט זיין טויט, האבען זיך אלע פערוואונדערט איבער דער רוהיגקייט און די גליקליכע זעליגקייט, וואס איז געווען אויסגעגאסען אויף זיין פנים. זיין פנים איז ניט געווען פון א טויטען מענשען, נור פון א שעהנעם שלאפענדען מאן. זיינע באקען זיינען נאך געווען רויט, ווי ווארעם. זיינע אויגען האלב

צוגעמאכט מיט די איבערשטע הייטלעך, און די נאזלעכער ברייטע, שטארקע, נור אביסעל בלייך. נור איבערהויפט האבען זיך אלע פער־וואונדערט איבער דעם רוהיגען, גליקליכען שמייכעל. יא, מען האט געזעהן ווי דער טויטער שמייכעלט. זיינע שטארצע וואנצעס האבען זיך אויסגעצויגען, און די ליפ איז געווען פערשפרייט, און זיין מויל איז אפען געווען אביסעל. א שרעקנגע ציין האט מען געזעהן, און א שטיקעלע צונג, ווי ער וואלט געשמייכעלט פון שלאף ארויס — „מאגדושי!"

די דיענער פון האספיטאל האבען געזאגט, אז דאס איז צוליעב דעם אלטען פאפ'ס תפילה אבריכטען, וואס ער דאוונט מיט די שטארבענדע סאלדאטען, ער בערוהיגט זייערע נשמות פאר'ן טויט, דורך דעם שטארבען זיי ווי צדיקים.

און אזוי איז אויך געשטארבען דער יונגער דייטש, איינשלאפ־פענדיג אויף איהרע קניען. גלעטענדיג מיט איהרע הענד אויף זיין נאקעטע ווייסע ברוסט איז ער איינגעשלאפען, ווי א קינד, מיט א קוש אויף זיינע ליפען. זיינע אויגען זיינען אפען געווען, גרויס, און זיי האבען געשמייכעלט, און זיינע ליפען האבען זיך פאנאנדערגעצויגען, ווי צום קושען. אז די דיענער האבען איהם געפונען אזוי ליגענדיג א טויטען אויף זיין בעטעל, האבען זיי זיך איבערגע'צלם'ט פאר דעם וואונדער וואס זיי זעהען, און דערצעהלט וועגען דעם אין שטעדטעל.

און אזוי איז אויך געשטארבען דער קאזאק, א פרעהליכער, ווי זינגענדיג א ליעד, מיט קליינטשיגע איינגעקארטשעטע אויגעלעך, לאַ־כענדיג. מען האט געזעהן ווי די געזיכטסציגע זיינע זיינען פערגלי־ווערט געווארען לאכענדיג.

דעם סובאטנישען פאלאק האט מען געפונען מיט אויסגעשטרעק־טע הענד, ווי ער וואלט וועמען געוואלט ארומנעמען מיט זיינע ארעמס דענסטמאל ווען ער איז געשטארבען. זיינע אויגען זיינען געווען שטארק אפען, און זיין מויל האט אויסגעדריקט פערציקונג... אפילו דעם סאלדאט מיט'ן ארומגעבונדענעם קאפ, וואס מען האט מורא געהאט אויפצואוויקלען זיינע באנדאזשען, און וואס האט געהאלטען

אין שרייען. האט מען געפונען נאכ'ן טויט מיט פערביסענע ציין אויף זיינע ליפען. נור די גרימאסע האט ניט אויסגעדריקט קיין פיזישען צער. ווארים זיינע אויגען זיינען אפען געווען און האבען געשמייכעלט. אפילו דעם אידעל, וואס האט אלעמען נאכגעפאלגט מיט זיין שטארען שרעקענדיגען בליק, האט מען געפונען נאכ'ן טויט שלאפענדיג א זאנפטען שלאף, ווי שמייכלענדיג אין זיך. זיינע אויגען זיינען צו געווען, זיין נאז בלייך, אויסגעצויגען, זיינע אידישע ליפען, און דער קנייטש ארום זיין מויל האט אויסגעדריקט זיסקייט און פרייד, ווי ער וואלט עפעס געווען געזעהן א גוטע זאך אין זיין טויט... דעם הויבען קאווקאזער קאזאק האט מען געפונען א שטייפען, ווי א פערשטיינערטען. נור די דינער האבען געזאגט, אז זיינע באקען זיינען געווען אזוי צוהיצט און זיין גאנצער לייב אזוי ווארעם געווען ווי מען וואלט איהם פון א וואנע ארויסגענומען. אפילו אין דר'ערד אריין האט מען איהם געלעגט א ווארימען...

פון שטעדטעל האט עס זיך דערטראגען אין דער גרויסער גובערנסקער שטאדט, און פון דארט צום פראנט, וואו די 12טע ארמעע איז געשטאנען. אז אין גאמבאווער אויעזד געפינט זיך א האספיטאל אין וועלכען מען שטארבט גרינג. דער פאפ פון דעם האספיטאל, אז אלטער הייליגער פאטערל, בעפרייט די זינדיגע שטארבענדע מיט זיינע תפילות פון אלע ערדישע ליידען, און פיהרט זיי איבער גרינג פון דער וועלט גלייך אין גן עדן אריין. מען האט אויך דערצעהלט, אז אויף די פנים'ער פון די שטארבענדע סאלדאטען זעהט מען די פרייד פון דעם הימלישען מלכות, וואס די טויטע זעהען נאך זייער טויט. יעדער סאלדאט האט זיך געוואונשען. ווען עס וועט אויסקומען, זאל ער שטארבען אין יענעם האספיטאל, בעפרייט פון די ערדישע זינד, וואו ער וועט קענען לייכט איבערגעהן פון דער וועלט אין גן־עדן אריין. די קראנקע סאלדאטען פון די האספיטעלער פון פראנט, וואו עס האט זיך דערטראגען דער געהארד, האבען זיך נעבעטען, אז מען זאל זיי איבערשיקען אין יענעם האספיטאל שטארבען. די זאך איז דערגאנגען צו „הויכע נאטשאלסטווא“, און דער צאר האט אראבגעשיקט

אין יענעם האספיטאל א קאמיסיע, אז מען זאל פערגרעסערען דעם האספיטאל און מאכען פון איהם א זאמעל־פונקט פאר אלע שטאר־בענדע סאלדאטען פון פראנט: אז מען זאל אויפבויען א געבעט־קלויסטער אין גארטען פון האספיטאל, א דאנק פאר גאט, און איבערגעשיקט דורך דעם מיטראפאליט, וועלכער איז געפאהרען אן דער שפּיץ פון דער קאמיסיע. זיין דאנק און אונטערטעניגקייט צום הייליגען פאפ: בעפוילען, אז מען זאל איהם איבערפיהרען צום העכסטען ראנג פון דער ארטאדאקסישער קירכע און ערקלערען איהם אלס הייליגען.

ביי דער צערעמאניע, וואס דער מיטראפאליט האט אבגעריכט ביים איבערפיהרען דעם אלטען „פאפ“ אין הייליגען שטאנד, האט געקניט ביי דער טיר פון דער קירכע די „אפיצערסקע“ און געשלאגען זיך אין הארצען און געוויינט מיט ביטערע טרערען, וואס אין דעם הייליגען האספיטאל, וואו דער געטליכער מאן בעווייזט זיינע וואונדער, געפינט זיך אזא זינדיגע ווי זי...

א הינטישע נשמה.

(אַ מעשה מיט אַ הונד).

אין די נאכבארשאפט, הינטער פאריז, וואו איך האב געוואהנט בעפאר דער קריעג האט אויסגעבראכען האט זיך געוואלגערט א הונד, וועלכער איז מיר נאכגעלאפען יעדעס מאל ווען ער האט מיך דערזעהן. געוועזן איז עס דער הונד פון אונזער'ן א שכן, דעם גערטנער. וועלכער איז געשטארבען אהן יורשים. די רעגיערונג האט צוגענומען זיין פערמעגען, אבער ניט בעזארגט זיין יורש, דעם הונד. דער הונד האט געפונען פאר נאטירליך צוגעהן צו מיר, אלס צו דעם נאהענטסטען שכן, אז איך זאל איהם צונעהמען.

אבער איך האב קיין גרויסען חשק ניט געהאט ארייינצונעהמען אין מיין הויז נאך א לעבעדיגע זאך. א לעבעדיגע זאך קען אוועק־שטארבען. דאן האט מען א צובראכען הארץ. פלעג איך דעם הונד פון דער שוועל אוועקיאגען.

האב איך אבער א אינגעל, איז ער א פריינד פון אלעם לעבעדיגען. אלע הינד, אלע קעץ און אלע פייגעל אין דער נאכבארשאפט קענען איהם און ער קען זיי ביים נאמען. און איידער איך האב זיך ארומ־געקוקט, איז מיין זוהן ארייגעריטען אויפ'ן הונד'ס רוקען אין מיין הויז אריין. ער האט איהם ערגעץ־וואו פערשטעקט אין געהיים אין דער קיך, אז איך זאל ניט וויסען. דערנאך, אז איך בין געוואהר גע־ווארען פון דעם הונד, איז ער שוין געווען ביי מיר אין הויז א מיט־גליעד, אלע האבען זיך שוין געהאט צוגעוואהנט צו איהם. ער האט זיך שוין געהאט אריינגעג'גנב'עט אין אונזער לעבען אריין. ער איז

געווארען א משפחה'דיגער, און איהם ארויסשיקען פון שטוב איז שוין געווען אונמעגליך.

דאס איז ניט געווען א קליין הינטעלע, א אונבעהאלפענס, וועלכעס מען האט ליעב דערפאר, ווייל מען האט דארויף רחמנות. ניין. דאס איז געווען א גרויסער שטארקער הונד, א געמישטער בערנאנדינער, שוין ניט קיין יונגער, האט שוין געמוזט פיעל דורכמאכען אין זיין לעבען, ווארים זיין בעל הבית איז געווען אן אוואנטוריסט און האט דורכגערייזט מיט זיין הונד פראנקרייך, און איז געווען מיט איהם איבער ימים און איבער וועלדער.

דער הונד האט זיך אויך ביי זיין נייעם בעל־הבית, ביי מיר, געזוכט צוערשט עהרליך צו פערדיענען זיין שטיקעל ברויט, מיט דעם וואס ער האט געוואלט ניצליך זיין אין דער בעל־הבית'ישקייט. אבער ער האט זיך ביי מיר גאר ניט געקענט ניצליך מאכען. צו היטען איז ניט געווען וואס. מיר האבען געוואהנט אין א קליינע ארימע הייזקע, און עס איז ניט געווען וואס צו גנב'ענען. און אריינגעקומען זיינען צו מיר אויך נור היימישע בעקאנטע און פריינד, צווישען וועלכע דער הונד האט צוערשט בחנם געזוכט א פיינד, אויף וועלכען זיך ארויף־צוווארפען. אבער נאכדעם ווי ער האט א פאאר מאל געקריגען קלעפ דערפאר וואס ער האט מיר פעריאגט מיינע פריינד, מיט זיין האסטיגען בילען, האט ער זיך איינגעשטילט און בעקאנט געווארען מיט מיינע פריינד. אויף גנביעג האב איך איהם ניט גענומען, קיין גנבים, אויף וועמען אנצופאלען, האט ער ניט געהאט — איז איהם קיין אנדער זאך ניט איבערגעבליבען, ווי נור צו שפיעלען זיך מיט מיין קינד, וועלכער איז אייגענטליך געווען זיין איינציגער פריינד און האט אויף איהם אויפגעפאסט. ער איז געווארען זיין שפיעל־קאמעראד. עס איז געווען א רחמנות צו קוקען, ווי דער שטארקער גרויסער הונד גיט זיך אב מיט אזעלכע נארישקייטען, ווי ציהען מיט'ן עק א גאנצען קאסטען מיט קעז, אין וועלכען מיין אינגעל האט איהם איינגעשפאנט ביים עק. ער האט גדולדיג איבערגעטראגען די חרפה. וועלענדיג זיך מיט עטוואס ניצליך מאכען און עהרליך פערדיענען זיין עסען — האט ער מיטגעמאכט די אלע קינדערשע נארישקייטען, צו וועלכע מיין אינגעל האט איהם געטריבען. און עס האט אויסגעזעהן ווי אן ערוואק־סענער ערנסטער מענש פערקויפט קינדישע שפיעלצייג צוליעב פרנסה.

טהיילמאל שלעפענדיג מיט׳ן עק דעם קאסטען מיט די קעץ און געדולדיג פערטראגענדיג די שמיץ פון דער בייטש, מיט וועלכער מיין אינגעל האט איהם געשלאגען, איז ער ערנסט געווארען. זיינע אויגען האבען זיך האלב פערגלייסט, די גרויסע אויערען האבען זיך איהם אראבגעלאזט און ער האט פעררייסען מיט די דעליקאטע פייכטע נאז אין דער הויך. אין זיין בליק איז דענסטמאל געלעגען א פער־אכטענדער, פילאזאפישער שמייכעל צו אלעמען און צו אלצדינג, ווי ער וואלט זאגען: איך ווייס ווי נאריש איהר זייט נור איך טהו עס ווייל איך וויל פון אייך אייער ביסען ניט אומזיסט — איך וויל מיר איהם פערדיענען מיט אלע נארישקייטען.

איבריגענס איז ער געווען זעהר גוט פריינד מיט מיין קינד. א הונד איז אויך ניט מעהר ווי א לעבעדיגע זאך, און ער האט אונזער פערשאלטענע נאטור צונויפצוואוואקסען זיך מיט לעבעדיגע נפשות. און קוים האט ער זיך צוגעוועהנט צו מיין אינגעל, האט ער איהם ליעב געקראגען. מען האט זיי תמיד געזעהען צוזאמען. און איך האב מיין אינגעל ניט געקענט אברייסען פון הונד. אלעס וואס ער האט געהאט אויפ׳ן הארצען, האט מיין אינגעל קיינעם ניט פערטרויט, נור זיין פריינד דעם הונד. קוים איז ער נור אהיים געקומען פון דער שולע האט ער זיך מיט׳ן הונד ארומגעוואלגערט איבער׳ן גרינעם פעלד פאר מיין הויז און האט אין דעם הונד׳ס אויער אריינגערעדט:

— דו ווייסט, דער לעהרער האט אויף מיר היינט געשריען, און ער האט געזאגט, אז ער וועט שרייבען דעם טאטען.

אדער, אז איך פלעג אוועקפאהרען פון דער היים און א לאנגע צייט נישט שרייבען, און דער אינגעל האט דערפיהלט מיין ווייב׳ס טרויעריגקייט, האט ער דעם הונד דאס דערצעהלט:

— דו ווייסט, דער טאטע איז אוועקגעפאהרען, קומט ניט אהיים, שרייבט ניט קיין בריעף, די מאמע איז זעהר טרויעריג.

און דער הונד, דערהערענדיג דאס, האט געקוקט אויף איהם מיט האלבע, פערגלייסטע אויגען, אראבגעלאזט די אויערען און אויסגע־שטעלט די נאסע דעליקאטע נאז, און אנגעהויבען פלוצלינג צו בילען:

— האב־האב, האב־האב. ווי ער וואלט זיך עפעס אויף וועמען זיך בייזערען.

נור מיין אינגעל האט איהם פערשטאנען, און ארומכאפענדיג דעם הונד ביים קאפ האט ער זיך אנגעהויבען מיט איהם צו קוליען איבער'ן גראז, און זיי האבען ביידע געשריען:

— האב־האב, האב־האב.

און זיי האבען ביידע זיך פערשטאנען.

פון גאר ניט האבען וואס צו טהאן, איז דער שטארקער הונד פעט געווארען, און פויל. איבריגענס האט שוין די עלטער געפאדערט דאס איהריגע, און ניט האבענדיג מיט וועמען זיך צו שפיעלען דעם ערשטען האלבען טאג, ווען דער אינגעל איז אין שולע, איז דער הונד געלעגען און געשלאפען. נור קוים איז געקומען דריי א זייגער, ווען די קינדער געהען פון דער שולע, האט מען דעם הונד שוין מעהר אין שטוב ניט געקענט איינהאלטען. ער האט געריסען די ווענד, די טהיר, מען האט איהם געמוזט אוים דער שטוב לאזען. דער הונד איז געלאפען צו דער שולע, אוועקגעלעגט זיך פאר דער שוועל פון דער שולע און אבגעווארט ביז דער אינגעל וועט ארויסקומען. אזוי איז עס געווען יעדען טאג. מיין אינגעל האט איהם שוין אנגעטראפען ביים ארויסגאנג און איז אהיים געקומען צו לויפען. און אזוי ווי דער הונד איז געווען פער־נומען טראגענדיג אין מויל די שול־ביכער, האט מיין אינגעל פאר איהם געבילט, ארויסגעלאזט די פריערען־געשרייען. אזוי זיינען זיי געלאפען איבער דער גאס פון דער שולע אהיים, צוואויסענדיג געבען, אז דער האלבער פרייער טאג איז אנגעקומען.

דערנאך האבען זיי זיך ביידע ארומגענומען און אנגעהויבען קוליען זיך איבער'ן גראז, ביז זיי זיינען מיעד געווארען, אוועקגעזעצט זיך אין א ווינקעל פון גארטען.

און אז איך האב געזעהן, ווי זיי זיצען אין א ווינקעל פון גארטען און רעדען צווישען זיך, האט זיך מיר געדאכט, אז דער הונד איז אן אלטער וואנדערער, וועלכער האט זיך אויף זיינע לעצטע טעג אבגע־שטעלט ביי מיר אין הויז און דערצעהלט מיין קינד פון אלעם וואס ער האט דורכגעמאכט דורך זיין רעש'דיג לעבען.

און עס איז מיר קיין וואונדער ניט געווען וואס א הונד קען דערצעהלען...

אין א שעהנעם טאג האט אויסגעבראכען די מלחמה. און די דייטשען האבען זיך ווי א בייזער שטורמווינד געטראגען נאך פאריז. און אינאיינעם מיט דער איבריגער בעפעלקערונג איז אויך אונז די פאניק בעפאלען, און מיר האבען זיך געהיילט צו פערלאזען דאס ארט וואס איז געשטאנען אין געפאהר ארייננצופאלען צו די דייטשען. דער הונד האט דערפיהלט, אז עפעס וואס האט פאסירט איבער דער וועלט. ער איז אויך אנגעשטעקט געווארען מיט דער אלגעמיינער אונרוהיגקייט. און דער הונד איז געלאפען פון מיר צו מיין פרוי, פון מיין פרוי צו מיין קינד, האט אלעמען געקוקט אין די אויגען אריין, און געפרעגט: „וואס?“ קיינער האט איהם ניט געקענט זאגען, וואס עס איז געשעהן, און אפילו ווען מ'וואלט איהם שוין יא געקענט צו פערשטעהן געבען, האט קיינער צו איהם קיין צייט ניט געהאט. אז מיר האבען אנגע־הויבען איינפאקען די זאכען (עס איז שוין די העכסטע צייט געווען, די דייטשען זיינען געווען צוואנציג מייל פון דארף), איז דער הונד נאך מעהר אונרוהיג געווארען. ער איז געלאפען פון איין ווינקעל צום צווייטען. צו יעדען צוגעגאנגען, געלעגט זיך אונטער די פיס און געשמעקט, און געפרעגט מיט די אויגען. צום סוף האט ער זיך אוועקגעלעגט ביים קאסטען, ביי וועלכען מיר זיינען געשטאנען און געפאקט, ארייננגעלייגט דעם קאפ צווישען די פיס און אנגעהויבען צו קלאגען מיט אזא ריהרענדען שטומען געוויין, אז עס האט דאס הארץ צושניטען. מען האט דאס דייטליך געקענט הערען, ווי דער הונד רעדט אויף זיין לשון: „וואס וועט מיט מיר דער סוף זיין? און וואו לאזט איהר מיך?“ מיר האבען ווייטער גארניט געקענט טהאן. איך האב גענומען דעם הונד ביים קארק און ארויסגעגאנגען מיט איהם צו שכנים, און געבעטען זיך מען זאל דעם הונד צונעהמען. דער הונד האט געוואוסט וואוהין און צו וואס איך פיהר איהם, און צו יעדען שכן צו וועלכען איך האב איהם אריינגעפיהרט, האט ער זיך אונטערגערוקט, געקוקט אויף איהם מיט בעטענדע היגטישע אויגען, געלעקט איהם די פיס, ווי ער וואלט זיך בעטען: „נעהמט מיך צו, נעהמט מיך צו, איך וועל עהרליך דיענען..., נור קיינעם איז ניט דער קאפ געשטאנען צום הונד. די מעהרסטע איינוואהנער האבען איינ־געפאקט זייער האב און גוטס און פערלאזט דאס דארף פאר די אימה פון די דייטשען, וואס איז זיי בעפאלען. און די וואס זיינען

איבערגעבליבען, האבען זיך געריכט אויף שלעכטע טעג און ניט געוואלט נעהמען אויף זיך נייע פליכטען צו א לעבעדיגע זאך, וואס מען דארף געבען עסען, ווען מען ווייסט אליין ניט צו מען וועט האבען פאר זיך אליין דאס שטיקעל ברויט. איהם מיט מיר מיטנעהמען, האב איך ניט געקענט. איך האב ניט געוואוסט וואוהין צו געהן מיט מיין פאמיליע און וואוהין דער גורל וועט מיך פערטראגען אין די טרויעריגע טעג. און ווי אזוי זאל איך נאך מיט מיר מיטפיהרען אן איבריגע לעבעדיגע זאך, וואס בעדארף זיין פלאץ און זיין עסען? איך האב מיר ניט געקענט קיין עצה געבען. אוועקגעהן און איבערלאזען דעם הונד אין פערשלאסענעם הויז, האב איך אויך ניט געקענט—דער הונד האט יעדען אויגענבליק דערמאהנט, אז ער איז א לעבעדיג נפש און ער געהערט צום הויז. ער האט געהאלטען אין איין ליגען אין ווינקעל און געקלאגט, געקלאגט מיט זיין הארצרייסענדען הינטישען שטום-לשון: וואו וועל איך מיך אהינטהאן? וואו וועל איך מיך אהינטהאן?

מיר האבען אבגעלעגט די רייזע אויף א טאג, אויף צוויי, עס האט אבער שוין ווייטער ניט געקענט דויערען. די דייטשען האבען זיך געטראגען מיט א שטורם, און די פאניק איז וואס אמאל גרעסער געווארען. און איך האב זיך דעם אבענד געקריגט מיט מיין פרוי, און געשריען אויף מיין אינגעל, פארוואס זיי האבען אריינגענומען דעם הונד אין שטוב אריין.

— מיט קיין לעבעדיגע זאך טאר מען זיך ניט פערבינדען. א לעבעדיגע זאך וואקסט זיך צו צו א צווייטע לעבעדיגע זאך, ווי פייער מיט פייער און וואסער מיט וואסער, און מען קען זיך דערפון ניט אבשיידען, — האב איך גע'טענה'ט צו מיין פרוי.

דער הונד איז דעם אבענד שטיל געווארען. ער איז געלעגען אין א ווינקעל, האלב פערגלייסט די אויגען און צוגעהערט זיך צו דעם געשפרעך וואס מיר פיהרען. ער האט פערנומען די בייזע בליקען, וואס מיר שיקען אויף איהם: וואס צוליעב איהם מוזען מיר דא פערבלייבען אין דעם פערשאלטענעם ארט, און נאך חלילה צו די דייטשען אריינפאלען — און אין דעם אבענד איז דער הונד גאר אנדערש געווארען. ער האט איינגעשטילט דאס בילען, געלעגען א געוויסע צייט און פערנומען געווען אין הינטישע פילאזאפישע נאכ-דענקען. דערנאך האט ער זיך אויפגעהויבען, צוגעגאנגען צו מיר, גע-

לעקט מיר די האנד, בעשמעקט מיר און אוועקגעגאנגען. צוגעגאנגען צו מיין פרוי און דאס זעלבע געטהאן. לענגער זיך אבגעשטעלט ביי מיין פרוי, געקוקט איהר לאנג אין די אויגען אריין, בעטענדיג זיך עפעס. מיין פרוי האט איהם געגלעט איבער'ן קאפ, איז ער צופריעדען געווען און איז אוועקגעגאנגען, צוגעקראכען צו מיין שלאפענדען אינגעלע, איינגעקארטשעט זיך אין א ווינקעלע פון זיין בעט און לאנג געלעגען.

צו־מארגענס אין דער פריה, אז איך האב זיך אויפגעכאפט, האב איך געפונען דעם הונד אויסגעצויגען מיט אלע פיער אויף דער שוועל פון מיין טהיר, דעם קאפ אריינגעשטעקט אין דער שווערער טהיר פון קארידאר, און ביי די זאוויעסעס זיך פערטשעפעט און צוגעדישעט דעם האלז.

דער הונד האט זיך דאס לעבען גענומען, — האט עס מיר געגעבען א שוידער איבער די ביינער.

זיינע אויגען זיינען ניט געווען פערמאכט, נור געשוואלען און ארויסגעזעצט, אין זיינע שווארץ־אפעל האט זיך מיין פנים אבגעשפיעגלט, און עס האט זיך מיר געדאכט, אז דער הונד זאגט צו מיר: „דיך בעפרייט!"

און איך מיט מיין גאנצען מענשען שטאלץ בין פערשעהמט געווארען פאר א טויטען הונד.

דער פויער און די ערד.

(א מעשה'לע וועגען דער נייער רוסלאנד).

דער פויער קאנסטאנטין בוריאן איז אוועק פון פעלד זיך שלאגען כמעט א נאקעטער. פון דער שטוב האט ער גאר ניט מיטגענומען, נאר זיין לייב־העמד און צוריסענע הויזען, מיט א דריי־פונטיגען דאזאווען ברויט אונטער'ן ארעם. אזוי האט ער געשפרייזט פון זיין דארף צו דער נאהענטער סטאנציע וואו נאטשאלסטווע האט זיך געפונען — צו געהן זיך שלאגען פאר זיין צאר און פאטערלאנד. ער האט געוואלט מיטנעהמען זיינע שטיוועל וואס ער האט זיך געקויפט אויפ'ן יאהר־מארק ביים איד אויף פאסכא, זיין איינציגעס אייגענטהום — האט זיין אלטער פאטער, א קלוגער פויער, געניט אין לעבען, איהם אבגעראטהען דערפון:

— טאמער וועט מען דיך דער'הרג'ענען און דער פיינד וועט זיי דיר פון די פיס אראבציהען.

האט דער יונגער פויער איינגעזעהן דעם פאטער'ס קלוגשאפט, האט ער זיי איבערגעלאזט.

— זאל עס זיין א ירושה צו דעם ניי־געבוירענעם, אז עס וועט קומען אויף דער וועלט — האט דער יונגער מאן געשמייכעלט צו גרישע זיין יונג ווייבעל, וועלכע האט שוין געטראגען זיין קינד אונטער איהר הארץ.

— דאס איז קלוג, מיין קינד — האט דער אלטער גוט געהייסען דעם זוהן'ס בעשלום.

ביי די בוריאנס האט מען זיך ניט געשראקען צו רעדען וועגען טויט. מען האט גערעדט וועגען איהם ביי די רוהיגע מאל־צייטען, און

נאָך מעהר האָט מען געקלעהרט וועגען איהם און געוואונשען איהם אַלס אַן אנגעלעגטען גאסט. אַלע וואָס האָבען זיך געפֿונען אין דער אייגענער גרויסער כאַלופּע, די דריי בוריאַנס ברידער, די צוויי איידעמס, די ווייבער און די קינדער — אַלע האָבען געוואַרט, אַז דער אַלטער פאָטער זאָל אוועקשטאַרבען, ניט צוליעב דער ירושה, נאָר עס זאָל ווערען אַ מויל ווינציגער אין שטוב, וואָס עסט און ברייננגט קיינעם קיין נוצען ניט. דער אַלטער האָט געוואוסט פֿון די קינדער'ס וואונש און ער אַליין האָט מיטבעדויערט מיט זיי זיין לאַנגעס לעבען. נאָר העלפען האָט ער זיך ניט געקענט.

— וואָס קען מען טהאָן, אַז עס איז נאָך ניט געקומען די צייט.

ווארים פֿון די פֿינף דעסיאַטין ערד וואָס איז געווען פֿון דער גע־מיינדע פֿאַר דער משפּחה — האָבען זיך די בוריאַנס ניט געקענט דער־נעהרען. אַ שטאָדט און אַ פאַבריק איז ניט געווען אין דער נאָהנט, וואו מען האָט געקענט געהן פֿערדיענען. מאַסקווע איז געווען ווייט, און זיי האָבען געהערט דערפֿון, ווי פֿון אַן אַלטער בייקע... די שכנים אַרום האָבען געגנוג הענד געהאַט אַליין און וועניג ערד. איז דער איינציגער רעט־טער געווען טהיילמאָל דער טויט, וואָס האָט די מענשען ווינציגער געמאַכט; און טהיילמאָל די נאַטשאַלסטוואָ וואָס האָט גערופען אין סאָלדאַטען, און ארויסגענומען אזוי אַרום אַן עסער פֿון שטוב.

קאָנסטאַנטין האָט זיך געזעגנט מיט זיין יונג ווייבעל, מיט זיין ניט זעהר בעזאָרגטע משפּחה, מיט זיינע זעהר בעזאָרגטע בהמות, מיט זיין פעלד און וואלד און האָט געשפּרייזט אַ האַלב־נאַקעטער אָהן אַ היטעל, מיט אַ ברויט אונטער'ן אָרעם, צו דער סטאַנציע, צו די נאַ־טשאַלסטוואָ — אין סאָלדאַטען.

ביי די סאָלדאַטען איז קאָנסטאַנטינ'ען זעהר געפעלען געוואָרען. וועניג אַרבייט און גענוג צו עסען, און פֿרעהליך איז אויך געווען. ער האָט זיך גוט געלערענט די דיענסט, וואָס איז בעשטאַנען אין געהאָרכ־זאַמקייט צו נאַטשאַלסטוואָ — ווייל געהאָרכזאַמקייט איז געווען זיין נאַטור.

לאַנג אין קאַזאַרמע האָט מען קאָנסטאַנטין'ען ניט געהאַלטען. עס איז געווען אַ צייט פֿון מלחמה — און ערגעץ־וואו האָט געוואַרט אויף איהם אַ רעהר פֿון אַ ביקס, אָדער אַ קאַנאָן. טויזענדע אַנדערע האָט

מען מיט קאָנסטאַנטין'ען איינגעפּאַקט אין וואַגאָנען, און מען האָט זיי אוועקגעפיהרט ווייט, ווייט צו שלאָגען זיך מיט'ן פיינד.

אויפ'ן וועג איז פרעהליך געווען. צו עסען גענוג, צו ארבייטען וועניג און פרעהליכקייט א סך. מען האָט געזונגען, געטאַנצט, גע־שפּיעלט זיך אין פּאַטשען אין די געזעסער, אין ענגע דושנע וואַגאָנען, און מען איז געפאָהרען טאָג איין, טאָג אויס. פעלדער א סך, ברייטע, גרויסע לאַנקעס, וואסערען און וועלדער, און הייזלאַך וועניג. אָפט־מאָל האָט זיך קאָנסטאַנטין אויסגעקליבען צווישען די גרויסע פעלדער זיין איין שטיקעל בערגעל, אויף וועלכען ער וואָלט זיך געוואָלט זיין הויז אויפשטעלען און זיין נחלה האָבען — און געטראַכט זיך: רוס־לאַנד איז גרויס — ערד א סך, נאָר דער פּויער איז אָרים.

— דאָס איז אַלץ דער דייטש שולדיג — האָט ער זיך דערמאָהנט וואָס מען האָט גערעדט אין קאַזארמע — דער דייטש און דער איד; גאָט וועט געבען, און מען וועט דעם דייטש פערטרייבען, וועט מען פון איהם די פעלדער אוועקנעהמען און די פּויערים צוטהיילען. א סאָלדאַט, א דאָפּעלטען חלק; א פּויער אין דער היים, איין חלק נאָר...

— אז נאַטשאַלסטווא וועט ערלויבען, וועל איך מיר אָט דעם בערגעל אויסקלייבען, מיט דעם ברעג וואסער, אָט אָ־דאָ וועל איך מיר פאַשע־פעלד פאַר די בהמות האָבען — האָט ער זיך געטראַכט ארויסקוקענדיג פון וואַגאָן אויף א שטיק לאַנד, וואָס איז איהם גע־פעלען געוואָרען.

— נאָר ערשטענס דאַרף מען דעם דייטש פערטרייבען; דעם דייטש־פיינד פעריאָגען און זיינע פעלדער ביי איהם צונעהמען. דער־נאָך וועלען מיר קריגען.

אין קאָפּ איז איהם אפילו שווער געווען, ער האָט ניט פערשטאַנען צו וואָס מען בעדאַרף דאָס לעבען זיך איינשטעלען און ביים דייטש אוועקנעהמען — אז רוסלאַנד האָט אזוי פיעל. נאָר צו פרעגען איז קאָנסטאַנטין ניט געוואָהנט געווען.

דער צאַר־באַטיושקאַ האָט אזוי געהייסען. נאַטשאַלסטווא ווייסט בעסער וואָס זיי האָבען צו טהאָן, אז עס זאָל מעהר ערד זיין.

און די מלחמה האָט ביי קאָנסטאַנטין'ען געקראָגען אַ פערשטענדניס און אַ טעם. ער האָט געוואוסט צו וואָס מען דאַרף זיך געהן שלאָגען מיט'ן דייטש און פאַר וואָס מען דאַרף זיך דאָס לעבען איינשטעלען.
— אַז מען זאָל פון דייטש די ערד צונעהמען און די פויערים צו־טהיילען.

לאַנג איז קאָנסטאַנטין געלעגען אין די גראָבענס, אין די פעלדער, און האָט געהאָלפען מיט אַנדערע דעם פיינד צו פערטרייבען. דער קריעג איז געווען גוט און היימליך. צו עסען איז געווען פיעל און אר־בייט ווינציג. עס איז דורכגעגאַנגען דער זומער, עס איז דורכגעגאַנ־גען דער ווינטער — און דער דייטש־פיינד איז נאָך אַלץ ניט פערטריבען געוואָרען, און די ערד צוטהיילט מען נאָך ניט צווישען די פויערים. עס איז אָנגעקומען דער פריהלינג, דער גאַנץ פריהער פריהלינג. די ערד האָט אָנגעהויבען ענטפּלעקט צו ווערען פון די שנעען. דאָ און דאָרט האָבען זיך געוויזען שוואַרצע שטיקער אויבערפלעכע וואָס האָבען זיך געשפּאָלטען און פאַרעם פון זיך ארויסגעגעבען, און געשמעקט מיט ערד־געשמאַק. קאָנסטאַנטין'ען איז דער קריעג שוין לאַנג פער'מיאוס'ט געוואָרען. ניט דער שרעק פאַר'ן טויט — צום טויט איז ער צוגע־וואָהנט געוואָרען דורך דעם יאָהר און אַ האַלב וואָס ער איז אין די טרענטשעס געלעגען. נאָר עס איז איהם פער'מיאוס'ט געוואָרען דאָס, וואָס ער האָט ניט געהאַט וואָס צו טהאָן. צו עסען איז נאָך געווען, אָבער ארבייט ווינציג, און עס האָט זיך געבענקט עפּעס צו טהאָן. דער יונגער פריהער פריהלינג וואָס האָט זיך אויסגעגאָסען איבער די לאַנ־קעס, האָט אָן עפּעס דערמאָהנט; אָז אָן אַלטע בעקאַנטע זיסע עראינע־רונג. און עס האָט זיך איהם פערבענקט נאָך ערד, צו בעארבייטען די פעלדער, איינצושפּאַנען די פערד צום אַקער און איבערוואַרפען דעם גרונד. דאָס יונגע פרישע גראָז, וואָס האָט זיך דאָ און דאָרט ארויסגע־וויזען, האָט איהם דערמאָהנט אָן די יונגע בהמות, אָן די קעלבלאַך אין שטאַהל, אָן די זשערעבקעס וואָס זיינען דורך'ן ווינטער געבוירען געוואָרען און מען בעדאַרף זיי צום ערשטען מאָל אין פעלד ארויספיהרען. אַז זיי זאָלען גאָט'ס וועלטען דערזעהן. יעדען פריהמאָרגען, ווען קאָנ־סטאַנטין האט זיך אין גרוב געוועקט, האט ער דערפיהלט אַ נייעם

M. D. CANTOR

קוואל פון ענערגיע, וואס דער פריהלינג-הויך האט אריינגעגאסען אין די ערד אריין, און אויך אין זיינע ביינער אריין. אך, ווי ער וואלט גע-וואלט אנשטאט די ביקס, דעם שפאדעל אין האנד נעהמען און אויפ-קאפיען די ערד... געזעהן ווי די שראפנעלען גראבען גריבער אין די ערד און די פעלד צודרעפטשען זיי, האט עס זיין הארץ צושניטען:
— פערזינדיגען זיך פאר גאט... די ערד'ס פנים פערדארבען זיי...

וואס עלטער דער פריהלינג איז געווארען, האט די ערד אלץ מעהר געבענקט נאכ'ן פויער, און דער פויער נאך איהר... די פויערים זיי-נען אבער אין סאלדאטען-מאנטלען אין די גריבער געלעגען, געגעסען א סך און גאר ניט געטהאן. קאנסטאנטין האט אנגעהויבען צו פער-שטעהן, אז עפעס איז ניט גלאט אין דער וועלט, „צוהוליעט זיך די מענשען", האט ער זיך געטראכט, קוקענדיג אויף די פויערים וואס ליגען אין די גראבענס מיט די ביקסען אין די הענד, און געהען ניט ארויס די ערד בעארבייטען. מיט בעדויערען און רחמנות האט ער גע-קוקט אויף דעם באדען וואס האט זיך אויסגעשפרייט פאר איהם א שווארצער און א פייכטער און האט געבענקט נאכ'ן אקער, ווי א מענש נאך א פריש העמד, ווען דער פריהלינג קומט...

די ערד האט זיך געשפאלטען, געפארעט. דא און דארט האבען זיך גרעזלאך געוויזען, ווילדע שפראצען ארויסגעקומען, וועלכע זיינען באלד צוטראטען און צודרעפטשעט געווארען פון די פערד, פון די שראפנעלען און פון די זעלנערשע פיס... די פויערים זיינען פויל גע-ווארען, און עס האט זיי גאר ניט פאר דער ערד געארט, און פאר'ן פריהלינג געקימערט. די פעלדער שטעהען אין הויכען פריהלינג וויסט, און די פויערים עסען און טהוען גאר ניט...

קאנסטאנטין האט זיך דערמאהנט אן זיין סווינינקא, אז זיין דארף — שטעהען דארט אויך די פעלדער וויסט, און קיינער בעארבייט זיי ניט — ניט קיין קארטאפעלס פערזעעט, ניט קיין ווייצען אויפ'ן ווינ-טער, ניט די בהמות פון שטאהל ארויסגעלאזט... און דא איז שוין אזוי שפעט אין פריהלינג — און ער זיצט דא אין א גרוב, מיט א ביקס

אין האַנד, מיט נאָך פויערים און מען רויכערט טיטון און מען טאַנצט א קאַמאַרינסקע, און גאָר ניט — נאַטשאַלסטוואָ הייסט אזוי.

— צוהוליעט זיך, נאַטשאַלסטווא צוהוליעט זיך — טראכט זיך קאָנסטאַנטין — דעם פויער פויל געמאכט, די ערד פערדאָרבען, און פאר גאָט פערזינדיגט זיך...

מיט אַמאָל האָט זיך דערהערט אויף דעם פראָנט, אין די גראָבענס אז נאַטשאַלסטווא איז אוים געוואָרען: צאַר באַטיושקאַ אראָבגעזעצט — און נאַטשאַלסטוואָ ניטאָ מעהר: רוסלאַנד איז בעפרייט געוואָרען פון נאַטשאַלסטווא.

דער פויער קאָנסטאַנטין האָט זיך פערטראַכט וועגען די נייעס, און זיך צו די פויערים, זיינע חברים, אבגערופען:

— אויב אזוי, קומט אַהיים, פויערים! גענוג געהוליעט, צייט די פעלדער צו בעארבייטען! רוסלאַנד איז פריי פון נאַטשאַלסטוואָ!...

חורבן פוילען

חורבן פוילען.

1

קינדער מאַכען פיף-פאף!

עס האט געטהאן די צייט איהר פליכט, און ווען די זונן האט ווארימער געשיינט, האט די פוילישע ערד אנגעהויבען ארויסצושפראָצען פון זיך מיט גרינס, גראז און בלעטער. זי האט נישט געהערט די טעמפּע הייזעריגע קרעכצען פון די קאנאנען, וואס האבען מיט יעדען געשריי א שטיק פייער פון זיך אויסגעשפּיגען, און יעדעס מאל אין אן אנדער ארט גריבער אויסגעגראבען, הייזער אונטערגעצונדען אדער בלי־הענדע בוימער אונטערגעהאקט — זי האט ניט געהערט, זי האט ניט געזעהען און ווייטער, ווי גאט האט איהר געהייסען, האט זי בעגרינט די אויבערפלאך פון די ערד און געפלאכטען גראזען אונטער דעם מענ־שען'ס טריט. עס האבען זיך נור געשראקען פאר דעם הייזערדיגען ברום מענשען און בהמות. די מענשען זיינען שוין אבער לענגס פערשוואונ־דען פון די ערטער, איבערלאזענדיג פערוויסט זייערע הייזער און פעל־דער פאר דעם פייער פון משחית, און די בהמות וועלכע זיינען פער'־יתום'ט, פערגעסען געווארען אויף די פעלדער — האבען מיט א וויינענ־דיגען קינדערשען „מע" גערופען זייערע בעלי־בתים. קיינער האט זיי ניט צוזאמענגעקליבען, און משוגע זיינען זיי געווארען פון דעם הייזע־ריגען ברום וואס הערט זיך ארום זיי און שפּייט פלאמען פייער.

עס האט ניט געקוקט דער פריהלינג וואס עס איז מלחמה־צייט און געצווייגען זיך מיט א גרינעם סאמעטענעם בייט אין דעם קליינעם

פוילישען שטעדטעל אריין, וואו די איינוואהנער זיינען ארומגעגאנגען קראנקע מיט שלאף־דארשטיגע אויגען און פערשמאכטע מיילער, און בייטאג האבען זיי גאט געבעטען, אז די נאכט זאל קומען, און ביינאכט אז דער טאג זאל שוין אויפגעהן. עס ציהט זיך אזוי די וויכסעל ווי תמיד, א סאמעטענער גאלדענער באנד צווישען סעדער מיט פלוימען, עפעל און קארשען בליהונג. דאס גרינס האט זיך אריינגעצויגען אין שטעדטעל אריין, אריינגעכאפט זיך אויף זאמדיגע אידישע הויפען, צווישען אידישע הייזלאך. אויף די אלטע בוימער וואס שטעהען פאר די הייזער, און אין די שפאלטען פון די שטיינערנע בריק. עס האבען אויך נישט געקוקט וואס עס איז מלחמה ציים די קינדערלאך פון שטעדטעל. בעשמוצט זיינען נאך די בעקלאך פון טרעהרען וואס זיי האבען ערשט פאר א מינוט ביי דער מאמען אויסגעוויינט א שטיקעל ברויט, און שוין שטראהלט אויף זייערע יונגע מיילכעלאך און פייכטע אויגען דאס גליקליכע לאכען פון ענטציקונג, ווי די זונן שיינט אויף א בערדעקטער פעלד. דאס האט זיי די יונגע פריהלינגס זונן געכאפט אויף איהרע לייכטע שטראהלען און טראגט זיי ווי א ווינד איבער דעם גרינעם גראז צו דער וויכסעל אראפ.

עס וויקען אידישע קינדער זייערע נאקעטע פיסלאך און לאנגע קאפאטקעלאך אין דער וויכסעל און בעשפריצען זיך איינס די אנדערע מיט וואסער. זיי האבען שוין פארגעסען אז הונגער, און טרינקען דאס ניכטערע שפייעכטס אין זייערע פערטריקענטע צוזאמענגעצויגענע העלזלאך און פערגעסען דעם טוידט וואס האט טאטע־מאמע ארומ־געהילט זייט איינציגע טעג. זיי פארגעסען אפילו דעם אנגסט, וואס איז די מאמען בעפאלען ווען זי האט זיי אנגעזאגט, אז זיי זאלען זיך ניט דערוועגען געהן צום וויכסעל. די וויכסעל איז אין סכנה. זיי קענען נישט פארשטעהן פאר וואס די וויכסעל וואס איז שטענדיג אזוי צוגעלאזען צו זיי — זאל זיי מיט אמאל אזוי פרעמד ווערען, און מיט קינדערשע נייגעריגקייט הערען זיי זיך צו צו דעם טעמפען, הייזעריגען גארגלען, וואס עס הערט זיך פון גאנץ ווייט אין וואלד פון יענער זייט וויכסעל אין ראדאמער גובערניע. זיי קוקען אויפ'ן הימעל און זוכען די קליינע ווייסע וואלקענדלאך, וואס שטייגען אויף אין דער לופטען נאך יעדעם מאל, ווען עס הערט זיך א שושקען. און מיט פרייד ענט־דעקט איינער פון זיי נאך א וואלקענדעל אז א זייט, און מאכען נאך

דעם שיסען פון די הארמאטען: פיף־פאף, פיף־פאף, און פרעהען זיך דעריבער.

אויף א שפיץ בארג ביים לינקען ברעג ווייכסעל, אין לובלינער גו־בערניע, שטעהט א הויכע באשניע וואס דער קעניג קאזימירז האט אויפ־געשטעלט, און צו פוסענס פון דער בארג ליעגט א אידישע שטעדטעל איינגעטונקט אין סעדער און אין גערטנער צייט שוין הונדערטער יאהרען.

אמאל, בעפאר די באהנען זיינען געגאנגען קיין ראססיי, איז דאס שטעדטעל געווען א בעריהמטע האנדעלס־שטעדטעל. די ווייכסעל איז געווען דער איינציגער וואסער־וועג וואס האט איבערגעפיהרט דאס ברויט פון די פוילישע פעלדער און דאס האלץ פון די פוילישע וועלדער אין דער וועלט אריין. און די אידען זיינען די סוחרים געווען.

דאמאלסט האט דאס שטעדטעל געהאלטען אין מיטען בליהען, און איהרע סוחרים זיינען בעריהמט געווען איבער דער גאנצער וועלט.

פון דאמאלסט שטאמט נאך די שעהנע אידישע שוהל, אויף וועל־כער מען זאגט, אז דער קעניג קאזימירזש, וואס איז געווען פאר די אידען ווי א פאטער, האט זיי געהאלפען דעם שטעדטעל אויפצובויען.

און, ווירקליך, געפינט זיך נאך אין דער שוהל אן אלטער סידור, אין וועלכען עס שטעהט די ברכה אויף די פוילישע מלכים. די זיידענע פרוכת'ן און די אטלאסענע ספרי־תורות־קליידלאך טראגען נעמען פון בעלי־בתים, וואס לעבען שוין לאנג ניט, זייערע גערעבעניש איז שוין לאנג אפגעווישט געווארען פון די לעבעדיגע. נאר אויפ'ן אלטען בית עולם וואס ליגט אויפ'ן בארג, און תשעה באב, ווען די קינדער געהען מיט די הילצערנע שווערדען ארויס, געפינט מען צווישען די גראזען איינגעפאלענע מצבות, וואס טראגען די נעמען פון די בעלי בתים.

און ר' שלמה קברן, דער אלטער הונדערט־יעהריגער איד, וואס וואהנט אין הקדש־שטיבעל אויפ'ן בית עולם ווייזט די קינדער וואו די עלטערען ליעגען ווען זיי קומען אויף קבר אבות.

אויפ'ן אלטען בית־עולם ליעגען צעהן דורות. יעדער דור מיט זיין רב. און אז עס קומט אן עת־צרה אויף אידען, קומט מען אויף דעם אלטען בית־עולם ארויס וויינען און קלאגען אויף די גוטע אידענס קברים.

היינט האט דאס שטעדטעל פערלארען איהר גלאנץ. די ווייכסעל פיהרט שוין ניט איבער דאס ברויט און דאס האלץ פון פוילען. צו דעם זיינען שוין פאראן אייזען־באהנען, און די גרויסע שעהנע שפייכ־לערם שטעהען פוסט אויפ'ן ברעג פון ווייכסעל, און מען האט מורא צוצוגעהן צו זיי נאהענט, ווייל שדים וואהנען אין זיי.

די אלטע בכבוד'ע בעלי בתים, מיט וועלכע דאס שטעדטעל האט אמאל געקלונגען, זיינען שוין אויך אויסגעשטארבען, און דאס איינציגע וואס דאס שטעדטעל פערמאגט היינט, איז אן אייניקעל פון דעם אלטען רבי'ן, צו וועלכען חסידים קומען צופאהרען אויף יום טוב, און פרומע אידען מאכען דערפון א לעבען. וואס זיי נעהמען די חסידים א היים צו זיך אויף סטאנציע.

די פראסטערע אידען האלטען די סעדער. בעקאנט זיינען די פלוימען־סעדער און עפעל סעדער וואס ציהען זיך ארום דאס שטעדטעל אויפ'ן ברעג פון דער ווייכסעל צייט הונדערטער יאהרען. דאס שטעד־טעל ענדערט זיך מיט יעדען דור, אבער סעדער בלייבען סעדער. יעדעס יאהר ברייגגען זיי ארויס די פרוכטען און אידען דינגען זיי אפ ביי די גויים, היטען זיי א גאנצען זומער, און צו סוכות צו, קלייבט מען אן די עפעל מיט די בארנעס, די לעזועלקעס מיט די פלוימען אויף גרויסע בערלינקעס, און מען פיהרט עס איבער דער ווייכסעל קיין ווארשא צו פערקויפען.

אן אנדער טהייל אידען האלטען די סטאווען אין די הויפען, הא־דעוועו פיש און ציהען די העכטען מיט די שלייען אין גרויסע טונען וואסער און מ'פיהרט זיי אין גרויסע שטעדט. און אנדערע וואשען פעלכלאך פון שעפסען, קעמען זיי אויס, און מאכען דערפון פויערים־פעלצען, און מען פיהרט זיי אין גרויסע וועגען אויף די יאהר־מארק.

קיין יוגענד איז דא נישטא, אחוץ א פאאר בית־המדרש בחורים'לאך, וועלכע זיצען אין שטיבעל און קנעלען ביי די גמרות, און ווארטען ביז רייכע בעלי־בתים וועלען זיי נעהמען פאר איידעמס.

די יוגענד צופאהרט זיך אין די גרויסע שטעדט: קיין ווארשא, קיין לאדז ארבייטען אין די פאבריקען. דאס שטעדטעל קען זיי ניט בעשעפטיגען, און איז ווער פון זיי קלוג — זאמעלט ער זיך אן אויף א שיפס־קארטע און פאהרט אוועק קיין אמעריקא. שיקט ער אהיים אויף יעדען יום טוב, טאטע־מאמע געלד מיט פאטאגראפיעס, וועלכע

טאטע־מאמע טראגען ארום ווייזען. און אלע שכנים זיינען זיי מקנא, און מיינען אז זיי האבען קינדער אין אמעריקא מיליאנערען. און טאטע־מאמע מיינען אויך אזוי, און זיינען גליקליך.

אזוי האט זיך דאס שטעדטעל אויסגעלעבט זיינע יאהרען. קיינער האט ניט באמערקט ווי עס שטארבט אב, די יוגענד צופאהרט זיך, טאטע־מאמע לעבען פון אמעריקאנער געלד. דירות ווערען וואס אמאל ביליגער, חתונות — זעלטענער, די כלי־זמר זיינען זיך צופאהרען. קיין ברחן איז שוין אויך אין שטאדט ניטא, נור לויות זיינען וואס אמאל עפטער.

ביז עס איז אויסגעבראכען דער „באיקאט".

אנגעהויבען האט עס זיך דערפון וואס דעם גלח'ס מוטער האט זיך אויפגעעפענט א געוועלבעל אין מארק צווישען די אידישע קראמען און דער גלח האט זונטאג אין דער קירכע געהאלטען א דרשה פאר די פויערים, אז עס איז א מצוה אז א פאליאק זאל קויפען ביי א פאליאק.

האבען אידען געמיינט אז זיי ווערען אונגליקליך, אז עס וועט ווערען א תל פון דער שטעדטעל. האבען אידען אנגעפאנגען צו קלעהרען עצות וואס צו טהאן. האבען זיי געמאכט א חברה „ציון" וואו מען איז זיך שבת צוזאמענגעקומען און גערעדט, און מען האט גערעדט וועגען ציון, און געצאהלט א שקל. און נאך א חברה האבען זיי געמאכט מיט דעם נאמען „הזמיר" וואו מען איז זיך שבת צו נאכט צוזאמענגעקומען, געזונגען ליעדער, געלעזען א ציימונג און געבארגט א אידיש ביכעל.

נאר דאס שטעדטעל איז ניט אונטערגעגאנגען, ווייל די פויערים האבען סיי ווי סיי ניט געפאלגט דעם גלח: האבען ווייטער געקויפט אין די אידישע געוועלבלאך. ערשטענס, האבען זיי זיך געקענט אין די אידישע געוועלבלאך דינגען, אין פוילישען — נישט. און צווייטענס, האט דער איד דעם פויער גרוים כבוד אפגעגעבען. ער האט איהם גערופען „פאן" (וואס אארט עס איהם, עס קאסט איהם טייערער?) און אין פוילישען געוועלבעל האט מען זיי גערופען חלאפ.

נאר די שטעדטעל איז סיי ווי סיי אויסגעגאנגען, ווייל די יוגענד איז זיך צופאהרען קיין אמעריקא און די כלי־זמרים האבען ניט געהאט וואס צו טהאן.

אזוי האט דאס שטעדטעל אויסגעלעבט זיך זיינע יאהרען, ביז עס איז אויסגעבראכען די מלחמה.

קוים האט אויסגעבראכען די מלחמה איז יעדער פוילישער איינגעל געווארען א הערשער איבער אידען.

אזוי ווי מען האט פון שטעדטעל ארויסגענומען אלע געזונטע בעלי בתים און טאטעס זיינען פעראוואנדעלט געווארען אין סאלדאטען; עס זיינען נאך ניט פערשוואונדען די טרעהרען פון דער מוטערס באקען. פון דער ווייב'ס אויגען, און דאס לעצטע אויסגעשריי „טאטע" פון קינד'ס מויל ביי דעם געזעגענען זיך מיט זייערע ברויט געבער, וואס מען האט פון זיי אויף דער מלחמה אוועקגעפיהרט, האט די אידישע בעפעלקערונג מיט אמאל זיך געפונען ווי געפאנגענע צווישען פיינד. הפקר אויף די גאסען ארויסגעשטעלט. ווער עס וויל נאר הערשען איבער זיי האט געקאנט. אריינגעקומען זיינען די פוילישע שוסטער אין די אידישע הייזער אריין, געווארפען פרעכע בליקען אויף די מאמא און אויף די ערוואקסענע טעכטער, בעקוקט דאס זילבערווארג, די בעלי־בתישקייט, די ירושה פון די עלטערען און אויסגעפרעגט זיך מיט צוויי־פעלהאפטען שמייכעל, וויפיעל איז דאס ווערטה אזוי ווי זיי וואלטען שוין די בעלי הבתים געווען דערפון.

מיט א חניפה'דיג שמייכעל האט יעדער אלטער איד אפגעענטפערט יעדען פוילישען איינגעל אויף די פרעכסטע רייד, און אנגעבאטען איהם מיט אונטערטהעניגקייט זיין טיש, זיין מיטאג, די סחורות פון זיין גע־וועלבעל, אבי צו נושא חן צו זיין אין פאן'ס אויגען, אז ער זאל איהם נור קיין שלעכטס נישט טהאן. „מיר זיינען אין זייערע הענד, וואס קענען מיר טהאן?" האט דער איד געזאגט, און האט ערלויבט אז דער שוסטער־שגץ זאל זיין טאכטער גלעטען איבער דער באק און דער איד האט אונטערגעשמייכעלט מיט אונטערטהעניגקייט.

שווייגענדיג בייז זיינען די עלטסטע אנגעזעהנע פוילישע „פאנעס" איבער'ן שטאדט ארומגעגאנגען. פארלויפיג האבען זיי נאר די פוי־לישע איינגלאך און די שוסטער געזעלען געלאזט, אז זיי זאלען מיט'ן אידען זיך אפרעכענען. באלד האט זיך אבער דערהערט זייער ווארט. יעדען טאג איז דער שרייבער פון דער גמינע (א הויכער גוי מיט צוויי געדיכטליכע וואנצעס, וואס האט די אנפאנג שוהלע אין שטעדטעל גע־ענדיגט — דורך דעם איז ער א שרייבער געווארען) מיט'ן סטארשי סטראזשניק איבער אידישע געסלאך דורכגעגאנגען, געהיימניספול איז די אידישע הייזער אריינגעקוקט, מיט'ן סטראזשניק זיך גע'סוד'עט, און

אפט א אידען אפגעשטעלט וואס איז מיט'ן טלית־זאק פון דאוונען גע־גאנגען, און געפרעגט דעם אידען וואס ער טראגט איז זאק. און אז דער איד האט איהם זיין טלית און תפילין געוויזען, האט דער שרייבער מיט'ן קאפ צוגעשאקעלט, געשושקעט זיך אין אויער אריין מיט'ן סטראזשניק און ווייטער געגאנגען, און אז אידען האבען דאס געזעהן, איז אן אנגסט און אן אימה זיי בעפאלען, און זיי האבען געריכט זיך אויף עפעס שלעכטס.

אזוי האט מען זיי די נשמות ארויסגעצויגען א פאאר חדשים. אידען האבען געזעהן, אז עפעס וואס גרייט זיך אויף זיי, און האבען ניט געוואוסט וואס. זיי האבען מורא געהאט זיך אויף דער גאס צו ווייזען: שבת — אין דער שוהל צו געהן דאוונען. זיינען זיי געזעסען אין די הייזער, אין די קעלערס משפחות־ווייז. איין משפחה האט פון דער אנדערער אביסעל קארטאפעל, מעהל און ברויט געבארגט, און אלץ געהאפט אז די שלעכטע צייטען וועלען פאראיבערגעהן, די מלחמה וועט זיך ענדיגען און ס'וועט בלייבען ביים אלטען. איז אין א שעהנעם נאכמיטאג האבען זיך א סך מיליטער בעוויזען. דער פאלקאווניק איז צוגעפאהרען צו ר' ברכיה דאזענבערג'ס הויז, געהייסען זיך די שטובען רייניגען און אידען זיינען גליקליך געווען, וואס מען האט זיי אזא כבוד אנגעטהאן, וואס דער פאלקאווניק וואהנט ביי אידען, און זיי זיינען זי־כער געווען אז מען וועט זיי קיין שלעכטס ניט טהאן.

אין א שעהנעם מארגען זיינען זיי עס געוואהר געווארען. עוזר חסיד, וואס האט עס דער ערשטער דערזעהן, האט זיך דאס לעבען איינ־געשטעלט, געקומען צו לויפען, אריינגעקלאפט אין די צוגעמאכטע לאדענס פון די אידישע הייזער מיט א געשריי: „אידען, דער רב הענגט!" אידען, ווייבער און קינדער האבען זיך אין גאס ארויסגע־לאזט. אויף דעם בוים, וואס שטעהט אין מיטען מארק האבען זיי דערזעהן, ווי איין פוס איז נאך געווען אין ווייסען זאק, און אן אנדערע פוס, א נאקעטע שוין, א בלייכע האט דער ווינד בעוואויגען. די אטלאסענע קאפאטע אראפגעריסען, נאר דאס ציצה־כנפות האט זיך ארויסגעזעהן, און דער ווינד האט די ציצית אויפגעהויבען, אויסגע־פאטשט איהם מיט די ציצית איבער'ן פנים, אויף דער בארד.

עם זיינען ארום געשטאנען פוילישע אינגלאך, צוויי פוילישע פרויען און יאנעק שוסטער און האבען געלאכט, וואס דער ווינד פאטשט מיט

די ציצית. דענסמאל איז ביי אידען אלעס מותר געווארען, אלעס הפקר. עס איז זיי שוין גאנץ גלייך געווען, צו מען וועט מיט זיי אלעמען דאס זעלבע טהאן, צו נישט. זיי האבען שוין פאר קיינעם נישט מורא געהאט. זיי זיינען ארויסגעקראכען פון די קעלערס, און אין גאס זיך געוויזען. זיי זיינען געגאנגען אין זייער שוהל אריין און פראנק און פריי גע־דאווענט. און צוויי בעלי־בתים, ר' ברכיה און ר' עוזר האבען נאך אפילו זיך אונטערגעשטעלט צו געהן צום פאלקאווניק און בעטען דעם רב'ס גוף צו קבר ישראל צו ברענגען.

דאמאלסט זיינען די קינדער פון די קעלערס ארויסגעגאנגען און דערזעהן, אז דער פריהלינג איז געקומען, און בארג אראפ צו דער ווייכסעל איז בעוואקסען מיט גראז. האבען זיי אויף גאר נישט געקוקט, נישט אויף די מאמעס געוואלדען און נישט אויף דעם זעלנער מיט'ן ביקס אין דער האנד, וואס האט זיך ביי דער ווייכסעל ארויף און אראב געדרעהט. זיי האבען זיך אנגעכאפט אן די שטראהלען פון די זון און מיט די בארוועסע פיסלאך האבען זיי זיך איבער'ן גרינעם גראז געלאזט צו דער ווייכסעל צו, געגעצט די נאקעטע פיס און די לאנגע קאפאטעס.

און ווען דער זעלנער מיט'ן ביקס אין דער האנד האט געמאכט פיף־פאף, האבען זיי געלאכט און נאכגעמאכט מיט קינדערשען פרייד: „פיף־פאף".

2

דאס לעצטע דאווענען.

דריי טעג האבען זיי געווארט. זיי האבען אלע געמיינט, אז גאט וועט דאך טהאן א נס און די שרעקליכע גזירה וועט פערשווינדען. און זיי האבען גאר נישט געטהאן, ביז עס איז ניט געקומען די לעצטע מי־נוט.

אז דער קאמאנדיר האט צונויפגערופען אויפ'ן צווייטען טאג דער־נאך, ווען מען האט געהאט דעם רב געהאנגען, ר' ברכיה דאזאר מיט ר' עוזר חסיד און זיי געזאגט, אז אין דריי טעג ארום זאל זיך קיין איד ניט געפינען אין שטאדט, האבען זיי ניט פערשטאנען וואס ער מיינט. זיי האבען זיך ניט געקענט פארשטעלען, אז דאס איז מעגליך, אז א

גאנצע שטאָדט אידען מיט ווייבער און קינדער, מיט קראנקע אין די בעטען, מיט אַלטע לייט, וואָס קענען שוין אליין ניט געהן — זאָלען די שטאָדט פערלאָזען. און וואוהין זאָלען זיי געהן? און וואָס ווערט בלייבען מיט די הייזער, מיט'ן פערמעגענס, מיט דער שוהל, בית־המדרש, בית־הקברות און דער גאנצער שטאָדט? זיי האָבען גערעכענט, אז מען מיינט זיי נאָר אָבצושרעקען. און זיי זיינען ארויס פון דעם קאָמאַנדיר דערשראָקענע, טויטע. מיט קלאַפּענדע הערצער האָט זיי שוין געהאט אָבגעוואַרט דאָס גאנצע שטעדטעל, אין מיטען מארק. א רעדעל פון בעלי־בתים זיינען געשטאנען ביי דער פּלומפּ.

— אידען, עס איז ניט גוט! — האָט איינער פון רעדעל אויסגע־רופען, דערזעהענדיג דעם דאָזאָר מיט עוזר חסיד לויפען פון קאָמאַנדיר דערשראָקענע, מיט צופלאָשעטע קאַפּאָטעס און ציטערדיגע פּיאות.

— וואָס הערט מען? — זיינען די אידען אנטקעגען געלאָפען.

— ער הייסט אונז געהן! — האָט עוזר חסיד מיט שרעק אויס־גערופען. און ברכיה דער דאָזאָר האָט שוין גאָר ניט געקענט רעדען פאר שרעק.

— ווי הייסט? — האָבען אידען געפרעגט.

—ווי הייסט? מיט ווייב און קינדער, מיט קראנקע און אַלטע לייט. ארויס, ארויס פון שטאָדט, דורך דריי טעג קיין שריט ופליט. ארויס, ארויס! דאָס הייסט עס! — האָט זיך עוזר חסיד צובייזערט, ניט וויסענדיג אליין פאר וואָס און אויף וועמען.

אידען האָבען געשוויגען, אראָבגעלאָזט די קעפּ און זיינען זיך צוגאנגען. אין א מינוט ארום איז שוין די גאנצע שטאָדט געוואָהר גע־ווארען פון'ם אונגליק. קיינער האָט עס אבער ניט געגלויבט, אז מען מיינט עס ערנסט; אַלעמען האָט זיך געדוכט אז מען שרעקט נאָר אָב. זיי האָבען געהערט, אז אזעלכע זאכען טרעפען זיך טיעף אין ראָסיי, דאָרטען, וואו אידען טאָרען ניט וואָהנען — דאָרט שיקט מען ארויס אי־דען, וועלכע קומען אהין. אָבער דאָ, ביי זיך אין שטעדטעל, וואו אידען זיינען צייט קדמונים און האָבען דאָ אזא אַלטען בית־עולם, מיט די אוהלים פון אַלע גוטע אידען, וואָס א וועלט מיט אידען קומען אויף זייערע קברים בעטען — זאָל מען אין מיטען טאָג נעהמען א גאנצע שטאָדט און ארויסטרייבען? און וואָס וועלען זיי טהאָן מיט די שטאָדט־הייזער, געוועלבען, מיט די שוהל און בית־המדרש, מיט די

קברים פון טאַטע־מאַמע, פון די רביים? זייערע הענד האָבען זיך ניט אויפגעהויבען צו פּאַקען די זאַכען. וואָס וועלען זיי פּאַקען? דאָס בעט־געוואַנד, די וועש, די כלים? אז די טהייערסטע זאַכען, די שטאָדט מיט די הייזער בלייבען איבער. זיי קענען דאָך דאָס ניט מיטנעהמען אין קעשענע אריין. האָבען זיי גאָר ניט געפּאַקט, נאָר זיינען ארום־געלאָפען, געקלעהרט עצות, וואָס צו טהאָן.

צום גובערנאַטאָר פאָהרען, אין די גובערנסקי שטאָדט אריין, האָט מען זיי ניט געלאָזט. מען מוז האָבען א שיין ארויסצופאָהרען פון שטאָדט. האָט מען גענומען שרייבען א טעלעגראַמע צום גובערנאַטאָר. מען האָט זיך צוזאַמענגעקליבען אין רב'ס שטוב, ביי דער אלמנה, און לייזער שרייבער, דער „פּראַשעניע" שרייבער, א איד, וואָס קען אביסעל רוסיש, האָט געשריבען א טעלעגראַמע, און אַלע אידען, וואָס זיינען ארומגעשטאַנען ביים טיש, האָבען דיקטירט. איינער האָט געזאָגט, אז מען זאָל אין דער טעלעגראַמע אויסשרייבען אַלעס, וואָס אידען פּיהלען איצט. און פאַר וואָס קומט זיי דאָס אונגליק? מען זאָל ניט קיין מורא האָבען און אַלעס ארויסשרייבען. און אויף קיין געלד זאָל מען ניט קוקען, וויפיעל עס זאָל ניט קאָסטען.

די טעלעגראַמע איז געווען א לאַנגע און א ריהרענדע. לייזער שרייבער האָט זיך דאָס לעבען איינגעשטעלט און האָט אַלעס אויסגע־שריבען, וואָס אידען האָבען איבערגעלעבט, צייט די מלחמה האָט אויס־געבראָכען. און פאַרוואָס יאָגט מען זיי אַזוי? פאַר וואָס האָט מען זייער רב געהאַנגען? זיי זיינען געטריי דעם קייסער, און זיי וועלען זיך געהן הרג'ענען פאַר'ן קייסער, און זיי בעטען דעם גובערנאַטאָר, „וואָס איז שטענדיג געווען א פאָטער צו זיי" — ער זאָל זיך אַננעהמען פאַר זיי. מען האָט די טעלעגראַמע געטראָגען צו דער פּאָסט. די גאַנצע שטאָדט אידען זיינען מיטגעגאַנגען אויף דער פּאָסט אָוועקשיקען די טעלעגראַמע. דער פּאָסט־טשינאָווניק, וואָס האָט צוגענומען די טעלעגראַמע, האָט זי דורכגעלעזען און געלאַכט. דערנאָך האָט ער צוזאַמענגערופען אַלע טשינאָווניקעס, אַלע האָבען דורכגעלעזען די טעלעגראַמע הויך, אויפ'ן קול, און האָבען געלאַכט פון לייזער שריי־בער'ס שלעכטען רוסיש, און פון דעם, וואָס אידעלעך שטעלען זיך איין און פאַר'מסר'ען דעם קאָמאַנדיר פאַר'ן גובערנאַטאָר. דער סוף איז געווען, אז ווען אַלע טשינאָווניקעס האָבען זיך שוין געהאַט גוט

אנגעלאכט — האט מען די אידען די טעלעגראמע צוריקגעגעבען: „מען קען ניט אוועקשיקען".

— פאר וואס?

— דער קאמאנדיר דארף אונטערשרייבען. אלע טעלעגראמעס מוז דער קאמאנדיר אונטערשרייבען.

צום קאמאנדיר זיינען זיי שוין ניט געגאנגען. האבען זיך געפונען א טהייל בעלי־בתים, וואס זיינען אוועק צום גלח, אז ער זאל בעטען פאר זיי. אנדערע, ווידער, האבען געהאט א בעקאנטען פריץ. נאר אי דער גלח, אי דער פריץ האבען אבגעזאגט: זיי קענען גאר ניט טהאן. האט דער דיין גוזר תענית געווען. אידען האבען תהילים געזאגט. מען איז געלאפען אויפ'ן גוטען ארט, צום אלטען רבי'ס קבר. נאר געפאקט האט מען ניט, ווייל די הענד האבען זיך ניט אויפגעהויבען עפעס צו טהאן. און מען האט געווארט ביז דער לעצטער מינוט, טאמער וועט דאך געשעהן א נס. דערווייל זיינען אידען ארומגעגאנגען ווי פער'סם'טע, מען האט ניט געוואוסט וואס מארגען וועט זיין. די ווייבער האבען געוויינט. די גוי'ישע שכנות האבען מיטגעוויינט. נאר די שוסטער געזעלען האבען געלעכטער געמאכט אוים זיי. און דער דאקטאר מיט דעם פוילישען אינזשעניער זיינען ארומגעגאנגען צו די קריסטען און גערופען עפעס א פערזאמלונג. און מיט א מאל האבען זיך געפונען קריסטען, וואס זיינען געווען א גאנץ יאהר טרעגער, שכורים, אדער האלבע גנבים, וועלכע האבען פארגעלייגט די אידען, אז זיי זאלען זיי פערקויפען די געוועלבען, די הייזלעך, און אז דער דאקטאר מיט דעם פוילישען אינזשעניער וועלען אויסצאהלען פאר זיי. נאר די אידען האבען ניט געוואלט הערען דערפון. זיי האבען אלץ געווארט אויף א נס.

דער לעצטער טאג איז געווען א פרייטאג. אידען האבען ניט קיין קאפ געהאט צום שבת. זיי האבען שוין איבערהויפט ניט געוואוסט וואס פאר א טאג עס איז. געפאקט האבען זיי זיך אלץ ניט. זיי האבען געווארט. מיט אמאל איז געווארען א בהלה. ארום נאכמיטאג האבען זיך געוויזען זעלנער, זיינען אריין אין אידישע שטובען און האבען אנגעהויבען ארויסטראגען אין מארק אריין שטוב־זאכען, בעט־געוואנד, און טרייבען אידען אין מארק אריין. אז אידען האבען דערזעהן, אז מען טרייבט, איז געווארען א גרויסע יללה. די ווייבער

האבען אנגעהויבען צו זוכען די קינדער. מאמעס זיינען ארומגעלאפען איבער'ן גאס מיט געוואלדען: „וואו איז מיין קינד! יאסעלע איז נישטא!" נאר קיינער האט שוין קיין צייט ניט געהאט צו הערען זייער געוויין. יעדער איינער האט זיך שוין אליין אהיים געלאזט, און גענומען פאקען. נאר די הענד האבען זיך ווידער נישט געהויבען. מען האט נישט געוואוסט וואס פריהער צו פאקען: שרענק, קאמאדען, אדער בעט־געוואנט. און ווי ביי א שרפה, האט א איד געכאפט די ווייבערשע מלבושים פון דעם שראנק ארויס, א פאאר שטיקלעך וועש, און איז מיט זיי ארויסגעגאנגען אין מארק אריין. אן אנדערער האט געהאלטען א פאאר מעשענע לייכטערלעך מיט א שטויסעל, געמיינט, אז דאס איז דאס טהייערסטע וואס ער פערמאגט. איינגלעך האבען אין מארק געשלעפט ספרים: א ווילנער געבונדענער ש"ס. דארט האבען צוויי אידען געטראגען א בעט, אין וועלכער עס איז געלעגען אן אלטער קראנקער איד, מיט צוויי גרויסע אויגען. דאס איז געווען ר' אהרן־ליב דיין, דער ל"ו צדיק, וואס ליגט שוין צוואנציג יאהר אין בעט און לערנט די הייליגע תורה. א איינגעל האט געפיהרט ביי דער האנד אן אלטען בלינדען זיידען, און האט איהם אוועקגעזעצט אויף א פאק זאכען אין מיטען מארק. דער אלטער בלינדער איד האט ארומגע־טאפט ארום זיך מיט'ן שטעקען און ניט געוואוסט, וואו ער געפינט זיך, און עפעס געריעדט, געמיינט, אז עס איז ווער דא נעבען איהם. נאר קיינער האט איהם ניט געהערט, ווייל אלע זיינען געווען פערנומען מיט זיך.

וואס אמאל איז די בהלה געווארען גרעסער. זי האט געוואקסען ווי א שרפה. די זעלנער האבען געיאגט, אז די אידען זאלען זיך צו־איילען. אין דער לעצטער מינוט האבען אידען אלעס איבערגעלאזען, נאר געכאפט זייערע קינדער און געלאפען אין מארק אריין. יעדעס קינד האט געהאלטען א פעקעל אין דער האנד. א טהייל: חומשים, סדורים, ספרים, וואס זיי האבען געמיינט, אז דאס איז דאס טהייער־סטע, וואס זייערע עלטערן פערמאגען; אנדערע — פעקלעך בעט־גער־וואנד, וועש, קארבס. די ווייבער האבען גאר ניט געוואוסט, וואס עס טהוט זיך מיט זיי. זיי זיינען ארומגעלאפען, געהאלטען אין איין זוכען זייערע קינדער, וועלכע זיי האבען אליין געהאלטען ביי די הענד, אויפ'ן שוים, נעבען זייערע פארטיכער. נאר די רוהיגסטע זיינען

געוועז די אלטע אידען און די יונגע מיידלעך. שטיל האָבען די יונגע מיידלעך צונויפגעפּאַקט די וועש מיט די קליידער אין פּעק און געטראָגען אין מארק אריין, און די פאַטערס האָבען פערשלאָסען די טהירען מיט די לאָדענס אויף די הייזער און אויף די געוועלבען, איבערלאַזענדיג אַלעס אין שטוב און זיי האבען זיך געשטעלט אין מארק.

אין א שעה ארום איז דער גאנצער שטעדטעלשער מארק פול געווען מיט אידען, ווייבער און קינדער. אַלעס האָט זיך אויסגעמישט. א קינד אויף א פּעקעל. א פּאאר מעשענע לייכטער זיינען ארויסגעפאַלען פון א טלית, ספרים מיט ווייבערשע קליידער. אידען מיט בעטגעוואנד. ווייבער מיט קליינע זויגעדיגע קינדער. אַלעס האָט זיך צונויפגעמישט און געשריען און געוויינט, און ארום זיי זיינען געשטאַנען די הייזלעך מיט צוהאַקטע לאָדענס, און די געוועלבער מיט צוגעהאַקטע טהיר און טויער, ווי שבת, און א פּאאר גוים מיט שיקסעס זיינען געשטאַנען אויף די שוועלען פון די הייזלעך, צוגעקוקט זיך צו דער בהלה און געלאַכט.

און עס איז נישט נאַכט געווען, נאָר אין דעם שעהנסטען זונניגען נאָכמיטאָג. די זונן האָט געשיינט, ווי יעדען טאָג, און הערליכער נאָך ווי יעדען טאָג, מיט א פרעהליכען פרייטאָג'דיגען גלאַנץ, ווען אידען געהען זיך צום וואַסער באָדען לכבוד שבת. זי האָט ניט געוואוסט, אז עס איז מלחמה אויף דער וועלט, און מען פערטרייבט אידען פון שטאָדט. עס האָט געגליהט דער גאָלדענער רויטער צלם פון דער קירכע אין דען זון, ווי ער וואלט געווען א שטיק פערגליווערטער בלוט, און געשראָקען דעם הימעל מיט דער זונן. נאָר ארום דער שטאָדט האָבען זיך אויסגעשפּרייט די גרינע פעלדער, און די בליהענדע סעדער מיט די ביימער. יעדעס בלעטעל און יעדעס בליה־בלימעל האָט זיך געגלאַנצט און זיך געוואַשען אין דער הערליכקייט פון דער זונן, און אַלעס, האָט זיך געדאַכט, רייצט זיך מיט די אידישע קינדער: די בוימעלאַך, דאָס גרינס, און די הייזער. זיי רייצען זיך מיט זיי: מיר שטעהען, מיר בלייבען און איהר געהט אוועק...

נאָר די ווייכסעל האָט זיך ווייט אוועקגעצויגען ווי א זילבערנער באַנד איבער'ן גרינס, און די קינדער האָט זיך געדאַכט, אז וואוהין זיי וועלען געהן, וועט זיי די ווייכסעל מיטגעהן...

און דערנסטמאל איז עס געשעהען... ווען מען האט די אידען אין מארק געטריבען, און אלעם האט זיך שוין געהאט אין מארק פערקליבען, האבען זיך א פאר אלטע בעלי־בתים פון די חברה תהלים דערמאהנט אן דער אלטער אידישער שוהל, און די ספרי תורות. איינציגווייז, אהן אבצורעדען זיך, האבען זיך איינצעלנע בעלי־בתים געלאזט צו דער שוהל. זיי האבען שוין געטראפען די שוהל אפען, און דער שמש איז געשטאנען פאר'ן ארון, ער האט ארויסגענומען די ספרי תורות, איינגעהילט זיי אין טליתים... שטיל זיינען די אלטע אידען אריינגעקומען אין דער אלטער שוהל. אהן א ווארט צו רעדען, האט יעדער פון זיי גענומען א ספר תורה אויפ'ן האנד. צעהן אלטע אידען זיינען עס געווען, מיט צעהן ספרי־תורות אויף די הענד. און ווי זיי האבען געוואלט פון דער שוהל ארויסגעהן מיט די ספרי־תורות, האבען זיי אויף די ווענט געקוקט. און עס האט זיך זיי געדאכט, אז די ווענט פון דער שוהל, מיט די לשון קודש'דיגע אויפשריפטען, קוקען זיי נאך, ווי זיי וואלטען געוואלט ווערטער רעדען און קענען ניט, ווייל זיי זיינען שטום. א מינוט האבען זיך די אידען אבגעשטעלט מיט די ספרי־תורות אין די הענד. און דער אלטער שמש האט זיך אבגערופען:

— דאכט זיך א מנין?

— א מנין — האבען די אידען זיך ארומגעקוקט.

— לאמיר דאווענען צום לעצטען מאל מנחה.

— צום לעצטען מאל!

— מיט די ספרי־תורות אין די הענד האבען זיי זיך אוועקגעשטעלט.

נאר קיין מנחה האבען זיי נישט געדאווענט.

דער אלטער שמש האט דעם תהלים אויפגעמישט און האט געזאגט דעם לעצטען געבעט:

— הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש!...

און די ווענד האבען מיטגעוויינט.

3

דער ווייסער רב

ווי אַן אויפגעשראָקענער הירש האָט דעם אַסטראָווער רבי'ן'ס טאַכטער געגעבן אַ ציטער אויף, אַ שפּרונג אַריין אין דעם צווייטן צימער, ווען אין דער טהיר האָט זיך בעוויזען אַ רוסישער סאָלדאַט, מיט אַ צושמאַלצען געלעכטערל אויף די חיה'שע ליפּען, מיט אַ ברום: „דיעווקא יעסט'", מיט אַ פייער־גלאַנץ אין די אויגען. דער רויטער פּלעק פון איהר ספּאָדניצע און די שווארצע קודלעס האָהר פון דער יונגער מיידעל, וואָס האָבען זיך אין דער לופטען דורכגעוואָרפען ביי איהר ארויסלויפען, האָט דעם צוהיצטען רוסישען סאָלדאַט נאָך מעהר אויפגערייצט. צייט מען האָט איהם אין די זומער־טעג פון די ווארימע רוסישע פעלדער אַראָבגענומען, ביז ער איז דערגאַנגען מיט זיין פּאָלק אין דער גאַליציאַנער קליינער שטעדטעל, האָט ער קיין ווייב ניט גע־האַט, און די אנגסט פאר'ן טויט, אין וועלכער ער האָט זיך געפונען די גאַנצע צייט, האָט זיין געזונדעם רוסישעם בלוט נאָך מעהר צוואַוואַ־רימט און אויפגערעגט איהם. די רויטע ווייבערשע ספּאָדניצע און די שווארצע קודלעס האָהר, וואס האָבען זיך אין דער לופט דורכגע־וואָרפען, האָט איהם אַזוי צורייצט, ווי מען וואָלט פאר דער נאָז פון אַ הונגעריגע חיה פלייש דורכגעפיהרט... ער האָט זיך געגעבן אַ וואָרף צו דער טהיר אין וועלכער דאָס מיידעל איז אַריין.

נור פּלוצים איז צווישען איהם און דעם רויטען ווייבערשען פּלעק אויסגעוואַקסען אַ ריעזיג געשטאַלט פון אַ הויכען אלטען אידען, מיט גרויסע אויפגעריסענע ערשראָקענע אויגען און אַ ציטערדיגע לאַנגע באָרד. צוויי בלייכע, מיט אָדערען דורכגעצויגענע, ציטערדיגע הענד האָבען זיך אויסגעשטרעקט צו איהם און האָבען איהם פערשטעלט דאָס וועג צו זיין בעגעהר... דער גלאַטיגער קלאַנג פון באַרפישע פיס דערהערט זיך פון דעם צווייטען צימער, און אין זיינע אויגען פארבט זיך נאָך די רויטע פארב פון דער ווייבערישער ספּאָדניצע און אַ שוואר־צער פּלעק פון די ווייבערשע האָהר. מיט דער גאַנצער קראַפט פון זיין מעגליכען פערלאַנג האָט ער אנגעכאַפּט דעם אלטען, דערשראָקענעם אידען און געגעבן אַ וואָרף צו דער ערד, און אַ בינדעל ביינער האָט געגעבן אַ קנאַק, ווי אַן אלטער טאָפּ וואָלט צובראָכען געוואָרען.

דער צוהיצטער סאַלדאַט האָט געוואָלט אַריין אין דער צווייטער שטוב, נור ער האָט געפּיהלט, ווי עפּעס שלעפּט זיך איהם נאָך צווישען זיינע פיס און האַמערט איהם זיין טריט. מיט בייזקייט האָט ער זיך געגעבען אַ קוק אום און דערזעהן דעם אַלטען ווייסען אידען, ווי ער וואַלגערט זיך אַרום זיינע פיס, ער האַלט איהם מעהר איין מיט זיינע דערשראָקענע, אַרויסגעזעצטע אויגען איידער מיט זיין כח, אויסצופיה־רען זיין וואונש.

דער סאָלדאַט האָט אַרויסגעכאַפּט דעם שטיק וואָס ער האָט גע־טראָגען ביי זיין זייט, און אַריינגעפיהרט אין דעם אידען'ס ווייכע ברוסט, ווי אין פוטער... אַ רויטער שטראָמעל בלוט האָט זיך געגעבען אַ גאָס אונטער די ווייסע ציטערדיגע האָהר פון דער באָרד, די אויגען האָבען זיך געגעבען אַ פערגלייז, זיינען שטעהן געבליבען. ווי זיי וואָלטען זיך אָנגעהאַנגען אָן דעם זעלנער'ס פּנים, און אַ מורמלען פון אונפערשטענדיגע ווערטער האָט זיך אַרויסגעכאַרכעלט פון די פער־קרימטע ביטערע ליפּען פון דעם אידען... דער זעלנער האָט ניט גע־קוקט דאַרויף. אַ ווייל׳ע האָט ער אָבגעשטעלט זיין בליק אויף דעם רוי־טען שטראָמעל בלוט, וואָס האָט זיך געגאָסען אונטער די ווייסע האָהר פון באָרד. דאָס האָט אין איהם דערמאָנט עפּעס אָנגענעהמעס, און מיט אַ געשריי פון אויפרעגונג האָט ער געגעבען אַ שפּרונג אַריין אין דעם צווייטען צימער נאָכ'ן ווייבערשען רויטען פלעק פון דער ספּאָד־ניצע, און באַלד האָט זיך פון דער צווייטער שטוב דערהערט אַ ווייַ־בערשער קוויטש, וואָס האָט אַרומגעבלאָנדזשעט אין די שטובען. דער־נאָך איז שטיל געוואָרען...

אין אַ צייט אַרום איז דער זעלנער אַרויס פון דער צווייטער שטוב אַ בערוהיגטער און אַ צופריעדענער. אויף זיין פּנים איז געלעגען אויס־געגאָסען אַ גוטער שמייכעל פון גענוס, איהם איז אויסגעקומען איבער־שפּרינגען איבער דעם קערפּער פון דעם אַלטען אידען, וואָס איז גע־לעגען אין דער טהיר, און ניט ווילענדיג האָט ער אָבגעשטעלט זיין בליק אויף איהם, אַזוי ווי דער אַלטער איד וואָלט איהם צוגעצויגען. די אויגען פון דעם אידען זיינען ווי פריהער אָפען געווען, דערשראָקען־פערגלייזט, און זיי האָבען זיך רוהיג איינגעקוקט אין דעם זעלנער'ס פּנים. ווי זיי וואָלטען זיך געוואָלט אָנהענגען אָן איהם. די לאַנגע ווייסע האָהר פון דער באָרד האָבען זיך נאָך לייכט בעוואויגען אויף

דעם אויפגעריסענעם ווייסן העמד און אויף דער בלייכער טויטער ברוסט, און דאָס רויטע שטראָמעל בלוט וואָס האָט זיך געגאָסן פון אונטער די האאר פון דער באָרד, האָט נאָך בלייכער און ווייסער געמאכט דאָס פּנים, די באָרד און די ברוסט פון דעם אידען. אויף זיינע אָפענע ליפּען האָט נאָך געשוועבט דער אונפערענדיגטער זאַטץ פון דעם אונפערשטענדליכען שפּרוך — און עס האָט זיך דעם סאָלדאַט גע־דאַכט, אז דער אַלטער איד מורמעלט נאָך עפּעס אַ געהיימניספולען שפּרוך אין דער באָרד אריין. דער סאָלדאַט האָט זיך יעצט דערשראָקען אי פאַר די אויפגעריסענע אויגען, וואָס האָבען איהם שטאַרק אָנגע־קוקט און אי פאַר דעם שטערבליכען מורמלען וואָס דער טויטער רעדט אין זיין באָרד אריין... דער שמייכעל פון געוּנוּם איז פּלוצלונג פער־שוואונדען פון דעם סאָלדאַט'ס פּנים, ער איז פלינק ארויסגעשפּרונגען פון שטוב אין גאַס ארויס, ווי ער וואָלט מורא געהאַט, אז דער טויטער זאָל איהם ניט אָנכאַפּען ביי די פּיס, ווי פריהער, און ער האָט צו זיך גערעדט:

— אַ ווייסער רבי!

אין אַ פּאָר וואָכען ארום איז וואסיל איוואנאָוויטש, פון כארקאָווער גובערניע, דער סאָלדאַט, וואָס האָט ערמאָרדעט דעם אָסטראָווער רבי'ן און געשענדעט זיין איינציגע טאָכטער, געלעגען צוזאַמען מיט זיינע חברים אין פּאָלק אויף די פייכטע פעלדער פון דער רויטער רוסינער ערד, וואָס האָבען יעצט אין פריהלינג געפּאַרעט פון זיך די פייכטקייט ארויס און געהילט זיך אין דעמפּיגע נאַסע וואָלקענס. דער סאָלדאַט, וועלכער האָט שוין די דריטע נאַכט ניט געשלאָפען, און די פּיערטע וואַך זיך ניט אויסגעטהאָן, און שטעהט שוין זייט דריי טעג זינט מען האָט דעם רעזערוו געשיקט אין פראָנט אריין, אין שרעק און אנגסט פאַר'ן טויט, איז אזוי אויסגעמאַרעט געוואָרען, אז ניט קוקענדיג אויף דער געפאהר וואָס ער האָט זיך געפונען אין צוים פון פיינד'ס ארטי־לעריע, איז ער אנידערגעפאַלען אונטער אַ בערגעל און איז איינגעשלאָ־פען. זיינע ליפּען האָבען אוים געוואָהנהייט געמורמעלט, אויך יעצט אין שלאָף די תפלה, וואָס איז ניט אראָב פון זיי זייט די לעצטע פּאָר טעג וואָס ער געפינט זיך אין פייער: „גאָט, האָב רחמנות!“ און די אויגען, כאָטש האַלב פערשלאָסען אין דרימעל, דאָך האָבען זיי געזעהן די ווייסע

וואַלקענדלאַך, וואס ברעכען אויס אין ווייטען האריזאנט און צושיטען זיך ווי צוריסענע ווייסע טיכעלאַך אויף דער ערד אראָב. ער האָט גאַנץ גוט געוואוסט, אז די ווייסע וואַלקענדלאַך זיינען דעם טויט'ס שלוחים, דעם פיינד'ס ארטילעריע, און דאָרט וואו זיי פאלען שניידט דער טויט. די נאָהענטקייט פון טויט האָט איהם מונטער געמאכט, און ער האָט זיך איינגעקוקט אין די ווייסע וואַלקענדלאַך ווי זיי ברעכען אויס אין פאָלק, איבער די קעפּ פון די סאָלדאטען, און אין'ם האלבען דרימעל האָט ער זיך אָן עפּעס דערמאָנט — אָן דעם ,,ווייסען רבי'', ווי ער ליגט א בלייכער און זיין באָרד צושפּרייט זיך איבער זיין ווייס העמד און ברוסט, און פּלוצים האָט וואסיל ענטפּלעקט, אז די ווייסע וואַלקענדלאַך, וואָס ברעכען אויס אין האָריזאָנט, זיינען עהנליך צו דעם געזיכט פון ,,ווייסען רבי'ן''. אט צופּלאשעט זיך די באָרד און זי צופאַלט אין קליינע שטיקלאַך, ווי די האָהר פון דער באָרד וואָלטען פון דעם ,,ווייסען רבי'ס'' פּנים ארויסגעפאלען און זיי צולאָזען זיך איבער דעם הימעל און פאלען איבער די קעפּ פון די רוסישע סאָלדאטען, און דאָרט וואו זיי פאלען טויטען זיי מענשען.

און מיט אמאָל איז איהם קלאָהר געוואָרען, פארוואָס זייט די ווייסע וואָלקענדלאַך האָבען זיך אָנגעהויבען צו בעווייזען איבער'ן הימעל טרעט די רוסישע ארמעע אב, און רוסישע סאלדאטען מיט רוסישע אָפיצערען און רוסישע גענעראלען אנטלויפען פאר זיי ווי פאר'ן טויט — דאָס איז דער ,,ווייסער רבי'', וואָס געהט און נעהמט נקמה, און פאר דעם ,,ווייסען רבי'' אנטלויפען זיי... און קוים האָט ער דאָס דערקלעהרט, איז איהם אָן אנגסט־שרעק בעפאלען. א שרעק ניט פאר'ן טויט (צום טויט איז ער צוגעוועהנט און ווארט דארויף), נור אָ שרעק פאר דעם אונפערשטענדליכען ,,ווייסען רבי'', וואָס איז ארויסגעגאנגען איבער'ן הימעל נקמה נעהמען... ער האָט איהם יעצט דעם ,,ווייסען רבי'', ווי ער קריכט ארויס פון א ווינקעל, אָט־אָט פון יענעם ווינקעל און פערשפּרייט זיך איבער'ן הימעל, ער האלט די אויגען פערגלייזט. דער שוואַרץ־אפּעל בעהאלט זיך אונטער דער הייטעל און קוקט אויף איהם שטאר און אונבעוועגליך, און די ליפּען מורמלען, מורמלען אונפערשטענדליכע ווערטער אין דער ווייסער באָרד אריין, און אָט צופאלט די באָרד פון ,,ווייסען רבי'', דאָס גאנצע פּנים צופאלט און וואַרפט זיך אויף די קעפּ פון די רוסישע סאָלדאטען.

און קוים איז איין פּנים צופאַלען — זעה, אַז אַנדער „ווייסער רבי" קריכט אַרויס פון אַן אַנדער ווינקעל, אַט גערט ער, געהט ער, ער וועט באַלד אָנקומען צו איהם... וואַסיל'ן איז בעפאַלען אַזאַ אַנגסט. אַז ער האָט איינגעקאַרטשעט דעם קאָפּ אין דער ערד און איבערגעגעבען זיך דעם „ווייסען רבי", און זיינע ליפּען האָבען געמורמעלט אונאויפ־הערליך: „גאָט, האָב רחמנות! גאָט, האָב רחמנות!".

נור אַט איז דער „ווייסער רבי" דורכגעפלויגען נעבען זיין קאָפּ. ער־געץ אַנדערש־וואו אַראָבגעפאַלען. וואַסיל וואַגט זיך אומצוקעהרען. די נאַכט איז אַ פייכטע, די ערד פאַרעט און פון איבעראַל שטייגען אויף „ווייסע רבי'ס". זיי נעהמען זיך אַן איינער דעם אַנדערען ביי די הענד און פליהען צוזאַמען. אין יעדען ווינקעל זיינען זיי דאַ, און אַט קומען זיי שוין אָן צו איהם. פון דער היילער הויט איז אויסגעוואַקסען אַ „ווייסער רבי", ער שטעהט פאַר איהם און קוקט איהם אָן מיט זיינע שטאַרענדיגע אויגען. וואַסיל'ן ציטערען די הענד, און מיט אַן אַנגסט־געשריי שרייט ער אויס צו די חברים:

— חברים, אַנטלויפט, דער „ווייסער רבי" געהט!

— ווער איז ער אַזעלכער?

— איהר ווייסט ניט ווער דער „ווייסער רבי" איז? זעהט, זעהט, — ווייזט וואַסיל אויף די ווייסע וואָלקענדלאַך — דאָס איז ער, ער געהט אַרויס נקמה נעהמען. אומזיסט שטעלען מיר זיך אַנטקעגען איהם, ער איז אַ גייסט, ער איז אַ הייליגער, ער נעהמט נקמה. „גאָט האָב רחמנות!" — פאַלט וואַסיל אויף די קניה — „חברים, אַנטלויפט, וואַרפט די ביקסען, בחנם, בחנם, דער „ווייסער רבי" געהט".

און דאָס וואָרט דער „ווייסער רבי" האָט זיך ווי אַ קרענק אָנגעשטעקט צווישען די סאָלדטען. איין סאָלדאַט האָט דאָס דעם אַנ־דערען איבערגעגעבען, און אַן אַנגסט איז זיי בעפאַלען — ניט פאַר'ן טויט, נור פאַר דעם אונפערשטענדליכען „ווייסען רבי", וואָס איז אַרויס נקמה נעהמען. איינער נאָכ'ן אַנדערען האָבען די סאָלדאַטען געוואָרפען די ביקסען און אַנטלאָפען פון פעלד אַראָב...

אַזוי יאָגט זיי נאָך דער „ווייסער רבי", און טרייבט די רוסישע אַרמעע פון פעלד אַראָב, און נעהמט נקמה ביז'ן היינטיגען טאָג...

4

שבת אין פעלד.

מיט בענקשאפט אין די זונן אבגעגאנגען אונטער דער ווייכסעל אין ראדאמער גובערניע און די פערשיעדענע־קאלירטע פענסטער פון די קירך האבען געברענט מיט א רויט פייער. דאס וואסער פון דער ווייכסעל איז מאט געווארען ווי מעטאל און א גערונצעלט פעלכעל האט זיך אויפגעצויגען איבער דער אויבערפלער. די בוימער האבען זיך געהילט אין א טונקעל־בלוילעכען שאטען און א טהייל ווענד פון הייזלאך, וועלכע זיינען ווייס געווען אבגעקאלירט, האבען זיך געלויכטען אין די לעצטע זונען־שיין אין א געלבען אראנדזשען קאליער. אין דער לופט איז אזוי שטיל געווארען ווי יעדען פרייטאג פאר־נאכט, ווען דער שבת קומט אריין מיט רוהיגע שטילע טריט. ווי יעדען פרייטאג פאר־נאכט זיינען אויך דאס מאל די געוועלבלאך געווען פערמאכט. נור עס האבען דאס מאל דעם שבת אנטקעגען ניט געשיינט דאס שבת־ליכטלאך פון די אי־דישע הייזער. עס האבען זיך ניט געוויזען די בעלי־בתים פון שוהל און בתי־מדרשים אין די אטלאסענע קאפאטעס מיט די אורחים, מיט די אינגעלאך און די סדורים אין די הענד. אין א וואכעדיג שטעדטעל איז דער שבת אריינגעקומען. טהיר און טהויערען פערהאקט. עס הערט זיך נישט קיין לכה דודי, קיין שיר השירים געזאנג פון פענסטער ארויס. א שטילע מרה־שחורה האט ארומגעהילט דאס שטעדטעל. אויסגע־שטארבען איז דער מארק, נור די צוויי הינד, וואס שטעהען פאר'ן געוועלב בילען נאך א ביין...

פלוצים הערט זיך א געשריי אין א הינטער געסעל, א קאזאק גאלאפירט אויף א פערד. און די פערד'ס טריט שלאגען אפ אויף די שטיינער... א געוואלד פון אידען. א צוויי, דריי גויים קומען ארויס פון די הייזער, לויפען אין געסעל אריין, זיינען נייגעריג צו וויסען וואס דאס געשריי איז. אידען מיט ספרי־תורות אין די הענד לויפען פון דער שוהל איבער'ן געסעל אויפ'ן וועג ארויס, און צוויי קאזאקען אויף די פערד מיט באטעקעס אין די הענד יאגען נאך די אידען, שלאגען איבער די קעפ, איבער די לייבער. די אידען מיט די ספרי־תורות אין די הענד לויפען וויפיעל כח זיי האבען איבער דעם געסעל פון שטאדט ארויס.

אט האט זיך איינער אבגעשטעלט, געפאלען איבער א שטיין, שפרינגט פלינק צו דער קאזאק מיט׳ן פערד און שלאגט דעם אידען, די בארד צי־טערט און די אויגען גלאנצען פון בעוואקסענעם בלייבען פנים מיט שרעק, און דער איד האלט די הענד מיט׳ן ספר־תורה אין דער הויך אויסגעשטרעקט — האט מורא, אז דאס ספר־תורה זאל איהם פון די הענד ניט ארויספאלען און פסול ווערען, און שטארקט זיך מיט אלע קרעפטען פון דער ערד זיך אויפצוהויבען אזוי, אז דאס ספר־תורה זאל די ערד נישט אנריהרען; ער פערשטעלט מיט זיין רוקען, מיט זיין קאפ, מיט זיין לייב, אז די קלעפ פון קאזאק׳ס באטעק זאלען אויף זיין לייב פאלען און נישט דאס הייליגסטע אנריהרען. אזוי הויבט ער זיך אויף און לויפט וויפיעל כח ער האט די אידען נאך.

עס זיינען געווען די צעהן אלטע אידען, וואס האבען זיך ביים לעצטען דאווענען אין די שוהל פערשפעטיגט. צוואויינט זיך און פאר־געסען, אז די צייט איז אריבער, וואס זיי מוזען די שטאדט פערלאזען. אזוי האבען זיי אזוי לאנג זייערע הערצער פאר גאט אויסגעגאסען ביז די קאזאקען האבען זיי אין שוהל געפונען, און מיט די באטעקעס פון דער שוהל ארויסגעטריבען און איבער דעם געסעל אוים דער שטאדט געיאגט.

די אידען זיינען שוין געווען הינטער דער שטאדט. די קאזאקען האבען זיך אבגעשטעלט ווארטען און פון דער ווייטענס צו די אידען מיט די באטעקעס געשראקען, אז זיי זאלען פלינקער לויפען. די אידען זיינען געגאנגען וואס אמאל פלינקער, האלב לויפענדיג, און שווער געאטהעמט, געדיכעט און צוגעיאגט זיך אוים מורא פאר די קאזאקען. און זיי האבען געוואלט די ערדה ארויסגעטריבענע אידען אניאגען. אבער די שטאדט אידען זיינען שוין געווען א שטיק ווייט אין וועג. זיי האבען דערזעהן אז די טריט פון קליינע קינדער, פון ווייבער, אז זיי זיינען פאראוים. אויך האבען זיי געפונען אויפ׳ן וועג פערלוירענע זאכען: א לייכטער, א חומש, א ווייבערשע שייטעל, וואס זיינען ארויסגעפאלען אוים די פעקלאך פון די ארויסגעטריבענע אידען. זיי האבען אויפגע־הויבען די זאכען און מיט אימפעט וויפיעל כח זיי האבען געהאט זיינען זיי איבער׳ן וועג געגאנגען.

די נאכט איז וואס אמאל מעהר צוגעלאפען. זי האט זיך ארוים־געשלעפט ווי א קליין וואלקענדעל פון אונטער א וואלד. דאס וואלקענ־

דעל האט זיך צוגאסען ווי א טייבעל איבער'ן הימעל און אויפגעעפענט א שפאלט און געטרונקען אין זיך אריין דעם ליכטיגען זונען־הימעל ווי א שטארקע חיה וואלט געלויערט אויף דעם טאג און זי פערצוקט איהם... נור וואס מעהר עס האט געטרונקען אריין אין זיך דער נאכט־וואלקען דאס לעצטע ביסעל רויט פון הימעל, אלץ מעהר איז דער טונ־קעלער וואלקען־לייב געווארען דורכזיכטיגער און פון זיין מאטען וואל־קען שטויב האבען אנגעהויבען ארויסצושימערען די פייערדיגע זיילען שטערען, וואס ער האט געהאט אין זיך... איינזאם האבען זיך די איינ־צעלנע בוימער אויפ'ן וועג געשאקעלט, און ווי זיי וואלטען געווען פער־צווייפעלט, אויב עס איז דא א בעשעפער וואס ווייס פון זיי און היט זיי — האבען זיי מיט מורא און אונצוטרויען זיך געטוליעט ארום זייערע צווייגען און שאטענס. דער הימעל האט זיך גערוקט איבער די לאנ־קעס, און די לאנקעס זיינען פייכט געווארען און ערגעץ־וואו פער־שוואונדען. קיינעם איז נישט געווען צו זעהן אויפ'ן וועג, נישט קיין פויער, נישט קיין סוחר. אויף די פעלדער האבען זיך פער'יתום'טע א פאאר בהמות מיט א הונד ארומגעוואלגערט, און זיינען געקומען צולויפען יעדעס מאל צו די אידען און געלעקט זיי, ווי זיי וואלטען געוואלט שוטץ ביי די ארימע אידען זוכען פון דער נאכט און פון זייער היימלאזיגקייט וואס מען האט זיי אליין אין פעלד געלאזט. די אידען אבער, פאלענדיג פון די פיס פאר מיעדקייט און פאר שרעק, האבען זיך אויף א ווייל אין מיטען וועג אוועקגעזעצט, קוקענדיג מיט שרע־קעדיגע אויגען אויב די קאזאקען קומען נישט צולויפען.

א מינוט האבען זיי אלע געשוויגען. הויך געהעשעט און אבגעעכצט כאפענדיג לופט. איינער האט זיך מיט א טיכעל דאס פנים געווישט. א צווייטער איז געזעסען פערטראכט. נור אלע האבען זיי געשוויגען, און קיינער האט ניט געוואגט דעם צווייטען אין פנים צו קוקען.

— דאכט זיך, עס איז שבת, — האט זיך פלוצים איינער פון זיי אנגערופען.

א מינוט האבען זיי געשוויגען, די קעפ בויגענדיג צו דער ערד.

באלד האט זיך איינער אויפגעהויבען, גענומען דעם ספר־תורה איז דער הויך און אנגעהויבען צו זאגען מיט א פרום קול:

מזמור שיר ליום השבת.

באלד האבען איהם די איבריגע אבגעענטפערט.

זיי האבען זיך אויפגעהויבען און זיינען ווייטער געגאנגען איבער דעם וועג, האלטענדיג די ספרי־תורות אין די הענד און געזונגען „מזמור שיר ליום השבת". שטיל האבען זיך פערהוילען די פעלדער אין די פייכטע נעכט, נאר די בוימער האבען זיך געוועקט און געקוקט מיט פערוואונדערונג, וועמעס הארץ שטעהט נאך היינט גאט צו לויבען...

אזוי זינגענדיג זיינען זיי אנגעקומען צו די עדה אידען.

עס האט גערוהט די עדה ארויסגעטריעבענע אידען אין מיטען וועג ביים וועלדעל. דער שבת איז אריינגעטראטען און זיי האבען ניט גע־וואוסט וואס צו טהאן. ווייטער געהן אין שבת אריין וואלט עס געהיי־סען מחלל צו זיין דעם שבת מיט'ן גוטען ווילען, ווייל קיינער האט זיי דאך שוין ניט גענויט. און דאס האט דער דיין און די פרומע אי־דען ניט געוואלט צולאזען, אבער מען האט געזאגט, אז די מלחמה קומט ניט ווייט פאר, און ווען מיליטער וועלען זיי דא טרעפען אין וואלד, וועט מען אלעמען אויסשיסען, און אויך איז געווען אונמעגליך, מיט די ווייבער און די קינדער אין וואלד איבער נאכט צו פערבלייבען. עס איז פייכט געווען. עס איז ניט געווען וואו זיך אנידערצוזעצען, וואו דעם קאפ אנידערצולייגען. אבער אבגעשטעלט האט מען זיך שוין. די אידישע בעלי עגלות וואס האבען פרייוויליג אויף די פוהרען גע־פיהרט די קראנקע און די אלטע לייט, האבען די פערד אויסגעשפאנט און ניט געוואלט קיין שריט ווייטער מאכען אין שבת אריין. מאמעס האבען זייערע טיכער, זייערע קאפטענס אויסגעטהאן און אויסגעשפרייט אויף די פייכטע גראז, און זייערע קינדער אוועקגעזעצט. איין איד האט דעם אנדערן די קאפאטע אויסגעבארגט, ארומגעהילט די אלטע לייט, די שוואכע ווייבער מיט די קאפאטעס, אז זיי זאלען זיך נישט צו־קיהלען. חיים בעל עגלה און נתן פישער זיינען קלוג געווען און האבען פעלצען מיטגענומען. „מיר ווייסען מיט וואס דאס שמעקט", האבען זיי געזאגט, און אוים די פעלצען א געצעלט אויפגעשלאגען. אין געצעלט האט מען צוויי ליכט אנגעצונדען, שבת־ליכט, מורא געהאט, אז מען זאל דאס ליכט פון דערווייטענס ניט דערזעהן און עס זאל נישט הייסען: די אידען גיבען סיגנאלען. דורך דעם האט מען די שבת־ליכט־לאך גוט פערשטעלט. נור יעדער איז נאך געווען פערנומען מיט זיין אייגענער זארג: די קינדער טרוקען אויסצובעטען, און די ווייבער מיט די קאפאטעס ארומצוהילען, אז זיי זאלען זיך ניט פערקיהלען.

ווען מען האט נאך ניט געוואוסט וואס ווייטער צו טהאן, דא צו בלייבען אדער ווייטער צו געהן — זיינען די צעהן אידען מיט די ספרי־תורות אנגעקומען.

אז די אידען האבען דערזעהן די ספרי־תורות פון די שוהל, איז א גרויסע פרייד געווארען. די ווייבער האבען שוין פארגעסען אן די אייגענע צרות און די קינדער — און מען האט געוויינט נישט פאר צער, נור פאר נחת, וואס גאט האט געהאלפען און מען האט די ספרי־תורות געראטעוועט. באלד האט מען א וואגען אבגערייניגט, אראבגענומען פון איהם צוויי קראנקע אידען, אין געצעלט אריינגעלעגט און אויף דעם וואגען מיט טלתים אויסגעבעט און די ספרי־תורות אוועקגעלעגט. דעם וואגען פאר דעם ארון געמאכט.

— אידען, עס איז שבת, לאז מען דעם שבת מקבל זיין.

און דער חזן פון שטאדט האט זיך באלד ביי וואגען מיט די ספרי־תורות אוועקגעשטעלט און א טרויעריגע שטימע, די בעקאנטע שטימע פון איכה, מיט וועלכען מען זינגט דעם לכה דודי אין די דריי וואכען האט אין דעם וואלד, אויף די פעלדער אבגעקלונגען.

— לכה דודי לקראת כלה, פני שבת נקבלה.

און די גאנצע ערה האט אפגעענטפערט אין איין טאן:

— „מקדש מלך עיר מלוכה, קומי צאי מתוך ההפכה. רב לך שבת בעמק הבכה, כי בך יחסו עניי עמי״.

עס האבען זיך ערוואכט פעלד און וואלד און צוגעהערט זיך מיט ערשטוינען צום שבת־געזאנג אין דער טרויעריגער פינסטערער נאכט. פון וואנען קומט דא געזאנג אין דעם רעש פון די קאנאנען, אין דעם שרעקענדען חורקלען פון דאס טויבע פולעמיאט־שיסען וואס דער וואלד איז געוואהנט געווען דאס יאהר צו הערען? פון וואנען קומט אין דער מלחמה דאס געזאנג?

די אידען האבען זיך פערטיפט אין דאווענען. אלעם וואס זיי האבען געטראגען אויף די הערצער אין די שרעקליכע טעג, דאס גאנצע פער־לאזקייט און יתום׳קייט וואס זיי האבען געפיהלט דא אין פעלד מיט ווייב און קינד האבען זיי אויסגעגאסען אין געזאנג. דער „לכה דודי״ איז געווארען דאס איינציגע שטיקעל ליכט וואס זיי האבען געזעהען אין זייער פינסטערער נאכט, די האפנונג אין די פערלאזקייט, און וואס אמאל העכער האט געשאלט דער „לכה דודי״, זיי האבען פערגעסען.

אז זיי שטעהען אין פעלד, אז די סכנה שוועבט איבער זיי, אז יעדען אויגענבליק קען מען דערהערען זייער געשריי, און מען קען אויסטייטשען ווי אזוי מען וועט וועלען. זיי האבען אז אלעס פערגעסען, אז דער וועלט, אז דער מלחמה און אז דער הערשאפט פון אנ'אנדערען, פון שלעכטען כח — אויסער אז איינציגען גאט איבער דער וועלט. איהם האבען זיי יעצט געזעהן. ער אליין הערשט איבער דער וועלט: אין איהם איז דא די מאכט צו העלפען זיי, און צו איהם האבען זיי יעצט געשריען. נאר דער געשריי איז ניט געווען קיין קלאג געשריי, ניט קיין געוויין אויף זייער פערלאזקייט און עלענד. ניין, עס איז געווען א לויב־געזאנג, א הימן פאר דעם נסיון וואס ער שיקט איבער זיי. א גרויסע שבועה איז עס געווען צום בעשעפער, — אז זיי גלויבען אין איהם און זעהען איהם — כאטש ארום זיי איז דער כח פון שלעכטס, פון נאכט, פון מלחמה און פערניכטונג.

לאמיר זינגען מיט זיי דעם געזאנג אין דער מלחמה אריין:

— לכה דודי לקראת כלה, פני שבת נקבלה.

5

ער קומט...

א בילד פון היינטיגער צייט.

— מאמעשי, נאך ווייט צו געהן?

— אט שוין קינד לעבען, אט שוין, נאך א קליין, קליין ביסעל.

שלמה'לע האט זיך פעסטער אנגעהאלטען אז דער מוטער'ס שערץ, און די קליינע אויסגעמאגערטע פיסלאך, ווי צוויי דינע שטעקלאך, וואס האבען זיך שוואך געהויבען איבער'ן זאמד פון וועג, האבען מיט אמאל אנגעהויבען צו שפרינגען, ווי זיי וואלטען כח בעקומען און געלאפען אביסעל פריהער פון די מוטער'ס איילענדע טריט. באלד זיינען אבער די פיסלאך ווידער מיער געווארען און אבגעשטעלט זיך:

— מאמעשי, זעץ זיך, איך בעט דיר, זעץ זיך.

— ווי, שלמה׳לע? דו זעהסט אלע אידען געהן, און ווי וועלען מיר זיך אוועקזעצען אין מיטען וועג?

— איך וויל נישט, מאמעשי — האט דאס זעקס יאהריגער אינגעל פלוצים זיך אבגעשטעלט אין מיטען וועג און ניט געוואלט געהן ווייטער.

די אידענע האט זיך ארומגעקוקט און דערזעהן די עדה ארויסגעטריבענע אידען מיט די וועגען א שטיק פאראויס. זי איז איבער די קאפריזען פון דעם זעקס יעהריגען שלמה׳לע, וועלכען זי האט די גאנצע צייט, איבער׳ן גאנצען וועג וואס דויערט שוין אייניגע טעג, געהאלטען ביי איהר האנד, געבליבען א שטיק הינטערוויילעכטס. צו טונקלען האט אויך אנגעהויבען, דער הימעל איז געווארען בעגאסען מיט א רויטען ליכט, אין וועלכען עס זיינען געוועזן בלאהע בלאנקענדע אינזלאך. איז אויף איהר א שרעק געפאלען, אז זי זאל זיך מיט שלמה׳לען נישט אברייסען פון דער מחנה און פון הינטען בלייבען. האט זי געכאפט דאס קינד אויף איהרע הענד, און אנגעהויבען נאכצולויפען נאך די עדה אידען. מיעד און אויסגעמאטערט איז זי געוועזן פון דריי טעג וואלגערן זיך שוין איבער די פעלדער, האבען קאלטע ווייסע אנגסטען אנגעהויבען ארויסצושלאגען אויף איהר פנים פון אונטער איהר שווארצען טוך, און כאטש עס איז געקומען אהער צובלאזען פון די פרייע פעלדער א אסענדיגער קיהלער פאר־נאכטליכער ווינד, דאך איז איהר דאס מאטע אבגעברענטע לעדערנע פנים בעגאסען געווארען מיט שוויים. דער האלז האט זיך אנגעהויבען צו ציהען פון די פיעלע קאפטענס וואס זי האט געטראגען (און געטראגען האט זי אלע יום־טוב׳דיגע קאפטענס, וואס עס איז איהר א שאד געוועזן איבערצולאזען אין דער פערלאזטער שטוב פון וואנען מען האט זי געטריבען), און דער האלז איז געווארען אנגעצויגען מיט בלויע אדערען און געבויגען זיך ווי ביי אן אויסגעמאטערטען פערד דער רוקען פון כאמוט. די הענד זיינען איהר געווארען מאט און שווער ווי שטיינער. נור דער זעקס יעהריגער שלמה׳לע האט אייגגעגורעט זיין קליין צוהיצט פנים׳ל אין א ווינקעלע פון דער מאמעס רוקען. און דער מאמען איז א שאד געוועזן דאס קינד פון די הענד אבצולאזען, און ווידער האט זי מורא געהאט, אז זי זאל ניט פאלען פון די פיס מיט דער קינד אויף דער האנד, איז זי מיט דעם רעשט ביסעל

כח נאכגעלאפען נאך די ערה, און גערופען מיט א הייזעריגער שטימע איהר עלטער אינגעל:

— יאסעלע, יאסעלע! —

עס האט געקאסט דער מאמען ניט ווענינ צער איידער זי האט ביי זיך גע'פועל'ט רופען צו הילף איהר עלטערן אינגעל יאסעלע, ווארום יאסעלע איז געווען בעלאדען מיט דעם פאק ספרים און בעטגעוואנד וואס ער האט געטראגען אין איינעם מיט'ן טאטען, און אלס אלטער בית המדרש אינגעל האט ער דוקא געוואלט געהן אין איינעם מיט אלע אידען. כאטש ער האט זיי ניט געקענט נאכאיילען, דאך האט ער זיך געפאסט מוטה, ווייל ער האט שוין געוואלט זיין א איד מיט אידען גלייך.

יאסעל האט איבערגעלאזט דעם טאטען מיט די אידען און איז געקומען צוריקצולויפען צו דער מאמען.

— יאסעלע, איך האב קיין כח נישט, שלמה'לע וויל נישט געהן.

— גיב איהם מיר, מאמא, איך'ל טראגען.

יאסעלע האט געפרואווט צו נעהמען שלמה'לען. ער האט איהם גע־טראגען א פאר צעהנדליגע טריט, ער האט איהם דאך געמוזט אראב־לאזען.

— שלמה'לע ווילסט נישט געהן משיח'ן זעהן? — האט יאסעלע געפרעגט.

— ווען וועט ער שוין זיין?

— אט באלד, ווען מיר וועלען נור צום דארף אנקומען, דער זייי־דעשי האט געזאגט.

— מאמעשי, ל'מיד, איך'ל שוין לויפען.

שלמה'לע האט זיך געריסען פון יאסעלע'ס הענד און אנגעהויבען צו לויפען מיט די דארע דינע פיסעלאך, וועלכע האבען זיך אנגעשלאגען אן די שטיינער, אן די פערהארטעוועטע שטיקער בלאטע וואס זיינען געלעגען אויף'ן וועג.

— זעה, מאמעשי, זעה ווי איך לויף, זעה.

— איך זעה, שלמה'לע, איך זעה — האט די מוטער געווישט דעם שוויים פון שטערן מיט דעם ארבעל פון קאפטען, וואס עס האט איהר דאס פנים ברודיג געמאכט.

נור באלד האט זיך די עדה אידען אבגעשטעלט ביים דארף. עס האט שוין אנגעהויבען צו טונקעלן און עס איז געבליבען ביי די אנגע־זעהענע פון די עדה, ביים דאזאר ר׳ עוזר, און ביים דיין, אז מען זאל דא אין דארף איבערנעכטיגען און נישט צו געהן צום נאהענטסטען שטעדטעל, וואס איז נאך געווען א וויארסט צעהן, ווארים די ווייבער און די קינדער זיינען מיעד געווען, און די עדה אויסגעמאטערט. מען האט אויסגעשפאנט די פערד פון דעם איינציגען וואגען, אויף וועלכע מען האט די ריינינקייט געפיהרט. די טאטעס און די קינדער האבען די פעק אבגעלייגט און די מאמעס האבען זייערע טיכער און זייערע קאפ־טענס אויסגעטהאן און אויסגעשפרייט איבער׳ן פייכטען גראז און אויס־געזעצט זייערע קינדער. צוויי בעלי־בתים, קאלבס סוחרים, וואס האבען געהאט בעקאנטע גוים אין דארף, זיינען אין דארף געגאנגען בעטען מילך ביי די פויערטעס פאר די קינדער, און עס איז נישט דורכגע־גאנגען קיין פיערטעל שעה, און עס האבען זיך טאקע געוויזען די פוי־ערטעס מיט די קליינע שקצים׳לאך און שיקסעס פון דארף. טהייל פון זיי האבען געהאלטען קרוגען מיט מילך, אנדערע — קאנען מיט פריש וואסער, וועלכע זיי האבען צוטהיילט צווישען די קינדער און די מו־טערס. די עלטערע אידען האבען זיך דערווייל צוזאמענגעקליבען אונ־טער א בוים, א איד האט אנגעטהאן א טלית און אויף׳ן ברייטען פעלד האט אבגעקלונגען א טרויעריגער וויינטערדיגער והוא רחום יכפר עון, כאטש ארום אויף׳ן פעלד האט אלעס געבליהט און געזשומעט אזוי זו־מערדיג, אזוי דארפיש.

חנה לאה האט ווי די אנדערע מוטערס אויסגעבעט שלמה׳לען אויף איינעם פון די פיעלע קאפטענס, וועלכע זי האט אויסגעטהאן איינס נאך׳ן אנדער׳ן. נעבען איהם איז געזעסען די מאמע, יאסעלע האט זיך געשטעלט מנחה דאווגען ביים טאטען צווישען די אידען און גאלדעלע, די עלטערע שוועסטערעל, וועלכע איז געווען איבער׳ן גאנצען וועג אנגעלאדען מיט צוויי גרויסע פעק בעטגעוואנד און וועש, האט זיך יעצט געשארט צווישען די ווייבער מיט א קריגעל אין דער האנד צו בעקומען פאר שלמה׳לען א טעפעל פרישע מילך. און באלד האט זי עס געבראכט מיט גרויס גדולה, און נאך פון דערווייטענס גערופען:

— איך האב, מאמא, נא.

— טרינק, שלמה׳לע, פערגים נישט — האָט די מאמא דערלאַנגט שלמה׳לען.

שלמה׳לע האָט אָבער נישט געהערט, ער האָט ערגעץ יואו איינגעקאָרטשעט זיין קעפּעל, און איינגעקוקט זיך אין די טונקעלע נאַכט וואָס האָט זיך אָנגעהויבן ארויסציִיגען פון אלע עקען וועלט און צוגעדעקט דעם גאַנצען הימעל. עפּעס האָט זיך איהם געדאַכט, אז ער פערנעהמט א געזאַנג פון א פיערעל, וואָס האָט געשפּיעלט פון חזן׳ס פענסטער ארויס, און יעצט הערט ער זי, ווי זי שפּיעלט ארויס פון וואסער. ער איז געלעגען און געהערט.

— שלמה׳לע, מאַך א ברכה, וועסטו טרינקען אביסעל מילך.

— ברוך אתה — האָט שלמה׳לע געשטאַמעלט אויס געוועהנהייט און גענומען דאָס טעפּעל אין דער האנד אריין. איידער אָבער ער האָט עס צוגעטראָגען צום מויל האָט ער דער מאמען געפרעגט:

— מאַמעשי, וואוהין געהען מיר?

— ווייסט דאָך, שלמה׳לע, ווייסט דאָך, משיח קומט, טרייבט מען אלע אידען צוזאמען.

שלמה׳לע האָט א לעק געגעבען פון טעפּעל מילך, א שלוקעכץ, און ווידער געפרעגט:

— מאַמעשי, ער איז א גרויסער, דער משיח?

— זעהר א גרויסער, שלמה׳שי, זעהר א גרויסער, העכער פון אלע אידען.

שלמה׳לע האָט ווידער געהאלטען דאָס טעפּעל אין דער האנד און מיט די אויגעלאך וועלכע זיינען איהם, דורך די דריי טעג ארומוואלגערען זיך איבער די פעלדער, נאָך גרעסער געוואָרען, אזוי אז זיי האָבען געהערשט איבער׳ן גאַנצען פּנים׳על, האָט שלמה׳לע געפרעגט:

— און א מלך איז ער אויך, דער משיח?

— א גרויסער מלך, איבער אלע אידען א מלך, און איבער אלע מלאכים א מלך.

שלמה׳לע האָט געשוויגען און עפּעס זיך פערקלעהרט.

— פאַר וואָס טרינקסט דו נישט?

דאָס קינד האָט אויס געוועהנהייט געגעבען א לעק דאָס טעפּעל, א שלוקעכץ, און ווידער אויפגעעפענט די גרויסע אויגען.

— מאַמעשי, און זעלנער האָט ער אויך, דער משיח?

— מלאכים זיינען זיינע זעלנער, מלאכים פון הימעל, מיט פיי־ערדיגע שווערדען.

— מיט פייערדיגע שווערדען — האט שלמה'לע נאכגעזאגט מיט פרייד אין דער שטיל און די נאכט האט פערדעקט דאס שטילע פריי־דען שמייכעלע אויף זיין קליין פנים'על.

באלד איז אבער אנגעקומען דער טאטע מיט יאסעלע'ן. חיים זרח דער תבואה מעקלער, וואס האט די גאנצע צייט פון זיין חתונה האבען מיט חנה־לאה'ן קיינמאל נישט בעמערקט, אויב חנה־לאה עסט, אויב חנה־לאה האט א קאפטען אויף יום־טוב און איז געוועהנט געווען, אז חנה־לאה זאל איבער איהם זארגען — איז יעצט אין די אלגעמיינע צרה געווארען גאר א הייסער מאן, און געפרעגט „אויב זי האט שוין עפעס געגעסען". איהר איז עפעס פון דער פראגע געווארען אזוי מאדנע און האט געענטפערט מיט א „ע" און „מוחל". נור דאס מיי־דעל האט געבראכט פון ערגעץ א ברויט און אונטערגעשטעלט אונטער דעם אלגעמיינעם פייער וואס די קצבים האבען געמאכט א טאפ מיט קארטאפעל. חנה־לאה האט געטהיילט דאס ברויט, און, אז זי האט געוואלט געבען א מוציא שלמה'לען, האט זיך שלמה'לע אויפגעכאפט און געפרעגט:

— מאמעשי, און פארוואס האט ער געזאגט דעם סטראזשניק צו שלאגען דיר?

— ווער?

— דער משיח!

— קינד לעבען, ער איז נאך נישט געקומען.

חיים זרח האט אבגעקרעכצט. ער האט געהאלטען דאס ברויט אין דער האנד און געקוקט אויף די שטערען, און געזאגט פאר זיך:

— אודאי איז עם חבלי משיח, אודאי.

— טאטע, עס מוז דאך אבער פריהער קומען משיח בן יוסף און אליהו הנביא אנזאגען — האט יאסעלע געפרעגט, וועלכער איז געווען א בקי אין אלעם וואס עס וועט זיין ווען משיח וועט קומען.

— אבער אפשר זיינען זיי שוין געקומען, מען קען וויסען? — האט דער טאטע אבגעענטפערט.

— און אפשר טרייבט מען דאס אונז צונויף אויף איין ארט, כדי

אלע אידען זאָלען זיך צונויפקומען און דאָרט משיח'ן אָבוואַרטען — האָט יאָסעלע געזאָגט מיט גדולה.

— הלואי, רבונו של עולם, אוי, הלואי — האָט די מוטער אָבגע־ענטפערט, געווישט זיך אַ טרעהר פון אויג, און קייענדיג דאָס טרוקענע ברויט האָט זי צוגעגעבען: „עס איז שוין צייט".

— צייט, שוין צייט — האָט דער טאַטע אויך געזאָגט מיט אַ קרעכץ, קייענדיג דאָס ברויט.

דערוויייל איז די נאַכט צוגעפאַלען וואָס פינסטערער און שטילער. גרויסע שטערען האָבען זיך אָנגעצונדען איבער'ן הימעל און פון וואַסער אַרויס און פון די טיעפע גריבער האָט זיך געהערט אַ זשומען, ווי עס וואָלטען דאָרט נשמות געוועןפ פערשיקט און קלאָגען אַרויס, אַז מען זאָל זיי קומען בעפרייען. די נאַכט איז קיהלער געוואָרען און די מאַמעס מיט די פאָטערס האָבען די קאָפּאָטעס און די קאַפּטענס אויסגע־טהאָן און ארומגעהילט די קינדער. דאָס פייער, וואָס האָט זיך גע־ברענט אין מיטען דעם עולם, האָט בעלויכטען אַ גרופּע אידען וועלכע זיינען געזעסען אַרום דעם פייער מיט זייערע קינדער און עפּעס צווישען זיך אינטים גערעדט. אַ טרויעריגער שבת־נגון האָט זיך גע־הערט פון אַ ווינקעל תהלים זאָגען: אוי „למה רגשו גוים". דאָ און דאָרט האָבען זיך געבלייכט אין דער נאַכט די ווייסע פּעק פון בעטגע־וואַנד אויף וועלכע עס זיינען געווען אָנגעלייגט קליינע און גרעסערע קינדער און האָבען געשלאָפען. און די ערדה איז אַלץ שטילער געוואָרען. דאָס ברומען פון די נשמות וואָס האָבען געשטעקט אין די גריבער און אין וואַסער האָט זיך וואָס אַמאָל העכער געהערט, און דאָס האָט אָנגע־וואָרפען אַ שרעק אויף די קינדער ביז זיי זיינען איינגעשלאָפען. פון דאָרף זיינען אַרויסגעקומען אַ פּאָר פּויערים און פּויערטעס און האָבען אַהיים געיאָגט די פּוילישע קינדער וואָס זיינען פון דאָרף אַרויסגעקומען צו צוקוקען זיך צו די אַרויסגעיאָגטע, און וואָס אַמאָל איז שטילער גע־וואָרען צווישען דער מחנה. דאָס פייער האָט זיך געברענט, און די נשמות אין די גריבער האָבען געקלאָגט.

גאָלדעלע, דאָס עלטערע מיידעל, האָט געבראַכט דעם טאָפּ אָבגע־קאָכטע קאַרטאָפעל פון פייער, נור צו עסען איהם איז שוין נישט געווען ווער. יאָסעלע איז אויך געווען איינגעשלאָפען פאַר מידקייט און חיים זרח האָט זיך אָבגעזאָגט מיט אַן „ע" און צוגעלעגט: „גיב די קינ־

דער". חנה־לאה האָט געוועקט יאָסעל'ען, אז ער זאָל עסען די קאַר־טאָפעל, און אליין האָט זי גענומען א קאַרטאָפעל, אָבגעשיילט מיט די פינגער, און געזאָגט, עס איז גוט, אז שלמה'לע זאָל עסען א הייסע קאַרטאָפעל, כדי ער זאָל זיך דערוואַרימען, ווארים דאָס קינד האָט נאָך היינט א גאַנצען טאָג קיין לעפעל ווארים געקעכטס נישט געקראָגען.

שלמה'לע אָבער, וועלכען די מאמע האָט געוועקט, מיינענדיג, אז ער שלאָפט, איז געלעגען מיט האלב פער'חלש'טע אויגען און געקוקט אין דער נאכט אריין. דאָס געשריי פון די זשאבעס אין וואסער, און דאָס זשומען פון די ווערימלאך אין די גראָזען האָבען אויף איהם אזא שרעק אָנגעוואָרפען, אז דאָס קינד האָט מורא געהאט איינצושלאָפען. און שלאָפען האָט זיך איהם געוואָלט. ער האָט טיעף אין דער מאמע'ס קאפטען דעם קאָפּ איינגעשטעקט, עס איז איהם אי ווארים אי קאלט געווען, און ער האָט עפּעס געוואָלט זאָגען און נישט געקענט. ער האָט געקוקט אויפ'ן הימעל, און ער האָט געגלויבט, אז די שטערען זיינען דאָס די זעלנער פון משיח, אין זייער ליכט זיינען דאָס די פייערדיגע שווערדען, וועלכע מען זעהט פון הימעל ארויס. און די אלע שטערען שטעהען דאָס ארום און היטען אָב די עדה אידען, אז די סטראַזש־ניקעס און זעלנער וואָס ליגען יעצט אין וואסער און אין די גריבער און שרייען און בייזערען זיך אויף זיי, זאָלען זיי קיין שלעכטס נישט טהאָן. און באלד וועט זיך אָנהויבען א גרויסע מלחמה צווישען משיח'ס זעלנער — די שטערען מיט די סטראַזשניקעס, וואָס האָבען דער מאמען געשלאָגען און ארויסגעטריבען זיי פון שטוב, וואָס ליגען יעצט אין גראָז און וואסער פערשטיקט; און ער קוקט אויפ'ן הימעל און ווארט אלץ אָב, אז צווישען די שטערען זאָל זיך בעווייזען משיח, א גרויסער אויף זיין פייערדיג פערד, מיט א פייערדיגען רוט אין די הענד און זאָל ארויסרייטען פון הימעל און די שטערען, זיינע זעלנער, נאָך איהם.

די נאכט איז וואָס אמאָל קאלטער געוואָרען — און שלמה'לען איז דער קאָפּ וואָס אמאָל ווארימער געוואָרען. אלע זיינען שוין גע־שלאָפען ארום די פּעק, און — נאָר אין מיטען האָבען זיך איינזאם געטליעט די צוויי אָבגעברענטע העלצער, וואָס איז איבערגעבליבען פון פייער. אויף א פּאַק איז נאָך אלץ געזעסען דער איד און געזאָגט תהילים מיט זיין קלאָגענדיג נגון „למה רגשו גוים". נאָר שלמה'לעס

טאטע־מאמע האבען שוין געהאט געשלאפען, יאסעלע אויך. און גאָל־דעלע ליגט ביי דער מאמע. אלע שלאפען, און דא וועט זיך באלד אויפ'ן הימעל צווישען די שטערען משיח ווייזען און קומען אראבצורייטען מיט זיינע זעלנער און קיינער וועט איהם נישט זעהן. אוי וועה, די מאמעשי וועט איהם נישט זעהן, ניט דער טאטע, ניט יאסעלע און ניט גאָלדעלע. ער וויל זיי רופען, און ער רופט זיי: „מאמא, מאמא". נור זיי הערען איהם ניט, זיי שלאפען. און די קעפעל ווערט איהם אזוי ווארים. דאכט זיך, אז ער זיצט אויף א פייערדיג פערדעל און רייט נאך משיח'ן, נור אלע שלאפען און קיינער הערט ניט און זעהט ניט. „מאמא, מאמא!" פאר וואס רופט זי זיך נישט אב?

ער האט אנגעלעגט דאס קעפעל אויף'ן פאק און געקוקט אין הימעל אריין. נא, אט ווערען די שטערען גרעסער, וואס אמאל גרעסער, פערד, גאָלדענע פייערדיגע פערד, און מלאכים רייטען אויף זיי, און האלטען פייערדיגע שפיזען אין די הענד, און אט באלד מאכען זיי א וועג, פון הינטער א וואלקען שווימט ארויס א גרויסער שטערען. נייןֿ, עס איז א גרויסער, גרויסרע אָדלער מיט פליגלען, און אויף איהם זיצט א הויכער, גרויסער מענש. ווי א רב געהט ער אנגעטהאן, אין א טלית, אין א פייערדיגע קרוין אויף'ן קאפ און א גרויסע פייערדיגע שווערד האלט ער אין דער האנד און ער שווימט אין דער לופטען. אט איז ער דא, אט איז ער דא:

— מאמא, מאמא, ער קומט, ער קומט! — שרייט דאס קינד מיט די לעצטע קרעפטען.

חנה־לאה האט זיך אויפגעכאפט פון שלאף ווי א ווילדע, זיך אומ־געקוקט:

— ווער? שלמה'לע?

— משיח! — האט דאס קינד שטיל אבגעענטפערט קוים־קוים פון זיינע צוברענטע קליינע ליפעלאך, און די אויגעלאך צוגעשלאסען.

6

וואַרשוי.

איבער די וואַרשעווער גאסען ציהען זיך טרויעריגע רייהען פון מענשען. די מאַניפעסטאַציע פון קריעג. עס געהען אידען אין אָבּ־געריסענע בגדים, מיט די שבת־היטלאַך אויף די קעפּ און האַלטען אויף די פּלייצעס און אין די הענד פּעקלאַך. דאָס בעקאַנטע בעטגעוואַנד פּאַק איינגעבונדען אין ליילעך. דאָ האָט זיך איינער פערגעסען און טראָגט אין זיין פּאַק זיין שבת מלבוש און דער אידענע'ס זיידענע קלייד, און פון פּאַק קוקט אַרויס דאָס נייע שייטעל. אַן אַנדערער איד האַלט אין דער האַנד צוויי שבת לייכטערלאַך, זילבערנע, מיט אַ מחזור אונטער'ן אָרעם — דאָס האָט ער געמיינט איז דאָס גרויסע פערמעגענס וואָס ער קען אַרויסראַטעווען פון שטוב ווען מען פעריאָגט איהם. די עלטערע אינגלאַך געהען ביי די טאַטעס. אַ טהייל פון זיי העלפען מיט־טראָגען פּעקלאַך, אַ בינדעל לעדער פון קרעמעל אַרויסגענומען, אַ צוויי שטיקלאַך סחורה. אָבער די מעהרסטע פון זיי טראָגען די גרויסע גמרות, מדרשים, חומשים, וואָס זיי האָבען פון טאַטען'ס ספרים שראַנק אַרויסגענומען, ווען דער בעפעהל איז געגעבען געוואָרען אין צוויי שעה דאָס שטעדטעל צו פערלאָזען און פון איילעניש האָט מען ניט געוואוסט וואָס צו כאַפּען. די איינגערע קינדער געהען מיט די מאַמעס, האַלטען זיך אָן ביי די שערצען, אָדער זיי העלפען די מאַמעס טראָגען די זויגענדע. נאָר אַם מעהרסטען זיינען ענערגיש די מיידלאַך, די צעהן־יעהריגע און די אכט־יעהריגע און אפילו די זיעבען־יעהריגע. זיי זיינען די מוטערס פון די קליינטשיקע זויגענדע, האַלטען זיי איבער'ן גאַנצען וועג און שטילען איין זייער געוויין מיט אידישע ליעדלאַך, וואָס זיי זינגען זיי איבער'ן וועג.

צווישען די ווייבער און די קינדער געהט אויך חיים פישער. דאָס איז אַן אַלטער, אויסגעהאָרעווטער איד, מיט אַן אָבגעברענט פּנים און קודלעוואַטע האָהר און פּיאות. ער טראָגט אויף זיינע הענד, ווי די ווייבער, אַ קינד, און אַ ספר־תורה אין אַ טלית איינגעוויקעלט. דאָס קינד איז אַ פרעמדער יתום, און דאָס ספר תורה האָט ער געלאָזט

שרייבען פאר די חברה „תהילים", האלט ער עס ווי אן אייגען קינד, ווארים אייגענע האט ער נישט. האט ער נישט געוואלט, ווי די אנדערע, ארויפלעגען אויפ'ן וואגען, נאר מיט די ווייבער וואס טראגען זייערע קינדער, אויף די הענד ווי א קינד געטראגען.

און די אידען פרעגען איהם: „חיים, וואס מאכט דיין קינד?" קושט ער דאס ספר תורה'לע און זאגט: "עס מאכט גוט".

צווישען די עדה, אין פראנט פון וואגען, געהט דער רב פון שטעדטעל, מיט'ן דיין, מיט'ן חזן־שוחט. דער רב געהט אנגעטהאן ווי א פראסטער איד, אין א פויערשען פעלצעל. זיין איינציגען אויבער־מלבוש האט ער אויסגעטהאן און צוגעדיענט דערמיט די ספרי־תורות אויפ'ן וואגען. און אזוי ווי עס האט געשנעהט און גערעגענט אויף דעם לאנגען וועג, פון וואנען זיי געהען פון זייער שטעדטעל, האט איהם דעם קצב ר' משה נישט אבגעלאזט, אז ער זאל אנטהאן זיין פעלץ. די פיאות ציטערען ביים רב, און די שרעקענדע אידישע אויגען קוקען ארויס פון עדעלען געזיכט און פרעגען די ליכטיגע שיין: „פארוואס?" מיט דרך־ארץ און הילף קוקען אויפ'ן רב די עדה אידען, ווילען הערען עפעס פון איהם, אז ער זאל זיי זאגען: „פארוואס" און ווי לאנג?" און דער רב שווייגט.

דער ערשטער לויפט צו צו רב זלמן דער מעקלער, וואס איז בעקאנט פאר דעם גרעסטען חוצפה'ניק אין דער שטאט. האט ער זיך דא אויך נישט פערגעסען און שרייט צום רב:

— רבי, צום ערשטען ברויט פאר די קינדער!

און דער רב ענטפערט איהם מיט א גוטען שמייכעל:

— וואס איז שייך, מיר קומען דאך צו אידען.

נאכ'ן רב, צווישען די עדה, געהט דער וואגען פאמעליך, ווי דער ארון וואס אידען האבען געפיהרט אין זייער וועג פון דער מדבר. ארום דעם וואגען געהען די שעהנע בעלי־בתים פון דער שטעדטעל, העלפען מיט א האנד אונטערשטופען א ראד, ווארים נאטע בעל־עגלה'ס „אידישער" פערד, דאס איינציגע פערד, וואס מען האט געלאזט אידען פון שטאדט ארויספיהרען איז מיעד געווארען פון וועג. ווארים דער וואגען איז אנגעלאדען מיט הייליגקייט, אויף איהם זיינען אנגעפאקט די ספרי־תורות פון אלע שוהלען, בתי־מדרשים, חברות, חסידים־

שטיבלאך, וואס האבען זיך געפונען אין שטעדטעל, איבערגעדעקט מיט טליתים און עטרות.

צווישען די ספרי־תורות אין א ווינקעל פון וואגען געפינען זיך אויך די צוויי עופה׳לעך מתים, די צוויי קליינע אידישע קינדער, וועלכע זיי־נען אויסגעגאנגען אויף דעם לאנגען וועג, נישט קענענדיג אויסהאלטען די שנעען און די רעגענס.

הינטער דעם וואגען געהען נאך די מוטערס פון די מתים, ווי אבלים נאך א מיטה.

אין אן אנדערען עק פון וואגען, אבגערוקט פון די מתים און פון די ספרי־תורות, ליגט ר׳ אהרן משה׳ס כלה־מיידעל, פערדעקט דעם קאפ מיט א טוך, ווארים צייט עס האט זיך מיט איהר געטראפען דאס אומגליק, צייט מען האט זי געפונען א האלב לעבעדיגע אין שטאהל צווישען די פערד, וואו די קאזאקען זיינען איינגעשטאנען, וויל זי נישט די ליכטיגע שיין זעהן און האט פערדעקט דאס פנים...

ווען מען האט פלוצים געהייסען די אידען דאס שטעדטעל פער־לאזען, האבען זיי נישט געוואוסט וואס צו טהאן מיט דער מיידעל, ווארים ר׳ אהרן משה׳ס כלה־מיידעל, צייט עס האט זיך מיט איהר דאס אומגליק געטראפען, איז געלעגען אין א בעט, פערדעקט דעם קאפ מיט א טוך, און נישט צוגעלאזט קיין מענש צו זיך. איז דער רב אליין צוגעגאנגען און האט גענומען די מיידעל אויף זיינע הענד און האט זי אליין אויפ׳ן וואגען געטראגען, צווישען די ספרי־תורות אוועקגע־לעגט. און אז די שעהנע בעלי־בתים האבען אנגעקוקט דעם רב מיט ערשטוינען: „זי מיט די רייניגקייטען!״ האט דער רב געזאגט אין דער שטיל צום דיין: „זי איז מאלח התמימות והקדושות״ און זי איז ראוי צו זיין צוזאמען מיט די רייניגקייטען — ווייל זי איז א אי־דישע געפייניגטע...

* * *

די „יערוסאלימסקע אלעע״, די ברייטע שעהנע גאס, וואו עס וואהנען די אריסטאקראטען פון ווארשוי, אויף וועלכע די טרויעריגע פראצעסיע איז אנגעקומען פון סקערנעוויצער וועג, איז געווען בעלעבט. די גאנצע שלאכטע פון די ארומיגע פראווינצען האבען זיך אין דער

צייט פון דער מלחמה צוזאמענגעקליבען קיין ווארשוי און וואהנען אין די פראָמינענטסטע טהייל פון שטאָדט.

דער טאָג איז אויך געווען א שעהנער, א פאר־פריהלינגס טאָג אין ווארשוי, ווען די זון אויפ'ן הימעל איז שוין פסח'דיג אויסגעלויכטעט, און די גאסען זיינען נאָך חמץ'דיג, פייכטלאך פון דעם צוגאנגענעם שנעע.

אויף די ברייטע טראָטוארען האבען שפּאצירט די עלעגאנטע שלאנקע פוילישע דאמען און מיידלאך, וואס האבען אין דער צייט פון קריעג נישט פערגעסען זייערע פיגורען און געשמאקפאָלע טואלעטען.

דערזעהענדיג די טרויעריגע פּראצעסיע פון די שמוציגע אידען מיט די בעשמאָדערטע ווייבער און די שרייענדע אידישע קינדער, האבען זיי געזאָגט איינע צו אנדערע:

— די אידען פערפלייצען ווארשוי, די מלחמה וועט אונז נאָך קאָסטען א 50 טויזענד אידען, וואס די הויפּט שטאָדט וועט ווערען מיט זיי בעזעצט, און זיי וועלען פער'סמ'ען אונזער לופט ווי די מייז אין א מעהל־שפּייכלער.

דערווייל האבען זיך געוויזען אין דער גאס אידישע בחורים מיט אידישע מיידלאך, טרויעריגע געזיכטער מיט ברענענדיגע אויגען. וואס מען איז געוואהנט געווען צו זעהן אין ווארשוי אין די צייטען פון דער רעוואלוציע. די בחורים נעהמען שוין די פּעקלאך פון די אידען'ס פּלייצעס. די מיידלאך טראָגען שוין די קליינע קינדער אויף די הענד, נעהמען ארוים פון זייערע טאשען זעמעל, צוקערלאך, צוטהיילען די קינדער, און איינער, שוין פאָראויס, רופט: „נאָך מיר, אידען, צו די אידישע גמינע (געמיינדע)!“

עס איז שבת. די אידען זיינען אריינגעקומען אין שבת. דער רב האט געהייסען מחלל שבת זיין. די אידישע געוועלבער פון גזשיבאָוו זיינען פערשלאָסען, און די אידען מיט די ווייבער, נישט ווי אמאָל שבת, נאָר אין טרויעריגע וואָכעדיגע מלבושים, דרעהען זיך ארום איבער די טראָטוארען מיט פערשמאכטע ליפּען, צוקענדע אויגען און אראָבגעהאנגענע קעפּ. אויפ'ן גזשיבאָוו, פאר די גמינע, איז שווארץ פון מענשען. אידען אין קאפּאָטעס, ווייבער אין טיכער, קינדער אין שבת־היטלאך, און אלע טראָגען זיי פּעקלאך אויף די הענד: טעלער איינגעוויקעלט אין טיכלאך, דאָ טראָגט א איד א שטוים חלות, א איג־

געל שלעפט א גרויסען טאפ טשאלענט. דער ריח פון די געבראטענע קארטאפעל מיט די בעבלעך פערשמעקען אין געסעל. א אידענע שלעפט א זאק קארטאפעלס, אידישע בחורים ברענגען ארויס פון א הויף צו־האקטע ברעטער, איינער האט נאך ערגעץ וואו געפונען א שטיק קויהל.

— דאס האט די אידישע געמיינדע אין ווארשוי געבראכט זייער שבת־עסען די „פרעמדע". מען טראגט עס אין הויף צו די אנגעלאפענע אידען.

„אויף די טרעפלאך פון דער גמינע שטעהט דער גרויסער אידישער דיכטער י. ל. פרץ. זיין געדיכטע קאפ האהר, וואס האט אנגעהויבען אין דער לעצטער צייט גרוי צו ווערען, איז יעצט שיטערער. דער קורצער שטערן האט זיך פערקנייטשט אין גאנצען, און די טארבעלאך מיט די טרעהרען אונטער זיינע גרויסע אויגען זיינען געווארען איינגעפאלען. דער שטרענגער שניט ארום זיינע פליישיגע ליפען און נאז איז יעצט ווייכער געווארען, און א שמייכעל הערשט איבער זיין מויל און עס דערמאהנט אן אן אנדער מויל, אן דעם ליעבען מויל פון דעם טהייערען פעטער דינענזאהן. דער דיכטער איז הייזעריג פון ארויסגעבען בע־פעהלען צו די בחורים און מיידלאך, וועלכע ברענגען צוזאמענצושלע־פען דאס עסען, וואוהין מען זאל עס טראגען, ועמען מען זאל עס צו־טהיילען.

אין דעם קומט צו לויפען צום דיכטער דער בחור, וואס האט אהער געפיהרט די טרויעריגע פראצעסיע.

— פרץ, די סאכאטשאווער קהלה איז אנגעקומען.

דער אלטער גרויסער אידישער דיכטער ווערט לייכט ווי א דרייי־צעהן־יעהריג אינגעל, שטופט אוועק אלע פון זיך און מאכט זיך א וועג צווישען די אידען. אין א מינוט איז ער שוין ביי די סאכאטשאווער קהלה.

— — — — — — — — — — — —

זאגט דער דיכטער:

— ועמען האט איהר אויף דער פוהר?

— ספרי־תורות, טויטע קינדער און א געשענדעטע מיידעל.

— די ספרי־תורות שטעלט אריין אין דער גמינע, וואו די אנדערע ספרי־תורות שטעהען. די טויטע קינדער דארף מען אויף'ן בית־עולם אבשיקען, און רופט מיר דא אהער דעם דאקטאר מיט'ן אמבולאנס.

די מיידלאך האבען געוואלט צוגעהן צום וואגען און ארויסנעהמען דאס געשענדעטע כלה־מיידעל.

דער אלטער דיכטער האט א מינוט געקלעהרט:

— ניין, איהר געהט ניט צו, — זאגט ער צו די מיידלאך — איהר זייט מיידלאך, פאר אייך וועט זי זיך שעהמען. אויך ניט איהר, דאקטאר, איהר זייט נאך א יונגער מאן, פאר אייך וועט זי זיך אויך שעהמען. איך בין שוין אן אלטער מאן, פאר מיר איז זיך שוין נישטא וואס צו שעהמען.

און ער איז צוגעגאנגען און ווי דער רב פון שטעדטעל האט ער גענומען דאס מיידעל אויף זיינע הענד און איבערגעטראגען אין אמבולאנס, וואס האט זי געפיהרט אין אידישען האספיטאל.

— און יעצט אידען מיט מיר.

— — — — — — — — — — — —

די ווייבער און די קינדער פון דער שכנה'שאפט, דערהערט אז די סאכאטשאווער עדה איז אנגעקומען, האבען געבראכט צו שלעפען פון די שטובען ארויס ווער עס האט נאר געהאט א חלה, פיש, א טשאַלענט, אדער א פאר געבראטענע קארטאפעלס. פון די ארומיגע שטובען האט מען אנגעהויבען ארויסצוטראגען שטרוי, שעניקעס און אוועקגעזעצט די מיעדע ווייבער און די שלאפענדע קינדער.

די אינגלאך פון דער גאס זיינען געקומען צו לויפען, געהאלטען אין די הענד די שטיקלאך חלה, וואס די מוטערס האבען זיי געטהיילט, אוועקגעגעבען די סאכאטשאווער אינגלאך, אנגענומען זיי ביי די הענד און מיטגעשלעפט אהיים.

— קום מיט מיר אהיים, וועסט ביי אונז וואהנען — שרייט א צעהן־יעהריג חדר אינגעל צו א סאכאטשאווער חבר, און שלעפט איהם מיט זיך.

— שלמה'לע, וואס טהוסטו? וואו וועסט דו איהם לעגען? שלאפסט דאך אויפ'ן בלויזען שעניק אין דער קיך, צייט די מומע מיט די קינדער וואהנען ביי אונז.

— מיט מיר וועט ער שלאָפען, מאמעשי. ווערסט מיר נישט געַ־בען מעהר צו עסען ווי די גיסט מיר; איך וויל מיך שוין מיט איהם טהיילען — שלעפט דער ווארשעווער איינגעל דעם סאָכאַטשאָווער חבר.

אז די ערוואקסענע האָבען געזעהן וואָס די קליינע טהוען, האָט זיך דער רב פון שוהל אוועקגעשטעלט ביי איין זייט טהיר, דער דיכטער פון דער צווייטער זייט טהיר און געזאָגט:

— קיינער געהט נישט פריהער אהיים, ביז די סאָכאַטשאָווער קהלה וועט זיין בעזאָרגט.

און טרויעריגע וואָכעדיגע אידען מיט דעם טויט אין די אויגען: וואָס וועט זיין מאָרגען — זיינען אדורכגעגאנגען דורך דער טהיר, דורך דעם רב און דורך דעם דיכטער, און יעדער האָט אהיים גענומען וועַר א מוטער מיט קינדער, וועַר קינדער אליין, צו טהיילען זיך מיט זיי מיט'ן לעצטען שטיקעל ברויט און מיט'ן לעצטען שטיקעל קישען. און די שוהל איז געבליבען א ליידיגע פאר א נייע עדה אידען.

* * *

און וואָס מעהר איך הער און לעז פון דעם אלעס, קום איך אלץ מעהר צו דער איבערצייגונג, אז אין דער שלעכטער צייט, ווען דאָס מענשליכע געוויסען איז פערשטומט געוואָרען אין רעש פון קאַנאָנען און פולווער־שיסען, הערט זיך איין מענשליכע שטימע מעכטיגער ווי יעדעס אנדערע מאָל: דאָס איז דאָס קלאַפּען פון דאָס אידישע הארץ.

דאָס איז פאָרלויפיג דער איינציגער מענשליכער כח, וועלכער הערט זיך אין דעם רעש פון פייער און שווערד.

7

אידען בענקען.

קנאפע דריי וואכען האבען זיך די אכט וואגאנען מיט די יוזע־פאווער אידען געשלעפט איבער די לאנגע ווייטע שטרעקעס פון דער רו־סישער אימפעריע ביז זיי האבען זיך אבגעשטעלט אין דער ווייטער רוסישער שטאדט טאמבאוו. ווען מען האט די אידען ארויסגעטריבען פון יוזעפאוו וואס ליגט ביי דעם ברעג פון דער ווייכסעל אין פוילישען לאנד, איז ערשט געווען הערבסט צייט, סוכות. און דער גאנצער ווייכסעל־ברעג, וועלכער איז בעדעקט מיט סעדער פון פלוימען האט זיך נאך געהאלטען אין איין גין־גאלדעווען זיך אין דער זון. די יוזעפאווער אידען האבען אפילו נישט בעמערקט די גאלדענע קרוין פון די געלע בלעטער, וואס פלאקערט זיך אויפ'ן ברעג פון דער ווייכסעל פון די אבגעשטאנענע פלוימען־בוימעלאך. זייער אויג האט זיך שוין געהאט אזוי צוגעוואהנט דערצו, אז זיי האבען געמיינט, אז עס איז אזוי אי־בער דער גאנצער וועלט. דא, ווען זיי זיינען פלוצים נאך דריי וואכען ארומשלעפען זיך איבער סטאנציעס און באהן־וועגען, אנגעקומען ביי טאמבאוו, איז אלעס שוין געווען שנעע וויים. א ווייסע, בעשנעעטע וועלט ארום, נור א פאר גרינע און גאלדענע קאפעלען פון קלויסטערס האבען ארויסגעשטארט פון שנעע אין די זון אריין. זיי האבען נישט בעמערקט דעם אונטערשיעד און האבען אייגענטליך נים געקלערט דערפון, נור די ווייסע שנעע פעלדער באלד נאך סוכות, א שטיק פאר חנוכה, זיינען זיי פארגעקומען אזוי משונה'דיג, אז זיי האבען זיך נאך מעהר אנגעהויבען צו שרעקען פאר דעם ארט און די מענשען צווישען וועלכע זיי זיינען אריינגעפאלען.

אין יוזעפאוו האבען זיי זיך אויך געשראקען פאר די ארטיגע גוים. נור דארטען איז געווען דער שרעק א היימישער, היימישע גוים. צום סוף זיינען זיי דאך מענשען און מיינען נור אוים דעם אידען א ביסעל חוזק צו מאכען. אבער דא, אין דעם פרעמדען רוסישען ארט, איז זיי בעפאלען א שרעק פאר די „קאצאפען", וועגען וועלכע זיי האבען זיך אזוי פיעל אנגעהערט, פאר וועלכע זיי האבען זיך בעהאלטען, ווען מען

האט זיי אין שטאדט געבראכט אלס רעקרוטען. זיי האבען געקענט דעם סטראזשניק פון שטאדט, וועלכער איז געווען א „קאצאפ" און דא געפינען זיי זיך צווישען די קאצאפעס. זיי האבען מורא געהאט אומצוקוקען זיך. אזוי ווי מען האט זיי נור אראבגעלאזט אויף דער באהן־סטאנציע, האבען זיי זיך איינגעקארטשעט, מיט די ווייבער און די קינד׳ערלאך אין א ווינקעל פון גרויסען באהן־בופעט, דריטער קלאס, פערשטעלט זיך מיט די פעקלאך און קעסטלאך, וועלכע זיי האבען געפיהרט מיט זיך, און מיט הארץ קלאפען אבגעווארט וואס דא וועט זיין. זיי האבען מורא געהאט אווארט ארויסצורעדען צווישען זיך, אפילו צו טראכטען וועגען דעם וואו זיי געפינען זיך. די מענער זיינען געווארען אפאטיש, די קעפ ארונטערגעלאזט. די קינדער האבען געוויינט, האבען זיי די מוטערס צוגענומען צו זיך. וועלכע פון זיי וואס האט נור פערמאגט א טראפען מילך אין דער ברוסט האט עס אין א קינד׳ס א מויל אריינגעשטעקט, ניט פרעגענדיג אויב עס איז יא איהר קינד אדער ניט. נור מעהרסטען קליינע קינדער זיינען אויסגעשטארבען איבער דעם וועג, און די יונגע מאמעס, וועלכע די מילך האט נאך אין די ברוסטען געשטאכען האבען געזוכט פרעמדע קינדער דערמיט אנצוזייגען... נור די פאר אלטע אידען, וואס האבען זיך געפונען צווישען די ארויסגעטריבענע, זיי האבען ניט פערלארען דעם בטחון אין גאט, און געהאלטען אין איין תהילים זאגען הויך אויפ׳ן קול:

— הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש.

די „קאצאפעס" פון רוסישען שטעדטעל זיינען דערוויל געוואהר געווארען, אז מען האט צו זיי געבראכט ארויסגעטריבענע „זשידעס". א „זשיד" האבען זיי קיינמאל אויף די אויגען נישט אנגעזעהן, נור געקענט איהם פון די געאגראפישע ביכלאך, וועלכע מען לערנט אין די שוהלען, אין וועלכע עס זיינען אויסגעמאהלט אלע נאציאנען, וואס וואהנען אין רוסלאנד: א טאטאר, א כינעזער, א איד. און זיי האבען זיך אנגעהויבען ארויבצולאזען צו דער באהן־סטאנציע צו בעטראכטען די „זשידעס", וואס מען האט צו זיי געבראכט, וועגען וועלכע מען רעדט אין גאנץ רוסלאנד.

געמיינט האבען זיי, אז זיי וועלען אנטרעפען עפעס מאדנע מענשען, וועלכע זעהען אנדערש אויס ווי יעדער אנדערער מענש, נור,

אז זיי האָבען דערזעהן די „זשידעס", אז זיי האָבען אויך ווייבער און קינדער ווי די רוסישע, און אויגען מיט פּנים'ער ווי די רוסישע און די ווייבען זויגען די קינדער, און די אַלטע פריהרען פאַר קעלט, איז זיי א וואונדער געווען: דאָס זיינען זיי, די זשידעס?

— זעהען אויס פּונקט ווי מיר — האָט א יונגער רוסישער קאַצאַפּ אין א פעלצעל מיט א קורץ נעזעל בעמערקט מיט פערוואונדערונג צו די רוסישע גוי'עס, וועלכע זיינען געשטאַנען ארום די אידען און בעוואונדערט זיי.

— זעה נור, א ביסעל לענגערע פּיאות — האָט א פרוי בעמערקט.

— און דאָס ניט ביי אַלע.

— קוק, זיי זויגען אויך די קינדער פּונקט אזוי ווי מיר.

— אין גאַנצען ווי אונזער איינער, ווי קריסטען מענשען, האָט אן אַלטער רוסישער קאַצאַפּ, מיט ווייסע לאַנגע האָהר, אָבגע'פּסקנ'ט.

— מען דאַרף זיי אָנזעטיגען און אָנוואַרימען.

— יאָ, א גאָטעס געבאָט — האָבען די ווייבער צוגע'פּסקנ'ט און זיי זיינען אהיים געלאָפען ברענגען עסען פאַר די הונגעריגע אידען.

די אידען, דערזעהענדיג דאָס ווילדע געלאַף, וואָס איז געוואָרען פון שטעדטעל צו בעטראַכטען זיי — האָבען זיך אָנגעהויבען מעהר צו שרעקען. יעצט קומט עס — האָט ביי אַלע די הערצער געקלאַפּט און מען האָט מורא געהאַט דאָס וואָרט ארויסצורייִדען:

— פּאָגראָם!

נור זעהענדיג ווי די קאַצאַפּעס טהוען זיי גאָר נישט, נור אדרבא, בעטראַכטען זיי מיט מיטלייד, און דאָ און דאָרט נעהמט א גוי'ע אראָב איהר טוך, איהר שאַל, איהר פעלצעל און דעקט דערמיט צו א נאַקעט אידיש קינד, וועלכע פריהרט פון קעלט, זיינען זיי אויך פערוואונדערט געוואָרען, און א אידענע וואָגט צו זאָגען א צווייטע:

— ווי אונזערע גוים.

— מענשען זיינען מענשען — קרעכצט א צווייטע.

— ניין, גאָט איז דער זעלבער, און אומעטום איז ער דאָ — הויבט אויף א איד די אויגען צום הימעל.

דערווייל האָבען די קאַצאַפּעס פון שטעדטעל מיט דעם שטאָדט-גאָלאָווא אן דער שפּיצע אראָבגעבראַכט צו דער סטאַנציע גרויסע

טעפּ מיט ווארים געקעכטס, מיט דעם פרישסטען פליש, קאפּוסטע און קאשע, ווי גוים קענען נור. זיי האָבען עס אָבגעקאָכט פאר די הונ־געריגע אידען. א פּאָר פּארטעס האָבען זיך גענומען איינגיסען די זופּ מיט'ן פלייש אין שיסעלאך און דערלאַנגט די הונגעריגע אידען. אָבער ווי ערשטוינט זיינען זיי געווארען, דערזעהענדיג ווי די שיסלאך מיט דעם ווארימען געקעכטס שטעהען פאר די קאלטע אידען און זיי ריהרען זיך ניט צו דערצו. דאָ און דאָרט פרואווט א קינד זיך צוכאַפּען מיט א לעפעל צו א שיסעל, נעהמט עס באלד די מאמע אוועק, רייבט עס אוים מיט'ן הענטעל דאָס מיילכעל און שרייט אָן אויפ'ן קינד.

די גוים האָבען ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן, געשאָקעלט מיט די אקסלען און געפרעגט איינער דעם אנדערען:

— און דאָס וואָס איז פאר א טייוועל...

אביסעל שפּעטער זיינען זיי נאָך מעהר אין כעס געווארען, פער־שעהמט און פערפערעמדעט: געפּאָרעט זיך, אראָבגעבראכט עסען, און דאָ ווילען עס די טייוואָלים נישט אין מויל נעהמען. א פּארטע האָט אָנגעהויבען שטופען מיט א לעפעל אין א אידען'ס מויל אריין און געשריען:

— עס, אז ניט וועל איך די צייהן אויסהאקען, ווי גאָט לעבט די צייהן אויסהאקען.

די אידען האָבען זיך איבערגעקוקט מיט די אויגען, און אן אלטער איד האָט זיך אָבגערופען פאר די איבעריגע האלב אויף רוסיש, אויף פויליש און אידיש, ווי ווייט ער האָט געקענט האָט ער זיי פערשטעהן געגעבען:

— עס איז ביי אונז א זאקאָן אזעלכער... באָג סקאזאל — גאָט האָט געהייסען.

די גוים האָבען פון די צוויי ווערטער „באָג" און „זאקאָן" אלעס פערשטאַנען און בערוהיגט זיך. זיי האָבען אָנגעהויבען ריידען צווי־שען זיך, און דאָס וואָס די אידען האָבען ניט געוואָלט צוברעכען זייער „זאקאָן" איז זיי נאָך מעהר געפעלען.

— „א פּאָלק איז דאָס מיט א „זאקאָן", אפילו הונגעריג און עסט נישט, שעהן!" — האָט אַן אלטער קאצאפּ געזאָגט מיט צופרידענהייט.

אין אַ פּאָר טעג אַרום האָבען די קאַצאַפּעס די אידען שוין געהאַט אַלעם איינגעאָרדענט. מיט גרויסע וועגען האָבען זיי די אידען אין שטאָדט געבראַכט. אָבגעגעבען אַ פּאָר לײדיגע הײזער צו וואָהנען, האָבען זיי אַ לעבעדיגע שעפּס געבראַכט צו שוחט׳ן, נײע כּלים צו קאָכען, אָנצוטהאָן — און די אידען האָבען זיך געוואונדערט און גאָט גע־דאַנקט פאַר דעם נס וואָס ער האָט געטהאָן מיט זיי.

— וואָס האָב איך געזאָגט, גאָט איז אומעטום, איך האָב קיין מורא גיט,אַז ער הייסט געהן, געה איך — האָט אַן אַלטער איד זיך אָבגערופען.

— די גוטע יאָהר זאָל איך האָבען וואָס זיי זיינען בעסער פאַר אונזערע גוים. די פּאָליאַקען, ימח שמם, זיי האָבען דאָך נאָך אונז מיט די שטעקלאַך צוגעשלאָגען ווען מען האָט אונז פון שטאָדט גע־יאָגט — האָט אַ יונגער איד געזאָגט.

— יוזעפאָוו, ברענען זאָלסטו — האָט אַ אידענע געשאָלטען די שטאָדט, — מיט מיין הויז, מיט מיין ווירטהשאַפט, מיט מיין בעט־געוואַנד, וואָס איך האָב דאָרט איבערגעלאָזט.

די אידען האָבען זיך דערמאָנט אָן זייערע גוטס, וואָס זיי האָבען איבערגעלאָזט אין יוזעפאָוו, האָבען זיי אָנגעהויבען צו שילטען די שטאָדט.

— אַז אַלעס זאָל פערברענט ווערען, גאָר ניט זאָל ביי די גוים אי־בערבלייבען.

— און איך זאָג דיר, אַז ביי די קאַצאַפּעס וועט מען לייכטער אַ גראָשען קענען פערדיענען — האָט אַ סוחר געזאָגט.

— נור איין זאַך בעט איך ביי גאָט, אַז יוזעפאָוו זאָל פערברענט ווערען — האָבען די אידען געהאַלטען אין איין שילטען די שלעכטע שטאָדט פון וועלכע זיי זיינען אַרויסגעטריבען געוואָרען.

נור אַז עס איז פאַרנאַכט געוואָרען, און זיי האָבען זיך שוין גע־האַט אַביסעל אָנגעוואַרימט, אָנגעגעסען — זיינען די אידען עפּעס טרויעריג געוואָרען. זיי זיינען געזעסען אויף זייערע פּעק זאַכען, די ווייבער האָבען געהאַלטען די קינדער אין די אָרעמס און אַרויסגעקוקט פון די קליינע פענסטערלאַך אויף דעם ווייסען מעלאַנכאָלישען שנעע־

לאנדשאַפט, וואָס האָט זיך געוויזען אין די פענסטערלאַך. אַ מורא־שחורה'דיגער שאָטען האָט זיך געוועבט ארום זייערע קעפּ און פּנים'ער און זיי האָבען זיך נאָך עפּעס פערבענקט...

פאר די אויגען האָבען זיי געזעהן די גאָלדענע קרוינען פון די אָבגעשטאַנענע פלוימען־בוימער, וואָס ברענען זיך אין די רויטע אונטערגעהענדע זון ביים דעם ברעג פון דער ווייכסעל.

— יוזעפאָוו, — האָט אַ אידענע געקרעכצט.

שטילע העלדען

8

ר׳ יחיאל זייד.

(א בילד)

קיינער האט זיין נאמען ניט געהערט. אין די כראניקעס האט מען עס ניט פערשריבען. קיין קעניג האט איהם קיין מעדאל ניט געגעבען. איך בין דער ערשטער, וואס וואגט פאר די עפענטליכקייט זיין געשטאלט צו ברענגען, אלס א משל פאר די איבריגע אוועקצו־שטעלען.

אבגעלעבט האט ר׳ יחיאל זייד פון גליניאנא, נעבען בראד, שוין באלד געהאט זיינע יאהרען. גוט אדער שלעכט, נאט האט איהם גע־האלפען און ער האט פון דער נחלה, וואס ער האט געהאט אין אלטען מארק, פיער טעכטער אויסגעגעבען. ווי ווייט ער האט געקענט, תלמידי חכמים פאר איידימס זיך פערשאפט. דריי זיהן זיינע אין פרעמדע הייזער אויף קעסט געגאנגען. פול זיינען געווען, אהן עין הרע, די גליניאנער חדרים מיט ר׳ יחיאל׳ס אייניקלעך. האט ר׳ יחיאל אין בית־המדרש געסעל א אינגעל מיט א חומש אונטער׳ן ארעם גע־טראפען, האט ער דעם אינגעל אבגעשטעלט, א קניפ אין בעקעל גע־געבען און געפרעגט: „ווער ביזטו, איננעל?“ האט דער אינגעל אב־געענטפערט: „ר׳ יחיאל׳ס אייניקעל“. ר׳ יחיאל האט איהם נאך א קניפ אין בעקעל געגעבען: „ר׳ יחיאל׳ס אן אייניקעל? און איך האב גאר ניט געוואוסט“.

ר׳ יחיאל איז שוין אויף דער עלטער געקומען און די אייניקלעך האבען זיך, אהן עין הרע, געמעהרט און ער האט זיי ניט געקענט אלע געדענקען. אין דער צוואה, וואס ער האט אונטער דעם קישען געהאט

ליגע, זיינען זיי אלע געווען אויסגערעכנט, און יעדען זיין חלק אָנ־געוויזען. ווארום ר' יחיאל איז שוין געווען אן אַלטער מאַן און גע־קליבען זיך אין לאַנגען וועג אַריין, אויף יענער וועלט, וואוהין עס איז פאַראויס פאַר איהם זיין ווייב, שרה, אוועק, צוגרייטען פאַר איהם אַ מקום מנוחה אין ליכטיגען גן עדן. וואו ר' יחיאל האָט געקלערט צו בעזעצען זיך אויף יענער וועלט. אין אַזעלכע זאַכען איז ר' יחיאל שטענדיג געווען אַ שלימזל'ניק און דאָס ווייב, שרה, האָט שטענדיג געמוזט פאַראויס געהן און אַלצדינג צוגרייטען פאַר איהם. איז זי אין די אונבעקאַנטע וועלט אויך אוועק פאַראויס.

זיצט דאָרט, אויף יענער וועלט, זיין ווייב, שרה, און אפשר וואַרט שוין אויף איהם דאָס מקום מנוחה אין גן עדן — און ר' יחיאל האָט קיין צייט ניט צו שטאַרבען. עס האָט אויסגעבראָכען די מלחמה, און ר' יחיאל האָט געמוזט זיך צוריקקעהרען צו די עסקים פון דער וועלט.

קודם כל האָט דער עסטרייכער געגומען ביי איהם אָנפאַנג מלחמה זיינע צוויי איידעמס און אַ זוהן, אַנגעטאָן זיי אין סאָלדאַטסקע קליי־דער און געשיקט זיי אין שלאַכט אַריין. זיינען דאָך איבערגעבליבען דריי לעבעדיגע אלמנות מיט קליינע קינדער. וואָס וועלען זיי טוהן, צו וועמען וועלען זיי געהן? דער טאַטע האָט אַ שטיקעל נחלה, וואָס ער וויל איבערלאָזען אַלס ירושה, אַ האַלבע הייזעל אויפ'ן אַלטען מאַרק — האָבען זיך די לעבעדיגע אלמנות מיט די קינדערלעך אַריינ־געצויגען צום טאַטען.

„עס זיינען דאָ קינדער — האָט ר' יחיאל געזאָגט — מילא, אַז די גרויסע זינדיגען, וואָס זיינען די קליינע שולדיג?" האָט ר' יחיאל פערגעסען, אַז ער האָט שוין אָבגעמאַכט זיין חשבון מיט דער וועלט, אַראָבגעוואָרפען פון זיך די זיידענע זופּיצע, צוגעמאַכט דעם תהלים, איבער וועלכען ער איז געזעסען יעצט גאַנצע טעג און אָנגעגרייט זיך עולם הבא, איינגעשלאָסען די צוואה אין קאַסטען און געגומען דעם שטעקען אין האַנד אַריין און איז אַרויס אויפ'ן מאַרק האַנדלען.

„עס זיינען דאָך קליינע קינדער, מען דאַרף זיי דאָך מפרנס זיין. אַז די גרויסע זינדיגען, וואָס זיינען די קליינע שולדיג?"...

אַ ברויט סוחר איז ער געווען אין זיינע יונגע יאָהרען, און כאָטש ער האָט שוין זיין מסחור לאַנג די קינדער איבערגעגעבען, אָבער אַ

סוחר איז ער דאך געווען, איז ער ארוים אויפ'ן מארק, געפונען נייע סוחרים אין מארק, וואס זיינען אויפגעקומען אין די לעצטע יאהרען. פיעלע פון זיי זיינען גרויסע תקיפים, עזות פנים'ער, און נאך דערצו דארט, וואו עס געהט פאר'ן ביסען ברויט, איז דאך אלץ מותר. געזעהען דעם אלטען ארויסקומען אויפ'ן מארק מיט'ן שטעקען, האבען זיי געלאכט פון איהם: אויפגעשטאנען פון קבר האנדלען. דעם ביסען פון מויל ארויסנעהמען. און קיין פרנסה איז ניט געווען. זעלטען ווען א פויער קומט אין שטעדטעל אריין עפעס פערקויפען. מען דארף געהן צו איהם אין דארף אריין. און זיי זיינען אינגער און שטארקער און פלינקער און דערזעהען דעם פויער פון דערווייטענס שוין — און שפרינגען צו איהם אויף דער פוהר.

אבער ר' יחיאל האט קליינע קינדער מפרנס צו זיין, דריי לעבעדיגע אלמנות מיט קליינע קינדער, און די קינדער ווילען ברויט. ר' יחיאל איז צוריק יונג געווארען, זיך געפעדערט אין דער פריה, אבגעדאווענט, ווען די שטערען לעשען זיך אוים, און געהט אויף די וועגען ארוים, אבווארטען א פויער וואס וועט עפעס ברענגען פערקויפען אין שטעדטעל אריין. און בטחון איז רבש"ע האט ער דאך אויך, און קליינע קינדער מפרנס צו זיין. שפרינגט ער ארויף אויף די וועגען ווי א קליינער אינגעל, דינגט זיך מיט די פויערים און רייסט פון די הענד ארוים; קריגט זיך מיט די אנדערע סוחרים, וואס ווילען איהם די סחורה אויסקויפען. און אז מען דארף, געהט ער א ווירסט דריי צום דארף אריין צום פויער. און ניט איינמאל ברענגט ער צושלעפען אויף די אלטע פלייצעס דאס זעקעלע ווייץ פון דארף אין שטעדטעל אריין, צוקלאפענדיג מיט דעם הויכען שטעקען די טריט פון זיינע פיס.

און אז די יונגע סוחרים זעהען דאס, ברומען:

— פון קבר אויפגעשטאנען דעם ביסען ברויט אוועקצונעהמען.

— עס זיינען דאך קליינע קינדער, איך בעדארף דאך קליינע קינדער מפרנס זיין.

און אזוי פון דעם ערשטען טאג אז פון דער מלחמה שטעהט ר' יחיאל אויף דער וואך, און איז מפרנס די אלמנות מיט די קליינע קינדער. ער האט שוין דורך דער צייט נאך צוויי אלמנות מיט קליינע קינדערלעך צוגעקראגען. איין זוהן האבען די רוסען פערשלעפט און

ער ווייס ניט, וואו זיין געביין געפינט זיך. אנאנדער זוהן איז איז דער מלחמה געפאלען. איין איידעם איז געשטארבען אויף סוכאטעם און א צווייטער איידעם איז ערגעץ אין סיביר אין געפאנגשאפט. און א דריטענ זוהן הערט מען גלאט ניט. גליניאנא האט זיך שוין א פאר מאל איבערגעקייקעלט דורך דער צייט. גליניאנא איז שוין דורך דער צייט געווען רוסיש, אוקראיניש, פויליש. און בשעת עס איז געווען רוסיש, האט גליניאנא פארזוכט דעם טעם פון א רוסישען פאגראם. און ווען עס איז געווען אוקראיניש, האט עס פערזוכט דעם טעם פון אן אוקריאינישען פאגראם. און איצט איז גליניאנא פויליש, און צייט וואכען לאנג לעבט עס שוין איבער דעם פוילישען פאגראם. דריי פערטעל שטעדטעל איז אויסגערונען געווארען. ווער עס איז געפאלען אין דער מלחמה און ווער אין פאגראם, ווענעם ביינער עס רוהען אויף דעם גליניאנער בית עולם און ווענעם ביינער עס זיינען אויסגעשאטען איבער די וועגען וואס פיהרען פון גליניאנא אין די אנדערע שטעדט. וואו די אידען זיינען אנטלאפען. נור ר' יחיאל זיך שטעהט געטריי ביז'ן היינטיגען טאג אויף זיין וואך. אלץ, וואס גליניאנא האט דורכ־געלעבט דורך די פינף יאהר מלחמה, האט ר' יחיאל'ן ניט געקענט ריהרען פון ארט. ער איז אויסגעשטאנען מכת רום און מכת פוילען. אבער געטריי שטעהט ער נאך אלץ אויף זיין פלאץ אין גליניאנא מיט'ן שטעקען אין האנד און וואכט איבער די אלמנות און די קליינע קינדער, באטש זיין ארט אין גן עדן איז שוין אנגעגרייט פאר איהם און זיין וייב, שרה, ווארט אויף איהם זייט יאהרען.

— גבורים צו שטארבען זיינען זיי היינט אלע — שמייכעלט ר' יחיאל און קראצט זיך אין דער לאנגער באָרד און שמייכעלט אין זיין באָרד אריין — די וועלט איז פול מיט גבורים. איינער קען שטארבען אין דער מלחמה, א צווייטער קען זיך מוסר נפש זיין, א דריטער שטארבט גלאט פון צרות — אבער זאלען זיי ווייזען א קונץ און לעבען היינט אין גליניאנא און מפרנס זיין אלמנות מיט יתומים!

9

די מוטער פון מיליאָנערען.

(אַ מלחמה־בילד)

אין קליינעם זאַל, אין ווינקעל ביים פענסטער, איז אין איהר טיעפען מיט פלעמיש־גאַבעלען בעדעקטען פאַטעל, געזעסען די מוטער פון מיליאָנערען, אין וועלכע זי איז געוואָהנט געווען צייט אַ יובל מיט יאָהרען איהר נאָכמיטאָג דרעמעל איינצושלאָפען מיט די מיטאָג־צייטונג אין דער האַנד און מיט דעם שטיקען־קייבערעל אין איהר שויס. היינט אָבער איז זי ניט איינגעשלאָפען. די בעיאָהרענטע דאַמע איז אין דער צייט פון קריעג פון אַזוי פיעל זאַכען אָבגעוואָהנט געוואָרען, וועלכע זיינען געווען רעגעלען פון איהר טאָג־טעגליכען לעבען דורך אַ דור מיט יאָהרען, אַז אַזאַ קלייניגקייט, ווי אַ נאָכמיטאָג דרעמעל, וועלכעס האָט טאַקע אין די צייטען פון פריעדען פערנומען זעהר אַן אָנגעזעהענעם אָרט אין איהר טעגליכע בעשעפטיגונג — האָט היינט גאָר ניט אויסגעמאַכט. די אַלטע דאַמע האָט זיך צוגעוואָהנט ניט נור צום שוואַרצען קריעגס־ברויט, וואָס מען האָט פערטיילט צו צוויי אונצעס אַ טאָג פאַר אַ בעשעפעניש, נור האָט מיט געדולד געטראָגען די וועש, וואָס איז געוואַשען געוואָרען, צייט דעם קריעג, אָהן זייף, נור מיט אַזאַ מין בעמישען שטאָף, וואָס האָט די וועש האַרט געמאַכט און געלאָזט פון זיך פיהלען מיט אַן אונאָנגענעהמען גערוך.

פון די וועש, געוואַשען אָהן זייף, האָט די אַלטע דאַמע מעהר געליטען ווי פון דעם עסען. פון די קאַרגע צוויי אונצעס שוואַרצע ברויט און הערינג, וואָס די אַלטע דאַמע האָט געמעגט בענוצען אַ טאָג פאַר איהר דערנעהרונג, האָט דער אַלטער קוך געקענט מאַכען

פערשיעדענע שפייזען. דער קוד, וועלכער איז אריינגעקומען אין הויז אריין אינאיינעם מיט דער דאמע און געקאכט פאר איהר זיין גאנצען לעבען, האט געוואוסט פון אלע איהרע געוואהנהייטען און געקאנט עס אפילו צופאסען אין צייט פון קריעג.

אויפ'ן טיש צו יעדען מאהלצייט, האט דער קוד געבראכט די זעלבע צאהל טעלער, ווי אין דער צייט פון פריעדען, וועלכע זיינען געגעבען געווארען אויס געוואהנהייט. אויסערליך האט עס גאר ניט אויסגעזעהן, ווי עס פעהלט עפעס. יעדע שפייז פון פריעדען איז דערלאנגט געווארען אדער אויס א סאבסטיטוט אדער צוגעריכט פון הערינג מיט'ן שווארצען שטיקעל ברויט. אפילו די נאכמיטאג'יגע טאס שאקאלאדע האט די אלטע דאמע געקראגען אין איהר פון קינדהייט אן בענוצטע ליעבלינג־טאס, צונויפגעשטעלט אויס אזא מין צוריבענעם ווארצעל מיט א כעמישען געמישעכץ, וואס האט געהאט א געשמאק פון לאקריץ, און דערמאנט אן אלטען זיסען טעם פון שאקאלאד.

נאר ניט איינגעדרעמעלט האט זי איהר זיסען נאכמיטאג דרעמעל צוליעב אן אנדערע טעם. אין די נאכמיטאג־צייטונג האט די אלטע דאמע עפעס געפונען, וואס האט זי זעהר בעוואויגען און ארויסגערופען פערשיעדענע געדאנקען און געפיהלען, וועלכע זי האט ניט געקאנט קאנטראלירען. אין דער צייטונג איז געשטאנען וועגען איהר זוהן אדאלף כהן, וועלכער פאהרט פון דער אמעריקאנער רעגיערונג העלפען דאס הונגעריגע אייראפא.

וועט ער זיך דאך טרעפען מיט זיין ברודער מארק, ווענען דאס אונגליקליכע פאטערלאנד האט געשיקט צו דער פריעדענס־בעראטונג, וועט דאס זיין א פרייד.

אין ערשטען אויגענבליק האט די אלטע דאמע אין גאנצען פערגעסען אין וואס פאר א צייט זי לעבט, און אויף וואס פאר אן אופן די צוויי ברידער וועלען זיך בעגעגענען, אז זיי וועלען שטעהן איינער געגען אנדערען אלס פארשטעהערס פון צוויי קריעג־פיהרענדע לענדער. זי האט נור געזעהן, אז איהרע צוויי זיהן, וועלכע האבען איינער פון אנדערען ניט געהערט און ניט געוואוסט דורך דיעזע גאנצע אונגליקליכע צייט פון קריעג, וועלען זיך צום ערשטען מאל טרעפען. מארק וועט איבערגעבען אדאלף דעם גרוס פון דער מוטער, ווי זי

האט דעם קריעג איבערגעטראגען. און אדאלף וועט דערציילען פון די זייניגע, פון זיין פרוי און פון די קינדערלעך, און וואס די קליינע רעגינא, דאס ערשטע אור־אייניקעל, מאכט. א, גאט, וועט דאס זיין א פרייד! און ווען גאט וועט העלפען און דאס אלעס וועט זיך אביסעל איינשטילען, וועלען די צוויי ברידער קומען די מוטער זעהן. געוויס, געוויס וועט אדאלף פריהער ניט נאך אמעריקא צוריקגעהן, איידער ער וועט זיין מוטער האבען געזעהן. ער האט עס קיינמאל ניט געטאן. נאך יעצט, נאך אזא שלעכטע און אונגליקליכע צייט — געוויס, געוויס. מען דארף פארבערייטונגען מאכען צו עמפפאנגען די געסט.

אבער באלד האט א מאטער שאטען זיך בעצויגען איבער דעם בעלעבטען אלטען געזיכט. דער הויכער, גלאנצענדיגער שטערן פון די אלטע דאמע, וועלכער האט זיך ארויסגעשניטען פון איהרע גלאטע גראהע פערקעמטע האר, האט זיך אנגעהויבען צו קנייטשען. די בעלעבטע אויגען, וועלכע האבען זיך טיעף בעהאלטען אין א געוועב פון פאלדען, זיינען אויסגעלאשענער געווארען און נאך טיעפער זיך בעהאלטען אין דעם ים פון פאלדן, וואס האבען יעצט אויסגעזעהן, ווי זיי וואלטען בעציערט די אויגען־ראנדען מיט איידעלע שפיצען. איהר דין איינגעשרימפט מויל איז נאך קלענער געווארען און זי האט מיט איהרביינערדיגע איינגעשרומפענע הענד, וואס האבען אויסגעזעהן ווי געשניצט פון עלפאנט־ביין, צוגערוקט די פארהאנג פון פענסטער, ביי וועלכער זי איז געזעסען. די פריהלינגס־שטראהלען, וואס האבען דורך די שפיצען גארדינען ארייגעדרונגען אין צימער אריין, האבען איהר געשטערט ביי די טרויעריגע געדאנקען.

זי האט זיך דערמאנט אין וואס פאר א צייט זי לעבט און אויף וואס פאר אן אופן די ברידער וועלען זיך טרעפען. פארשטעהער פון צוויי קריעגס־פיהרענדע לענדער. איהר מארק וועט פערטרעטען דאס געשלאגענע, אונגליקליכע פאטערלאנד, און איהר אדאלף — די גרויסע, זיעגרייכע פרעמדע רעפובליק פון יענער זייט ים, וועלכע האט בעזיעגט דאס פאטערלאנד.

„אבער איז ער אויך גרויס געווארען, איהר אדאלף, דארט אין דעם פרעמדען לאנד", זי שיקט איהם אין אזא וויכטיגע מיסיע, ווי צו העלפען דאס אונגליקליכע איירא־פא — האט ווידער א בעלעבטער

גלאנץ א שפיעל געמאן איבער איהר פנים און אבגעשפיעגעלט דעם פרעהליכען געדאנק, וואס האט געארביים אין איהר קאפ.

...עס האט איהם שטענדיג געצויגען צו פרעמדע לענדער, איבער ימים. פון קליינערהייט אן האט עס איהם געצויגען אין דער פרעמד, צו גרויסע, פאנטאסטישע אונטערנעהמונגען. און די אלטע דאמע דערמאנט זיך ווי אן אן אלטען בוך, ווי אן אן אלטען, פערגאנגענעם חלום, איהר אדאלף'ן, ווען ער איז געווען א קליינער איינגעל און ווי ער האט אימער גערעדט וועגען די נייע און גרויסע מעגליכקייטען פאר פינאנס און אינדוסטריע אין די נייע וועלט, וועגען די אייזענבאהנען, וואס ער וויל לאזען לויפען איבער די וויסטע און ווילדע געגענד, וואס וועלען שטעדט העלפען בויען און רייכטהימער איבערפיהרען; מען האט איהם שטענדיג געהאלטען פאר ריזיקאליש און ניט סאליד גענוג איבער זיין רייכע פאנטאזיע און איבער זיין ציהען אין דער פרעמד. נו, איז ער אבער אויך צו א גרויסען כבוד און אנזעהן געקומען אין דעם פרעמדען לאנד, דאס זיי שיקען איהם, א פרעמדען, אז ער זאל פאר זיי זייערע געשעפטען פערטרעטען; אזעלכע וויכטיגע געשעפטען.

זי האט א בענקשאפט בעקומען זיין געזיכט צו זעהן. כאטש זי האט עס געדענקט פון אויסוויינינג. זי האט געוואלט, אז קיינער זאל איהר ניט שטערען אין איהרע אנגענעהמע געדאנקען, האט זי קיין דיענער ניט געוואלט רופען, האט זיך מיט מיה פון איהר פאטערשטוהל אויפגעהויבען, צוגעגאנגען צו דער פיאנא, אויף וועלכע עס זיינען געווען אויסגעשטעלט איהרע קינדער'ס פאטאגראפיען. זי האט געפונען איהר אדאלף'ס פאטאגראפיע, ווען ער איז נאך א איינגעל געווען. זי האט די פאטאגראפיע גענומען, צוריק אין איהר שטוהל אריין און האט זיך מיט איהרע אלטע אויגען אנגעהויבען איינצוקוקען אין איהם.

....יא, אזוי איז ער געווען אלס איינגעל. אימער אזוי, אימער אזוי פאנטאסטיש און פול מיט שטרעבען. עס האט איהם אימער געצויגען אין דרויסען — איבער ווייטע ימים, צו נייע און גרויסע אונטערנעהמינגען.

נו, איז ער אויך, דער איינגעל, צו עפעס געקומען.

נו, וועלען זיי זיך דאך טרעפען — אדאלף פון גענגנער׳ס זייט און מארק פון פאטערלאנד׳ס זייט.

קלוג זיינען זיי ביידע — האט די אלטע בעשטימט, און ווען זיי וועלען זיך טרעפען, וועלען זיי שוין עפעס א מיטעל אויסגעפינען די אונגליקליכע וועלט צו רעטען.

אן אונבעוואוסטער שטאלץ האט די אלטע דאמע ארומגענומען. איהר שטערן האט ווידער אנגעהויבען זיך אויסצוגלייכען און צו גלאנצען. דער שווארצער שפיצען־קראנץ, וועלכער איז ניט אראב פון איהר וויים־טויבענדיגען קאפ זייט איהר מאן׳ס טויט, האט יעצט שטאלץ געקרוינט איבער איהר קאפ, איהרע אויגען האבען זיך אנ־געהויבען בעפרייען פון דעם פאלדען־געוועב און איהר גאנץ געזיכט איז בעלעבט געווארען.

זי האט געפיהלט א בעדירפניש זיך זעלבסט עפעס פערגניגען אנצוטהון. זי האט זיך דערמאנט אן דעם קינפטיגען פסח, וואס שטעהט אונטער דער טיר. עס קומט דער שעהנער יום טוב, און דאס אונגליק האלט אויך ביים ענדע, איהרע זיהן וועלען זיך באלד טרעפען.

זי האט מיט איהרע ביינערדיגע פינגער ביים קלינגעל אנגעריהרט, וואס איז געלעגען נעבען איהר.

אין זאל האט זיך בעוויעזען דער הויז־אויפזעהער, וועלכער האט זיך אונבעמערקט אריינגעשלייכט מיט שטילע טריט, פערבויגען זיך און געווארט אויף א בעפעהל.

— הענריך, צום קומענדיגען יום־טוב וואלט איך געוואלט א קליין הינדעלע האבען. קאנסט עס ניט פון אידישען שוחט בעזארגען?

דער הויז־אויפזעהער איז דערשראקען געווארען. ער האט א טריט צוריק געטרעטען און די הענט געלאזט פאלען פאר פערצווייפ־לונג...

— אונמעגליך, מאדאם!

10

א בריעף קיין אמעריקא.

צום רב אין דעם בית המדרש זיינען זיך צונויפגעקומען די פּני־העיר. עס זיינען דארט געווען פערזאמעלט דאס רעשט פון די אידען, וואס איז איבערגעבליבען אין יוזעפאוו, די שעהנסטע בעלי הבתים פון שטעדטעל, וועמעס נעמען עס האבען אמאל אזוי שטאלץ געקלונגען אין דער גאנצער געגענד און מיט וועמען רייכע אידען פון דער גאנ־צער מדינה האבען געזוכט צו נעהמען זייערע טעכטער פאר שניר'ס און זייערע זיהן פאר איידעמס. עס איז דארט געווען ר' ישראל אשכנזי, דער ברייטער איד, וואס האט זיין פערמעגען, וואס ער האט בעקומען ירושה פון זיינע עלטערן, אוועקגעגעבען אין קליינע נדבות. ר' יחיאל מאיר סאלאנט, דער גרויסער בעל יחוס, וואס שטאמט פון פינף דורות רבנים; און ר' מאיר אלטער, אויף וועמען מען האט געזאגט, אז קיין אנדערע ליכט האט מען ניט אנגעצונדען ביי איהם שבת, ווי נור געמאכטע פון כשר'ן שמאלץ. און היינט דער רב, דער רב אליין, אן אייניקעל פון „שארית ישראל", און אנדערע שעהנע אידען. דאס בעסטע און דאס פיינסטע, וואס יוזעפאוו האט פערמאגט — זיינען זיי אלע געזעסען ביים בית המדרש טיש, ארום דער שטיקעל ליכט, וואס איז איבערגעבליבען פון מעריב דאווענען. דער שיין פונ'ם ליכט האט בעלויכטען זייערע גרויסע אויגען, זייערע ברייטע, צוקנייטשטע שטע־רענס און זייערע לאנגע בעיאהרענטע בערד און פאות און זייערע אויס־געצויגענע, פער'חלום'טע פנים'ער. דער שאטען פון דער נאכט האט פערשטעלט אלעס איבעריגע — דעם דלות און די ארימקייט אויף זיי. און זיי זיינען געווען פערטראכט און צוגעהערט זיך צום רב, וועלכער האט דיקטירט דעם סופר, וואס איז געזעסען מיט זיינע דראטענע ברי־

לען אויף דער נאז און די גרויסע געגזענע פעדער אין האנד פאר א בריטען, לאנגען, פאפיר און געשריבען א בריעף קיין אמעריקא — צו די יוזעפאווער לאנדסלייט בכלל און צו יאנקעלע לעקער-בעקער, טויבע דער קצב'טעס זוהן, בפרט.

„להנגיד המוה"ר המפורסם בכל תפוצות ישראל, ר' יאנקעל טוי־בענשלאג המכונה לעקער־באקער" — האט דער רב דיקטירט דעם טיטעל.

— צו ווענינ — האט זיך אבגערופען ר' ישראל אשכנזי, וועלכער איז געווען א נידריג אידעל, מיט אן איינגעשרומפפטען פנים ווי ביי א קינד — מילא, א נגיד, ער קען זיך בעליידיגען און מיר דארפען זיין לאסקע — לייגט צו „הקצין הגדול". וואס ארט עס אייך?

— וואס, נאך צו ווענינ פאר טויבע דער קצב'טעס זוהן, וואס האט געכאפט טויבען אין די גאסען? — האט זיך געקאכט ר' מאיר אלטער, וועלכער איז געווען א איד א כעסן, און אפילו אין ארימקייט און נויט איז זיין שטאלץ נישט געבראכען געווארען. דער איד האט געהאט שברת הלב און פיעל עגמת נפש פון דעם גאנצען בריעף — מיט דעם גאנצען טיטעל, וואס דער רב שרייבט צו דעם גראבען יונג אין אמע־ריקא, וואס ר' מאיר אלטער וואלט איהם נישט אריינגעלאזען אין שטוב אריין — דאס איז נאך צו ווענינ פאר דעם טויבען־כאפער, הא? — האט ר' אלטער אנגעשטעלט זיינע דיקע, געדיכטע ברעמען אויף דעם קליינעם, דערשראקענעם ר' ישראל אשכנזי.

— א שטאדט, רחמנא לצלן, הונגערט, ארימע לייט געהען אויס פאר די אויגען, און מיר אלע זיינען אין גרויס נויט, און זיי דארט זיי־נען דאך אונזער איינציגע הילף, ער איז דאך זייער פרעזידענט דארט. טאמער וועט ער זיך, חלילה, בעליידיגען, אז מ'וועט איהם נישט אבגע־בען דעם גאנצען טיטעל — פערענטפערט זיך ר' ישראל אשכנזי.

— רבי האט מכבד געווען די רייכע — האט דער רב גע'פסק'ענט, און ווענדענדיג זיך צום סופר, האט ער איהם בעפוילען:

— שרייב צו: „הקצין הגדול".

— אך, — האט זיך ר' מאיר אלטער געקרימט, און געגעבען א מאך מיט דער האנט.

— און יעצט שרייב אזוי — בעפעהלט דער רב:

„מיר, די פני העיר פון יוזעפאוו, ווענדען זיך צו אייך מיט א צו־

בראכען געמיט און א טרויעריג הארץ: האט רחמנות אויף אונז. אונזערע קינדער געהען אוים פאר נויט פאר אונזערע אויגען, און קיינער איז זיך ניט אויף זיי מרחם. און אונזערע ווייבער און מוטערס שמאכטען פון הונגער און קיינער איז ניטא, וואס זאל הערען דאס ברומען פון זייערע געדערים. און אונזערע אלטע לייט און בכבוד'יגע מענשען, די שעהנסטע אידען פון דער שטאדט, עשירים און אדירים, די גרויסע בעלי יחוס און גרויסע בעלי נדיבים, וואס האבען אמאל אליין געגעבען, שטרעקען אוים זייערע הענט נאך א שטיקעל ברויט" — —

נור דאס האט ר' מאיר אלטער שוין ניט געקאנט אויסהאלטען. ער האט פלוצים געגעבען א קלאפ אויפ'ן טיש מיט זיין האנד און אויסגעשריען:

— יוזעפאווער פני, וואס טוט איהר? עס איז דאך א חרפה און א בושה! —

— איז עס דען ניט אזוי? — האט ר' ישראל אשכנזי גע־טענה'עט, א בלייכער, מיט זיינע ציטעריגע הענד אויסגעשטרעקט צו ר' מאיר'ן — וואס איז? עס איז דען ניט אזוי? — מיר שטרעקען אוים די הענד נאך א שטיקעל ברויט! די, וואס האבען אמאל אליין געגעבען — דער רבונו של עולם האט אזוי געוואלט — און מיר נעה־מען אויף זיך דעם צער!...

— אבער פאר וועמען, פאר וועמען זיינט איהר זיך אזוי מביש? פאר דעם יונגאטש, וואס האט מחלל שבת געווען בפרהסיא — פאר וועמען? פאר שניידער־יונגען און שוסטער־יונגען, וואס זיינען אוועק קיין אמעריקא — פאר זיי זיינט איהר זיך אזוי מביש, יוזעפאווער פני? — האט זיך ר' מאיר אלטער אויפגעהויבען פון טיש — איך קאן עס ניט הערען!

— מסתמא איז דאך גאט'ס ווילען אזוי, אז מיר זאלען פער־שעהמט ווערען. דארף מען נעהמען אויף זיך די בושה באהבה — האט ר' ישראל געשמייכעלט מיט זיינע קינדערשע אויגען.

„און די שעהנסטע אידען פון יוזעפאוו, ווי ר' מאיר אלטער, און ר' ישראל אשכנזי, און דער רב פון אייער שטאדט, געהען בארוועס און נאקעט און האבען ניט מיט וואס צוצודעקען זייערע לייבער" — האט דער רב ווייטער דיקטירט דעם סופר.

עס האט זיך דערהערט א שטארקער קלאפ מיט דער טיר פון בית המדרש...

ברודער פרעזידענט, יאנקעל טויבענשלאג האט צונויפגערופען די לאנדסלייט פון די „יוזעפאווער אנשי אמת קאנגרעגיישאן" צוזאמען מיט די „יוזעפאווער יאנג מען" צו האלטען א מיטינג אין פראפ. לאנדוי'ס טאנץ־האל, וואו די יוזעפאווער קאנגרעגיישאן האט געדאווענט יעדען שבת. און די י. י. מ. (יוזעפאווער יאנג מען) האבען דארטען געמיטעט מיטוואך נאך יעדען 7טען און 15טען פון מאנאט — „אבצונעהמען א גרוס פון דער היים און צו בעטראכטען מיטלען און וועגען ווי אזוי צו העלפען די יוזעפאווער" — ווי עס איז געווען געשריבען אין דער אדווערטייזמענט. דער מיטינג איז פעררופען געווארען אויף שבת אבענד, און שבת נאכ'ן דאווענען האט דער פרעזידענט, ברודער יאנקעל טויבענשלאג, א היים געבעטען צו זיך אויף קידוש דעם ברודער שמש פון דער חברה, נאטע'ן, וואס האט פערקויפט די ברידער פון דער חברה שנאפס אויף שבת און יום־טוב. און נאך א גוטען קידוש און א גוטען איבערבייסען האט זיך דער ברודער פרעזידענט אוועקגעזעצט אין זיין טיפען פאטער־שטוהל ביים פענסטער און געלאזט זיך פון ברודער שמש פארלעזען דעם בריעף פון יוזעפאווער לאנדסלייט.

דער ברודער פרעזידענט, וועלכער האט שוין דא פערמאגט דריי סטארס מיט חלות און לעקער און ווארשעווער געפילטע קנישעס, וועלכע האבען איהם בעריהמט געמאכט ביי אלע פוילישע לאנדסלייט, איז געווען א געלער, א דיקער, א ברייט־ביינערדיגער. זיין פנים, וועלכער איז בעפוצט געווען מיט צוויי געלע בארד־שפיצען, איז געווען בעשפרענקעלט מיט זומער־שפרענקלעך, וועלכע דאס מעהל, ביי וועלכען ער איז א גאנצע וואך אומגעגאנגען, האט אפילו ניט געקאנט ווייס מאכען. ער איז געזעסען בעקוועם אין דער פאטער־שטוהל און צוגעהערט זיך צו דעם בריעף פון דער היים:

„להנגיד מהור"ר הקצין הגדול המפורסם בכל תפוצות ישראל" —

— וואס איז דער טייטש דערפון? — פרעגט דער ברודער פרע־זידענט.

— דאס איז גאר נישט, גלאט אזוי א טיטעל.

— פערטייטש, פערטייטש. — בעפעהלט דער ברודער פרעזי־דענט.

— צו דעם בעריהמטען נגיד, דעם גרויסען האר, וואס איז בע־ריהמט צווישען אלע אידען, וואו זיי זיינען פערשפרייט, ר' יאנקעל טויבענשלאג — פארטייטשט דער שמש.

— דאס מיינט מען מיך! — גיט דער ברודער פרעזידענט א קלאפ מיט זיין פעטע, זומער־בעשפרינקעלטע און מיט געלע האר בע־וואקסענע האנד אויפ'ן שמש'ס קניע.

— וועמען דען זאלען זיי מיינען, מיך? — חנפ'עט זיך דער שמש צום פרעזידענט.

יאנקעל האט זיך א מינוט פערטראכט.

ער האט זיך געזעהן צוריק אין זיין שטעדטעל. ער וואהנט מיט זיין מוטער אין יאטקע געסעל, און טראגט דער מאמען דעם געשטעל אין יאטקע אריין. עס איז איהם אונאנגענעהם ווייטער צו טראכטען וועגען דעם, האט ער זיך אנגערופען צום שמש:

— נו, לעז ווייטער.

אויסגעהערט דעם גאנצען בריעף, איז ער געבליעבען זיצען א פער־שטיינערטער. פאר זיינע אויגען איז אויפגעשטאנען דאס גאנצע שטעדטעל. ער האט זיי געזעהן, די אלע בכבוד'ע אידען, די גרויסע בעלי בתים די נגידים און מיוחסים, אין זיידענע און אטלעסענע קאפ־אטעס, און ברייטע, סייבעלנע שטריימלעך, האט ער זיי געזעהן. עס איז פרייטאג פארנאכט. אט זעהט ער ווי זיי געהען איבער די געס־לעך פון שטעדטעל. דאס אטלעס און זיידענס גלאנצט אראפ פון זיי. פון די שויבען פון זייערע גרויסע הייזער שיינען ארוים די שבת־לייכ־טער. זייערע טעכטער שפאצירען אין בית המדרש געסעל. די באלע־באטישע קינדער. און זיך זעהט ער צוריק אין יאטקע געסעל: ער איז אין א צוריסענעם רעקעל, טראגענדיג א זייטעל פלייש אויף די אקס־לען; אדער שלעפענדיג דער מוטער'ס שטעל אהיים פון דער יאטקע. און אויפ'ן וועג, איבער'ן געסעל, טרעפט ער אן ר' מאיר אלטער'ן, ר' ישראל אשכנזי'ן, וועלכע געהען אין שוהל אריין דאווענען, מיט די

ווייסע קעלנער פון די העמדער פערשפרייט איבער זייערע אטלעסענע קאפאטעס. און די אינגלעך, מיט נאסע, געקרייזעלטע פאות׳לעך, טראגען זיי נאך די סידורים און חומשים אין שוהל אריין. און ער פערשעהמט זיך און טרעט אפ דעם וועג פאר זיי...

און יעצט שרייבען זיי צו איהם און רופען איהם אן „דער גרויסער נגיד" און בעטען איהם — איהם, יאנקלען — אז ער זאל זיי העלפען...

— ווער שרייבט אונטער דעם בריעף? — פרעגט ער נאך אמאל איבער דעם שמש.

— דער רב און ר׳ ישראל אשכנזי און ר׳ יחיאל מאיר סאלאנט, און אט דא איז נאך עפעס צוגעשריבען מיט דעם רב׳ס כתב אליין.

— לעז, לעז — בעט זיך דער פרעזידענט.

„און ספעציעל בעט איך דעם נגיד, ר׳ יאנקעל נ"י, אז ער זאל זעהן צו אונטערשטיצען מיט זיין גאנצער ברייטער האנד א פאר פון די געפאלענע בעלי־בתים, וואס איז א גרויס רחמנות צוצוזעהן זייער צער און זיי זיינען צו שטאלץ צו בעטען ביי יענעם, ווי למשל, דער געוועזענער נגיד און גרויסער בעל יחוס ר׳ מאיר אלטער, וואס געהט ארום אפגעריסען און אפגעשליסען און הונגערט גאנצע טעג, ווייל ער וויל ניט צו קיינעם אנקומען. און בזכות זה וועט אייך גאט העלפען, אזוי ווי די גמרא זאגט..." — האט דער שמש געלייענט.

יאנקעל טויבענשלאג האט זיך ארומגעקוקט אין זיין שטוב. ער האט זיך געפונען זיצענדיג אין א פלאשענעם, טיפען פאטער־שטוהל, און פון די שויבען־שענקלעך האט ארויסגעשיינט דאס געשליפענע גלאז און זילבערוואַרג. אויפ׳ן ברייטען טיש איבער די גלעזערנע דעק איז געשטאנען א געשליפענע וואזע מיט בלומען. איבער די פאדלאגע איז געלעגען אויסגעשפרייט א גרויסער, ווייכער דיוואן — און ער זיצט אין פאטער־שטוהל.

יאנקעל טויבענשלאג האט זיך אויפגעהויבען און פרעמד זיך ארומגעקוקט אין זיין אייגענער שטוב. איהם האט זיך אויסגעדאכט, אז עס איז עפעס א טעות; אז די שטוב מיט די אלע מעבעל בעלאנגט ניט צו איהם, נור צו יענע אידען מיט די אטלעסענע קאפאטעס, וואס האבען צו איהם געשריעבען דעם בריעף — און ער האט זיך אריינגע־

גנב'עט אין זייערע הייזער און פערנומען זייערע פלעצער... אין אמת'ען האט אין דעם פאטער־שטוהל געדארפט זיצען ר' מאיר אלטער, דער גרויסער נגיד פון דער היים. און ער, יאנקעל, האט געדארפט שטעהן אונטער'ן פענסטער און אריינקוקען אין שטוב אריין צו ר' מאיר אל־טער, ווי ער האט עס געטאן, ווען ער איז א אינגעל געווען...

אין אבענד, אויפ'ן מיטינג פון די יוזעפאווער קאנגרעגיישאן אנשי אמת, איז דער ברודער פרעזידענט, יאנקעל טויבענשלאג, געזע־סען אין „טשער". נאך דעם ווי דער שמש האט פאר די יוזעפאווער לאנדסלייט דעם בריעף פארגעלעזען, האט זיך דער ברודער פרעזי־דענט אויפגעהויבען און געהאלטען פאלגענדען „ספיטש":

„ברידער לאנדסלייט! איך מיין, אז עס איז עפעס א מיסטייק. ניט מיר האבען דא געדארפט זיצען און אויסהערען ווי ז י י, די שעהנע אידען פון יוזעפאוו, בעטען זיך ביי אונז הילף. ניט איך האב בעדארפט זיין פרעזידענט און ניט צו מיר האבען זיי געדארפט שריי־בען אזא בריעף. עס איז עפעס ניט ריכטיג. איך מיין, אז פרעזי־דענט האט דא געדארפט זיין דער רב פון יוזעפאוו און דא האבען געדארפט זיצען אט די אלע שעהנע אידען מיט די אטלעסענע קאפא־טעס, די גרויסע לייט פון דער היים, ווי ר' מאיר אלטער, ווי א ר' ישראל אשכנזי און א ר' יחיאל סאלאנטער. און מיר האבען געדארפט זיך בעטען ביי זיי, מיר האבען געדארפט צו זיי שרייבען אזא בריעף — ווארים ווער זיינען מיר און ווער זיינען זיי? עס איז עפעס ניט ריכ־טיג דא..."

11

צוריסענע משפחות.

(א בילד פון די נייע עמיגראנטען)

איך האב די משפחה געטראפען ביי סויטה פערי. זיי זיינען נור וואס אריבערגעקומען מיט א שיפעל פון עליס איילאנד. מען האט באלד געקענט זעהן אויף זיי, אז זיי זיינען נור וואס אנגעקומען פון יענער זייט. א אידענע, וועלכע איז דורכגעגאנגען דעם טראטואר צום עלעווייטער צו, האט געגעבען אווארף א ווארט:

— וואס, גרינע?

און ניט האבענדיג קיין צייט צו הערען אן ענטפער, האט זי זיך ווייטער געלאזט — צום עלעווייטער.

ווארים ווער האט דען ווירקליך צייט אויף א ניו יארקער גאס זיך אבצושטעלען אויף אזא קלייניגקייט, ווי ניי־אנגעקומענע, גרינע אימיגראנטען?...

געווען איז דאס א פאמיליע פון זעקס: א מוטער מיט פיער קינדער און א מאן. דער מאן איז געווען א היגער. דאס האט מען באלד געקענט זעהן אויף איהם. אז זיין גוטען אויסזעהן, אז זיינע פעטע, רויטינקע בעקעלער. מען האט אויף איהם געזעהן, אז איהם האט דא גארנישט אויסגעפעהלט דורך די צייט פון דער מלחמה; ניט קיין מילך און ניט קיין אייער און ניט קיין פעטס. ער האט זיך ניט ערנעהרט מיט „סאבסטיטוטס“. זיינע אויגען זיינען געווען אויסגערוהט, טאקע אידישע, דערשראקענע, אביסעל ניט רוהיגע, אבער דאך ניט אזוי צושראקען ווי ביי די איבעריגע. אנגעטון איז ער געגאנגען ווי א היגער אידישער ארבייטער — אנשטענדיג. די גאלדענע קייט

פון זייגער. וואס איז ביי איהם געווען פערהאנגען אויפ'ן ערשטען קנעפעל פון דער וועסט און פערלייגט איבער דער ברוסט, מעשה בית־המדרש בחור אין דער היים, און דאס רינגעלע אויפ'ן פינגער — האבען עדות געזאגט אויף נוטע צייטען. ער האט זיך אביסעל זשע־ניערט פאר די פערבייגעהענדע איבער „דעם ארימקייט”. וואס שלעפט זיך איהם נאך און ער האט ווי פרובירט זיי צו פערשטעלען מיט זיין ברייטע פיגור; אם מעהרסטען דאס ווייב און די ארימע פעקלעך. וואס זיינען געלעגען אויסגעשפרייט אויפ'ן טראטואר, מיט זייער גאנ־צער פראכט, מיט די שטיקלעך שנור פערבונדען אויף צייטונגס־פאפיר. און ער האט קאמאנדעוועט די קינדערלעך, ניט אומקוקענדיג זיך, ווי ער וואלט געוואלט פון עפעס זיך בעהאלטען:

— קומט'ס נאך מיר.

און די „ארימקייט” איז איהם נאכגעגאנגען.

איך בין נאכגעגאנגען נאך זיי צום עלעווייטער.

אין וואגאן האט ער אריינגערוקט די קינדערלעך מיט די פעקלעך אין א ווינקעל. פערשטעלט די צוריסענע טשעמעדאנטשיקלעך. אליין האט ער זיך אוועקגעזעצט לעבען די קינדערלעך און פערפיהרט א געשפרעך מיט עפעס א אידען.

דאס ווייבעל האט זיך אוועקגעזעצט אויף דער צווייטער זייט פון די קינדערלעך. אפגערוקט פון מאן. א דערשראקענע, אן אויפגערעג־טע, האט זי מיט איהרע גרויסע אויגען אנגעהויבען זיך ארומקוקען פון איין „פריץ” אויפ'ן צווייטען. וועלכע זיינען געזעסען אין וואגאן. אזוי ווי זי וואלט פאר עפעס מורא געהאט. זי האט פרובירט פער־שטעלען איהר היימיש־געמאכטען קאפטאנדיל מיט דעם שטיקעל צו־ריסענעם שפיצען־שאל. וואס איז איהר נאך אודאי איבערגעבליבען פון איהר כלה'שען שוהל־פיהרען. אז זי זאל ניט פערשעהמען דעם מאן מיט איהר ארימקייט. אבער דאס צוריסענע שטיקעל שפיצען־שאל האט איהר ניט געהאלפען. פון איהר ארימער קלייד האט זיך ארויסגעשניטען א דאר, אויסגעמאטערטער, ווי א פערפייניגטער, קער־פער, און פון איהר אפענעם ארימען, צוריסענעם קאפטענדעל האט זיך ארויסגעצויגען א האלז, א בינטעל צוזאמענגעקניפטע אדערען, וואס רייסען זיך און מאטערען זיך און ציהען זיך און לויפען אריבער פון איין שטיקעל טונקעל־געלבע הויט צו דעם אנדערען. און זי קוקט

מיט איהרע גרויסע דערשראָקענע אויגען — אויגען, וואָס קוקען מיט דעם בליק פון א פערפאַלגטע, אַפגעהעשעטע חיה. זי קוקט זיך ארום אויף אַלע זייטען. איז די הענד האַלט זי א קינד'ס הענטעל, ווי זי וואָלט זיך דורך דעם געפיהלט זיכערער, פעסטער. בעהאַלט זי זיך הינטער איהר קינד...

אליין איז זי אָרעם אָנגעטאָן, אָבער די קינדער האָט זי אויסגע־צירט און אויסגעפּוצט. מען זעהט, אז די אידענע האָט געוואוסט, אז זי אליין קען שוין ניט פאַנגען דעם מאַנ'ס האַרץ, וואָס איז געווען אזוי ווייט און אזוי לאַנג אוועק פון איהר, האָט זי געוואָלט מיט איהרע קינדער צוריקגעווינען דעם מאַן... די עלטערע צוויי, איינ־לער פון צוועלף און פערצעהן יאָהר, וועלכע זעהען אויס פיעל קלע־נער, אָבער עלטער, ווי זיי זיינען אין דער אמת'ען, טראָגען נייע היי־מיש־געמאַכטע קאַמאַשעלעך, נאָך גוטע קאַשקעטלעך; אָנצוגען אָנ־שטענדיגע. דער עלטערער איינגעל איז פאַרטראַכט, פאַרזאָרגט. מען זעהט די מלחמה אויף זיין יונג געזיכט. און ניט נור די מלחמה, נור אויך די שרעק און אנגסט פאַר דעם נייעם, וואָס ערוואַרט. ער איז שווייגענדיג און ער קוקט מיט שרעק און זאָרג אויף די גרויסע היי־זער, וואָס זעהען זיך דורכ'ן פענסטער פון וואַגאָן. ער רעדט ניט, ווי עפּעס מורא האָבענדיג פאַר'ן פאָטער, וועלכער איז די גאַנצע צייט געווען אזוי פרעמד און ווייט פון איהם.

דער ערשטער, וועלכער איז געוואָרען היימיש מיט'ן טאַטען, איז געווען דער צווייטער איינגעל, א „שקאָץ" פון א יאָהר צוועלף. זיינע לאַבוסעוואַטע אויגען שיינען אַרויס מיט חוצפּה אפילו פון דעם אויס־געמאַטערטען, אויסגעהונגערטען פּנים'ל. ער קאָן ניט אונטערדריי־קען זיין קינדערשען געמיט. די מלחמה און צרות זיינען ביי איהם א קינדער־שפּיעל. און אפילו פאַר אַמעריקאַ שרעקט ער זיך אויך ניט. ער לויפט פון איין פענסטער צום אַנדערען, קוקט אַרויס, עפענט אויף מויל און אויגען אויף די גרויסע הייזער, וואָס ער זעהט, און פּרובירט גלייך לעזען די אַנאָנסען אין וואַגאָן. דער פאָטער איז שטאָלץ אויף איהם. איהם האָט ער דעם ערשטען צוגערוקט צו זיך, און ער איז דער ערשטער דרייסט מיט'ן טאַטען.

— ער האָט דאָך זיי דאָרט, אויף עליס איילאַנד, אַלע אַמעריקאַ־

נער פערשעהמט מיט זיין ענגליש לעזען — זאגט צו מיר דער פאטער, ווייזענדיג אויפ'ן איינגעל — א גרינער און לעזט שוין ענגליש.

— וואס איז די קונץ? עס איז דאך פוילישע בוכשטאבען, נור איבערגעמאכט אויף ענגליש — זאגט צו מיר דער „שקאץ" מיט א גנב'ישען וואונק.

און דער טאטע שמייכעלט. דאס איז דער ערשטער שמייכעל, וואס איך האב געזעהן אויף זיין פנים דורך די גאנצע צייט, וואס ער איז צוזאמען מיט זיין משפחה.

— אוי, וויפיעל צרות איך בין דאס אויסגעשטאנען פון איהם — הערט זיך א שטילער נחת'דיגער זיפץ פון ווינקעל, וואו די מאמע זיצט, און איהרע גרויסע צושראקענע אויגען גיבען זיך א שטעל אפ אויף א מינוט, און גיבען א שיין, ווי זיי וואלטען זיך געווען איבער־געוואשען אין טרערען.

נור איהר גאנצע קראפט האט די מאמע אנגעווענדעט אויף דער איין־איינציגער טאכטער, אזוי ווי זי וואלט אויף איהר אלע איהרע האפנונגען געבויט, אז זי, די איינציגע טאכטער, וועט צוריקגעווינען דעם פאטער'ס הארץ פאר דער משפחה, וואס איז אזוי ווייט און אזוי פרעמד געווען דורך די אלע יאהרען פון נויט... קיין סך מיטלען האט די מוטער נעבעך ניט געהאט ארויסצוברענגען דער טאכטער'ס שעהנ־קייט. דאס איינציגע אטלעס קאפטענדעל, וואס די מאמע האט פער־מאגט פון איהר חופה־פיהרען און וואס איז דורך דער צייט געל און אבגעבליאקירט געווארען, האט די מאמע איבערגעמאכט פאר די טאכ־טער און עס אנגעטאן אויף איהר צו בעגעגענען דעם טאטען אויפ'ן אמעריקאנער ברעג. דערפאר אבער האט זיך די מוטער בענוצט מיט די אלע געשאנקען פון דער נאטור, מיט וועלכע דאס קינד איז בע־גליקט געווארען, און וואס ניט די מלחמה, ניט דער הונגער און ניט די מגפות זיינען אימשטאנד געווען פון איהר אוועקצורויבען. אזוי האט די מוטער גענומען דעם טעכטערעל'ס צעפלעך און האט זיי צו־לאזט, געוויזען דעם טאטען דעם גאנצען רייכטום פון איהר טאכטער'ס קאפ. און עס איז טאקע געווען א קעניגליכעס רייכטום: זיידענע, ווייכע, קינדישע, שווארץ חן'ווידיגע, לאנגע האר האבען זיך אראפ־געגאסען פון דער מיידעל'ס קאפ, ווי א קלארער, דורכזיכטיגער, קאל־טער וואסער־פאל, וואס פאלט אראפ פון א שעהנעם, אויסגעטאקטען

שטיין. און פערבונדען האט זי די קוועלענדיגע וואסער־האר מיט א רויט קאקארדעלע פון א רויט זיידען בענדעלע, וואס האט זיך ביי דער מאמע פערוואלגערט אודאי פון איהר כלה־צייט...

דעם איננסטען אינגעלע, וועלכען דער טאטע האט פערלאזט, ווען ער איז נאך געווען אין די מוטער'ס בויך — און דער טאטע ווייסט גארנישט, ווי ער זעהט אויס — האט די מאמע אין האנד אריינגע־געבען דעם טאטען'ס פאטאגראפיע, אז דער פאטער זאל איהם דער־קענען, אז ער איז זיינער...

אזוי האט די מוטער אריינגעפיהרט איהרע קינדערלעך אין אמע־ריקא, מקבל פנים זיין דעם טאטען...

פון דעם פאטער בין איך געוואהר געווארען, אז עס איז שוין ניין יאהר זייט ער האט זיין פרוי און קינדער ניט געזעהן. דורך דער צייט האט ער געמיינט, אז זיי זיינען אומגעקומען, ווייל עס זיינען אוועק יאהרען גאנצע — דורך דער צייט פון קריעג — ווי ער האט ניט געהערט פון זיי. אפטמאל איז געווען געמאלדען, אז די שטעדטעל, פון וואנען זיי קומען (א קליין פויליש שטעדטעל, אויפ'ן ברעג פון דעם ווייכסעל מיט א סך סעדער) איז יעדעס מאל איבערגעגאנגען צו אן אנדער קייסער. דא איז עס געווען ביים רוס, באלד ביים דייטש, דערנאך ביי די עסטרייכער, און צולעצט גאר ביי די פאליאקען. נור יעדעס מאל, נאך א לאנגען שווייגען, פלעגט ער פלוצלונג בעקומען ידיעות פון זיין פרוי מיט די קינדער — פון אנדערע ערטער. אמאל זיינען זיי פערטריבען געווארען קיין רוסלאנד; אמאל קיין דייטש־לאנד; אמאל האבען זיי זיך אויפגעהאלטען אין דעם שטעדטעל. באלד האבען זיי זיך בעוויזען אין אן אנדער שטעדטעל, ביז עס איז איהם ענדליך געלונגען אראבצוברענגען די משפחה אין אמעריקא.

און איך זיץ אין א ווינקעל און בעטראכט זיי. מאן און ווייב האבען נאך קיין ווארט ניט אויסגערעדט דורך דער גאנצער צייט. ער זיצט פון איין זייט פון די קינדער; זי פון דער צווייטער זייט, און האבען מורא זיך צו בעגעגנען מיט זייערע בליקען. ווי פערשעהמטע חתן־כלה, וועלכע מען האט ערשט צוזאמענגעפיהרט, שעהמען זיך מאן און ווייב. דאס ווייבעל איז דערשראקען, ניין, זי איז פערשעהמט; קוקט די גאנצע צייט אין א ווינקעל אויף איין פונקט און האלט אין דער האנד דעם קלענסטען קינד'ס הענטעלע.

דער מאַן איז אויך אין אַ פּערלעגענהייט, נאַריש אַביסעל, ווייס ניט, ווי אַזוי אָנצוהויבען צו רעדען, ניט נור מיט דעם ווייבעל, וואָס זעהט איהם אויס אַזוי פרעמד, נור אַפילו מיט די אייגענע קינדער, וואָס ער קען ניט און זעהט זיי צום ערשטען מאָל. ניין יאָהר איז צווישען זיי — ניין יאָהר פון וועלט־אונטערגאַנג. וואָס האָבען זיי ביידע ניט איבערגעטראַכט דורך די ניין יאָהר! וואָס פאַר אַ געדאַנקען האָט ער ניט געהאַט דורך דער צייט, וואָס זי איז אַזוי ווייט געווען און אַזוי פיעל מאָל פערלאָרען!... און וואָס האָט זי ניט איבערגעקלערט דורך די ניין יאָהר!... וואָס האָט מען דען ניט דערצעהלט וועגען אַמעריקאַ?... וויפיעל מאָל האָט מען איהר הארץ איינגעשראָקען, אַז די רבנים האָבען דאָרט מתיר געווען די מענער חתונה צו האָבען מיט אַנדערע ווייבער... און וויפיעל מאָל האָט מען איהר ניט געזאָגט, אַז „דאָס, וואָס איז ווייט פון די אויגען, איז ווייט פון הארץ״?...

— און עס איז אַזוי ווייט און פרעמד! אין ים ווערען פאַרפאַלען אַלע אונזערע געשרייען צו זיי — האָט מען איהר געזאָגט.

און יעצט זיצט זי דאָ לעבען איהר מאַן, וועלכער פיהרט זי אין זייער וואָהנונג אַריין, אין אַמעריקאַ. אַה, ווי לאַנג האָט זי געוואַרט אויף דער מינוט! וויפיעל נעכט האָט זי פערבראַכט, טראַכטענדיג וועגען דעם — וועגען דער מינוט...

און דאָ זיצט איהר מאַן ביי איהרע קינדער, און עס דאַכט זיך איהר, אַז אַ פרעמדער זיצט. זי קען איהם ניט מעהר, זי ווייס ניט, ווער ער איז — אַ פרעמדער מאַן זיצט דאָ לעבען די קינדער, פאַר וועלכען זי שעהמט זיך מיט איהר אָרעמקייט!

און ווי ווייט פון איהם איז די פרוי, וואָס זיצט דאָ אין דעם אַלטען קליידעל, מיט'ן היימישען גרינעם קאָפּטענדעל? איז דאָס זיין ווייב? דאָס ווייבעל, וועלכע ער האָט געקענט פון אַמאָל, וואָס ער האָט געלאָזט אין דערהיים, נאָך וועלכע ער פלעגט בענקען ביינאַכט... אַ, יענע ווייבעל איז אַ גאַנץ אַנדערע — און דאָ זיצט אַ פרעמדע, אַלטע ווייב...

ווי אַזוי וועלען זיי אָנהויבען צוזאַמענצואָוועבען זייער צוריסענע היים?

נור איך פערלאָז זיך אויף דער ווייבעל. זי, וואָס האָט געקאָנט

גובר זיין דעם צאר ניקאלאי; זי, וואס איז בייגעשטאנען אפילו דעם דייטשען קייזער; זי, וואס האט אפילו אויסגעהאלטען דעם יאך פון פאלאק; זי, וואס האט דורכגעפיהרט איהרע פיער קינדערלעך דורך דעם פייער פון דער מלחמה, הונגער און מגפות; זי, וואס האט ווי א פערוואונדעטע חיה, בעשיצט איהרע קינדער פון בהלות און הריגות און זיי געבראכט, גאנצע, אפגעוואשענע, אפילו מיט'ן רויטען בענ־דעלע אין דעם מיידעל'ס קאפ האר פארקניפט, אויפ'ן ברעג פון אמע־ריקא צו איהר שמואל'ן — א, זי וועט זיך קאנען געגען אמעריקא און געגען איהר שמואל'ן אויך אן עצה געבען.

און טאקע נאך דער 23טער סטריט האט דער מאן אנגעהויבען מיט איהר רעדען. און געשעהן איז דאס דורך דעם „שקאץ", דעם איינגעל מיט די לאבוסעוואטע אויגען, דורך דעם, וואס האט פער־שעהמט אלע אמעריקאנער אויף עלים איילאנד מיט זיין ענגליש לע־זען — אט דער, וואס איז דער ערשטער היימיש געווארען מיט'ן טא־טען — ער האט צונויפגעפיהרט דעם טאטען מיט דער מאמען. ביז דער 23טער סטריט האט ער זיך נאך איינגעהאלטען און געפיהרט זיך מעשה סטאטיק, מיט דרך ארץ, געגען טאטען. אבער נאך דער 23טער סטריט איז ער שוין געווארען אזוי היימיש מיט'ן טאטען, אז ער האט געזעהן, ווי די מאמע זיצט אין א ווינקעל אליין, און ער האט געפרעגט דעם טאטען:

— טאטע, פאר וואס רעדסטו ניט צו דער מאמען?

שמואל האט זיך פארשעהמט, און דאס לעצטע ביסעל בלוט האט ארויסגעשלאגען אויף דער ווייבעל'ס געזיכט. דער מאן האט זיך דאן אפגערופען צו דער ווייב:

— נו, ווי געהט'ס דיר, חנה'לע?

12

דאָס געזאַנג פון הונגער.

(די קליינע הונגעריגע קינדער אין פוילען געווידמעט).

א גאַנצען טאָג איז דאָס שטעטעל געשלאָפען הינטער די וואַרימע שטראַלען פון דער זון. די איינוואוינער האָבען זיך באַהאַלטען אין זייערע הייזלאַך, פאַרמאַכט די לאַדען אויף די אויסגעהאַקטע פענסטער, שיצענדיג זיך פאַר דעם טאָג־ליכט. זיי זיינען געלעגען אויף זייערע געלעגערס האַלב־פאַרשמאַכט אין א הינער־פלעטישען דרעמעל און האָבען גע׳חלום׳ט פון עסען. בחנם גיסט די זון איהרע צעבערם ליכט איבער די שטיינער פון מאַרק, איבער די דעכער פון די הייזלאַך. קיינער זעהט זי ניט און קיינער באַדאַרף זי ניט. די געסלאַך זיינען שטיל, ווי אויסגעשטאַרבען. טיילמאָל נאָר באַוועגט זיך א הונגעריגער, אויסגעמוטשעטער הונט, שלעפּט זיך פון זיין נאָרע, פּרואווט צו געבען א שמעק מיט זיין נאָז צום אויסגעטריקענטען רינשטאָק, פאַרגאַווערט זיך, און ליגט זיך אוועק ווי ער שטעהט און פאַרכמאַרעט די אויגען צום שלאָף. טיילמאָל שלעפּט זיך א הויכער דאַרער איד אָהן א ראָק, אין א צוריסען העמד איבער דעם געסעל מיט א שעף אין האַנט צום פּלומפּעל, שעפּט אָן א שעף וואַסער, און דערכאַפּענדיג זיך דאָס האַרץ מיט׳ן וואַסער שלעפּט ער די רעשט ווי א שווערע לאַסט אין שטוב צו. אָבער א צוויי דריי אינגלאַך מיט צוריסענע תחתונים וואַלגערען זיך אַרום אויפ׳ן מקוה־הויף צווישען דעם פאַרטריקענטען גראָז, דאָרט וואַקסען בוימער מיט שפּעט הערבסדיגע קליינע באַרנעלאַך. נאָר שוין לאַנג איז נישטאָ קיין שפּור פון די לעזעלקעס אויף די אָפּגעפּליקטע

צווייגען. און די קינדער נארען צווישען אויסגעטריקענטען גראז זור־כענדיג א פארוואָרפען בארנעלע, און ניט געפינענדיג, פּרואווען זיי מיט די לעצטע כוחות אָפּטרייסלען מיט שטיינער די לעצטע צוויי גרינע לעזעלקעס וועלכע זעהען זיך אויף דעם שפּיץ בוים. אבער א אידענע אין א צוריסענעם שאל קריכט ארום איבער דעם אויסגעטראָ־טענעם גראז פון מקוה הויף, זוכענדיג א פארפערטיגט בלעטעל סטשאוו, צווישען די גרעזער פון פעלד, וואָס באלאנגט צו קהל...

פארנאכט, אז די זון האַלט אין א רויט־אונטערגעהן. שלעפּען זיך פון די פארמאכטע הייזער אידען מיט אינגלאך ארויס, אין צוריסענע כאלאטען, טייל בארפוס, טייל מיט שטיקער אלטע קליידער באשיכטע פים — געהען וואקלענדיג זיך, ווי קראנקע, אין שוהל'כעל אדער אין בית־המדרש, און גיבען אפּ גאָט דאס זייניגע. שוין האָט ר' יצחק אהרן דער קירזשנער, וואָס האָט א חזקה אויף די דערוואַכענדיגע מנחה־מעריב'ס, אפּגעדאווענט פאר'ן עמוד מיט זיין אידענע־קוויטשענדיג קול'כעל, און דער עולם צוגעהט זיך ניט. עס איז ניטאָ צו וואָס אהיים צו געהן. צו עסען האָט קיינער ניט, אויסגעשלאָפען איז דער עולם פון בייטאָג. קיין ליכט צינדט מען ניט אָן, די רעשטלאך וואָס זיינען איבערגעבליבען פון מערב דאווענען האָט דער שמש אויסגעלאשען און באהאלטען איז ארון קודש אריין פאר דעם מארגענדיגען דאווענען. נאר קיין ליכט באדארף מען ניט, די לבנה באלייכט דורך די אויסגעהאקטע שויבען דעם בית־המדרש מיט א מילכעדיג־אויסטעריש ליכט. און ביי דער לבנה ליכט חלום'ט זיך בעסער, זיצען די בעלי־בתים אויף זייערע בענק און דערצעהלען זיך פון אמאליגע טעג. פון יאָהר מערק, פון האנדעל און וואנדעל. די פישער'ס דערצעהלען פון יעזשערעס פול מיט פיש, וואס זיי האבען געפאנגען אויף א יום־טוב אמאל. און די קצבים דערצעהלען פון די פעטע בהמות וואס זיי האבען אמאל געשאכ־טען. און די שניידערס דערצעהלען פון די גוטע סחורות וואס מען האָט אמאל געטראָגען. נאר איין איינציגער מיש זיך ניט אין עולם, דאָס איז ר' מאיר דער דיין. ער האָט זיך פאררוקט אין א ווינקעל צום ארון און כאָטש מען טאר זיך ניט באנוצען מיט דעם נר תמיד ליכט, דאך קען ער זיך ניט איינהאלטען און לערנט א פרק משניות האלטענדיג דעם ספר נעגען דעם שיין פון נאפט־לעמפעל וואס ברענט זיך פאר'ן ארון.

און אזוי ווי די גרויסע, אזוי אויך די קליינע. אין א ווינקעל פון בית־המדרש בײַם קאסטען שמות, שטעהען א פּאָר חדר־אינגלאך און ריידען צווישען זיך וועגען עסען. די עלטערע פון זיי האָבען נאָך געדענקט די מאכלים וואָס די מוטערס האָבען געבאַקען, ווען מען האָט נאָך געקראָגען צו עסען. איציקעל דעם שניט־סוחר'ס האָט נאָך געדענקט די קעז־קיכלאך און די פּוטער־קיכלאך וואָס זיין מוטער האָט אמאָל געבאַקען אויף שבועות און ער דערצעהלט דאָס מיט דעם לעצטען פלאַם אין זיינע אויגען און מיט די רעשט ענערגיע וואָס איז איהם נאָך איבערגעבליבען אין די דאַרע קראַנקע ביינערלאך. ער האָלט אין איין אויסרעכענען די מאכלים, און דערביי באַלעקט ער זיך, ווי ער וואָלט זיי געפיהלט איצט אין מויל.

— און דו געדענקסט די קעז־קיכלאך, וואָס די מאַמע האָט אמאָל געבאַקען אויף שבועות? מען טוט אזוי: מען נעמט ווייסע חלה, געבאַקען מיט אויל, און ראָזשינקעס, און מען נעמט קעז און צוואַרעך און שמאַנט און פּוטער און מען מישט דאָס אוים צוזאַמען מיט ראָזשינקעס און מען פילט אָן ווייסע חלה און מען באַקט עס — האָט איציקעל געזאָגט מיט א אימפּעט דערביי שלינגענדיג דאָס פּאַרטרי־קענטע שפּייעכץ.

— און סטוניקעס געדענקסט דו? — שרייט אוים א צווייטער

— דו ווייסט ווי אזוי מען באַקט א סטונעק? מען נעמט שוואַרצע יאַגדעס און מען קאָכט עס מיט צוקער און מען פילט עס אָן אין ווייסע חלה מיט צימערינג און צוקער באַשים — באַלעקט זיך א צווייטער אינגעל די פּאַרטריקענטע ליפּען.

— און איך געדענק ווי מיין מאַמע האָט א לאָקשען־צימעס געמאַכט, מיט שמאַלץ און גריוועגעס — שרייט א דריטער אינגעל.

די יונגינקע קינדער, וועלכע האָבען שוין אליין די דאָזיגע גוטע זאַכען ניט געדענקט נאָר געהערט פון זיי פון דערצעהלען האָבען אויסגעהערט די וואונדערליכע געשיכטען פון עסען מיט אויפגעריסענע אויגען און שפּיציגע אויערען. זיי האָבען ניט געגלויבט אז דאָס אלעס איז אמאָל וואָהר געווען, און אז זייערע אייגענע ברידער האָבען דאָס אליין געגעסען. זיי האָבען זיך גאָר ניט געקענט פאָרשטעלען, אז אזעלכע עסענס זיינען אמאָל געווען אויף דער וועלט, אז פּראָסטע מענשען ניט קיין קיסרים, האָבען זיי געגעסען. א קליין אינגעל, א ברו־

דעריל פון איציקלען מיט צוויי גלאנצענדיגע אויגען. וואס זיינען געזעסען אין זיין ביינענדיג פנים'ל, האט זיך צוגעהערט צו די אומערהערטע געשיכטען. וואס זיין ברודער דערצעהלט, האט ער איהם געריסען ביי דער קאפאטע און געפרעגט זיך:

— עס איז גוט געווען?

— פרעגסט דיך ערשט — האט איציקעל באלעקט זיך — מען האט געפיהלט בלויז צוקער און מילך אין מויל. עס איז זיך אזוי אליין צוגעגאנגען אין מויל פאר זיסקייט.

— און ווייסע חלה האט מען אויך — האט א קליינער אינגעל געפרעגט.

— אויף יעדען שבת מיט מאהן באשיט און מיט ראזשינקעס.

— און דו געדענקסט בילקעס?

— וואס איז דאס אזוינס? — פרעגען די קליינע.

— דאס איז מיט אויל, קוכען מיט אויל, און שטיקלאך ציבעלעס אריינגעקנעט. אזעלכע קליינע קיכלאך, פאר יעדען אינגעל א באזונדער קיבעל אין א קליין פענדעל אריינגעלעגט. אוי, עס איז אזוי פריש געווען און עס האט אזוי געשמעקט.

— אוי, דערצעהל, דערצעהל — האבען זיך די קליינע געבעטען.

נאר באלד איז דאס געשפרעך איבערגעגאנגען אויף פאסטען.

ווייסט, איך קען שוין פאסטען א גאנצען טאג — רופט זיך אן יצחק'ל דעם שוחט'ס. נאר איינמאל אביסעלע וואסער אין מיטען. און שוין, און איך קען שוין פאסטען.

— אויך מיר א קונץ. איך קען פאסטען יעדען טאג — האט זיך אנגערופען חיים'על לייביל'ס.

— יעדען טאג? — פארוואונדערען זיך די קינדער.

— יא — שאקעלט מיט'ן קאפ חיים'ל. דער טאטע האט אונז אויסגעלערנט. מיין טאטע האט אויסגעפונען א נייעם „פארטעל" ווי אזוי צו פאסטען און האט אונז אלעמען אויסגעלערענט.

— אוי, דערצעהלט ווי אזוי? — האבען זיך די קינדער געבעטען.

— מען מאכט עס אזוי — דערצעהלט אהרן — צוערשט שלאפט מען. אז עס קומט אין דער פריה, נעמט מיין טאטע, און רוקט דעם ווייזער פון זייגער אויפ'ן מיטען דער נאכט. די לאדען זיינען פארמאכט און מיר שלאפען, שלאפען אזוי ביז שפעט אין טאג אריין —

אז עס קומט צוועלף אזייגער האט דאך דער טאטע מורא, אז מען זאל ניט פארשפעטיגען קריאת־שמע, הויבט מען זיך אויף איז דער זייגער ערשט זעקס אין דער פריה. נעמט דער טאטע דעם טלית און תפילין און געהט אין בית־המדרש אריין דאוונען. זאגט די מאמע, אז דער טאטע וועט אהיים קומען פון דאוונען וועלען מיר אלע עסען אנבייסען. דאוונט דער טאטע ביז עס ווערט פארנאכט, ווארט ער שוין איבער מנחה־מעריב — קומט ער אהיים, עסען מיר אלע צו שטיקלאך ברויט, וואס די מאמע קריגט — און מיר טרינקען וואסער און מיר געהען ווידער שלאפען. אזוי האבען מיר זיך אויסגעלערנט פאסטען יעדען טאג. צוערשט איז עס שווער אנגעקומען. היינט קענען מיר שוין אלע פאסטען, אפילו מיין קליינע שוועסטעריל — פאסט אויך יעדען טאג — און עס פאסט זיך אזוי גוט.

— מיין טאטע האט אויסגעפונען אן אנדער „פארטעל" ווי אזוי ניט צו עסען — האט זיך אנגערופען שבתי דעם חסיד'ס — אוי, איז דאס א גוט „פארטעל"! עס איז אזוי גוט: מען עסט ניט און דאך פיהלט מען אלע טעמים אין מויל, פונקט אזוי ווי מען וואלט געוועזן געגעסען.

—ווי אזוי? דערצעהל, דערצעהלט — האבען זיך די אינגלאך געבעטען.

— איך וועל דיר באלד ווייזען; נאר מען דארף דערצו האבען וואסער. ברענג נאטע א שעפ וואסער פון דער רביצי'ן, וועל איך אייך ווייזען.

— דערצעהלט צוערשט.

— מען טוט אזוי — דערצעהלט שבתי — מען נעמט א טרונק וואסער אין מויל אריין און מען האלט עס לאנג אין מויל, מען מאכט צו די אויגען און מען טראכט זיך, אז מען עסט פיש, למשל, מען מאכט אזוי מיט'ן מויל פונקט ווי מען וואלט געוועזן געגעסען פיש — וועסטו זעהן, אז דו וועסט באלד האבען דעם טעם פון פיש אין מויל — אזעלכע גוטע שטיקער שלייען און הערט פיהלט מען אין מויל. אלע טעמים וואס דו ווילסט נאר וועסטו פיהלען. אבער אז דו ווילסט עסען פלייש, געבראטענע גאנז, אדער ווייסע חלה, פארמאך נאר די אויגען און מאך אזוי מיט'ן מויל — וועסטו שוין פיהלען ווייסע חלה

אין מויל, מיט אזוי פיל אייער און אויל און מיט מאן און מיט צימער־רינג באשאטען, און עס איז אזוי זיס אין מויל".

די ווייסע חלה האט אזוי פארשמעקט די קינדער, אז זיי האבען זיך גענומען גלייך אויף'ן ארט אויספרוואווען דעם מיטעל. וואס שבתי'ס פאטער האט אנטדעקט. נאטע איז שוין אליין ארייגעלאפען צו דער רביצי'ן און האט אריינגעבראכט א שעפ וואסער און די אנדערע האבען זיך גענומען רייסען איבער די שעפעל מיט'ן וואסער ווי איבער ווירקליכע עסען.

— גיב מיר א שטיקעל חלה, מיר מיר, — האט איין אינגעל געכאפט פון אנדערען די ראנד ביים שעפעל און געלעקט א טרונק. זיי האבען פארמאכט די אויגען און אנגעהויבען זיך צו פארטראכטען און פארטיפען. באלד האט מען באמערקט ווי איבער די בלייכע אויסגעמאטערטע פנים'לאך פון די קינדער האט גענומען שפילען א לייטזעליגע נחת'דיגע פרייד, א שמייכעל האט געשפילט אויף זייערע פארמאכטע אויגען און פארמאכטע ליפען.

— אוי ווי גוט, אוי, ווי גוט — האט איין אינגעל געברומט פאר זיך, אויפקייענדיג דאס וואסער אין מויל.

— וואס האסטו געפיהלט, יואל?

— ווייסע חלה מיט ראזשינקעס, אזעלכע גרויסע ראזשינקעס.

— און איך — לעקאך. גרויסע שטיקער לעקאך מיט האניג, ווייסט שוין מיט שטיקער מאקאראנען פון אויבען, אזא צוקער מאקאראן, ווייסט שוין, ווי פסח — האט נחמן באלעקט זיך די ליפען פאר נחת.

— און איך האב געגעסען לאקשען מיט יויך — האט געזאגט זעליג, וועלכער איז געווען פראקטישער, פון די אנדערע — צוערשט האב איך א המוציא געמאכט איבער א ווייסע זעמעל, דערנאך האב איך געגעסען די לאקשען מיט די יויך, און דערנאך האט מען מיר אויפגעגעבען א געקאכט הינדעל און א געפילט מעגעלע מיט מערען־צימעס — אוי, עס איז אזוי גוט געווען.

— אוי, גיב מיר אויך אביסעל לאקשען מיט יויך און מערען־צימעס — האט געשריען א צווייטער, און צוגעכאפט די שעפעל, א טרונק וואסער געטאן און פארמאכט די אויגען.

— אוי, שבתי, עס איז אזוי גוט — האבען זיך די קינדער גע־

פרעהט מיט שבתי'ן, וואס האט געבראכט אין בית המדרש אריין די נייע אנטדעקונג.

— מיר עסען יעדען טאג פלייש מיט ווייסע חלה — האט שבתי דערצעהלט — אז מיר קומען אהיים צום אנבייסען, זעצען מיר זיך אלע ארום טיש, פונקט אזוי ווי צו א סעודה. דער טאטע וואשט זיך. דערנאך נעמט די מאמע און גיסט אן פון דער גרויסען זופען־שיסעל אלעמען אין קליינע טעפעלאך וואסער און זי זאגט: „קינדערלאך, איך האב אייך אפגעקאכט קארטאפעל־זופ, און מיר פארמאכען די אויגען און מיר עסען קארטאפעל־זופ, דאס הייסט, דאס וואסער, נאר עס איז פונקט אזוי באטעם'ט ווי קארטאפעל־זופ. אזוי טוען מיר צום מיטאג־עסען און אזוי פארנאכט. אלע טאג קאכט די מאמע עפעס אנדערש, אמאל קאטלעטען און אמאל זופען־פלייש און שבת האבען מיר גע־בראטענס. דאס הייסט, וואסער, נאר עס האט פונקט אזא טעם ווי געבראטענס.

— אוי, עס איז אזוי גוט, איך וועל עס דערצעלען אין דער היים — האט א אינגעל זיך געפרעהט.

— גיב מיר, גיב מיר נאך א שטיקעל ווייסע חלה — האט א אינ־געל ווידער געכאפט די שפעכל.

נעבען די קינדער איז געשטאנען איינער א אינגעל, וואס מען האט גערופען יאסעלע. זיינע אויגען זיינען געווען גרעסער פון אנדערע קינדער'ס, און זיי האבען זיך תמיד געפינקעלט אין א פייכטען גלאנץ. ער האט זיך איינגעהערט צו די קינדער'ס רייד און נעשמייכעלט. ער האט אויך געהאט וואס צו דערצעלען, און ער האט זיך געשעמט פאר די קינדער, האט ער געשווינען גלאנצענדיג מיט די אויגען און שמייכ־לענדיג.

נאר באלד איז זיין רייע אויך געקומען. זעליגעל האט איהם די שפעכל אויך דערלאנגט און געזאגט צו איהם:

— ווילסט פארזוכען לאקשען מיט יויך? — נא! — האט איהם זעליגעל דערלאנגט די שפעכל.

— איך וויל ניט קיין לאקשען מיט יויך — האט יאסעלע אפגע־שטופט פון זיך די שפעכל, און זיינע לאנגע צוויי געקרייזטע פיאות האבען געציטערט, ווען ער האט פארמאכט די אויגען, איבערציענדיג

די דינע, דורכזיכטיגע, מיט בלויע אדערען־דורכגעצויגענע הייטלאך איבער די בולטע אויג־אפלען, געשאקעלט מיט׳ן קאפ אויף ניין.

— זעה נאר, זעה, ער וויל דאך ניט לאקשען מיט יויך.

— און ווייסע חלה מיט ראזשינקעס ווילסטו?

יאסעלע האט געשאקעלט מיט׳ן קאפ אויף ניין.

— און צוקער־לעקאך מיט מאנדעל־געפילאכץ און זאדע־וואסער מיט מאלענע־סאק און זויערע אוגערקע מיט אוגערקע־יויך? — האט אנאנדערער געפרעגט.

יאסעלע האט געהאלטען אין איין פארמאכען די אויגען און שאקלען מיט׳ן קאפ אויף ניין.

— אוי, ווי א נאר.

— און ברויט מיט שמאלץ מיט גריווענעס, און א הארט איי, און שטענגלאך מיט אגרעס, און א ווייסע פלוים אין מיטען מיט א זאפטיגע בארנע?

די קינדער האבען געשלונגען דאס שפייעכטס אין מויל. יאסעלע אבער האט געהאלטען אין איין פארמאכען די אויגען און געשאקעלט מיט׳ן קאפ אויף ניין.

— וואס דען ווילסטו?

— איך וויל גאר ניט.

— ווילסט ניט עסען?

— ניין — שאקעלט יאסעלע מיט׳ן קאפ ענערגיש — עסען איז ניט גוט.

— נישט גוט צו עסען? וואונדערען זיך די חברים. אוי, ווי א נאר.

— ניט צו עסען לאנג, לאנג ניט צו עסען — עס איז אזוי גוט. אזוי לייכט, אזוי שעהן, שמייכעלט יאסעלע מיט זיין גאנצען אויסגע־צערטען פנים, און די פייכטע גרויסע אויגען שווישטשען איהם.

— און אז מען איז הונגעריג?

— מען איז ניט הונגעריג.

— ביסט גאר ניט הונגעריג?

— איך בין ניט הונגעריג — שאקעלט יאסעלע מיט׳ן קאפ.

— קיינמאל ניט?

— קיינמאל ניט.

—פארוואס?

— אז מען עסט ניט קען מען שוועבען.

— דו קענסט שוועבען?

— יא, ווי א פויגעל, נייז, ווי א טויב. ווי איך וויל שוועב איך.

—און יעצט וואס טוסטו?

— איך שוועב. אט שוועב איך ארויף אויפ'ן באלעמער — זאגט יאסעלע פארמאכענדיג די אויגען — און אט בין איך ארויפגע־פלויגען. האב איך אביסעלע נעשוועבט אויף די כרובים, איך רייט אויף די אדלערס, און איך זעה אייד אלע פון אויבען — אלע אלע, איהר זייט קליין — זאגט יאסעלע.

— אין הימעל אריין קענסטו שוועבען?

— יא, קומט ארויס, וועל איך שוועבען אין הימעל אריין.

די קינדער זיינען ארויס אויף דער גאס. יאסעלע איז געגאנגען פאראויס. אין דרויסען איז שוין געווען נאכט. די לבנה האט זיך ארויסגעוויקעלט פון בלויע פארהאנגען, פון איינע ארויס, אין די אנ־דערע אריין, ביז זי איז ארויסגעשוואומען אין א בלויען טייך, וואו עס האבען ארומגעשוואומען ווייס־וואלענע שעפסען מיט וואלענע פליגלען.

יאסעלע איז געבליבען שטעהן אויף די טרעפלאך פון בית־המדרש. ער האט פארמאכט די אויגען און האט געווענדעט זיין אויסגעבלייכט פנים'על צו דער לבנה. זיין פנים'על איז באלד באגאסען געווארען מיט א בלויליך־מילכעדיגעם ליכט, ער האט גערעדט ווי פאר זיך אין אנטציקונג:

— איך שוועב, איך שווים — אה, איך פליה.

— דו שטעהסט דאך דא מיט אונז! — האט איציקעל געזאגט.

— נייז, נייז, איך בין שוין אין הימעל — האט יאסעלע גע־זאגט ווי פאר זיך, פארטיפענדיג זיך אין זיינע מחשבות, און זיין פנים'על האט גענומען לויכטען מיט א פרייד. א, ווי שעהן דא איז. אזוי פיל בלויע פארהאנגען, און זיי פאכערן אזוי ווי א ווינט וואלט אין זיי געבלאזען, פונקט אזוי ווי א וואסער. א, איך שוועב צווישען צוויי פארהאנגען, פון איינע ארויס אין די אנדערע אריין. איך יאג מיך נאך דער לבנה. די פרוכת'ן פארשטעלען, לאזען ניט צו. אט באלד בין איך ביי איהר. איך שווים. אוי, ווי שעהן, טאטע! — האט

יאָסעלע אויסגערופען אין פאַרציקונג און איז פּלוצלונג שטיל געוואָרען.

— וואָס שעהן? וואָס זעהסטו, יאָסעלע? וואָס זעהסטו? דערצעהל.

נאָר יאָסעלע האָט ניט געענטפערט. ער איז געשטאַנען אַ לאַנגע ווײלע מיט דעם פּנים'על געווענדעט צו דער לבנה און ער האָט געשמייכעלט, געשמייכעלט פאַר זיך.

— יאָסעלע, יאָסעלע, וואָס זעהסטו? דערצעהלט, דערצעהל — האָט איהם אַ אינגעל געוועקט.

— ש—ש—שאַ, שטיל — האָט יאָסעלע זיי באַרוהיגט מיט דער האַנט — איך שווים אין די לבנה אַריין. אַ, ווי בלוי, אַזאַ בלויער זײדענער טײך, אַ שוהל שווימט אויפ'ן טײך. נישט, אַ סוכה—שוהל שווימט אויפ'ן טײך מיט אַזוי פיל ליכט, אוי, וויפיל ליכט! מיט בלויע זײדענע פּרוכת'ן און ליכט. און מען זינגט, אַ, ווער זינגט? — אַזוי פיל בלויע סוכות שווימען אַרום דעם טײך, באַהאַנגען מיט בלויע פּרוכת'ער און סכך באַדעקט און אינווענינ דאַווענט מען. און מען זינגט. אידען זיצען מיט אַזעלכע ווייסע בערד אין בלויע טליתים אַנגעטאַן, און מאַמעס זיצען אַרום, שבת'דיג אַנגעטאַן מיט אַזוי פיל פּעריל און בריליאַנטען, און שבת־ליכט ברענען זיך, און מיידלאַך שטעהען ביי די מאַמעס — שמייכעלט יאָסעלע פאַרשעמט — מיט געוואַשענע צעפּ, און העלפען די שבת־ליכט בענשען... און אינגלאַך זינגען מיט די טאַטעס. פון יעדע סוכה זינגט מען אַרויס. הערט ווי די פידעלאַך שפּילען פון די סוכות אַרויס! אַ, עס איז אַ יום־טוב היינט, חול־המועד, חול־המועד. איין סוכה שווימט צו דער אַנדערער צו, און מען געהט אין געסט, מען גיט זיך שלום עליכם אָפּ, אַ, וואָס פאַר אַ יום־טוב עס איז היינט אויף דער לבנה!

די אינגלאַך האָבען אַנגעקוקט יאָסעלען און געזעהן ווי ער האָלט אַלץ די אויגען פאַרמאַכט — און זיין פּנים איז באַלויכטען מיט אַזאַ אויסטערלישעם ליכט. זיי האָבען זיך ניט פאַרוואונדערט וואָס יאָסעלע זעהט אַזעלכע שעהנע זאַכען. לייביש דעם דיין'ס איז איהם געגאַנגען נאָכמאַכען. ער האָט אויך פאַרמאַכט די אויגען און געווענדעט זיין פּנים'ל צו דער לבנה צו האָט ער זיך אויך פאַרטראַכט אַ לאַנגע ווײלע.

— א, איך זעה אויך, איך זעה — האט לייביש דעם דיין׳ם אויסגעשריען. א, איך זעה א גרויסע שיף שווימט אריין אין דער לבנה. כלי זמרים שטעהען אויף די שיף, אידישע כלי זמרים. עס איז א חתונה, נייז, א רבי פארט, א גרויסער רבי פארט, אזוי פיל אידען ארום מיט נייע אטלעסענע קאפאטעס, אין טייערע שטריימלען, מיט אזוי פיל ברייטע פוטערנע קראגענס, סאבאל, שא, שא, די מאמע געהט; אזוי פיל אידישע מאמעס, און אזוי שעהן אנגעטאן, טאטע קרוין, בריליאנטען און פערל, עס שוויצטשעט אזוי אין די אויגען, און מען גרייט צום טיש — האט לייביש אויסגעשריען מיט גדולה — א, וויפיל טישען, א גאנצע שוהל מיט טישען, געדעקט מיט אזוינע ווייסע צוועלען, און ווייסע חלה פאר יעדען איינעם צוויי ווייסע חלות. און, וואס פאר גוטע חלה, זי שמעקט אזוי!

— איך זעה אויך, איך זעה אויך — האט א דריט איינגעל אויסגעשריען, פארמאכענדיג די אויגען און געווענדעט דאס פנים׳ל צו דער לבנה. — א, מען דערלאנגט פיש, פיש — עס איז א סעודה, א חתונה, א, מען מען שנייט לעקאך, אזעלכע גרויסע שטיקער לעקאך, א, מיר אויך א שטיקעל! מיר אויך! — שרייט דאס איינגעל.

— נייז, נייז, ניט קיין לעקאך, ניט קיין חלה — נאר סוכות, און מען זינגט, מען שפילט — מען עסט גאר ניט, עס הונגערט גאר ניט — בלויז מען זינגט — און מען שווימט, מען שווימט — זאגט יאסעלע.

— ווי? ווי? איך זעה ניט קיין בלויע חופות, בלויז חלה, ווייסע חלה, — אויף געדעקטע טישען, זאגט לייביש׳ל.

— און איך זעה נאר פיש, בלויז פיש — אוי וואס פאר א גרויסע פיש!

— נייז, ווייטער, דארט, ווייטער, שווימען די בלויע חופות ארום — און מען זינגט, דאס בלויע וואסער זינגט... — זאגט יאסעלע ווי פאר זיך אין שטילען פארציקונג געווענדעט דאס פנים צו דער לבנה צו...

צער בעלי חיים

אין אַ קאַרנעוואַל נאַכט

.1

ר׳ שמואל הוירדעם האָט בעגלייט די טאָכטער ביז צו דער טהיר. ער האָט געוואָלט עפּעס זאָגען, נור די מיידעל האָט שטיל אַראָבגעהאַל־טען די אויגען צו דער ערד, און דער קנייטש וואָס האָט זיך פערקרימט איבער איהר אויבערשטער ליפּ האָט אַזוי געשוויגען, אַז דער אַלטער איד האָט, קוקענדיג אויף איהם, אַראָבגעשלונגען די ווערטער און זיך איינינגע מאָל די ברייטע האַנד איבער די באָרד אַריבערגעצויגען און שוויגענדיג האָט ער זיך איבער די שטוב אַרויף און אַראָב געדרעהט.

אַז דאָס מיידעל מיט איהר ברודער, וועלכער האָט זי בעגלייט מיט די לאַמטערן, האָבען שוין געהאַט די שטוב פערלאָזט, האָט זיך דער אַלטער געטראַכט: רבונו של עולם, לאָז קומען פאַר דיר די שאַנד פון יונגע קינדער וואָס טראָגען זי רוהיג איבער פאַר דיין כבוד וועגען.

דאָס מיידעל, וועלכעס האָט אין איהר אָרעם געהאַלטען רויטען זיידען־שטאָף און נאָדלען און האקלען מיט זילבער־פעדעם און גאָלד־פעדעם, האָט שטיל נעבען איהר ברודער די שמאָלע געסלעך פון דער רוימער געהעטאָ דורכגעצויגען. עס איז געווען אַ ליכטיגע לבנה־נאַכט און די לאַמטערן, וואָס דער ברודער האָט געהאַלטען אין האַנד, איז מעהר געווען לכבוד איהר, — ווייל אַ כלה מיידעל טאָר נישט אַליין געהן ביינאַכט, און עס הייסט: זעהט אַ כלה־מיידעל געהט, — איידער דעם וועג צו בעלייכטען, וועלכער איז גענוג העל געווען פון לבנה־ליכט און לאַמטערן־שטראַהלען, וואָס האָבען אַרויסגעשיינט פון די הייזער. שטיל זיינען זיי ביידע פערבייגעגאַנגען די אָקטאַוויאַ אַלעע, אין וועלכע די אַלטע רוימער האָבען טיטוס׳ען מקבל פנים געווען נאָך זיין ירושלים־נצחון, און פון וועלכער עס האָט יעצט אַרויסגעשיינט אַ שטאָלצער קרייז מיט די העברעאישע ווערטער: „האַרטנעקיג פאָלק וואָס דו טהוסט אָבקעהרען דיין רוקען פון גאָט׳ס וואָרט“.

כאָטש זיי האָבען שוין אזוי פיעל מאָל די העברעאישע ווערטער אראָבגעלעזען פון די קירכע און זיינען ביידע שוין ניט איינמאָל געוואָרען אריינגעשמיסען מיט די בייטש פון די שומרים שבת נאָכמיטאָג צו הערען די דרשות פון די פּרעדיגער, דאָך האָבען, ווי אויף דעם ברודער, אזוי אויך אויף דער שוועסטער, די העברעאישע ווערטער פון קרייץ אראָב געמאכט א מין ווילדען איינדרוק, און א טיעפער שרעק, א בעהאַלטענער שרעק איז זיי פּלוצלונג בעפאַלען. שטילשוויינענדיג זיינען זיי ביידע געבען אנאנדער געגאַנגען, ביז זיי זיינען אָנגעקומען פאַר ר׳ יוסף׳ס הויז. דער ברודער האָט ניט געוואָלט מיט־אריינגעהן; ער האָט געוואוסט אז דרינען געפינט זיך זיין כלה, כ. ט. וועלכע ער וואָלט זיך ניט געוואָלט טרעפען יעצט, אין אזא מינוט. האָט ער זיך אָבגעשיידט פון די שוועסטער מיט א בלויז „גוטע נאַכט" און אזוי ווי זיי זיינען שוויינענדיג געגאַנגען, אזוי האָבען זיי זיך שווייגענדיג אָבגעשיידט.

ביי ר׳ יוסף׳ן אין דער גרויסער שטוב זיינען שוין געווען פערזאַמעלט די פּאַרנעהמסטע אידישע טעכטער פון דער קהלה רוים און ביי דעם שיין פון קליינע אויל־לעמפּלעך האָבען זיי אויף טהייערע רויטען־זיידען שטאָף מיט זילבער־פעדעם און פּורפּור־פעדעם אויסגעהעפט דיוואַנען.

דעם מיידעל׳ס אריינקומען האָט ניט געמאַכט קיין אויפזעהן, ווי עס וואָלט אָן אנדער מאָל דער פאַל געווען. זי האָט זיך ניט געוויטעוועט מיט איהרע חבר׳טעס; זי האָט נאָר לייכט מיט׳ן קאָפּ געגריסט צו איהר ברודער׳ס כלה, וואָס האָט איהר שוואַרצען אידיש־שפּאַנישען קאָפּ אויפגעהויבען ביי איהר אריינקומען. שווייגענדיג האָט זי זיך, ווי איהרע חבר׳טאָרינס, צו דער ארבייט אנידערגעזעצט, האָט א קאָפּ פון א לייב, וועמעס פּוס איהרס א חבר׳טע האָט געהאַט, אָנגעהויבען אויסצונעהען. און שטיל איז געווען ביים ארבייטען, ווי עס וואָלטען דאָ נישט יונגע כלה־מיידלעך געזעסען מיט יונג בלוט אין די אָדערען, און מיט יונג ווילען אין הארץ. ניט עס האָט אָבגעקלונגען דאָס ריינע מיידעל־לאַכען, וואָס בעגלייט אזא ארבייט, ווען דאָס כלה־מיידעל העפט אויס א טלית־בייטעל פאַר איהר חתן און דאָס לאַכען מאַכט די פאַרב העלער. עס איז גיכער גלייך געווען, ווי אַלטע ווייבער וואָלטען געזעסען אין א מגפה־נאַכט און וואָלטען זיך תכריכים אויפגענעהט — צו דעם קומענדען טויט.

ווארים דאס העפטען איז געווען אן ארבייט פון אונטערטעהעניגקייט און שאנד. די אידישע כלה־מיידלעך האבען דיוואנען אויסגעהעפט צו בעפוצען דעם טיטוס־בויגען, וואס מען האט געשטעלט לכבוד טיטוס, נאכדעם ווי ער איז פון דער ערארבערונג פון ירושלים צוריק געקומען. איצטער בעפוצט מען דעם בויגען לכבוד די פראצעסיאן פון דעם „הייליגען פאטער", וואס וועט מארגען, אין ערשטען טאג פון קארנא־וואל, דורך דעם טיטוס־בויגען דורכגעהן, און מיט זיין פוס טרעטען אויפ'ן קאפ פון עלטסטען רב, וואס וועט איהם א ספר תורה דערלאנגען. און די מנורה מיט דעם שלחן הזהב, וואס זיינען אויסגעהאקט אין די וענד פון דעם בויגען, וועלען ארויסקוקען פון די דיוואנען, וואס די אידישע טעכטער האבען אויסגעהעפט, און וועלען אין דער שטיל, מיט א שטילער ווירדע, ווי עס פאסט פאר אזעלכע מיוחסים ווי זיי זיינען, איבערטראגען זייער צער.

אזוי זיינען געזעסען די אידישע טעכטער און האבען, ניט מיט איין ווארט די טרויעריגע שטילקייט צו שטערען, געטהאן זייער ארבייט.

אין דעם איז אריינגעקומען דער אויפזעהער פון דער מארגענדיגער צערעמאניע און, אהן א ווארט צו רעדען, איז ער צוגעגאנגען צו דער ארבייט, האט אנגענומען די שטיקער און בעקוקט זיי איינס נאכ'ן אנדערען.

די פאטערס פון די מיידלעך האבען זיך אין דער טהיר געוויזען, נישט איבערצולאזען דעם גוי מיט אידישע טעכטער אליין, אזוי ווי דער דין איז. אריינצוגעהן האבען זיי דאך מורא געהאט, זיי זאלען דעם גוי ניט דערצארענען.

דער אויפזעהער האט איין שטיק נאך דעם אנדערען אויס דער האנד געווארפען און, נישט ווי עפעס קענענדיג מעיז פנים זיין די מיידלעך, וואס, אין זייערע שווארצע זיידענע שטאפען־קליידער און די פערלען געשמיקט, זיינען עהנליך געווען צו געפאנגענע פרינצעסינען, האט ער זיך צו די אידען געווענדעט אין דער טהיר: אידען, גנבים! איהר ווילט אונז אבנארען מיט'ן שטאף און פערדעם!...

און ארויסגעהענדיג האט ער זיך צו זיי געווענדעט: וועט איהר ניט מיט אנדערע דיוואנען דעם בויגען בעפוצען, וועל איך לאזען די

פּרוכת'ן פון אייערע שוהלען און די העמדלעך פון אייערע ספרי־תורות אראַברייםען און מיט זיי דעם בויגען אויספוצען.

— זעה, דאָס שעהנסטע, דאָס בעסטע, — האָבען זיך טהייל פון די אידען געפּרובט ביי איהם בעטען.

— ביז צום ערשטען קלאַנג פון דער פּעטער'ס קירכע האָט איהר צייט !... — האָט ער שטרענג געזאָגט, און איז ארוים פון דער שטוב.

די מיידלעך האָבען זייער אַרבייט אָבגעהאַקט, און, האַלטענדיג די פּעדעם אין די הענד, האָבען זיי טהייל אויף דער ערד געקוקט, טהייל צו די פאַטערס, טהייל ווייט אין פענסטער אריין, געשעהמט זיך צו בעגעגענען מיט די בליקען. די פאַטערס אויף דער שוועל פון דער טהיר זיינען אויך שווייגענדיג געבליבען, א מינוט נאָכגעדענקט. אזוי האָבען אַלע געוואַרט אין שווייגען.

דער עלטסטער, דער בעל־הבית פון דער וואוינונג, ר' יוסף, האָט זיך אָבגערופען:

— אידישע טעכטער, דער כבוד פון דער תורה איז יעצט אין אייערע הענד. טהוט ווי איהר פערשטעהט.

א מינוט האָבען נאָך די אידישע טעכטער געוואַרט.

באַלד דערויף, מיט רוהיגע טריט, אָהן א וואָרט צו ריידען, האָט זיך אויפגעהויבען דעם בעל הבית טאָכטער, די כלה פון לאה'ס ברודער, און איז אין איהר צימער אריינגעגאַנגען, איהר קאַסטען אויפגעעפענט, אין וועלכען עס איז געלעגען איהר אויסשטייער, און האָט פון דאָרט ארויסגענומען א שוואַרץ סאַמעט מענטעל, אויסגעהעפט מיט גאָלדענע פעדעם די כותל־מערבי מיט די פיער טענען־בוימער. די בלעטער פון די טענען־בוימער זיינען געווען אויס מאַטע זילבער־פעדעם, בעפּוצט ארום מיט וויינטרויבען־בלעטער אויס דעם זעלבען מאַטען שטאָף, און דאָ און דאָרט זיינען אויף די בלעטער געהאַנגען טהוי־טראָפּען, ארויפגעוואָרפען אויס א מאַטען זילבער־טראַז. די אַרבייט איז געווען זעהר קינצליך און עדעל אויסגעפיהרט. שוין דאָס דריטע יאָהר, זינט זי איז א כלה געוואָרען, העפט זי אוים פאַר איהר חתן א טלית־בייטעלע, אין וועלכען מען וועט איהם דאָס ערשטע מאָל דעם טלית דערלאַנגען צו דער חופּה. אַלע איהרע מיידעל־חלומות, אַלע איהרע כלה־חלומות האָט זי אריינגענעהט מיט די פעדעם אין דעם זעקעל אריין. מיט איהר פרייד זיינען די פאַרבען העלער געוואָרען. מיט איהר טרויער זיינען

די פאַרבען טונקעלער געוואָרען. און גאָר נישט צו רעדען, האָט זי די חתן־מתנה, פון די כלה־הענד געהעפט, אין שטוב אריינגעבראַכט און שווייגענדיג אויף דעם טיש אַניעדערגעלעגט.

און יעדע כלה נאָך איהר איז אהיים געגאַנגען און פון איהר קאַסטען איהר חתן׳ס־זאַק, מצה־צוועל און חופה־טוך אַרויסגענומען, אין שטוב צו ר׳ יוסף געבראַכט, און שווייגענדיג אויף דעם טיש אַניעדערגעלעגט.

און די אידישע מיידלעך האָבען די טלית־זעק צוזאַמענגענעהט און פון דעם אַ גרויסען טעפיך געהעפט צו בעפוצען דעם טיטוס־בויגען, וואָס די אַלטע רוימער האָבען לכבוד איהם אויפגעשטעלט, ווען ער איז פֿיין רוים צוריקגעקומען פון דעם נצחון איבער ירושלים.

.2

אין דער זעלבער נאַכט האָבען זיך די שווערע טויערען פון דער הייליגער פעטרוס־קירכע אויפגעעפענט. און דער איד פון דער שטאָדט נצרת, וואָס איז אין גליל, איז פון זיין קרייץ אַראָב און די מזרח־וואַנד פון דער פעטרוס־קירכע פערלאָזט. זיין וואונד אין דער זייט און זיין קערפער האָט ער אַרומגעהילט מיט יוסף׳ס לייליך פון דער שטאָדט ערימתאַ און האָט אַליין איבער די גאַסען פון רוים געוואַנדעלט. קיין געלען פלעק אויף זיין רוקען, דעם צייכען פון זיינע ברידער, האָט ער נישט געטראָגען, און די שומרים האָבען איהם נישט אָבגעהאַלטען, כאָטש די טהויערען פון גהעטאָ זיינען שוין לאַנג געווען פערקלאַפט און ער, אַלס איד, האָט זיך נישט געטאָרט געפינען אויף יענער זייט גהעטאָ־טויער נאָך דעם לעצטען קלאַנג. רוים איז געווען בעשעפטיגט מיט מאַסקעס קלעבען און קאָסטיומען זיך אויפנעהען צום מאָרגענדיגען קאַרנאַוואַל. די רוימער האָבען נישט געזעהן דעם מענשען־גאָט, וואָס האָט זייער הייליגע קירכע פערלאָזט, און צווישען זיי זיך אַרומגעדרעהט. עס האָט זיך זיין לייליך געבלייכט צווישען די הויכע זיילען וואָס זיינען אויפ׳ן פעטרוס פּלאַץ. אַליין איז ער איבער דעם אַלטען בית־המדרש פערבייגעגאַנגען, וואָס שטעהט געגענאיבער דעם קאָלאָסעאום, ער האָט געהערט די אידען׳ס געוויין פון אינוויינינג, ווי זיי בעטען, אַז ;אָט זאָל זיי ביישטעהן מאָרגען, ביי דעם ערשטען קאַרנאַוואַל זונטאָג, ;ישט פערשעהמען, אַז זיי זאָלען נישט פיעל חרפות אַריבערטראָגען.

און אז דער הייליגער פאטער, ווען ער וועט זיין פוס אויפ'ן קאפ פון אלטען רב טרעטען, זאל דאס ספר תורה וואס מען וועט איהם דערלאנגען, נישט צו דער ערד ווארפען. ער איז פערביי דעם קאלאסעאום געגאנגען. די לבנה אליין האט אין דעם גרויסען שרעקליכען מויער ארומשפאצירט, נישט צו קענען פון איהם ארויסצוקומען. דעם איד פון דער שטאדט נצרת האט זיך געדאכט נאך צו פערנעהמען די רופען פון זיין נאמען פון זיינע ערשטע גלויביגע, וואס האבען, ראנגלענדיג זיך מיט די חיות, איהם אויסגערופען ביי דעם לעצטען זיפץ.

דער מענשען־גאט איז דורכגעגאנגען דעם „אויגוסט"־טויער, וואס שטעהט ביי דעם אריינגאנג פון דער שטאדט רוים. אין נאכט געהילט האט ער דארט געטראפען משיח'ן זיצען אויף א שטיין און אנגעבונדען צו דער וואנד בייביידע פיס מיט צוויי שווארצע שווערע קייטען. אין האנד האלט ער דעם שופר, דאס קריגעל אויל שטעהט ביי איהם, און ער ווארט אויף גאט'ס ווארט, ער זאל איהם הייסען צו בעפרייאונג בלאזען. די אויגען איינגעגראבען אין דר'ערד, און דער שטאלצער הויכער, שטאלענער שטערען — ווי א שילד געגענאיבער די שרעקליכע לאנגע "פיא אפיא". דער מענשען־גאט האט זיך צו משיח'ן געווענדעט און האט געזאגט אזוי:

— משיח, איך בין צו דיר געקומען. זיי מיר מוחל איבער אלעס וואס זיי טהוען אין מיין נאמען.

משיח האט דעם קאפ געבויגען צו דר'ערד און געשוויגען.

— צו בין איך דען נישט צו אייך געקומען? צו האב איך דען אייך נישט ווי א הוהן, וואס נעהמט איהרע יונגע היהנדעלעך אונטער איהר פליגעל ארונטער, — נישט געוואלט ארונטערנעהמען? צו האב איך דען פאר אייך מיין בלוט נישט פערגאסען אין מיין מאמע'ס אויגען? צו ווען בין איך דען געגאנגען? אין אונזערע בתי־מדרשים האב איך מיך דען נישט געפונען? אין די שוהל־הויפען האב איך מיך דען ניט אויפגעהאלטען, און צווישען אייך און פאר אייך מיין ווארט פערשפרייט? און ווי פון אן אבקרעציגען האט איהר זיך פון מיר אבגעשיידט. און יעצט זיינען פרעמדע געקומען, דאס לייעך האבען זיי פון מיין לייב געריסען און אויף פעהנער עס צושניטען. די פעהנער האבען זיי אין מיין בלוט געטונקט, און מיט זיי ציהען זיי אויס — טרערען און

צער צווישען מיינע ברידער צו פערברייטען מיט מיין נאָמען אויף זייערע ליפּען. מיין וואָרט צו שלום האָבען זיי צו מלחמה פערדרעהט, מיין וואָרט צו סליחה האָבען זיי צו נקמה פערקעהרט. די בחורים פון מיין פאָלק האָבען זיי צו זייערע וועגען געשפּאַנט. און די כלות — מיינע שוועסטער — מיט שאנד און שפּאָט האָבען זיי זייערע אויגען צו דער ערד געדריקט.

משיח האָט דעם קאָפּ געבויגען צו דער ערד און געשוויגען.

— און אויף מיין שטוהל האָבען זיי זיך געזעצט צו פּרעסען און צו זויפען און צו רעגיערען איבער די וועלט. זעה, זיי זאָגען ווערטער אין מיין נאָמען, וואָס איך האָב זיי נישט געזאָגט, דעם טרויעריגען געמיטה האָבען זיי נישט געטרייסט, די טרערען פון דעם אונגליקליכען האָבען זיי נישט געווישט. דעם אונטערדריקטען טהוען זיי נאָך מעהר אונטערדריקען, און דעם ערהויבענעם טהוען זיי חנפ'ענען. אָ, איהר פרעמדע, ווער האָט אייך דאָס רעכט געגעבען, איהר זאָלט משפּט'ען צווישען אַ ברודער און אַ ברודער? מיין וועהטאָג טהוט איהר דאָך נישט פיהלען, און מיין צער טהוט איהר דאָך נישט פערשטעהן.

משיח האָט דעם קאָפּ געבויגען צו דער ערד און געשוויגען.

— דאָ ביי דיר וויל איך זיצען, מיינע הענד, ווי דיינע, לאָזען זיי צו די מויערען קייטען. מיינע אויגען, ווי דיינע, וועל איך אין דער ערד איינגראָבען. און מיט מיינע ברידער אינאייכנעם, און מיט מיינע שוועס־טער אינאיינעם — שאנד און שפּאָט אריבערטראָגען, וואָרים דערווידער איז מיר זייער ליעב און געזאַנג. וואָרים צו מיין האַלץ טהוען זיי זיך בוקען, און מיין וואָרט האָבען זיי געטהאָן פערגעסען. דאָ מיט דיר וויל איך וואַרטען, ביז עס וועט קומען דער טאָג פון גאָט, און דו וועסט מיט דיין שופר בלאָזען, צו פערזאַמלען די פעלקער הינטער דיין באַרג. און — ווי דער געטרייער שעפער זיין שאָף, אין טאָג פון היץ און וואָרעמ־קייט, זאַמעלט פון וואַסער אויף — וועל איך מיין סטאַדע צוזאַמענ־נעהמען און וועל גאַנץ מאַכען דאָס, וואָס דער לייב האָט פערצוקט, און וואַרעמען דאָס, וואָס דער ווינטער האָט פערקיהלט, און היילען דאָס, וואָס די הינד האָבען צוביסען. און ווישען וועל איך די טרערען פון אונגליקליכען, און הויבען דעם צובראָכענעם געמיטה, וואָרים דענסטמאָל וועל איך זיין מיט זיי און מיינע ווערטער וועלען לעבען אין זיי.

.3

...עס איז געקומען די צייט פון „לויפען“. די ענגע קאָרזע, וואָס שטעהט מיט איהרע אַלטע בעלי־בתים — די ערנסטע הייזער — פון דור־דורות, איז געוואָרען איינגעטונקט אין אַ ים פון פערסישע היט און טערקישע מיצען. געפּאַקט זיינען געווען די באַלקאָנען מיט די פּאַר־נעהמסטע סינאָרעס און סינאָרען, וועלכע, אין ווילדע מאַסקעס און אויסגעלאַסענע קאָסטיומען, האָבען זיך מיט גרויס נייגיריגקייט צוגע־קוקט צום „לויפען“. פון יעדען פענסטער און באַלקאָן, וואו די רוימער געזעלשאַפט איז געווען פערזאַמעלט, פון אַרקאַדאַ מיציאַנאַ איבער די גאַנצע קאָרזע, ביז צו דער קירכע סאַן־מאַרקאָ, האָבען אַראָבגעהאַנגען ברייטע פערשיעדען־קאָלירטע טעפּיך־בענדער, קראַנצען בלומען און זיינען אַרויפגעפאַלען אויף די מאַסע קעפּ פון דער אָנגעפילטער קאָרזע. מיט שווערליכקייט האָבען די אויפזעהער פון דעם קאַרנאַוואַל, וואָס זיינען געווען אָנגעטהאָן אין רויטע, ווילד־אינדישע פעדעם־היט, מיט נאַקעטע פּיס, געקענט פּלאַץ מאַכען צווישען די מאַסקעס פאַר די לויפערס. און איבער דער קאָרזע, איבער דעם זעלבען אָרט, וואָס זיינען אַמאָל, פאַר די קריסטען־צייט, די שעהנסטע און פּאָרנעהמסטע יונג־לינגען פון רוים נאַקעטערהייד געלאָפען פאַר ווילדקייט און פרייקייט פון מעטא צו מעטא, און די שעהנסטע יונגפרויען פון רוים האָבען זיך זיי אין די אָרעמס געוואָרפען און געשטערט זיי, — זיינען היינט, — פאַר די אויגען פון דעם הייליגען „פּאָטער“, וועלכער איז געזעסען אין פענסטער פון דער מעטא, אין סאַן־מאַרקאָ׳ס קירכע, — געלאָפען אכט גרייז־גראָע אידען, געיאָגט פון קאַרנאַוואַל־זעלנער אויף פערד און אונטערגעשמיסען מיט ריטער. די אידען וואָס זיינען נאַקעט געווען, נור בלויז אויף זיך לייכטע העמדער געהאַט, האָבען, מיט זייערע אויסגע־קרימטע פּיס און פולע בייכער (ווייל מען האָט זיי פיעל צום עסען געגעבען פאַר׳ן לויפען), דאָס ווילדעסטע געלעכטער אַרויסגערופען ביי די רוימער. געהעצט און געיאָגט פון די מאַסען, זיינען די אַלטע אידען געלאָפען. וועלענדיג פערדעקען זייער טהילים־נאַקעט לייב, שעהמענדיג זיך פאַר די פרויען, זיינען זיי געפאַלען און זייערע קרומע בעוועגונגען האָבען אַרויסגערופען דאָס ווילדעסטע לאַכען און די רוישענדסטע העצע־רייען ביי דעם אויפגערודערטען עולם. פון די פענסטער האָט מען זי־

אַראָבגעוואָרפען געשרייען און צורופען. די מאַסע האָט זיי נאָכגעיאָגט מיט האַנד־פּאַכערען און רוישענדען געלעכטער, און די אַלטע אידען, געיאָגט פון די שמיץ פון די קאַרנאַוואַל־וועכטער אויף די פערד, גע־רייצט פון דעם ווילד־געוואָרענעם עולם, פערטויבט פון רוישענדען לאַכען און געוואַלדען, זיינען ווי משוגע געלאָפען. געלאָפען ווי אויס אַ שרפה, נישט ווייסענדיג פון וואַנען און וואוהין, געלאָפען ווי צומישטע; בעגלייט מיט שפּאַס און שמיץ, זיינען זיי ווי אויס זיך אַליין געלאָפען; געלאָפען ווי אין אַ חלום, נישט געזעהן קיין מענש און הויז, נאָר שדים און רוחות, און לאַכען און שמיץ, ביז זיי זיינען צו די מעטאַ פאַר דער סאַן־מאַרקאָ אָנגעקומען... נאָך רוישט די צוהיצטע מאַסע, נאָך רופט זי זיי מיט לויטען לאַכען, און נאָך פּאַכערען די טיכער פון די באַלקאָנען נעגען דעם ערשטען וואָס איז צו צו דער מעטאַ. — נור פּלוצלונג, זעהט: די היט אַראָב! דער עולם פאַלט מיט די פּנים׳ער צו דער ערד, און אַ שרעקעדיג שטילשווייגען רוהט איבער די ליעגענדע אָקסלען און די איינגעגראָבענע פּנים׳ער אין דר׳ערד. דאָ און דאָרט פערהאַקען זיך די פענסטער, די סינאָרעס און די סינאָרען אויף די באַלקאָנען פאַלען אויף די קניע, בויגען די קעפּ; און די גאַנצע קאָרזע — ווי איין שטראָם ליעגענדע קעפּ — און די שטילקייט, און דער שרעק רוהט איבער זיי, ער, דער מענש־גאָט, איז געוועזן צווישען די „לויפערס“, זייער גאָט האָבען זיי געשמיסען, זייער גאָט האָבען זיי געיאָגט. מיט זיין בלייך פּנים האָט ער זיך אומגעדרעהט פון דער סאַן־מאַרקאָ וואַנד. מיט יוסף׳ס ליילעך פון דער שטאָדט ערימתא האָט ער זיינע נאַקעטע פיס צוגעדעקט, און הויך האָט ער אויפגעהויבען דעם קרייץ איבער די ליעגענדע קעפּ און איז אַדורכגעגאַנגען דורך זיי....

4.

דער לעצטער פון די פינף האָט אין אַ פענסטער אריינגעקלאַפּט:

— מענשען! אונזערע ליגען געשאָכטען אין מיטען מאַרק... מען לויפט מיר נאָך... לאָזט זיך פערשטעקען....

פערשלאָסען איז געוועזן דעם ברודער׳ס הארץ ווי די טהיר פון׳ס הייזעל.

און עס האָט געבלישצעט.... און אַ יונגלינג־בלוט האָט אַ טויטעס שטאָהל אין אַ לעבעדיגער האַנד געוואַרימט....

און די זון האָט זיך אין אַ בלאָהען, טונקעלען וואָלקען געהילט, איהר ליכט האָט זיך דאָ און דאָרט פון די וואָלקען־רים געגאָסען און בעקושט וואַסער, פעלד, הויז און בוים מיט הימעל־ליכט. גאָר באַלד האָט דער וואָלקען זיינע רים בעהעפטען און מאָט איז געוואָרען וואַסער, פעלד, הויז און בוים. נאַכט איז געוואָרען איבער דעם טרויאַנאַווער הימעל און איבער די טרויאַנאַווער ערד. זעה די שוואַרצע האַנד, וואָס ציהט שוואַרצע שלייערען פון אַלע עקען פון דער וועלט, און וואַרפט זיי איינס אין אַנדערען אַריין, און שלעפט זיי איבער טרויאַנאַוו אַרום. שוואַרץ און נאַכט איז איבער טרויאַנאַוו; שוואַרץ און נאַכט איז איבער די הייזלעך, וואָס שטעהען, טהיר און לאַדען פערהאַקט, פון פאַר זונען־אונטערגאַנג ביז נאָך זיין אויפגאַנג, און דער טויט וואוינט אין זיי. לעבעדיגער טויט און טויטעס לעבען, און דער מלאך המות האָט זיין מאַנטעל פערשפּרייט איבער זיי. שטעהען זיי, די הייזלעך, ווי נאָך וידוי אָבגעזאָגט, אָנגעגרייט צו אַלעם. נור פון איין זייט זעהט מען נאָך אַ רויטען ווייטען שטראַנד איבער׳ן הימעל אויף מערב זייט, ווי אַ ראַנד פון אַ רויטען ווייסען פייערדיגען ברעג אויף אַ שוואַרצען ים. און פון איין עק דאָרט שטראַהלען אַרויס פראַנק און פריי אין די נאַכט אַריין ליכטיגע שטראַהלען פון אַ ברענענדען לאָמפּ און באַהרען דורך מיט שרעק די טויט־נאַכט איבער דער שטאָדט. און פון דאָרט הערט מען אַ ווייט ווייט שפּיעלען פון אַ האַרמאָניקאַ, נאָר די ליכטיגע שטראַהלען פון די פענסטער און די קלאַנגען פון דער האַרמאָניקאַ שרעקען מעהר ווי די שוואַרצע טויטע נאַכט וואָס איז אויסגעשפּרייט...

און אין פּנים אַריין פון שוואַרצען הימעל טראָגט די טרויאַנאַווער ערד אויף זיך, אין מיטען פון איהר שעהנסטען פּלאַץ פון איהר מאַרק, איבערגעגעבען הפקר דער נאַכט און דעם שוואַרצען שלייער, פיער טויטע לייכען אין ברודיגע וואַכעדיגע אָנגעטהוערם. און איינער ליעגט, אין זיין שוואַרץ בלוט געגליוועט, פאַר אַ פערמאַכטע טהיר, הינטער דעם טרויאַנאַווער נאַכט־הימעל.

און זעה, ווער איז דאָס? פון וואַנען קומט דאָס די וואָס געהט אַרוים פון דער נאַכט און פון דעם שוואַרצען, אין איהרע ווייסע תכריכים, אין איהר הויב אויפ׳ן קאָפּ, און איהרע שבת אויערינגלעך אין איהרע אויערען? און הויך איז זי ווי אַ קעניגין, און געהט, ווי אַ משוגע׳נע מאַמע וואָלט זי געווען, און טראָגט עפּעס אין איהר ברייטער שירץ און

ציהט עפּעס פון איהר ברייטער שירץ אַרויס. זעה: שטיקער צוריסענע ספרי־תורות, שטיקער צוריסענע טליתים, שטיקער צוריסענע פּרוכת'ער, און נעהט, נעהט אַ לאַנגע, לאַנגע פלאַכטע, און רעדט שטיל און שמייכלענדיג צו זיך.

.... מיינע קינדער האָבען זיי מיר געטויט, האָבען זייערע לייבער אין די גאַסען געוואָרפען. כ'האָב מורא, די פויגעל זאָלען מיר זיי ניט אויפעסען, מיה איך מיר! לייליכער נעהען, לייליכער נעהען.... גיט מיר שטיקער ספרי־תורות, גיט מיר צוריסענע פּרוכת'ער, גיט מיר טליתים, גיט מיר... גיט מיר... איך מוז דאָך מיר לייליכער נעהען, לייליכער נעהען. מיינע קינדער'ס לייבער צודעקען. כ'האָב דאָך מורא, פויגעל זאָלען זיי נישט אויפעסען...

צי איז זי נישט די, וואָס שטעהט אַליין אויפ'ן וועג קיין בית־לחם, איהרע אייגענע האָבען זיך אין דער מערת המכפלה בעהאַלטען, איהר מאַן מיט איהר שוועסטער... האָבען זי אַליין אויפ'ן וועג איבערגעלאָזט, אַז זי זאָל די קינדער היטען. שטעהט זי יעדע נאַכט אויף און קוקט דורך די פענסטער, דורך די לאַדען אַריין, אָבער איהרע קינדער טהוען שלאָפען.

איז זי אַליין פון וועג וואָס פיהרט קיין בית־לחם אַנגעקומען, פלאַכטעס נעהט זי זיך, — איהרע קינדער'ס לייבער צו פערדעקען.

און ווער איז די, וואָס געהט איהר נאָך, אַ טריט נאָך אַ טריט? יונג איז זי, ווי איר'ס אַ טאָכטער. זעה, זי שטרעקט נאָך איהר איהרע הענד אויס, און בעט זיך ביי איהר: — לאָז מיך, מאַמעשי, לאָז מיך דיר העלפען די פלאַכטעס נעהען... מיין קינד האָב איך פאַר זיי צום קרבן געבראַכט.... איך האָב געזעהען ווי די בלוט רינט פון די לעבער פון זיינע הענד, פון די לעבער פון זיינע פיס, ווי זיי האָבען איהם מיט די נעגעל אין האַלז געקלאַפּט, און זיין רוקען ברעכט זיך הינטער איהם. און ווי ער האַלט די אויגען צום הימעל געווענדעט און בעט מיט די ליפּען: „וואַסער". זיי האָבען איהם אַ שוואָם אין עסיג דערלאַנגט. פרעהליך בין איך געווען, מאַמע, איך האָב די טרערען אין מיר געשלונגען און פרעהליך בין איך געווען. איך האָב מיך געפרעהט, מאַמעשי, אַז איך ברענג מיין קינד אַ קרבן פאַר זיי, אַ קרבן ברענג איך איהם צו נאָט, פאַר די וועלט, פאַר זיי, פאַר זייערע זינד, פאַר זייערע זינד.... זעה, יעצט האָבען זיי מיין קינד'ס בלוט גענומען, און צום געלעכטער

די מענשען דערמיט די פּנים'ער פערשמירט.... אין מיין קינד'ס נאָמען האָבען זיי מיינע קינדער געשאָכטען. עס זיינען מיינע מתים... מיינע הרוגים... מיינע קינדער האָבען דאָס געטהאָן, אין מיין קינד'ס נאָמען... לאָז מיך דיר העלפען פּלאַכטעס נעהען.... מיינע מתים פערדעקען, אז די פויגעל פון הימעל זאָלען זייערע לייבער נישט עסען... לאָז מיך דיר העלפען, די פּלאַכטעס נעהען....

און די מאַמע רחל מיט איהר טאָכטער מרים האָבען זיך אין מי־טען מארק געזעצט, אין נאכט און שווארצען געהילט, האָבען פּלאַכטעס גענעהט, פון צוריסענע ספרי־תורות פּלאַכטעס גענעהט, פון צוריסענע טליתים, פון צוריסענע פּרוכת'ער, וואָס די מאַמע רחל האָט אין איהר שירץ אויפגעקליבען, — און די טויטע לייבער פון איהרע זיהן פער־דעקט, פערשטעלט פון די פויגעל פון הימעל, און ווייט אויסגע־צויגען די פּלאַכטעס, ווייט אויף צו פערדעקען דעם איינעם זוהן, וואָס איז געלעגען פאר דעם פערשלאָסענעם טויער, פאר'ן הייזעל.

אין דער פרעמד

ה׳ פינקעלשטיין האָט נאָכ׳ן פּאָגראָם פערלאָזט אדעס און איז ארויסגעפאָהרען קיין אויסלאַנד. ער האָט געהאט וואוינען א זוהן אין פּאריז — יענער איז שוין אין פאריז א צייט מיט יאָהרען. חתונה גע־האט און געוואָרען א גאַנצער דאָרטיגער — האָט ער צו איהם געשריבען א בריעף, אז ער וויל ארויספאָהרען קיין אויסלאַנד. דער זוהן האָט פאר׳ן פאָטער און פאר די גאַנצע משפחה אָבגעדונגען א ווילע — אַן אַלט שלאָס אין דער פּראָווינץ סאוואָיא — וואוהין ה׳ פינקעלשטיין און זיין פאמיליע זיינען אוועקגעפאָהרען צו פערבלייבען דאָרט, ביז עס וועט רוהיג אין דער היים ווערען.

דאָס שלאָס איז געלעגען אין אַן אַלטען פערלעגטען גאָרטען נעבען א נעדיכטען שווארצען וואלד טיעף אין טהאָל, אונטער דעם בארג מאָן־בלאַן, וועלכער האָט תמיד ארייַנגעקוקט אין דעם קליינעם דאָרף מיט זיין ווייסען בעשנעעטען קאָפּ. דאָרט איז זעהר שטיל געוועזן. דאָס שלאָס פלעגט גאַנצע מאָנאַטען ליעגען אין שאָטען. און פון געדיכטען שווארצען וואלד פלעגט א ווינד יאָגען און בויגען די הויכע טאָפּאָלען, וואָס זיינען געשטאַנען ארום דעם שלאָס, און געוואָרפען זייערע צווייַ־גען אויף דעם דאַך פון הויז, אז עס האָט דערוועקט אַן א י מ ה.

געקומען מיט ה׳ פינקעלשטיין איז זיינע א טאָכטער, אַן א ל מ נ ה, מיט איהר׳ס א זיבען־יעהריג יונגעל. דאָס קינד, אזוי ווי די מוטער, איז געוועזן זעהר שוואַך, מיט שרעקליך אויפגערייצטע נער־ווען. נאָר בעזונדערס איז די מוטער פון דעם קינד זעהר נערוועז קראַנק געוועזן. יעדע מינדעסטע איבערראַשונג, וועלכע איז געקומען איבער איהר א ו נ ג ע ר י כ ט, פלעגט זי טרייבען אין א קרעמפּפען־שוואַכקייט; ביי יעדער בעוועגונג פלעגט זי דערציטערט ווערען, איינ־ריידענדיג זיך, אז א נישט געזעהענע קראַפט פערפאָלגט זי...

די קרענק האָט זי בעקומען בשעת דעם פּאָגראָם. ווען די חוליגא־

נעם זיינען אין זייער גאס אריין, האט זי זיך מיט איהר קינד בעהאל־טען ביי א בעקאנטען קריסט. דער קריסט האט אפילו ארויסגעוויזען זיין אונצופריעדענהייט, נישט איבער שלעכטסקייט ווי איבער שרעק, אז די חוליגאנעס זאלען זיך אויך אן איהם נישט נוקם זיין, געפינענדיג זיי דא, — נאר דאך האט ער נישט געקאנט, אלס אן אלטער גוטער פריינד, מעיז פנים זיין. דאס קינד האט אבער אין רעש אנגעהויבען צו ציטערען און וויינען... אין שטוב איז געווארען א שרעקליכע אויפ־רעגונג. זיי האבען געפרובט דאס קינד איינצונעהמען מיט אלעס, אבער דאס דערשראקענע נערוועזע קינד איז אונמעגליך געווען איינצו־שטילען. דער קריסט האט זעהר בעדויערט, ער האט אויך קליינע קינ־דער, און כמעט ווי געסטראשעט זי מיט'ן ארויסווארפען. נאר דאס קינד, פלוצלונג דערהערענדיג די שאסען פון די זעלנערשע זאלפען אין גאס, האט אויפגעהערט צו וויינען און פערשפיעלט זיך מיט די שאסען. כדי דאס קינד וואס מעהר צו פערשפיעלען, האט די מוטער עס צוגע־נומען צום פענסטער, איינהארכענדיג זיך.

— וואַרט, וואַרט, יוסף'ל, אט באלד וועט ווייטער מאכען פיף־פאף....

— הערסט, מאמע, אט, אט ווי עס מאכט: ראם־ראם: האט דאס קינד זיך געפרעהט, פאטשענדיג זיך אין די הענדטלעך מיט נאך פול־פערוויינטע אויגעלעך.

דאס האט איבערגעלאזען אין דער מוטער אזא איינדרוק, אז יע־דעם מאל ווען זי האט זיך דערמאהנט אן דעם, — פלעגט זי אנידערפאַ־לען אויף דער ערד, האקען זיך דעם קאפ אן וואנד, רייסען די האהר פון קאפ, קריצען מיט די צייהן און אויסשרייען מיט א נישט־מענשליכער שטים:

מיט ה' פינקעלשטיינען איז אויך מיטגעקומען זיין פאטער, ר' נחום — אן אכטציג־יעהריגער בלינדער זקן, מיט א הויכען שטערן און א לאנגער ווייסער בארד. דער זקן, וואס איז שוין בלינד געווען 20—30 יאהר, האט אייגענטליך די אויגען שוין נישט געדארפט און האט שוין נישט געבענקט נאך זיי. זיין דאווגען מיט דעם יום תהלים פאר יעדען טאג האט ער געקענט אויסווייניג און אין די צימערען פון זיין זוהן'ס וואוינונג אין אדעס, ביי וועלכען ער איז געווען זינט ער איז אן אלמן געווארען, איז ער געווען אזוי בעקאנט, ווי יעדער איינציגער פון די הויז־

מענשען. ער האָט תמיד געפונען זיין אָרט און געוואוסט יעדע זאַך, וואו זי געפינט זיך — אזוי האָט ער זיך אויסגעלערענט מיט זיינע הענד טאַפּען, אַנשטאָט די אויגען צו בענוצען.

אין דעם אינטעליגענטען הויז ביי ה׳ פינקעלשטיינען איז דער אַל־טער געווען זעהר בעליעבט. די קינדער האָבען זיך געלערענט אין אויסלאַנד און ווען זיי פלעגען אַמאָל אויף א יום־טוב אהיים קומען צו די עלטערן און געפינען דעם אַלטען בלינדען זיידען אין א ווינקעל שטוב, פלעגט ער אויף זיי מאַכען אַן איינדרוק עפּעס ווי אַן אַלט ספר, וואָס מען האַלט עס אין שטוב פון א זכר וועגען, אָדער ווי אַן אַלטער אַנטיק, וואָס האָט דורכגעלעבט געוועזענע צייטען...

פון פאַגראָם אָן, איז דער אַלטער געוואָרען צופיהרט אין גאַנצען און פיהלט זיך זעהר פרעמד און שלעכט. ער האַלט זיך אליין פאר אי־בערדריסיג. „געגוג", פלעגט ער זיך אַליין זאָגען — און עס האָט זיך איהם געוואָלט שטאַרבען. נישט, אייגענטליך, דער פּאָגראָם אַליין האָט געמאַכט אויף איהם אזא איינדרוק. דער פּאָגראָם איז ביי איהם גע־ווען א געוועהנליכע זאַך: עס איז געקומען אַן „עת צרה" אויף אידען — און דאָס איז פאר איהם גענוג געווען צו ערקלערען די לאַגע: עס איז נישט דאָס ערשטע מאָל, עס איז נישט דאָס לעצטע מאָל... אין יעדען דור פלעגען קומען צרות אויף יודען; אונזערע עלטערן האָבען אזעלכע צרות געהאַט, מיר — אזעלכע. און ווען מען האָט איהם פון שטוב ארויסגענומען און בעהאַלטען איהם אויף א בוידעם, איז עס ביי איהם געווען רעכט; קיין וואונדער נישט, — אזוי ווי ער וואָלט זיך גע־ריכט אויף דעם. האָט ער געהערט שיסען, געוואַלדען — האָט ער וידוי אָבגעזאָגט און איז גרייט געווען... נאָר פון דער צייט אָן, אז מען האָט איהם אויף דעם בוידעם ארויפגעפיהרט, פיהלט ער זיך אַרום זיך פרעמד. אין שטוב ביים זוהן פלעגט ער געהן פינף טריט פון זיין „אָרט", אָנ־קלאַפּען מיט׳ן שטעקען — איז געשטאַנען דער טיש. נאָך דריי טריט רעכטס — איז געשטאַנען דער אַלמער, דאַן קלאַפּט ער אָן מיט׳ן שטע־קען אין טהיר פון סאַלאָן, און דערנאָך איז דאָס פענסטער. ער האָט זיך אָריענטירט און געוואוסט, וואו ער געפינט זיך. נאָר זינט מען האָט איהם אויפ׳ן בוידעם אַליין איבערגעלאָזט, איז ער שטעהן געבלי־בען ערגיץ אין א „מיטען". געקלאַפּט מיט׳ן שטעקען רעכטס, לינקס, געדופען שטיל א נאָמען — קיינער האָט איהם נישט אָבגעענטפערט, —

נור דרויסען אין דער גאס איז א רעש... א געוואלד... מען שיעסט, וויי־בער חלש'ן... קינדער וויינען... שכורים שרייען... פון דעמאָלט אָן פיהלט זיך דער אלטער, ווי ער וואָלט שטעהן געבליבען אין מיטען אין א גרויסען וויסטען מדבר, ארום איהם ליעגען שטיינער, און ווי ער ריהרט זיך, פאלט ער איבער עפּיס. מען האָט איהם געפיהרט ערגעץ ווייט אוועק, אין א פרעמדע מדינה. פערשיעדענע שפּראכען האָט ער געהערט ארום זיך, פערשיעדענע מענשען זיינען געזעסען ארום איהם — אלץ ווייטע, פרעמדע. איצט איז ער אויף אָן אָרט, אין אָן אנדער שטוב. דאָ מוז עפּעס זיין נעבען הויז. א ווינד יאָגט, א בייזער ווילדער ווינד קומט יעדע נאכט אָן צו יאָגען און וויינט אין פענסטער. די שטוב איז איהם פרעמד. וואו מען זעצט איהם אנידער — דאָרט בלייבט ער זיצען און ווארט ביז מען וועט איהם פון דאָרט אוועקפיהרען. ער האָט זיך מורא צו ריהרען פון אָרט, ער זאָל נישט אָן עפּיס וואָס זיך אָנקלאָפּען. אזוי זיצט ער גאנצע טעג, דאווענט אָדער זאָגט תהלים. גאָט איז אומעטום, ער וועט איהם פון דאנען אויך הערען....

ביי־טאָג ווי ביי־טאָג, נאָר ווען די נאכט פאלט צו, און א ווינד קומט אָן צו יאָגען פון דעם הויכען בארג מאָן־בלאָן און טוליעט איין מיט איין פליגעל דעם גאנצען וואלד און קלאַפּט אויף די ווענד פון דעם הויז — פלעגט דער אלטער זיצען אין א ווינקעל און ציטערען. אָן אימה פלעגט איהם בעפאלען. ער האָט עפּעס פערשטאנען, אז דאָס איז נישט א היימישער ווינד. דאָ נעבען איהם, הינטער'ן הויז מוז עפּעס אזעלכעס זיין, פון וואנען עס קומט צו יאָגען דער ווינד — נאָר וואָס דאָס איז אזעלכעס, האָט דער אלטער זיך נישט געקאָנט פאַרשטע־לען. איהם האָט זיך אויסגעוויזען, אז דאָס מוז זיין עפּעס אָן אוננאַ־טירליכעס, אזעלכעס, וואָס מיר, פּראָסטע מענשען, זיינען נישט גע־וואוינט צו דעם, און ער פלעגט מורא קריגען דערפאר...

צו דער משפחה איז געקומען צופאָהרען דעם זוהן'ס פרוי פון פאריז מיט איהר'ס א פינף־יעהריג קינד. זי איז געוועזען א קריסטין — א פאריזער קליין־בירגער'ס א טאָכטער, מיט אלע מעלות און חסרונות פון די פאריזערינס: אָפענהערציג, גוט, לייכטזיניג און איבערהויפּט קאָקעט. זי האָט פאר איהר מאַן חתונה געהאט, נישט אָבשטעלענדיג זיך פיעל, צי ער איז יאָ א יוד אָדער נישט. עס האָט איהר גאנץ וויי־ציג אויסגעמאכט: זי האָט איהם ליעב געהאט. איהרע עלטערן האָט

עס אויך גאַנץ ווינציג אויסגעמאַכט. ער איז אַ דאָקטאָר און האָט געלד אַ וואוינונג אויסצומעבלירען זיך — און זי וועט ביי איהם אַ שעהן לעבען האָבען.

דער ה׳ פינקעלשטיין איז געווען איינער פון די אַלטע משכילים, וועלכער האָט די פינגער געלעקט פון אַ העברעאישען שיר און איז בטל געוואָרען פאַר יעדען יונגעל, וואָס טראָגט מעשענע קנעפּ פון אַ שול־אַנשטאַלט, און ווער רעדט נאָך פון „פראַנצויזיש". איהם האָט עס יאָ אפילו בשעת מעשה פערדראָסען, ווען דער זוהן האָט איהם געשרי־בען, אז ער נעהמט אַ קריסטין פאַר אַ פרוי: „אַלמאַי וואָלט זי זיך מגייר געווען — האָט ער גע׳טענה׳ט — אין פּאַריז מעג מען זיך דאָך מגייר זיין." נאָר די טעכטער האָבען געלאַכט פון איהם און בעוויעזען איהם, ווי ער איז ניט טאָלעראַנט. „פאַר וואָס זאָל ער זיך ניט שמד׳ן?" — האָבען זיי צוריק גע׳טענה׳ט — „יודען זיינען קיינמאָל ניט טאָלעראַנט!" דער פאָטער האָט זיך אביסעל געשעהמט פאַר די קינדער צו ווייזען זיך פאַר אַ רעאַקציאָנער, אַ פאַנאַטיקער. אין הויז האָט מען אויפגעהערט צו רעדען דעריבער.

זי, דעם זוהן׳ס פרוי, קומענדיג צופאָהרען צו זיינע עלטערן, האָט געמיינט, אַז זי וועט טרעפען דאָ אַ פרעהליך לעבעדיג רוסיש הויז, וואָס וועט זי ענטציקען מיט דער ברייטקייט און נאָך ווילדקייט פון דער רו־סישער נשמה, פון וועלכע זי האָט אַזוי פיעל געלעזען און געהערט דער־צעהלען. אידען האָט זיך אבסאָלוט ניט געקענט. ווי איבערהויפּט די אויסלענדער, האָט זי געהאַלטען יעדען יודען פאַר אַ יודישען רוס, אָבער באַלד אין די ערשטע טעג פון איהר אָנקומען, האָט זי געזעהען, אַז די „רוסען" לעבען גאַנץ אַנדערש, ווי זי האָט עס זיך פאָרגעשטעלט. אַנ־שטאַט „פרעהליכע" האָט זי געטראָפען מענשען מיט זעהר שווערע געמי־טער, צובראָכענע הערצער, יעדערער געהט זיך זיין איינזאַמען וועג. און איבערהויפּט, איבער דעם גאַנצען הויז שוועבט עפּעס אַ מרה־שחורה, וואָס זי האָט דאָס באין אופן נישט געקאָנט פערשטעהן....

אַזוי האָט געלעבט דאָס הויז, יעדערער בעזונדער אין זיין וועלט — ווייט פון זייער היימאַט אין אַ פרעמד לאַנד, אין דער שעהנער פּראָווינץ סאַוואָיאַ אונטער דעם וויים־בעשנייעטען מאָן־בלאַן.

דער ה׳ פינקעלשטיין האָט נישט געהאַט אָבגעריסען מיט דער היים אַלע זיינע געשעפטען. ער האָט נור אָבגעוואַרט די צייט, ביז מען וועט

פון „דאָרט“ דערהערען אַ גוט בשורה, אַז ער זאָל קענען צוריק פּאָה־רען צו זיינע געשעפטען. דאָ, אין אויסלאַנד, האָט ער זיך געפיהלט פרעמד און שלעכט. ער האָט נישט געוואוסט, צו וואָס מען נעהמט זיך, וועגען וואָס מען קלערט, און האָט געוואַרט מיט אונגעדולד, ביז „אין דער היים“ וועט רוהיג ווערען. אָבער דאָס רוסישע בלאַט, וואָס האָט זיך געוואַלגערט אין דער וועלט פיער טעג ביז עס איז צו זיי אָנגעקומען, האָט יעדען טאָג אָבגעגעבען פון „דער־היים“ זעהר שלעכטע גריסען. אַלע טאָג נייע הריגות, אומגליקען. עס איז געווען אין די טעג פון דער דומע. און לייענענדיג דאָ, אין רוהיגען גאָרטען אין סאַוואָיא, די רע־דעס פון די דעפּוטאַטען, איז ה׳ פינקעלשטיין געוואָרען אַזוי בעגייס־טערט, דאָס ער איז אַרומגעגאַנגען און אויסגעקלערט אַ רעדע, וואָס ער וואָלט געהאַלטען, ווען ער וואָלט געווען אַ דעפּוטאַט. און ניט האָבענ־דיג פאַר וועמען די רעדע צו זאָגען, פלעגט ער אַליין פאַר זיך די רעדע אָבהאַלטען אָדער זוכען אין פראַנצויזישען ווערטער־בוך ווערטער, כדי די רעדע זיינע צו איבערזעצען און זי אין אַ פראַנצויזיש בלאַט אָב־דרוקען.

עס איז געווען אַ יונגער פריהלינגס־טאָג. די גאַנצע פאַמיליע איז אויף דער ווערענדע געזעסען און מיטאָג געגעסען. דער בלינדער זיידע איז ביים עק טיש געזעסען, נעבען איהם — ביידע אור־אייניקלעך, וועל־כע האָבען זיך מיט זיינע הענד געשפּיעלט און געפרעגט איהם פער־שיעדענע שאלות. דאָס „פרעמדע“ אור־אייניקעל האָט ער נישט פער־שטאַנען — האָט מען איהם געדאַרפט איבערזעצען אויף יודיש, און ער האָט איהם אָבגעענטפערט. די שנור פון פאַריז פלעגט קוקען מיט זעהר גרויס דרך ארץ אויף דעם אַלטען, און האָט עפּעס אַזוי ווי פאַר איהם מורא געהאַט... דער אַלטער ר׳ נחום האָט נישט געוואוסט, אַז דאָס „פרעמדע“ אור־אייניקעל איז שוין נישט קיין יוד, נור ער האָט עס ווי געפיהלט. דאָך האָט ער דאָס קינד נישט ווינציגער ליעב געהאַט פון יענעם אייניקעל. ער האָט נאָר אויף דאָס קינד גרויס רחמנות גע־האַט. און אָנטאַפּענדיג זיין פּול, רונדיג פּנים׳ל, וואָס האָט מיט אַ שמייכעלע ארויסגעלאַכט צום זיידען, האָט ער געפיהלט, אַז עס איז נישט דאָס דאָר, ציטערענדיג, בלייך געזיכטעל פון יענעם אייניקעל — עס איז אַן אַנדער קינד...

גענגענאיבער זיי האָט געלאַכט אין די גליהענדע זון דער ווייסער מאָן־בלאָן, וואָס האָט געלויכטען פון מיילען ווייט.

דער בריעף־טרעגער האָט די צייטונג געבראַכט. ה׳ פינקעלשטיין האָט היינט, ווי יעדעס מאָל, פלינק די צייטונג אויפגעעפענט און אָנגע־הויבען צו לעזען הויך אויפ׳ן קול. פּלוצלונג איז ער שטיל געבליבען, און בלייך אוועקגעלעגט די צייטונג זיך אין טאַש און אָנגעהויבען פון עפּעס אנדערש צו רעדען.

די טאָכטער האָט דערנאָך די גאַנצע צייט די צייטונג ארומגעזוכט, האָט אָבער זי נישט געפונען. די צייטונג איז ערגיץ פערפאַלען גע־וואָרען.

ה׳ פינקעלשטיין האָט זיך אליין אין גאָרטען ארונגעדרעהט. ער האָט געוואָלט עמיצען דערצעהלען, זאָגען וואָס ס׳איז געשעהן. א פּאָ־גראָם, א נייער פּאָגראָם אויף יודען — הונדערטער דער׳הרג׳עטע, פער־וואונדעטע, יודיש פערמעגען צוראבעוועט.... א פּאָגראָם.... ער האָט גע־מוזט האָבען וועמען צו דערצעהלען. דער טאָכטער האָט ער מורא גע־האָט צו זאָגען דערפון, זי זאָל נישט קראַנק ווערען. ער האָט דערזעהען די שנור אין גאָרטען שמועסענדיג מיט׳ן בעל הבית פון הויז. ער האָט זי אוועקגערופען אָן א זייט און אָנגעהויבען דערצעהלען איהר, מיט א שטילען טאָן: אָן אונגליק, אזוי פיעל מענשען אויסגע׳הרג׳עט, קינדער, קליינע קינדער צושניטען.

די שנור האָט די אָקסלען אויפגעצויגען, געקוקט אויף איהם פער־וואונדערט און געפרעגט:

— פאַר וואָס הרג׳עט מען? ווי הייסט, מען הרג׳עט? פאַר וואָס?

ער האָט איהר ניט געקענט געבען צו פערשטעהן: מען הרג׳עט, ווייל מיר זיינען יודען.

די שנור האָט עס נישט פערשטאַנען. זי האָט זעהר בעדויערט, עס איז איהר אָבער צום סוף לאַנגוויילינג געוואָרען דאָס בעדויערען, איז זי מיטגעפאָהרען מיט׳ן בעל הבית אין וואלד אריין.

ה׳ פינקעלשטיין איז געבליבען שטעהן אין גאָרטען. עס האָט איהם געדריקט דאָס שרעקליכע נייעס, און ער האָט עס געמוזט עמיצען דערצעהלען — א נאָהנטען, וואָס זאָל עס מיטפיהלען. ער האָט דער־זעהן דעם פאָטער, דעם בלינדען יוד, וועלכען די ביידע אייניקלעך האָ־

בען געפיהרט ביי די הענד אין גאָרטען אריין: איינער האָט גערעדט צו איהם פראנצויזיש, דער צווייטער — רוסיש.

ה׳ פינקעלשטיין האָט געקוקט אויף דעם אַלטען בלינדען יוד, וואָס די איינִיקלעך — איינער א פראנצויזישער גוי, דער צווייטער — א רוסישער יוד — פיהרען איהם ביי די הענד, און עס איז איהם עפּעס א געדאַנק קלאָר געוואָרען. דעם אידישען גלות האָט ער געזעהן פאַר זיך....

ער איז צוגעגאנגען צום פאָטער:

— ווייסט, טאַטע, מען הרג׳עט וויעדער יודען אין רוסלאַנד. א נייער פּאָגראָם.

דער אַלטער האָט די בלינדע אויגען געווענדעט צום הימעל:

— עס איז אַ עת־צרה אויף יודען, א גזרה רעה.

א מינוט זיינען זיי ביידע שטיל געבליבען. דער אַלטער האָט זיך פּלוצלונג אָבגערופען, אָנטאַפּענדיג מיט דער האַנד דאָס „פרעמדע“ אור־איינִיקעל:

— זאָג, שלמה, ער איז גע׳מל׳ט?

נאָך אַ לאַנגען שווייגען האָט דער זוהן שוואַך אָבגעענטפערט:

— ניין, טאַטע.

דער אַלטער האָט ביטער אָבגעקרעכצט.

— נו, ער וועט שוין פון דעם נישט וויסען....

א חלל

פון אונטער דער שטאָדט־חורבה, וואָס שטעהט אויפ׳ן באַרג ווי אַ גרויסע מצבה אויף אַ גאַנץ פאָלק, — איז דער מאָרגען־שטערן ארויס, רויט־פלאַמענדיג, און האָט זיין גלאַנץ איבער די גרויע וואָלקען, וואָס זיינען איבער׳ן הימעל ווי וואַסער־כוואַליעס פערגליווערט געווען, — אַבגעגלאַנצט. דער יונגער טאָג האָט אויפגעבראָכען. אין געסעל רור־דערט זיך שוין. צווישען די איינצעלנע, פריהע בויערשע פוהרען, וואָס דער נאַכט־טהוי האָט נאָך צערטליך אויף זיי זיין שפור איבערגעלאָזט, דרעהען זיך שוין איינצעלנע יודען און טהירען אין מאַרק זיינען נאָך פערשלאָסען; פאַר דאָס רוב איינוואָהנער איז נאָך דער טאָג נישט גע־בוירען געוואָרען. פון אַ טהיר אין אַ הויף הויז, מיט פערלאָשענע אוי־גען — צוגעמאַכטע לאַדען, לאָזט זיך אַ דיענסט מיט אַ קאָרב אויף דעם אָרעם ארויס. אויף דעם פרישען מאָרגענדיגען געזיכט, וואָס שיינט פון אונטער איהר לייכטען טוך ארויס, שוועבט נאָך דער חלום, וואָס זי האָט פאַר אַ שעה געזעהען. עס הערט זיך שוין די קירכען־גלאָקען, קלינג, קלינג — און דאָס איז דער ערשטער הויכער קול, וואָס דער יונגער טאָג פערנעהמט...

און אַ טאָג האָט עס געזאָלט זיין ווי נעכטען, ווי מאָרגען — און פּלוצים איז עפּעס וואָס געשעהן.

פון עק מאַרק, פון „וועג" צו, קומט צו לויפען, קוים וואָס ער כאַפּט דעם אָטהעם, יחזקאל דאָרפס־גנעהער. די ווייסע באָרד צו־פלאָשעט זיך איהם איבער׳ן גאַנצען האַרץ, דער הוט ביז אין האַלבען קאָפּ ארויפגע־רוקט, דאָס זעקיל אויף די פּלייצעס שלאָגט איהם אין רוקען, מיט׳ן שטע־קען מאַכט ער אַרויף און אַראָב, אַזוי ווי ער וואָלט וועלען עפּעס דורך דעם שטעקען אויסזאָגען, — און די אויגען אויפגעריסען, ווי ברענענדיגע לאַמטערן, לויפען פאָראויס פאַר איהם, און זיין געוואָלד הערט זיך מיט האַרץ־שרעקען איבער דער גאַס.

— וואָס איז דאָס ?

קיין וואָרט הערט מען נישט פון זיין מויל, נור א ווילד, שרעקליך געשריי רייסט זיך פון האַרץ ארויס מיט אַן אימה. ער ווינקט מיט דעם שטעקען ווייזענדיג, דאָרטען הינטער'ן באַרג !

און ר' יחזקאל דאָרפּס־געהער לויפט ווידער פאָראויס, דאָס פּעקיל טאַנצט איהם איבער'ן רוקען, און דאָס גזעסעל נאָך איהם. די לאָדען האָבען זיך מיט רעש געעפענט ; פרענטען אייזען שלאָגען אָב פון דער־ווייטען, טהירען ווערען אויפגעריסען, און האַלב־נאַקעטע מענשען, כאַ־פּענדיג אויף זיך ווער א פּאַלטאָ, ווער א פאַטשיילע, לאָזען זיך פון יעדער הויז־טהיר ארויס, ארויס אויפ'ן וועג נאָך ר' יחזקאל דאָרפּס־געהער.

עס זעהט אוים, ווי די איינוואָהנער וואָלטען די שטאָדט פערלאָזט, געלאָזען די הייזער, דעם מארק — און דעם יונגען טאָג, וואָס קומט אָן... זיי זיינען באַלד הינטער'ן באַרג געקומען.

וואָס איז עס אזעלכעס ? — האָט עס גאָט פון הימעל אראָבגע־וואָרפען ?

צו פוסען פון באַרג, פערוואָרפען צווישען די גרעזער, ליעגט ווער, הארט און שטייף אויסגעצויגען, א מענש, און דאָך נישט קיין מענש ; שטום און טויט ווי א שטיין. צוויי לאַנגע פיס, ניין, לאַנגע שטיוועל, איינער הארט ביים צווייטען. די הענד בלייך, דאַכט זיך, צוויי לאַנגע, טויטע שטעקענעס, פערוואָרפען האַלב איינגעזונקען אין גראָז. דאָס זשילעט אויפגעריסען, און פון דעם צוריסענעם העמד זעהט זיך א שטום־פערהאַרטעוועט האַרץ ארויס. עס איז דורכגעשפּאָלטען, און א קאַלטער שטראָם בלוט איז פערגליווערט איבער'ן האַרץ, איבער דער וועסט און איבער דעם גראָז... דער האַלז לאַנג און אויסגעצויגען, פון מיטען זעהט זיך דער גאָרגעל, ווי ער איז אין האַלז פערשטיינערט גע־וואָרען, אָהן א ריהר זיך צו געבען. די האָר פון דער קליינער באָרד, ווי דינע דראָטען, וועלכע דאָס ווינדעל בלאָזט ארום און מאַכט זיי ציטערען און בעוועגט זיי, שרעקען עפּעס... דאָס פּנים בלייך, קאַלט און שוויינענ־דיג. די ליפּען בלייך און פעסט בעהאַלטען איינע אין דער צווייטער. די אויגען קוקען שטום אויף אַלעמען און אויף גאָר נישט, און עס דאַכט זיך, אז זיי זעהען אַלעם און גאָר נישט... דער שטערען איז אין איין שטיק פערגליווערט בלוט פערהילט, און פון דעם „רויטען קאַפּעל" ווייזט זיך איין שווארצע ברעם ארויס, און עס דאַכט זיך, אז די ברעם זעהט

מעהר פון דעם אויג. אונטער די שווארצע אויגען־לעכער רוהט א טיע־פער, שטילער ערנסט פון א מענש א צדיק, וואס האט דאס זייניגע אָב־געטהאן און געהט זיך מיט א רוהיג הארץ זיין וועג... אויף די טויטע פערגרעמפעלטע ליפען איז ווי א רוהיג צופרידענקייט אויסגעגאסען. פון אויבען ציהט זיך דער הימעל ליכטיג, ווי דער טאג; אונטען — די שטומע ערד. א ווינטעל בלאזט און בעוועגט די גרעזער. די האר פון בארד, די פערבלוטיגטע האר פון קאפ, ער בלאזט איבער די קאלטע, טויטע הענד, איבער'ן קאלטען, טויטען פנים. נור דאס פנים איז אָבער צו שווער, אז דאס ווינטעל זאל עס בעוועגען, און עס דאכט זיך, אז דאס איז קיינמאל קיין מענש נישט געווען — נישט אויף די פיס געשטאנען, נישט קיין ווארט גערעדט. שטום איז עס שטענדיג געווען און טויט איז עס געווען, ווי א שטיין אין פעלד. ריהרט מען עס — ריהרט עס זיך, און אז עס ליעגט — ליעגט עס....

און דאך פערמאגט דאך נאך די שווארצע ברעם, וואס קוקט פון אונטער דעם רויטען, פערגליווערטען קאפעל, ווי עטוואס לעבען אין זיך, און זי ווינקט: איך וויים, ווער דאס האט געטהון, איך וועל עס פאר קיינעם נישט זאגען...

און די מענשען, די צוזעהער, שטעהען ארום דעם קערפער שטיל, און קוקען איינער אויף'ן צווייטען: ווער איז דער? וואס איז דאס אזוינס? און ווער האט דאס געטהון? זיי קוקען אויף דעם טויטען, ווי זיי וואלטען געבעטען צו איהם אין זייערע הערצער, געפרעגט איהם שטילע קשיות: ווער? וואס? ווען?... און די שווארצע ברעם פון אונ־טער דעם רויטען קאפעל, זי זאגט וואס און איז דאך שטום...

עס שיינט, אז דער מת בעהאלט אין זיך עפעס, עפעס זעהר טרויעריגעס, ער האט דעם סוד מיט זיך אין דער ערד גענומען, קיינעם קיין שפור דערפון נישט אויסגעזאגט.

און די מענשען שטעהען שווייגענדיג, קוקען איינער אויף'ן צווייטען, קוקען אויף'ן טויטען, און ווייסען נישט וואס צו טהון...

און די שווארצע ברעם ווינקט, און עס דאכט זיך, אז פון אונטער דער שויפעל ערד וועט עס ארויסווינקען, אויסזאגען — און דאך שווייגען.....

די זון איז אונטערגעגאנגען אויף יענע זייט לאנקע, אונטער'ן וואלד

אין געשטאַלט פון אַ רוהיגען רויט־לירטיג פליסיגען טייך. דער טייך האָט זיך אוועקגעלעגט ווייט אויף יענער זייט וועלט און איז אריינגע־שוואומען צווישען לייכט ציטערענדיגע גרויע וואָלקען, וואָס האָבען פון דערווייטען אויסגעזעהען, ווי קלאָר וואסער פון אַן אונענדליכען ים. און דער רויט־פליסענדיגער טייך האָט זיך נישט אויסגעמישט מיט דעם קלאָרען וואסער — נאָר פאַר זיך אין דער שטיל. אין דער טיעפעניש אראָב און דורך די פליסענדיגען וועלען האָט זיך זייער ליכט געפונקעלט. און בעגילדעט האָט דער טייך די קעפּ פון די גרויע וועלען־בערג, וואָס זיינען גאַנץ ווייט איבער דער ערד געהאַנגען, און פון דערווייטען האָבען זיי אויסגעזעהען ווי ריעזיגע סקאַלען, וואָס שטעהען אויף יענער זייט ים. דאָרט זיינען די „מדבריות"... און דאָ, אויף דער זייט, ביים ברעג פון גאָלדענעם טייך, זיינען געשטאַנען איינזאַמע, הויכע בוימער מיט די ארויפגעוואקסענע צווייגען און האָבען „תשליך" אָבגעריכט פאַר'ן גאָל־דענעם טייך...

שטיל איז געווען ארום דער גאַנצער געגענד. אויף יענער זייט הימעל צו מזרח צו, האָט זיך אָנגעהויבען, ווייס איך פון וואַנען, צו ציי־הען זיך אַ ריעזיגער, שווארצער וואָלקען — און האָט זיך לאַנגזאַם, לאַנג־זאַם איבער'ן הימעל געצויגען.

דער טויטער קערפּער איז זיך אַלץ ווייטער אונטער דעם באַרג גע־לעגען, שטום און גלייכגילטיג. ארום איהם נור נאָך איניגע מענשען, וואָס האָבען טרויעריג און שווייגענדיג אויף זייערם גלייכען געקוקט, גע־קוקט און נישט פערשטאַנען....

און טיעפער האָט זיך אַלץ דער גאָלדענער טייך אין דעם גרויען וואָלקען־ים זיך אריינגעלאָזט, און פון דערווייטען האָבען זיך געהערט ווי די טאָפּאָלען שאָקלען זיך איבער'ן טייך... אויפ'ן הימעל איז דער ריע־זיגער וואָלקען געפּלאצט, פון אַלע זייטען זיינען מאַסען אונבעקאַנטע וואָלקען אָנגעקומען, איינער איז ארויף אויפ'ן צווייטען, איינער אריין אין אַנדערען און מלחמה געפיהרט. דער הימעל אַ שלאַכט־פעלד, און די וואָלקען־שטיקער, צובראָכענע הימלען גליטשען זיך איינס איבער דאָס צווייטע. אָט איז איינער אין צווייטען מיט'ן קאָפּ אריין און יע־נעם צושמעטערט אויף שטיקלעך. די שטיקלעך צושווימען זיך און יע־דער, וואָס איז שטארקער, שלינגט דעם צווייטען איין. אָט קומט איי־נער אַ ריעזאָן, דעם קאָפּ שטעקט ער ארויס, און לאַנגווייליג, ווי מיט

ישוב הדעת, לאָזט ער זיך די גאַנצע וועלט איינשלינגען. זיי, דאָרט פערשטעהען: עס האַלט שמאָל! און מאַכען פּליטה, איילען זיך, און איי־לען זיך, ציהען אָב און דאַך שטעהען זיי אויף איין אָרט, ווי מען וואָלט זיי מיט קייטען איינגעבונדען.... אָט האָט שוין דער ריעז זיין פליעגעל אויסגעשפּרייט און זיי איינגעשלונגען; פון יענער זייט הימעל שטעקט א צווייטער ריעז דעם קאָפּ ארויס, נאָך א גרעסערער, און מיט איין שווארצען פליעגעל שלינגט ער יענעם איין — וואָס איז דאָס? צי האָט א שפּיז דעם הימעל געשטאָכען? א ברענענדיג קויל איז אריין צווישען די וואָלקען, און באַלד — וואָס איז דאָס? צי איז דער הימעל צושמע־טערט געוואָרען? זיין קול האָט איבער די גאַנצע וועלט אָבגעשלאָגען. די ערד קאָרטשעט זיך איין, זי האָט מורא פאר די ריעזען, וואָס פיהרען צווישען זיך מלחמה, אז זיי זאָלען זי נישט מיט איין הויך איינשלינגען, שווייגט!

אָט קומט עטוואָס מעכטיגעס! דאָס מוז גאָט אליין זיין. — אי־בער'ן גאַנצען הימעל פערשפּרייט ער זיך, שווארץ און ריעזענדיג און שלינגט איין דעם גאָלדענעם טייך, מיט דעם בלאָען ים. דער גאָלדען־פייעריגער גלאַנץ גלענצט זיך נאָך פון אונטער דעם שווארצען ריעזיגען העלד, וואָס ער האָט איהם איינגעשלונגען, נאָר וואָס א מאָל, וואָס א מאָל, ווערט דער שיין שוואַכער, שוואַכער, ער גיסט זיך אויס אין דעם ריעז און עס דאַכט זיך, אז דער שיין איז אַן אויג, וואָס פונקעלט אין דעם שטערען פון ריעז, וואָס האָט דעם גאַנצען הימעל איינגעשלונגען. נאָר וואָס א מאָל פערלעשט זיך דאָס אויג, דער שיין שטאַרבט אָב, אָט נאָך דער לעצטער שפּור — באַלד יעהט דער שיין אין גאַנצען אויס...

און שווארץ איז דער הימעל, שווארץ—אויס, נישט קיין הימעל, נישט קיין ערד — ניט קיין אָנהויב, נישט קיין ענדע, נאָר שווארץ איז אַלץ.

שווארץ און שטיל.

טיילמאָל פאַלט א ברענענדער שפּיז אין די וועלט אריין און שטעכט וועמען, — א מינוט בלישטשעט עס. דער הרוג מוז א ריעז זיין, א שטיק הימעל, ווארום די גסיסה איז געווען אזוי שרייענדיג...

באַלד פאַלען איינצעלנע טראָפּען פון ערגעץ און שלאָגען אין די

ערד אָב. וואָס א מאָל ווערען זיי געדיכטער און שטארקער — און זי־דענדיגער. און אין דעם שווארצען רעגען פאַלען ברענענדיגע שפּיזען — זייער גלאַנץ בלישטשעט און ריעזען פאַלען, וואָרום די נסיסה איז דונערענדיג....

א מלחמה אין דער פינסטער.

צי רעגענט נישט פון הימעל מיט בלוט? — — —

א ווינד האָט די הרוגים פון הימעל אוועקגעשארט, פערשעהמט און צנועה׳דיג האָט דער גילדענער טייך אין ים זיך וויטער אָבגע־שלאָגען.

דער הימעל ריין, שווארץ־העל, אזוי ווי עס וואָלט גאָר נישט אוי־בען געווען. דער אויר איז קלערער און פרישער — אויף דער ערד גיסט זיך דאָס וואסער.

אונטער דעם בארג, פערוואָרפען פאר זיך, אויף די נאסע גרעזער ליעגט דער קערפער, טויט און שווייגענדיג, דאָס וואסער האָט זיין בלוט אויפגעפרישט, און דער שטראָם וואשט עס אָב מיטנעהמענדיג עס מיט זיך, אין דער וועלט אריין... עס בעווייזט זיך דאָס הארץ בלייכער און שווייגענדיגער. דער טויטער, נאסער קערפער איז גלייכגילטיג און שוויי־גענדיג, דאָס וואסער וואשט דאָס רויטע קאָפּעל פון איבער דעם שטערען אָב, עס בעווייזט זיך די שווארצע ברעם, נאָר זי איז שוין אויך טויט און שווייגענדיג....

א צואה

קייטען, הערט אויף צו קלינגען ; מערדער, הערט אויף די מעסערס צו שלייפען ! זעצט אייך, פערוואונדעטע, אויף דער ערד אנידער, פערשטיקט אויף א ווײלע אייערע וואונדען מיט די צויטלען פון אייערע אָבגעריסענע קליידער. יתומים, לעהנט אָן אויף א ווײלע די מיעדע קעפ אויף די לייכען פון אייערע אייגענע. לאָזט רוהען אויף א מינוט דאָס צושפּאָלטענע קינד ביי איהר מוטער'ס אָבגעשניטענע בריסטען. פעראומרייניגטע שוועסטער, ענטפּלעקט אויף א רגע די געזיכטער פון די פערשטעלטע הענד. דעקט די טויטע מיט די שווארצע לייליכער צו, אין דער שטיל הערט מיך אוים, מיט די הערצער הערט מיך אוים, דאָס וואָס איך וועל אייך דערצעהלען פון הינטער דעם תלין'ס מעסער.

נישט טרייסטען בין איך אייך געקומען, נאָר א צואה בין איך אייך געקומען לייענען. א צואה פון אונזער זיידען. און וועט איהר אויף דעם בלוט קוקען, וואָס די ערד האָט אין זיך איינגעזאָפּט — זאָלט איהר וויסען, פאר וואָס עס איז פערגאָסען געוואָרען. און וועט איהר אויף אייערע מתים קוקען — זאָלט איהר וויסען צוליעב וואָס זיי זיינען געשאָכטען געוואָרען.

פון דער פרעמד איז אונזער זיידע געקומען צו ציהען, אין א פינסטער, ווילד לאַנד. הארט, גראָב, און אונבעארבייט איז געוועזן די ערד פון דעם לאַנד. גראָב, ווילד און קנעכטיש איז דער מענש געוועזן, וועלכער האָט דאָס לאַנד בעוואוינט. אין פּאָלע פון זיין קלייד האָט אונזער זיידע א וואָרצעל געהאַט איינגעבונדען. א וואָרצעל פון אַן איילבירט־בוים, וועלכען ער האָט געפיהרט מיט זיך פון איבער ימים און טייכען, פון איבער בערג און טהאָלען, פון זיין „היימאַט" לאַנד. וואו ער האָט זיך אָבגעשטעלט אין זיין אָהן־צוועקליכען רייזע־גאַנג, האָט ער דעם וואָרצעל איינגעפלאַנצט.

שווער, אונגעהייער שווער האָט דער וואָרצעל פון דעם איילבירט־בוים אין די נייע לענדער זיך אָנגענומען. צו קאַלט איז די ערד געווען דעם וואָרצעל חיונה צו געבען, און זיינע אָדערען חיות אריינגעבען. נאָר קוים האָבען זיך די צווייגלעך פון דעם איילבירט־וואָרצעל פון דער ערד אויסגעבראָכען, האָט דער זיידע געוואוסט, אז עס איז שוין מעהר פאר איהם קיין אָרט נישט דאָ, האָט ער פון די וואָרצעל פון דעם ניי־פער־פלאַנצטען בוים געגומען און ווייטער אין וואַנדלער־וועג געגאַנגען.

נאָר שווערער פון אַלע לענדער איז דעם זיידען אָנגעקומען צו פער־פלאַנצען זיין איילבירט־וואָרצעל אין דעם פינסטערען לאַנד, אין וועל־כען ער איז אריינגעקומען. צו האַרט איז די ערד געווען אין איהר צו גראָבען. צו גראָב און ווילד זיינען זיינע איינוואָהנער געווען צו פער־שטעהן דעם ווערטה פון אַן איילבירט־בוים.

האָט ער געפּרופט זיין לאָפּאַטע אין די ערד אריינשטעקען, האָבען זיך ארום איהם די איינוואָהנער פערקליבען, זיין לייב צוריסען, זיינע פינגער אויסגעדרעהט:

— מענש, וואָס פערדארבסטו אונז די אויבערפלאַכע פון דער ערד?

האָט זיך דער גערטנער ביינאַכט אין קעלט און רעגען געפּערדערט, בעהאַלטענערהייט זיין וואָרצעל פערפלאַנצט, בעהאַלטענערהייט פאר גאָט און מענשען.

אָבער צו קאַלט איז די ערד געווען אין זיך דעם וואָרצעל צו האַל־טען, צו קאַלט איז דער קלימאַט געווען דעם איידעלען וואָרצעל צו ענט־וויקלען, צו פוילען האָט ער אָנגעהויבען — איז דער זיידע געקומען, יעדע נאַכט זיינם א קינד געשאָכטען, און מיט דעם בלוט די ערד אָנגע־וואַרעמט דעם וואָרצעל צו ערהאַלטען ביים לעבען.

האָט דער וואָרצעל זיינע צווייגלעך פון דער ערד אָנגעהויבען ארויסשיקען, זיינען זיך צוזאַמענגעקומען די היטערס פון דעם לאַנד און האָבען געזאָגט, אז די בלעטער פון בוים זיינען סם פאַר די איינוואוינער און האָבען זיי ארויסגעריסען. דאָס אָרט וואו די בלעטער האָבען זיך געוויזען האָבען זיי מיט שטיינער אויסגעשטיינערט....

אָבער דעם וואָרצעל פון דעם איילבירט האָבען זיי ניט געקענט אויסרייסען. צופיעל בלוט האָט דער וואָרצעל אין זיך איינגעזאַפּט,

אז ער זאָל פוילען, צו טיעף איז ער אין דער ערד אריינגעדרונגען, אז מען זאָל איהם אויסרייסען קענען.

צווישען די שטיינער האָבען זיך די בלעטער, די צווייגען פון וואָר־צעל געריסען, און געבליהט, און געצויגען זיך צו דער זון.

און צווייג אויף צווייג, און בלאַט אויף בלאַט האָבען די וועכטער פון לאַנד געריסען: סם איז עם; געוואַלד, איהר וועט זיך פער'סמ'ען!

נאָר בחנם: די ערד האָט זיך אָן דעם וואָרצעל אָנגעשטעקט, דאָ האָט מען דעם וואָרצעל אויסגעריסען, דאָ האָט ער אָנגעהויבען צו בלי־הען; דאָ האָט מען דאָס בליהען פערשטיינערט, דאָרט האָט עס פון צווישען די שטיינער און מויערען זיך געריסען.

וואָרום נאַכט אויף נאַכט איז דער גערטנער געקומען, קינד נאָך א קינד האָט ער אויף דעם וואָרצעל געשאָכטען, און דאָס יונגע בלוט האָט דעם וואָרצעל מחיה געווען, די ערד וואָרעם געמאַכט, אז דער וואָרצעל זאָל זיך אין איהר קענען האַלטען.

בחנם איהר ווינדען, בחנם איהר שטורמען, דעם וואָרצעל, דעם שורש וועט איהר ניט קענען אויסרייסען.

— גערטנער, דו גערטנער, וואָס פלאַנצט דו דאָ, אז דיר לוינט דיינע קינדער אויף דעם וואָרצעל צו שעכטען?

— איך פלאַנץ דאָ פאַר אייך א פרייהייטס־בוים, וועט איהר פון זיינע פרוכטען געניסען, וועלען אייך די אויגען זעהענדיג ווערען, וועט איהר דעם יאָך פון די אַקסלען וואַרפען, וועלען אייך די פערבונדענע הענד בעפרייט ווערען, וועט איהר פון קנעכט צו מענשען ווערען...

— ניין, דו גערטנער, ניין! אונזער קלימאַט איז צו קאַלט פאַר דעם געוויקס, אונזער ערד צו האַרט פאַר דעם וואָרצעל, אונזער מענש איז צו גראָב פאַר די פרוכט...

פון זיין לייב האָט מען פאַסען געריסען, שטראָמען בלוט האָבען זיך פון זיינע אָדערען געגאָסען, אין די ערד אריינגעפלאָסען, ווייכער איז די ערד געוואָרען, וואַרעמער איז די ערד געוואָרען, און זי האָט זיינע פלאַנצען געוואַרעמט.

און ווי נאָט'ס א וואָרט, אזוי האָט זיך דאָס בליהעכטס פון אונטער די שטיינער געריסען, דורך נאַכט אויפגעוואַקסען, אין א שעהנעם פריה־מאָרגען פאַר דער וועלט געשטאַנען.

די וועלט האָט זיך געוואונדערט, ווער האָט דאָס אזוי דורך די

פינסטערע נעכט, דורך די לאנגע ווינטער־נעכט, דאס בליהעכטס געהאל־טען, געהאדעוועט.

נאך וואונדערט זיך די וועלט. די מענשען אבער פון דעם לאנד, פאר וועלכע דער גערטנער האט זיין בוים געפלאנצט, האבען די צווייגען פון בוים אבגעריסען, און מיט זיי דעם לייב פון דעם גערטנער גערראשען, די האאר פון קאפ האבען זיי איהם אויסגעריסען, זיינע קינדער האבען זיי פאר זיינע אויגען געשאכטען, זיינע טעכטער האבען זיי פאר זיינע אויגען פעראונרייניגט, פון זיין מוטער די בריסטען געשניטען און פאר די הינד געווארפען.

נעהם דו, גערטנער־וואנדלער, א ווארצעל פון דיין פלאנצעכטס אין פאלע און געה אין דיין וואנדלער־וועג דיין בוים פלאנצען.

דיין גארטען איז שוין פארטיג, מיט די שארפסטע מעסער וועט מען זיינע צווייגען נישט קענען אבשניידען, מיט די שארפסטע העק וועט מען זיינע בוימער נישט קענען אונטער־האקען, אין די ווארצלען פון דעם גארטען לעבט דיינע קינדער׳ס בלוט.

פון די פרוכט פון גארטען וועלען אנדערע געניסען, דו געה אין דיין אייביגען וואנדלער־וועג, זיי מקיים דיין גאט׳ס שליחות, — דיין פרייהייטס־בוים פלאנצען.

דעם ווארצעל האסטו אין דיין פאלע איינגעבונדען.

אין שלעכטע צייטען

(אַ פּאָגראָם־בילד)

אַ פאַרצייטיג שולעכיל, ביז אין דער העלפט איז עס אין דער ערד אַריינגעגראָבען. מיט אַ כיון האָבען עס אונזערע עלטערן אַזוי געמאַכט, כדי עס זאָל נישט הויך פון אויסוועניג אויסזעהען.... פון דרויסען זייַנען די פענסטער נאָהענט פון דער ערד, אינוועניג אָבער האַרט ביים באַלקען. פון דרויסען איז עס אָרים, איינגעפאַלען, — מיט פערפוילטע ברעטער בעקלאַפּט; עס שטעהט נור, הייסט עס, ווייל עס איז אַ שולעכיל.... אינוועניג נאָך מיט געזונדטע ברעטער בעפרישט, אויסגעמאָלט מיט קוים אָנזעהענדיגע מנורות, צוויי שופרות פון יעדע זייטען בעלעמער. דאָס מזרח־ווענטעל איז אויסגעפוצט מיט רויט גילדערנע אותיות, וואָס זיינען אויסגעמעקט פון אַלטקייט — אַ קאָפּ פון אַ הירש דערקענט מען נאָך אין דער הויך איבער די צוויי לייבען, וואָס זיינען אויף דעם אָרון אין אַ קליין פערשטויבט פענסטעריל, אויסגעשטיקט מיט פערשיעדען־פאַרביגע גלעזערלעך, די הענגלייכטער האָט מען פון דער שול אַרויסגע׳גנב׳עט און עס הענגען נאָר לאַנגע שוואַרצע שטריק אויף אַ זכר פון באַלקען אַראָב. ביי די צוויי אַלטע מעשענע לייכטערלעך, וואָס זיינען אויפ׳ן בעלעמער, הענגט אַ רונדיגע מצה לזכרון.

אין דער גאָס מוז נאָך גרויסער טאָג זיין, וואָרום די קליינע פענסטערלעך אין דער הויך בלישטשען און די רויטע שטיקלעך שויבען גלענצען. דאָס שפּינוועבס אַרום לאָזט די שטראַהלען אין שולעכיל נישט אַריין, זיי זאָלען, חלילה, אין גאַס נישט אויסזאָגען, וואָס עס טהוט זיך אין שולעכיל אָב....

אין שולעכיל איז האַלב טונקעל; קאַלטע אונבעוועגליכע שאָטענס ליעגען ביז אויף די העלפט ווענט, נאָר אויבען אין דער הויך, אין די

קליינע פענסטערלעך, וואָס זיינען אין דער ווייבערשער שוהל, דרינגען ליכטיגע שטראַהלען פון אונטער די פאָרהענגלעך אריין, און פון אויבען, פון דער ווייבערשער שוהל, הערט זיך אַ שטילער גערויש, ווי מתים וואָלטען אין דער שטיל אויף די הינער־פיסלעך ארומגעגאַנגען...

אין מיטען טאָג, נאָך נישט מנחה צייט און די עדה איז אין שולע־כיל פערזאַמעלט. וואָס איז דאָס? דער עולם איז היינט אויסגעמישט: בעלי־בתים, חברה־לייט, חסידים און דייטשען, וואָס אַ גאַנץ יאָהר שמע־קען זיי אין שוהל נישט אריין, זיינען היינט אַלע צוזאמען. בחורים, חדר־יונגלעך, מיידלעך קליינע, ווייבער זיצען ארום די הינטערשטע שטעדט. „ווייבער אין מאַנס־שוהל"? ווייבער האַלטען די פיצלעך קינ־דער אין קישעלעך פערבונדען און גיבען זיי וועהמוטהיג די ברוסט אין די מיילכעלעך, און פון די אויגען רינען שטילע, איינזאַמע טרעה־רען, וואָס רופען קיין מינדסטען קרעכץ ניט ארויס. און דאָס קינד זויגט אַ טראָפּען מילך און אַ טראָפּען די מאַמעס טהרער... און מען דערקענט אין זייערע קרומע פערביסענע קנייטשען ארום די מויי־לער, אז זיי שטאַרקען זיך, דאָס געוויין אין זיך צו פערשטומען, אז מען זאָל זיי, חלילה, נישט הערען. דאָרט ביי דער טהיר שטעהען קאַסטענס, גרויסע און קליינע. עס ליעגען פעק בעטגעוואַנד אין ווייסע ליילעכער איינגעבונדען, שטובזאַכען אין טיכער פערפּאַקט. איין פּאַק קניפּט זיך אויף, און פון טוך פאַלען ארויס צוויי מעשענע לייכטערלעך, אַ פּאָר ספרים'לעך אָהן טאָוולען, אַ צובראָכען טעלעריל און נאָך עפּעס...

אין אַ ווינקעל שוהל, אויף „כסא אליהו", ליעגט אַ יודענע אויף בעטגעוואַנד אויסגעבעט, איהר בלייך געזיכט קוקט מיט שרעק און אימה פון דער ארומגעוויקעלטער טוך ארויס, און אזוי ווי מען וואָלט עס איהר מתיר געווען קרעכצט זי הויך, און פון איהר האַרץ רייסען זיך פראַנק און פריי ביטערע וויהען ארויס; אַרום איהר טהוען איינינגע ווייבער, יונגע און אַלטע, איינע האַלט איהר דעם קאָפּ ארום, און דער הויכער איד אין קורצען רעקיל גיט איהר אַ פלעשעל עפּעס צו שמעקען; מאַנספּער־שוינען קוקען דאָרט מיט שרעק אַהין...

דער עולם זיצט היינט ניט כסדר — אויסגעמישט, די מאַנספּער־שוינען טהייל זיצען שטיל, פערטראַכט, דאָס פּנים אין די הענד פער־באָרגען און מאַכען „חשבון הנפש". טהייל יונגע קענען נישט איינרו־הען אויף די ערטער: האַלב שטעהען, האַלב זיצען זיי, און איינער קוקט

אויפ'ן צוויטען, דאָך האָבען זיי מורא נישט בלויז צו רעדען, נור אפילו צו ווינקען איינער צום צווייטען. אלע אויגען קוקען מיט איין ווארטענדיג אויסדריק אויפ'ן אלטען רבי'ן, וואָס שטעהט, איינגעוויקעלט אין שלאָפראָק, אין א ווינקעלע, נישט אויף זיין שטאָדט, און קוקט פערטראכט אין א ספר אריין. ער זעהט אוים גאָר ווייט צו זיין פון דאַנען, ער שוויינט קלערענדיג עפּעס פון הויכע, הויכע ענינים...

רוהיג און שטיל איז צווישען דעם עולם, אזוי, אז עס הערט זיך א א שטילער קרעכץ פון א שוואכער פרויען-ברוסט, שלאָגט ער אָב מיט שרעק איבער דער גאַנצער שוהל, און די שטילקייט פון די מאַנספּערשוינען, דאכט זיך, וואָלט אויסגעזאָגט, אז נישט בלויז זיי זיינען מסכים אויפ'ן קרעכץ, נור ער איז א „חזן“ פאר זייערע געפיהלען...

דער זון-פלעק געהט אין דער שטיל וואָס א מאָל העכער אויף די וועגט, ביז ער בעהאלט זיך פון די אויבערשטע פענסטערלעך, און א טונקעלער געדיכטער שאָטען שוועבט איבער די האַלבע שטוב און פערשטעלט די לעצטע סמנים פון די ווייבער, וואָס זיצען ארום די היגטערשטע „שטעדט“. ער פערכמארעט די איינצעלנע זיצענדע, אזוי, אז עס דאכט זיך, אז איין שווארצער בולט'ער פלעק זונדערט זיך אָב פון די ארומיגע פיער וועגד און באַלקען, און דער פלעק איז אין איינעם צוזאַמענגעגאָסען, טויט און ניט ריהרעוודיג. דאָך אָבער שטארט פון פלעק טיילמאָל א הויכער שפּיץ ארוים און בעוועגט זיך טרויעריג. איבער די וועגט, און פון מיטען כאַפּט זיך טהיילמאָל א ביטערער זיפץ ארוים, און עס דאכט זיך, אז דאָס האָט דער גאַנצער פלעק אָבגעזיפצט...

פינסטער איז; קיין ליכטעל צינדט מען נישט אָן, און די פינסטערקייט שטייגט וואָס אמאָל העכער, ביז זי מישט זיך אוים מיט דעם שווארצען פלעק און מיט די פיער ארומיגע וועגט, און עס גיסען זיך צוזאַמען ארום די פיער וועגט מיט'ן אָרון הקודש און בעלעמער, דער באַלקען מיט די כרובים. און אלץ ווערט איין פינסטערעס שטיק, איין שוועבעל. אלץ ארום איז פינסטער און שטיל...

נאָר דאָס שווייגען איז א ווארטענדיגעס. מען דערקענט, אז דער פלעק איז פון פערשיעדענע שטיקלעך צוזאַמענגעגאָסען און ביי דער קלענסטער בעוועגונג צוריהרען זיך די שטיקער אין קליינע שטיקלעך. אָבגעזונדערטע שאָטענס טאַנצען אויף די וועגט. מעהרסטענטהייל אָבער איז דער שווארצער פלעק איין שטיק, וואָס שוויגט און ווארט...

פּלוצים, מען ווייס ניט פון וואַנען עס האָט זיך גענומען, און דער פלעק פּלאַצט, און יעדער איינציגער הויבט זיך אָן צוצושטופּען צום אָרון הקודש. טייל כאַפּען די קינדער אויף די אַקסעל און שטופּען דעם צווייטען און לאָזען זיך אויף די טרעפּלעך צו צום אָרון הקודש. אין שור־לעכיל שטאַרקט זיך די בעוועגונג, נאָר אין דער שטיל און שווייגענדיג. וויבאַלד עס הערט זיך אַ קינדיש ערנסט און פאַרכטענדיג געוויין, פּרובט מען עס איינצושטילען. פון דאָרט, פון עק שוהל הערט זיך אַ יודענעס ווייגעדיגער קול: משה, משה, וואו איז חיים׳ל? חיים׳ל וואו איז? דאָס גערודער פערגרעסערט זיך. מען שטופּט זיך, ווייבער הויבען אָן צו שלוכצען הויך, די קינדער, הערענדיג די מוטער׳ס געוויין, וויינען אויך.

— שווייגט, געדענקט אין גאָט, מען וועט דאָך אונז הערען!

די ווייבער פּרובען שטיל צו שווייגען, פון זייערע פערשטיקטע שלוכצען רייסט זיך אַ טיעפער, ביטערער ברום און דאָס וואַרפט אויף אַלעמען אַרויף אַ פינסטערע מורא.

אַ מינוט איז שטיל. און נאָך אַ מאָל האָט זיך דער באַלקען און די פּאַדלאָגע און אַלע פיר ווענט אין איין שוואַרצען פלעק צוזאַמענגעגאָ־סען. אַרום און אַרום איז שאַ, שטיל, ווי מתים וואָלטען אויף דער ערד צוזאַמען געלעגען. און דער פלעק — איין שוואַרץ ליילעך איבער זיי צוגעדעקט. און די ערנסטע, שטילע ליכטיגקייט דרענגט מיט אַן אָרימ־קייט אַרויס פון „נר תמיד׳ל“, וואָס איז אין דער וואַנט איינגעמויערט, און דער שטראַהל פאַלט איבער דעם טויטען שוואַרצען פלעק, און עס דאַכט זיך, אַז אַ נשמה־ליכטעל ברענט צו־קאָפּענס אַ גאַנצע עדה יודען...

און מען שווייגט...

פּלוצים, מען ווייסט ניט פון וואַנען און פון וואו, לאָזט זיך פון עולם הערען אַן אַלטע, אין טרעהרען פערטרונקענע שטימע, און די שטימע שלאָגט איבער די קעפּ פון דער עדה, דעם שוואַרצען פלעק, ווי אַ טרויעריגער מתים נגון, וועלכער דריקט אַרויס די ווערטער:

אש־רי יוש—בי בי—ת—ך.

דער רב דאַווענט פאַר׳ן עמוד מנחה.

און דאָס קול פון עולם האָט זיך אין איינעם צוזאַמענגעגאָסען און עס איז געוועזען נישט קיין וויינעדיג קול, נישט קיין בעטענדיג קול, נאָר אַ שטילע שטימע, ווי פאַר זיך זעלבסט...

אש—רי יוש—בי בי—ת—ך.

און א קינדיש וויינענדיג קול'כעל האט מיטגעהאלפען די עדה דריקענדיג די זעלבע ווערטער ווי אן אלטער.

און דער באלקען און די פאדלאגע און אלע פיער ווענט זיינען איין שטיק, איין שווארצער פלעק און אלע שטימען זיינען איין ערנסט טרויעריג קול.

א ודוי פון א גאנצער עדה...

און פינסטער איז ארום, און דער שטראהל פון דעם „נר תמיד'ל" דרינגט איבער דעם פלעק.

און דער צוזאמענגעגאסענער, שווארצער פלעק בעוועגט זיך אהין און צוריק, און די קולות, וואס זיינען א תפילה פון איין הארץ, לאזען זיך הערען צו ערשט פאמעלעך, פאמעלעך, נאר וואס א מאל העכער און העכער.

פלוצים ווערט שטיל צווישען דעם עולם. דער שווארצער פלעק שטעהט, ווי ער ווארט אויף עפעס. נאר אין דרויסען איז שטיל. מען הערט אפילו קיין שארך נישט, דאך קען מען עפעס נישט ווייטער דא־ווענען. די שטילקייט ווערגט, די שטילקייט שרעקט. מען ווארט... מען הארכט... באלד פון דערווייטען, פון גאנץ ווייט הערט זיך א געלייפיג רוישענדיג קול, עס געהט, עס געהט און קומט אן. וואס איז דאס אזוינס? און דער רעש'דיגער קול געהט וואס א מאל נעהנטער.... מען דערקענט, ווי ער קומט אן...

מען געהט!

און דער עולם, צוזאמענגעגאסען אין איין שטיק, הויבט זיך פלוצ־לונג אן צו שאקלען, בלייבענדיג אויף איין ארט, און פערשיעדענע שטי־מען, מענליכע, ווייבליכע און קינדערשע גיסען זיך צוזאמען, עס ווערט איין קול, און דער קול איז שרעקליך טרויעריג:

רבונו של עולם! רבו—נו של עו—לם.

און פלוצלונג הערט זיך דעם רבי'נס שוואכע, אין טרעהרען פער־טונקטע שטימע מיט א מין זיכערקייט און פעסטקייט:

— אב הרחמן! שמ—ע קו—ל—נו ה' אל—ה—נו חוס ור—חם ע—לי—נו.

און דער עולם האט שוין אן אלעם פערגעסען, — איין צער אין הונדערטער הערצער צוגיסט זיך אין איין קול:

— אָב הרחמן! שמ—ע קו—ל—נו ה׳ אל—הי—נו חוס ור—חם ע—לי—נו.

און דרויסען ביי דעם שולעכיל איז נאָך שטיל, שטיל און שווייגענ־דיג, נאָר עס הערט זיך ווי א קול געהט פון דערווייטענס, איין געוואלדי־גער רעש׳דיגער קול מיט עזות. מען ווייסט נישט, וואָס דאָס איז אזוינס? און דאָס קומט... מען הערט, ווי טויזענדער שטיקער אייזען וואָלטען אויף שטיינער געקלאַפּט, עפּעס אַן אונגעהויערע קראַפט איז אין א ווילדע חיה אריין, און די חיה קומט אָן. שטיל איז נאָך דער־ווייל, נאָר אלע פּיהלען, אז עפּעס וואָס דאַרף באַלד אויסברעכען... הורא! די חיה האָט טריאומפירענד די שטאָלענע רינגען פון איהר לאנג געפעסעלטען שטייג אויסגעריסען און קומט, אָט מאַכט זי חרוב די גאַנצע וועלט...

און דער עולם אין דער שטיל שטעהט צוזאמענגעדריקט איינער צום צווייטען.קיינער ריהרט זיך נישט פון אָרט. מען שאָקעלט זיך; טאַ־טעס כאַפּען די קינדער אויף די אקסלען און פון די ווייבער הערט זיך א ווילדער מורא׳דיגער געשריי, א געשריי אָהן א וואָרט, אָהן אַן אויסדרוק. און דער קול פון די מתפללים ברעכט זיך ארויס, און צווישען די קולות הערט זיך דעם רבינ׳ס ערנסטע רייסענדיגע שטימע, ווי ער זוכט אין די ווערטער די איינציגע הילף.

— אָב הרחמן שמ—ע קו—ל—נו ה׳ אל—הי—נו.

און די עדה איז איין הארץ און איין קול.

— אָב הרחמן שמ—ע קו—ל—נו ה׳ אל—הי—נו.

און אין דרויסען שטעהט שוין די ווילדע חיה, מען שפּירט איהר הייסען דאַרשטיגען אָטהעם... אונגעהויערע לאַפּעס, דאכט זיך, קלאַפּען אויף די ווענט, אָט, אָט מען זוכט... מען טאַפּט...

און אינוועניג איז איין קול און די איינציגע הילף איז —

— אב הרחמן! אב הרחמן!

און פון דרויסען שרייט די דאַרשטיגע חיה:

— הורא! הורא!

און די קולות פון דרויסען און די קולות פון אינוועניג האַלטען מלחמה, ווער וועמען וועט גובר זיין.

אויף א מינוט ווערט דער עולם שטיל, מען וואַרט.

קראַך, קראַך, די טהיר איז צושמעטערט.

קאָנסטיטוציע

עס איז נאָך געווען נאַכט, נאָר דאָך האָט שוין אַ גרויער מאָרגען־פלעק פון אַ חשון טאָג ברוגז'דיג און פרעמד זיין גרויקייט אויסגעגאָסען אין אָן עק הימעל וואָס האָט זיך געוויזען ווייט אין עק גאַס, צווישען צוויי הויכע ציילען הייזער.

די הויכע גאַס הייזער, אַזוי ווי מען וואָלט פּלוצלונג פון זיי די שוואַרצע נאַכט־דעקע אראָבגענומען, זיינען ווייטער געשטאַנען ווי פריהער, פערשלאָפען און שטום... אין גאַס איז קיינעם ניט געווען צו זעהן, נאָר פון ערגעץ ווייט האָט זיך געהערט אַ רעדער־קלאַפּען פון אַ לויה־וואָגען, וואָס איז ערשט דורך די נאַכט אין דער גאַס דורכגעפאָהרען.

און די רעדער האָבען אין די שטיינער אָבגעהאַקט ווי אַ שווערער קויהלען־וואָגען. דעם לויה־וואָגען איינער אַליין, מיט אַ מת אין זיך, און מיט איין לעבעדיגען מענש — דעם שמייסער — אויף זיך, האָט געשלעפּט איין לעבעדיגער פערד, וואָס דאַכט זיך אַז קיינער האָט עס אָנגעטריבען, נאָר איינס אַליין האָט עס געבלאָנדזשעט גאַס אויס, גאַס איין.

אויפ'ן טראָטואַר, געגענאיבער אַ נאַקעטען בוימען־סקווער, איז געלעגען אַ טוידטער קערפּער פון אַ גע'הרג'עטען יונגען מענש, האַלב פערנעצט אין דעם בלוט וואָס איז פון זיין אויפגעשפּאָלטענעם קאָפּ גערונען, האָט ער יעצט, אין דער נאַכט, זעהר שוואַרץ אויסגעקוקט...

די טוידטע שמאַטע וואָס האָט זיך אויפ'ן טראָטואַר אַרומגעוואַלגערט האָט אַזוי עפּעס פערשטומט די גאַס, אַז דער זעלנער מיט די ביקס, וואָס איז ניט ווייט פון איהר געשטאַנען איינגעוויקעלט אין זיין פייכטען מאַנטעל, האָט אויך דעם איינדרוק געמאַכט ווי אַ טוידטע שמאַטע איינגעוויקעלט אין אַ זעלנערשען מאַנטעל, וואָס מען האָט

אַניעדערגעשטעלט נעבען אַ וואַנד, און ווי עפּעס אַ שפּיעלעריי, האָבען איהם קינדער אַ ביקס אין אָרעם אַריינגעשטעקט...

אויף זייביידע, אויף דעם טוידטען קערפּער און אויף דעם זעלנער, האָבען די נאַקעטע צווייגען פון די נאַקעטע בוימער אין דעם גאָרטען־סקווער געשאָקעלט אהין, געשאָקעלט אהער, געזאָגט... געזאָגט... און געזאָגט, און איין גאָט ווייס וואָס זיי האָבען געוואָלט...

און ביי דעם אַלעם איז אין גאַס אַזוי שטיל געווען, ווי איינס וואָלט מיט דעם צווייטען פרעמד געווען... ווי איינס וואָלט דאָס צווייטע ניט דערקענט...

אַזוי פרעמד און אונבעקאַנט האָט זיך איבער דעם אַלעם געצויגען אַ גרויע פלאַכטע פון אַ פערגעבעלטען חשון טאָג...

ווייט אין עק גאַס האָט זיך אַ שוואַרץ פלעקעל געוויזען, וואָס איז וואָס אַמאָל נעהנטער אָנגעקומען! אין דער שטילער גאַס, ווי פון אַ פרעמדער וועלט, איז אַ אינגעל, אַ גאַזעטען־טרעגער, מיט באָרפוסע פיס און אַן אויפגעדעקטען קאָפּ אָנגעקומען צו לויפען. אין אָרעם האָט ער געהאַלטען אַ פּאַק מיט „עקסטראַס“ אין אַ ווייס שטיק פּאַפּיר אין האַנד, און אַ קול פון אַ יונגע ברוסט האָט די שטילע לופט פון די שטילע גאַכט דערציטערט:

„קאָנסטי־טוצ־יאַ!“

ער האָט געגעבען אַ בליק אויף דעם טוידטען קערפּער, וואָס האָט זיך אויפ'ן טראָטואַר ארומגעוואַלגערט, און פלינק געמאַכט פיס... פון הינטער איהם האָט זיך געהערט זיין קול:

„קאָנסטי־טוצ־יאַ!“

אַ פרעמדער קלימאַט.

(ערצעהלונג)

מר. לייזעראַוויטש איז אין אבענד אהיים געקומען פון האספי־טאל און האט זיך, ווי זיין געוואוינהייט איז געווען די לעצטע צייט, צוגעשלאסען ביי זיך אין קאבינעט און איז געבליבען אליין ביז צום אבענד־ברויט. די דיענסט האט שוין איינינע מאל אנגעקלאפט אין טהיר און איהם ארויסגערופען צום עסען, און דער דר. האָט געגעבען זיין געוועהנליכען מרוק, וואס עס האט געזאלט הייסען, אז ער קומט באלד ארויס, און איז געבליבען ווייטער איינגעשלאסען אין זיין קאַ־בינעט. נור דאָס מאָל האָט מען איהם ניט געלאָזט רוהען מעהר ווי אן אנדערם מאל און פון דער צווייטער שטוב האט זיך אפילו שוין געהערט אַננאַ איסאַקאָוונאַ'ס, זיין ווייב'ס ווייכע און שוואכע שטימע, וועלכע האָט גערופען: „באָרים, מי זשדיאָם“. דער ווייב'ס שטימע האט דר. לייזעראַוויטש'ען געוועקט פון זיין וואכענדיגען חלום. עס איז איהם געווען, ווי ער וואלט פלוצלינג דערהערט אן אויסטערלישע, אונגעוועהנליכע זאך.

ווארום העכער א יאהר, זייט זיין עלטסטער זוהן, מיכאאיל, איז אַוועק אין מאָסקווע און איז דאָרט אַנגענומען אין דעם אוניווערזיטעט אויף דעם מעדיצינישען פאקולטעט — האט דר. לייזעראַוויטש גע־זעהן אויסצומיידען זיין פאמיליע, וועלכע איז בעשטאנען, אויסער פון זיין דערמאנטען עלטסטען זוהן, פון זיין פרוי, אננא איסאַקאָוונאַ, וועלכע האט תמיד געקרענקט (און ער האט זי סיי־ווי־סיי ווייניג וואס געזעהן אין זיין לעבען), פון אַ אינגערער טאָכטער, זשאַנקאַ, און אַ אינגעל אין פינפטען קלאַס גימנאזיע, זיין מיזשיניקעל, סאַלאָמאָן, וועלכען ער האט זעהר געליעבט. ער פלעגט אויסמיידען די שטוב.

זעהן וואס וועניגער אין דער היים צו זיין. און ווען ער איז אהיים געקומען פון האספיטאל, האט ער זיך איינגעשלאסען אין זיין קאַבינעט, געמאכט זיך ארבייטען, אבער אין אמת'ען האט ער נישט געארבייט (ער האט שוין קיין בוך נישט געהאלטען אין דער האנד, זייט ער איז ארויס פון אוניווערזיטעט), נור ער האט נאכגעקלעהרט וועגען זיין עלטסטען זוהן, וואס איז אוועק קיין מאסקווא און איז דורך א פראטעקציע פון פאריזיצענדען פון אקרוזשנאי סוד, זיין פריינד וואסיל איוואנאוויטש, געווארען אנגענומען אין אוניווערזיטעט. דר. לייזערוויטש האט געוואוסט, ווי זיין גאנצע פאמיליע, אז מיכאאיל איז נישט געווארען אנגענומען אין אוניווערזיטעט דורך פראטעקציע (די פראטעקציע האט מען נור בענוצט אויבען פאר מענשען), נור מיכאאיל האט זיך גאנץ איינפאך אבגע'שמד'ט. כאטש קיינער האט דערפון נישט גערעדט, אין דער משפחה האט מען דערפון קיין איין ווארט נישט איבערגע'חזר'ט, דאך האט זיך דר. לייזעראוויטש פון דער צייט אָן געוועזן ערנסט, יעדער פערנומען מיט ס'זייניגע און אננא אין זיין קאבינעט. און אז דער דאקטאר פלעגט פערלאזען אין א צוויי שעה ארום זיין צימער, פלעגט ער שוין טרעפען דעם טיש בעזונדער און איינזאם געדעקט פאר זיך. זיין גאנצע פאמיליע איז פון דער צייט אָן געוועזן ערנסט, יעדער פערנומען מיט ס'זייניגע און אננא איסאַקאוונא איז, ווי איהר געוואהנהייט, געגאנגען פריה שלאפען. דער דאָקטאָר האט פערקלעהרטערהייט אריינגעכאפט זיין עסען און איז צוריק אריין אין זיין קאבינעט, גענומען אן אלטען „רעטש" אין האנד און פערטיעפט זיך אין א רעדע, וואס א קאדעטישער דעפוטאט האט געהאלטען פאר א יאהרען אין דער דומע איבערן ביודזשעט. ער איז, ווי זיין געוואהנהייט, ביי דער רעדע איינגעשלאפען. טיילמאל איז ער אזוי דורכגעשלאפען די גאנצע נאכט, טיילמאל איז די אלטע דיענסט, וועלכע איז געווען אין דעם הויז א צייט מיט יאהרען, אריין אין קאבינעט, איהם בעמערקט — האט ער זיך אויסגעטהאן און געווארפען זיך אויף דער קאנאפע, וועלכע איז געשטאנען אין א ווינקעל קאבינעט און אויף וועלכע ער האט בייטאג אונטערגעזוכט קראנקע, און איבער וועלכע עס איז געהאנגען אן אלטע רעפּראדוקציע פון א זשורנאל, רעמבראנד'ס אנאטאמישע שולע.

דורך דעם איז דר. לייזעראוויטש'ען געווען אזא וואונדער, וואס

ער האט דאס היינטיגע מאל געהערט זיין ווייב'ס שטימע איהם רופענ־דיג פון זיין קאבינעט. ער האט פערשטאנען, אז עס האט עפעס גע־מוזט פארפאלען נייעס, און ער האט זיך געשראקען פאר דער נייעס. און טאקע, ווען דער דאקטאר איז ארויס פון זיין קאבינעט, האט ער געפונען זיין פאמיליע ווארטען ארום טיש מיט מיטאג אויף איהם. דאס איז איהם געווען אזוי ניי, אז ער האט זיך געפרעהט און ביי זיך געקלעהרט, אז עס איז גאר א גוטע זאך צו עסען צוזאמען מיט די קינדער. נור אין הארצען האט איהם געשראקען פאר דער נייעס. ער איז צו נערוועז געווען צו ווארטען — האט ער ביים טיש געפרעגט, אזוי ווי מען האט זיך נור אוועקגעזעצט: „וואס איז געשעהן?" — די קינדער האבען איינס דאס צווייטע אנגעקוקט, שטיל געווען, און אננא, וועלכע איז היינט געזינדער און מענשליכער געווען, ווי אז אנדערש מאל, האט געענטפערט: „גארנישט איז געשעהן". פון דעם ערנסט און שווייגען ביים טיש איז דער דאקטאר נאך מעהר אויפ־געראגט געווארען, האט ער געשריען, אז עס איז יא עפעס געשעהן. און מען זאל איהם נישט די נשמה אויסציהען, און זאגען באלד. אננא איסאקאוונא האט איהם געענטפערט מיט א טאן, ווי זי וואלט איהם דאס גרויסע אונגליק געוואלט אויף איינמאל אויסזאגען: „מיכאאיל האט געשריבען, אז ער קומט אהיים אויף פסח". האט שוין דער דאקטאר געשוויגען און אלע ביים טיש האבען שוין גע־שוויגען, ווי עס וואלט געווען א טויטער אין שטוב.

די נאכט איז דער דאקטאר נישט איינגעשלאפען, ווי אין די אנ־דערע נעכט, אויפ'ן „רעטש' ביי א קארעט'ס א רערע. ער האט נאכגעקלעהרט וועגען זיך און וועגען זיין קינד. אייגענטליך האט ער אליין נישט פערשטאנען, פארוואס מיכאאיל'ס אוועקגעהן פון אידיש־קייט האט געמאכט אויף איהם אזא איינדרוק. קיין גרויסער איד איז נישט ער און נישט זיין זוהן קיינמאל נים געווען. ער אליין געדענקט קוים וואס פון אידישקייט: דער פסח און דער יום־כפור איז איהם געבליבען אין זכרון פון זיינע אמאליגע קינדער־יאהרען. זיין פאטער, דער קרעמער פון א קליינער שטאדט, איז געווען א פרומער איד, נור זייט ער האט זיך ארויסגעקליבען פון דער קליינער שטאדט און איז אריין אין מאסקווע, וואו ער איז דענסמאל אין זיין יונגענד אוועק שטודירען, האט ער מעהר זיין פאטער נישט געזעהן

און מעהר פון די אידישע יומים־טובים נישט געוואוסט. אננא אי־סאקאוונא, מיט וועלכער ער האט זיך בעקענט דאן אין מאסקווא און חתונה געהאט, האט געוויס אויך קיינמאל נישט געוואוסט פון קיינע אידישע ימים־טובים, און די קינדער האבען זיך ביי איהם ערצויגען, זוי די קינדער פון פיעלע פאטערס זיינס גלייכען, אהן טראדיציע, נור מיטגעלעבעט מיט די מנהגים און יומים־טובים פון דער שטאד־טשער בעפעלקערונג. און אייגענטליך איז מיכאאיל געווארען אויפ־געצויגען צו דעם, אז ער זאל זיך שמד'ען. פעהיג איז ער געווען, און פון פינפטען־זעקסטען קלאס אן האט ער אנגעהויבען ארויס־צואווייזען גאר בעזונדערע פעהיגקייטען צו מאטעמאטיק. אז מי־כאאיל האט זיך פארגענומען ערנסט צו שטודירען, איז ביי קיינעם פון די שטוב־מענשען מעהר קיין ספק נישט געווען, אז מיכאאיל, אום אויסצומיידען יעדע שטערונג, וואס קען איהם שטעהן אין וועג צו זיין קאריערע, בעדארף זיך שמד'ען. דער פאטער, די מוטער און מיכאאיל אליין האבען געקלעהרט וועגען דעם, כאטש זיי האבען קיינמאל קיין ווארט דעריבער נישט געלאזט פאלען — און פארוואס יעצט, ווען עס איז געקומען צו דעם, ווען מיכאאיל האט שוין דאס זייניגע דערגרייכט — פארוואס לאזט עס איהם נישט רוהען? וואס איז די קראפט, וואס וועקט זיך אין איהם און בעפרעמדעט איהם פון זיין הויזליכען לעבען און פון זיין גאנצע פאמיליע?

פיעל האט דר. לייזעראוויטש נאכגעקלעהרט וועגען דעם אין די לעצטע צייט און געפרואווט מיט אלע מעגליכקייטען ארויסצוזפען די זכרונות פון די פערגאנגענע יאהרען זיינע, נור עס איז איהם שווער אנגעקומען. ווען ער האט אנגעהויבען קלעהרען וועגען דעם — איז ער מיעד געווארען, זיין ברייט־ביינינגער קערפער — שווער, און עס האט איהם אנגעהויבען שלעפערען. ווארים דר. לייזעראוויטש האט דורך די דריי און צוואנציג יאהרען, וואס ער איז אבגעזעסען אין דער פראַ־ווינץ־שטאדט אין דעם אידישען תחום, פערגעסען דאס דענקען. אמאל איז ער, ווי אנדערע סטודענטען אין זיינע יאהרען, אויך געווען א אידעאליסט, „ער וועט ענדיגען — האט עס געהייסען דענסטמאל — און וועט געהן אין פאלק אריין": אריינציהען זיך אין א פערוואר־פענעם דארף, און היילען די פויערים און פויערטעס און לערנען לע־זען און שרייבען די דארפס־אינגלעך. ווי פיעלע סטודענטען האבען

דענסטמאַל וועגען דעם גערעדט. נור ווען דר. לייזעראָוויטש האָט גע־ענדיגט אין מאָסקווא, האָט ער זיך נישט אריינגעצויגען אין אַ פער־וואָרפען דאָרף. ער האָט זיך דאַן פערליעבט אין אננא איסאַקאָוונא, וואָס איז געווען אַ טאָכטער פון דעם „דירעקטאָר" סאלאָמאָן. ביים דירעקטאָר סאלאָמאָן, אַן אלטער אויסגעדיענטער „אינוואליד" פון אַ פאבריק, וועלכער האָט געהאַט פיער טעכטער, האָבען דאַן פערקעהרט די אידישע סטודענטען אין מאָסקווא. די מיידלעך האָבען געשפּיעלט פּיאנאָ, און ביים „דירעקטאָר" האָט מען זיך געפיהרט אריסטאָקראַ־טיש: דער לאַקיי, אַן אלטער גוי, האָט דערלאַנגט מיט האנדשוהען ביים טיש, כאָטש עס איז ניט געווען אַ סך צו דערלאַנגען — האָט דער לאַקיי מיט די האַנדשוהען און די פּיאַנאָס געמאַכט אויף דר. לייזעראָוויטש אַ גרויסען איינדרוק. און אויף זיין חלק איז אויסגעקומען די שוואַכסטע און די מיאוס'טע פון אַלע „דירעקטאָר" סאלאָמאָן'ס טעכטער, אננא.

נור קוים האָט דר. לייזעראָוויטש חתונה געהאַט מיט אַ טאָכטער פון דער אריסטאָקראַטישער הויז, האָט ער פערגעסען באַלד אָן זיין אידעאַל, איז אַוועק דאַן מיט זיין יונג ווייב, וואָס האָט באַלד נאָך דער חתונה אָנגעהויבען קרענקען, אין אַ שטאָדט פון דעם אידישען תחום, אין וועלכע „דירעקטאָר" סאלאָמאָן האָט געהאַט פיעל פער־וואַנדטע און בעקאַנטע, און אָנגעהויבען צו פּראַקטיצירען. צומאָלס האָט עס נאָך געהייסען, אַז אויך אין תחום קען מען זעהר פיעל אויפ־טהאָן, און „ליכט" דאָרף מען נישט בלויז אין רוסישען דאָרף, נור אויך אין די רוסישע שטעדט. נור באַלד האָט זיך דר. לייזעראָוויטש בעקענט מיט די שטאָדטישע אינטעליגענץ: מיט'ן אַפּטייקער און „פּרעדסעדאַטעל" פון סוד, און מיט זיי איז ער אָבגעזעסען האַלבע נעכט אין „קלוב" און געשפּיעלט אין קאָרטען. די שטוב פלעגט ער זעהן אויסצומיידען. ער האָט די „אריסטאָקראַטקע", נאָך דעם, ווי זי האָט אָנגעהויבען צו קרענקען, נישט איבריגענס ליעב געהאַט, נור דאָס האָט איהם נישט אָבגעהאַלטען צו האָבען מיט איהר פינף קינדער, פון וועלכע צוויי האָט זי נישט אויסגעטראָגען און די איבריגע דריי האָבען זיך אויפגעצויגען אָהן זיין וויסען, ביז עס האָט איהם אויפגעוועקט פון זיין קאָרטען־שפּיעל די געשיכטע מיט דעם שמד פון זיין עלטסטען זוהן מיכאאיל.

וואָס מעהר עס האָט זיך דערנעהענטערעט דעם זוהן'ס קומען פון מאָסקווא, אַלץ אונרוהיגער איז דר. לייזעראָוויטש געוואָרען, און אַלע האָבען זיך ווי פאר עפּעס געשראָקען. דר. לייזעראָוויטש אַליין האָט זיך אָנגעהויבען צו פיהלען ביי זיך אין דער היים, ווי אַ פרעמ־דער און ערגעץ זיך נישט קיין אָרט געפונען. אין קלוב האָט ער אויפ־געהערט צו געהן, און ביי זיך אין קאַבינעט ביים „ריעטש" האָט ער אויך שוין מעהר נישט געקאָנט איינזיצען. צוערשט האָט זיך איהם אויסגעדאכט, אַז די אונרוהיגקייט קומט איהם דערפון, וואָס ער איז נישט צוגעוואָהנט און ער שרעקט זיך פאר דאָס נייע געשעהעניש אין זיין הויזליכען לעבען, נור קוים וועט ער זיך צוגעוואָהנען צו דעם, אַז זיין זוהן איז גע'שמד'ט, און מען וועט עס געוואָהר ווערען אין דער שטאָדט, און אַלע וועלען שוין אויפהערען דערפון צו רעדען, וועט ער זיך אויך בערוהיגען און דאָס לעבען וועט ווייטער געהן זיין נאַטיר־ליכען וועג. נור באַלד האָט ער איינגעזעהן, אַז די אונרוהיגקייט קומט נישט פון אַ נישט צו־געוואָהנטען צושטאַנד, נור די אונרוהיגקייט ביי איהם איז אַ פיעל טיעפערע. ער האָט פאר עפּעס מורא, און די סיבה פון דעם ווייס ער נישט. טויזענד מאָל האָט ער זיך געזאָגט, אַז עס איז גאָרנישט געשעהן, אַז מיט דעם, וואָס זיין זוהן האָט זיך גע'שמד'ט, איז נישט ער און נישט זיין זוהן אַנדערש געוואָרען. ער איז נישט רעליגיעז און נישט אבערגלויביש, אַז ער זאָל גלויבען, אַז דאָס, וואָס דער זוהן האָט אויסערליך געביטען זיין רעליגיע, זאָל האָ־בען אַ טיעפערע בעדייטונג. ווארים אין אמת'ן — נישט ער, נישט זיין זוהן גלויבען אין גאָט, איז וואָס קען די אויסערליכע שיין פער־ענדערן זיין אינערליכען פסיכישען צושטאַנד? און ווידער לוינט זיך דען איבער אַן אבערגלויבען, אַז דער פעהיגער יונגער מאַן זאָל אוועק־שענקען זיין קאַריערע, זיינע פעהיגקייטען, זיין צוקונפט? האָט דען נישט מיכאַאיל געהאַנדעלט גאַנץ לאָגיש, וואָס ער האָט איינמאָל פאר אַלע מאָל אוועקגענומען די שטערונגען, וואָס זיינען איהם געלעגען אויף דעם וועג פון זיין צוקונפט? נור די אַלע רייד האָבען דר. ליי־זעראָוויטש נישט געקענט בערוהיגען. ער האָט געפיהלט, אַז עס איז געשעהן אַ טיעפערע זאַך, ווי אַן אויסערליכע ערשיינונג, אַז צווישען איהם און זיין זוהן שטעהט יעצט אַ וואַנד, וועלכע טהיילט אָב איין דור פון דעם צווייטען, אַז דער זוהן איז נישט אַ פאָרטזעצונג פון

איהם, נור ביי איהם האָט זיך עפּעס וואָס געענדערט, און ביים זוהן הויבט זיך עפּעס וואָס אָן, און זיי קעהרען ביידע שוין צו צוויי פערשיעדענע וועלטען, און פאַר דער וואַנד, וואָס שטעהט צווישען זיי, האָט ער זיך געשראָקען און איז געוועזן אונרוהיג.

צוויי טעג פאַר פּסח איז אַהיים געקומען דער יונגער מאַן. דר. לייזעראָוויטש האָט זיך מיט איהם נאָך נישט געזעהן, ער האָט אָנגסט געהאָט זיך צו בעגעגענען מיט איהם אויג אויף אויג. פלעגט ער האַלבע נעכט אַרומלויפען ביי קראַנקע, שפּעט אַהיים קומען, און אַז ער האָט געהערט מאָרגענס דעם זוהן'ס שטימע פון דער צווייטער שטוב, האָט ער אויפגעציטערט. ער פלעגט דורך אַ שפּאַרע פון דער טהיר אַריינקוקען, כאַפּען אַ בליק אויף זיין זוהן, ווי זעהט ער אויס? אָבער דער זוהן זיינער האָט זיך גאָרנישט געהאָט געענדערט: דאָס זעלבע קינדישע פּנים מיט די בעקאַנטע צוויי קינדישע אויגען, וועלכע האָבען תמיד גערירט דר. לייזעראָוויטש'עס פּאַטערליך האַרץ. און דער דאָקטאָר האָט זיך געוואונדערט, וואָס דער זוהן זיינער האָט זיך נאָכ'ן שמד'ען גאָרנישט געענדערט. — ער זעהט ווייטער אויס, ווי זיין קינד — און דאָך האָט ער אַזוי מורא פאַר איהם...

דורך דער גאַנצער צייט, וואָס זיין זוהן איז אין דער היים געוועזן — איז אין די הויז געוועזן אויסגעשטאָרבען. מען האָט נישט געהערט דאָס אַמאָליגע רוישען פון די קינדער, ווען זיי זיינען פון דער שוהלע געקומען, מען האָט נור געהערט פון דער צווייטער שטוב, ווי די קינדער געהען אויף די שפּיץ נעגעל אַרום. און, ווי זיי וואָלטען זיך געשעהמט איינס דעם צווייטען אין די אויגען צו קוקען, זיצען זיי יעדעס בעזונדער אין אַ ווינקעל און לעזען. דאָס שטילע שווייגען האָט דעם דאָקטאָר נאָך מעהר דענערווירט. און ער האָט פיעל מאָל געוואָלט אַרויסגעהן צו די קינדער און אָנהויבען זיך מיט זיי שפּיעלען, ווי ער פלעגט דאָס אַמאָל טהאָן, ווען זיי זיינען קליינע געוועזן, נור קוים האָט ער בעמערקט דורך דער שליסעל־לאָך דעם עלטסטען — האָט ער זיך געשראָקען און צוריקגעהאַלטען.

נור אַם מעהרסטען האָט איהם דוקא גערירט דער עלטסטער זוהן — דער משומד. איהם האָט זיך געדאַכט, אַז דאָס קינד זעהט אויס, זייט ער האָט זיך גע'שמד'ט, פיעל שוואַכער און טרויעריגער, און דער דאָקטאָר האָט אויף איהם גרויס רחמנות געקראָגען. און

קיינמאָל האָט ער נאָך נישט געפיהלט אזא נאָהנט פאַטערליך גע־פיהל צו א קינד, ווי טאַקע צו דעם משומד. דאָס האָט איהם גע־פרעהט, וואָס ער האָט דאָס געפיהל צו זיין קינד, און טרויעריג גע־מאַכט. און איינמאָל האָט ער איהם געזעהען דורך א פענסטער, ווי דאָס 18־יאָהריגער אינגעל אין זיין בלויליכע סטודענטישע קליי־דונג, וואָס האָט גאַרנישט געפּאַסט צו איהם, איז געזעסען אין א ווינ־קעל שטוב און געלעזען. דאָס אינגעל האָט זיך אין דער שטוב אזוי פרעמד געפיהלט, ווי ער וואָלט מורא געהאַט הויך צו רעדען. זיין געזיכט איז געוועזען בלייך, אין זיינע אויגען און ארום זיינע ליפּען איז געלעגען א צער אויסגעגאָסען, ווי עס ליגט איבער א מיידעל, וועלכע האָט פערלאָרען איהר אונשולד. דער דאָקטאָר האָט עס גאַנץ גוט בעמערקט און ער האָט גרויס רחמנות געקראָגען אויף זיין קינד, וואָס מוז זיין לעבען אָנהויבען מיט אזא זינד. האָט ער זיך נישט גע־קענט איינהאַלטען, איז אריין צום זוהן אין עס־צימער. ער איז צו איהם צו און ארויפגעלעגט זיין ברייטע, דיקע האַנד אויף דעם זוהן'ס שוואַכע, קינדישע אַקסלען און ער האָט איהם געקוקט אין די אויגען אריין:

— מיכאַאיל, וואָס מאַכסטו?

דאָס אינגעל האָט זיך אויפגעריסען. דערזעהן דעם פאַטער, איז ער בלייך געוואָרען, צומישט האָט ער זיך צוגעכאַפּט צום פאַ־טער, אוים געוואָהנהייט, און אויסגעשריען: „פּאַפּאַ!“ — אָבער באַלד האָט ער זיך אָן עפּעס דערמאָנט און איז שטעהן געבליבען שול־דיג און שווייגענדיג.

— ווי אזוי ביזטו אָנגעקומען אין אוניווערזיטעט? — האָט דר. לייזעראָוויטש געפרעגט דעם זוהן גראָב און האָט מיט זיין גרויסער האַנד איבערגעווישט זיין רויה, גרוים געזיכט.

דאָס אינגעל האָט א מינוט געשוויגען, דאַן האָט ער בייז זיינע דינע, בלייכע ליפּען פערביסען און אָבגעענטפערט:

— איך האָב נישט געוואוסט, אז עס וועט אויף דיר אזא איינ־דרוק מאַכען.

דער פאַטער האָט געשוויגען.

און אין א מינוט ארום האָט זיך דער זוהן ווידער אָנגערופען:

— אז דו ווילסט, וועל איך ווארפען דעם אוניווערזיטעט און ווערען צוריק א איד, עס איז מיר אויך עקלדיג.

— מען דארף נישט, — האט דער פאטער שטרענג אבגעענטפערט.

— פאר וואס? — האט דער זוהן געפרעגט.

דער פאטער האט זיך נעהענטער צוגערוקט צום זוהן, געקוקט איהם גלייך אין די אויגען אריין מיט א טריבען, שלעכטען בליק, און געזאגט אזוי:

— דא האנדעלט זיך דאך נישט צוליעב רעליגיע. דו ווייסט דאך, איך בין נישט רעליגיעז; דא האנדעלט זיך דאך אום א פרינ־ציפ. און דעם פרינציפ האסטו דאך שוין איינמאל געבראכען — וואס איז דער חלוק, אז דו וועסט יעצט צוריק א איד ווערען? די זאך וועט עס דאך שוין נישט ענדערען, פונקט אזוי ווי א מיידעל, וואס האט פערלארען איהר אונשולד, קען זי דאך זי שוין צוריק נישט בע־קומען — האסטו פערשטאנען?

און דר. לייזעראוויטש האט געכאפט דעם זוהן'ס קאפ און האט איהם, אפשר צום ערשטען מאל אין זיין לעבען, א קוש געטהאן און איז ארויס פון שטוב.

אין א פאר טעג ארום איז דר. לייזעראוויטש געוואהר געווארען נאך א נייעס, אז אינאיינעם מיט מיכאאיל'ן האט זיך אויך גע'שמד'ט יוסף קאלמאנאוויטש, מיכאאיל'ס שוהל־פריינד, מיט וועלכען ער האט אויך צוזאמען די גימנאזיע געענדיגט. עס איז פאר קיינעם קיין סוד נישט געווען, אז קאלמאנאוויטש'עס זוהן, יוסף, איז פערליעבט אין זיין, דר. לייזעראוויטש'עס טאכטער זשאנקא. אין דער שטאדט האט מען זיי שוין געהאלטען פאר חתן־כלה. דר. לייזעראוויטש האט אבגעווארט, אויב דער יונגער מאן וועט וואגען אריינקומען צו איהם אין שטוב אריין, און ווי עס וועט זיך בעציהען זיין טאכטער צו איהם. אבער באלד נאך די ערשטע פאר טעג האט דר. לייזעראוויטש אנגע־טראפען דעם יונגען מאן ביי זיך אין שטוב, און זיין טאכטער איז מיט איהם ארויסגעגאנגען, ווי עס וואלט גארנישט געשעהן. אין דער היים ביי איהם נעהמט מען איהם אויף ווי תמיד. דער דאקטאר האט זיך אליין פערוואונדערט און האט ביי זיך געטראכט, אפשר

איז נור ער אַליין אַזאַ רעאַקציאָנער, אַזוי אַבערגלויביש געשטימט, אַז אויף איהם מאַכט דאָס שמד'ען זיך אַ איבריגען איינדרוק. דאָך האָט דער דאָקטאָר זיך נישט געקאָנט פאָרשטעלען, אַז נאָך דעם, וואָס עס איז פאַרגעפאַלען מיט זיין זוהן, זאָל זיין טאָכטער נאָך וואגען חתונה האָבען מיט דעם גע'שמד'טען יונגען מאַן, און זיין פרוי זאָל גלייכגילטיג זיין צו דעם. ער האָט בעשטימט ביי זיך צו פערפיהרען מיט דער טאָכטער וועגען דעם אַ שמועס. ער האָט אָבער באַלד פון איהר געהערט קלאָהרע ווערטער, אַז „ביי איהר מאַכט עס נישט אויס, אויב איהר חתן איז אַ איד אָדער אַ קריסט; זי האָט זיך פערליעבט אין דעם מענשען, און ווען דער פאָטער וועט איהר נישט ערלויבען חתונה צו האָבען מיט איהם, וועט זי אַזוי לעבען מיט איהם". דענסטמאָל ערשט איז דעם דאָקטאָר קלאָהר געוואָרען זיין גאַנצע סיטואַציע, אַז זיינע קינדער געהען אַוועק פון זיין הויז און פון זיין גלויבען, און ער אַליין וועט איבערבלייבען אויף דער עלטער פערלאָזט אין אַ פרעמדען גלויבען, און אפשר זיך נאָך אויפהאַלטען ביי די קינדער און ערציהען פרעמדע אייניקלעך, און אפשר וועלען איהם די קינדער נאָך אַליין אָב'שמד'ען פאַר'ן טויט. כדי ער זאָל ליגען מיט זיי אויף איין בית־עולם. דאָס האָט דעם דאָקטאָר אין גאַנצען אויפגעוועקט פון זיין אַפּאַטישען שלאָף און ער האָט בעשטימט ביי זיך, אַז ער מוז אָנהויבען עפּעס צו טהאָן.

אין דערזעלבער צייט האָט זיך דר. לייזעראָוויטש איינגערעדט, אַז ער איז פרום געוואָרען, און פלעגט אויפזוכען אין שטאָדט חברות, שטיבלעך, וואו מען פלעגט דאַווענען, און אריינקומען דאָרט צווישען מנחה און מעריב. ער האָט זיך אָבער אַליין נישט געקענט אָבנאַרען. דאָס דאַווענען פון די פּראָסטע, וואָכענדיגע אידען, וועלכע האָבען זיך אריינגעכאַפּט אין שוהלעכעל אויף אַ שעה פון זייער טאָג ארבייט, אָבגעבען גאָט דאָס זייניגע, און געוואָלט וואָס גיכער דורכקומען זייער חוב — האָט אויף איהם קיין איינדרוק נישט געמאַכט. די תפילות האָט ער נישט פערשטאַנען, נישט פערשטאַנען די העויות וואָס די אידען האָבען געמאַכט, און זייערע תנועות און שאָקלען זיך זיינען איהם אַפילו ווילד פאָרגעקומען, דאָך האָט ער נישט פערלאָרען זיינע האָפנונגען און ביי זיך געוועזן זיכער, אַז ערגעץ־וואו מוז זיך געפינען דאָס גרויסע, דאָס שטאַרקע יודענטהום — דאָס יודענטהום,

וואָס בעצאָהלט פאַר אַלע עולות, וואָס מען שטעהט אויס צוליעב איהם, דאָס יודענטהום, וואָס גיט אידען כח אויסצוהאַלטען די אַלע גזרות און בלייבען ביי איהם — דאָס יודענטהום דאַרף ער זו־כען, און דאָס וועט איהם שוין בעצאָהלען פאַר דעם אַנגעוואָרענעם נחת פון זיינע קינדער.

דאַן האָט ער אויך געפּרואווט איינצופיהרען אין זיין הויז די אידישע יומים־טובים. אַליין איז ער נישט געווען קיין גרויסער בקי אין זיי. ער אַליין האָט זיי נישט געדענקט און עס איז איהם עפּעס פאַרגעקומען לעכערליך, ווי ער לויפט אין גאַס אַליין אַרום, שאַפט זיך איין כשר פלייש, חלות, אָדער בעזאָרגט זיך מצות און ברענגט דאָס אַהיים. מען האָט עס אין שטוב אַפילו ביי איהם זעהר ערנסט אויפ־גענומען, די מצות האָט מען אויף פסח אַרויפגעלעגט אויף אַ טאַץ, דערלאַנגט צום טיש און מוראַ געהאַט זיך צוצוריהרען צו זיי. די שטוב־מענשען האָבען געפּרואווט אַזוי ערנסט דערביי צו זיין, ווי ער — דאָך האָט ער געוואוסט, אַז עס איז נור אַ קאָמעדיע. ביי איהם אין שטוב האָט מען קיינמאָל פון קיין יום־טוב נישט געוואוסט. פון יומים־טובים האָט מען אייגענטליך ביי איהם געהאַלטען פון אַלע. אַז אַ נאַציאָן האָט אין זיין שטאַדט געפייערט אַ יום־טוב, האָט מען ביים דאָקטאָר אין שטוב מיטגעהאַלטען דעם יום־טוב. פּאַסכאַ מיט די רוסען, קריסטוס־בוים מיט די קאַטאָליקען — אָבער זייערע אייגענע יומים־טובים האָט מען אין שטוב ביים דאָקטאָר נישט געהאַט. דורך דעם איז עפּעס לעכערליך אַרויסגעקומען, אַז ער האָט מיט אַמאָל פּרובירט איינצופיהרען ביי זיך „אייגענע“ יומים־טובים.

איבריגענס, האָט ער דאָס געטהאָן פאַר זיין פיערצעהן־יעהריגען אינגעל, סאַלאָמאָן, וועלכער האָט איהם מעהר פאַר אַלע נישט געלאָזט רוהען. ער האָט געוואוסט, אַז דאָס קינד ליידט, אַז דאָס קינד איז גאָר אַנדערש געשטימט, ווי די איבריגע זיינע קינדער. עס איז איהם זעהר שווער אָנגעקומען אַריינצוקריגען דעם אינגסטען זוהן אין גי־מנאַזיום. עס איז שוין געווען די צייט, ווען די שנאה צו אידען האָט זיך צופלאַקערט ביי דער קריסטליכער בעפעלקערונג און זי איז אַריינ־געגאַנגען אין דער מאָדע. דעם אינגעל איז אויסגעקומען פיעל צו ליידען אין דער שוהלע פון זיינע קריסטליכע חברים. און ער פלעגט אָפט אַהיים קומען פון דער שוהלע, און אויף זיינע פייכטע, דער־

שראַקענע אויגען איז געהאַנגען די שרעקליכע פֿראַגע: „פֿאַר וואָס?" אין אָנפאַנג, ווען דאָס אינגעל איז נאָך אַ קינד געווען, האָט ער דעם פֿאָטער געפרעגט: „פאַרוואָס מען פייניגט איהם אין דער שוהלע? וואָס האָבען אידען אַזעלכעס געטהאָן? און פאַרוואָס מיר בלייבען אידען?" אָבער, אַז דער פֿאָטער האָט איהם נישט קיין ריכטיגען צופריעדענעם אַנטוואָרט געגעבען, האָט דאָס אינגעל אויפגעהערט צו פרעגען. באַלד איז דאָס קינד אַליין געוואָהר געוואָרען דעם טעם פון אידישקייט; ער האָט זיך צוגעוואָהנט דערצו און האָט, ווי אַ גרויסער, געטראָגען דעם צער מיט הכנעה און געדולד. אויפגעהערט פרעגען, נאָר מען האָט געזעהן, אַז דאָס אינגעל איז איינגעגאַנגען אין זיך: ער איז זעהר אויסגעוואַקסען דורך די פֿאָר יאָהר, וואָס ער איז אין גימנאַזיום, געלעזען ערנסטע ביכער און געקראָגען אַ צוקנייטשטען שטערן. שטיל געוואָרען, און אויף זיינע ליפען האָט שוין געהאַנגען דאָס פעראַכטענדע שמייכעלע צו אַלעם און צו אַלע, דאָס שמייכעלע פון דעם ליידענדען איד צו דער וועלט. פאַר'ן אינגעל האָט זיך דר. לייזעראָוויטש מעהר געשעהמט, ווי פאַר' אַלע זיינע קינדער, און געפיהלט, אַז ער מוז עפּעס טהאָן צו ענדערען די סיטואַציע. ער האָט געפיהלט די פעראַנטוואָרטליכקייט, וואָס ער טראָגט פאַר דעם קינד, אַז ער בעדאַרף זאָרגען, אַז דעם זאָל ניט אויסקומען זיך צו שמד'ען. און דאָס האָט איהם געטריבען צו קלעהרען אויף אַ תכלית... פיעל מאָל האָט דער דאָקטאָר געוואָלט פערפיהרען אַ געשפרעך מיט זיין אינגסטען זוהן וועגען עלטסטען'ס שמד, נור ער האָט זיך נישט געוואגט. ער האָט מורא געהאַט פון איהם צו הערען דעם אמת, וואָס ער האָט פון קיינעם ביז איצט נישט געהערט, אַז אין דעם, וואָס מיכאַאיל האָט זיך גע'שמד'ט, האָט ער, דער דאָקטאָר, מעהר שולד, ווי זיין זוהן. ער האָט גאַרנישט געטהאָן, אַז דער זוהן זאָל זיך ניט שמד'ען. דעם ענטפער האָט ער שוין אַראָבגעלעזען פון זיין אינגסטען זוהן'ס פעראַכטענדען שמייכעלע, וואָס איז געהאַנגען אויף זיינע ליפען, און מעהר אין דעם, וואָס דאָס קינד האָט מעהר נאָך אויסגעמיעדען די היים, ווי ער. ער איז תמיד אָבגעזעסען ביי זיין'ס אַ שוהל-פריינד און איז וועניג וואָס אין דער היים געווען. און נאָך מעהר האָט ער געמיעדען די היים, זייט דער עלטסטער ברודער האָט זיך גע'שמד'ט.

אין דעם אויסמיידען די היים האָט דער דאָקטאָר געזעהן אַ פּער־זענליכע בעליידיגונג פאַר זיך. — דאָס קינד מיידט מיך, — האָט דער דאָקטאָר זיך געזאָגט — און דאָס האָט איהם געקרענקט, און ער האָט גערעדט צו זיך: „וואָס מיידט ער מיך?“ און אַמאָל, אַז מען האָט איהם געזאָגט, אַז סאָלאָמאָן איז נישט אַהיים געקומען צוויי נעכט נעכטיגען (עס זיינען געווען די ערשטע נעכט, ווען דער משומד, דער ברודער, איז אַהיים געקומען), האָט דער פאָטער איהם אויפגעזוכט ביי זיין פריינד און אַרויפגעפאַלען אויף איהם:

— פאַר וואָס קומסטו נישט אַהיים? — וואָס לויפסטו פון דער שטוב?

— איך לויף פון דער שטוב?! דאָס לויפסטו, פּאַפּאַ, פון דער שטוב, — האָט איהם דאָס אינגעל דרייסט געענטפערט.

אין דעם אַנטוואָרט האָט דער דאָקטאָר געהערט זיין גאַנצען אי־נערליכען אמת, — אַז ער איז פעראיינזאַמט און לויפט פון זיך, פון דער שטוב, וועלכע ער האָט געשאַפען; ער האָט אין דעם אַנט־וואָרט געהערט זיין גאַנצע אָרימקייט, זיין גאַנצע פערלאָזענקייט אין דער סיטואַציע, אין וועלכער ער געפינט זיך, און האָט שוין אויפ־געהערט דעם קינד צו בעלעסטיגען מיט פראַגען.

דאָקטאָר לייזעראָוויטש האָט זיך אָנגעהויבען צו צוהערען וואָס עס טהוט זיך ביי די אידען. ער האָט אָנגעהויבען צו לעזען אידיש־רוסישע צייטונגען, פעראינטערעסירט זיך מיט די אידישע אינטערע־סען און איז געוואָהר געוואָרען פון ארץ־ישראל, אַז עס ווערט דאָרט בעשאַפען אַ ניי־אידיש לעבען, אַז אידען האָבען זיך בעזעצט אין ארץ־ישראל, זיי זיינען ערד־ארבייטער, עס ווערט דאָרט פערווירק־ליכט די האָפנונג פון אידען צו האָבען אַן אייגען לאַנד, וואו דאָס אידישקייט זאָל זיך קענען ענטוויקלען פריי און פראַנק, אין זיין גאַנצע קראַפט. ארץ־ישראל האָט אויפגעוועקט אין דעם דאָקטאָר די זכרונות פון זיינע קינדערשע יאָהרען, פון זיין פאָטער, דעם קרעמער אין דער קליינער שטאָדט. ער האָט זיך אָנגעהויבען דערמאָהנען אָן די אי־דישע יומים־טובים, וואָס זיינען געווען ביי זיין מוטער אין דער היים; דעם אידישען שבת, ווען זיין מוטער האָט די ליכט געצונדען; די חברה, אין וועלכער ער האָט געדאַווענט; דעם אידישען פסח, ווען

אלעס איז אין שטוב אזוי ריין געווען, און מען איז אויסגעזעסען ביים סדר און איהם האט זיך געדאכט, אז דאס אלעס האט געהאט א נאהנטע שייכות צו ארץ־ישראל, אז דאס איז געקומען פון ארץ־ישראל. און דארט, אין דעם נייעם ארץ־ישראל, וועט דאס אלעס ארויס שטארקער און פרייער, און דארט ווערט דאס גרויסע אידיש־קייט געשאפען. עס איז איהם מיט אמאל די אויגען אויפגעגאנגען און ער האט דערזעהן אין ארץ־ישראל דאס גרויסע אידישע גליק; אז דאס איז עס, דאס אידישע, דאס גרויסע, דאס הייליגע, וואס בע־צאהלט פאר אלע צרות, וואס גיט אידען דעם כח און דעם מוטה אויסצוהאלטען די אלע חרפות און בזיונות, וואס מען שטעהט אויס צוליעב דעם. ארץ־ישראל בעצאהלט פאר אלעס. ער האט זיך דער־מאהנט, ווי אין א חלום, אן די ביבעל, אן די בילדער פון דער בי־בעל, אן זיין פאטער. דעם פרומען קרעמער'ס לעבען האט פלוצ־לונג ביי איהם געקראגען א טעם, ער האט עפעס געזעהן א געוויסען צוזאמענהאנג צווישען זיין פאטער, דעם קרעמער, צווישען די ארימע, פערלאזענע אידען ביי זיך אין שטעדטעל — און די העלדען פון דער ביבעל. דאס איז דאס לאנד פון ארץ־ישראל, וואס פערבינדט זיי אינאיינעם. זיין פאטער, דער קרעמער, קומט ארויס פון דעם זעל־בען לאנד, און בענקט צוריק צו קומען אין דעם זעלבען לאנד, ווי אברהם, יצחק, יעקב, און ליעבט דאס זעלבע לעבען, וואס זיי, און האט די זעלבע מצוות און מנהגים, וואס זיי. נור דא אין גלות, וואו מען יאגט זיי, קענען זיי נישט אזוי לעבען, ווי די הייליגע אבות, און זיין ערד־ארבייטער, שעפסען־פאסטוכער. דא האבען זיי נור דעם שבת און דעם פסח, וואס די אבות האבען געהאט; אבער דארט, אין דעם לאנד פון די אבות — לעבען אידען דאס זעלבע לעבען, וואס די אבות: זיי ארבייטען די ערד אליין, זיי פיטערען די שאף אליין און לעבען אין א געטליכער פרומקייט. דארט קומט ארויס דאס אי־דישקייט אין זיין גאנצער גרויסקייט און ריינקייט, דארט ערשט זעהט מען וואס פאר א מאראליש, פרום פאלק דאס אידישע איז און ווי ריין און איינפאך זייער לעבען איז, דארט קומען ארויס די גרויסע אידישע יומים־טובים אין זייער גאנצער הייליגקייט — ער וועט עס צוריק זעהן מיט די זעלבע אויגען און פיהלען מיט די זעלבע געפיהלען צוריק דעם אידישען פסח, דעם אידישען שבת, דעם אי־

דישען יום־טוב, ווי דענסטמאָל, ווען ער איז נאָך אַ קינד געווען, ווען ער איז נאָך ביי זיין מוטער, ביי זיין פאָטער אין דער היים געווען.

דער דאָקטאָר האָט בעהאַלטען די מציאה, וואָס ער האָט געפונען, דאָס ארץ־ישראל, טיעף אין זיין הארצען, ווי מען בעהאַלט אַ טהייערען, גרויסען אוצר. ער האָט מורא געהאַט עס צו פערטרויען זיינע אייגענע. ער איז רוהיגער און זיכערער געוואָרען. ער איז שוין ניט געזעסען איינגעשלאָסען אין זיין קאַבינעט גאַנצענע נעכט. ער איז שוין נישט געגאַנגען אין „קלוב", ער האָט שוין אפילו אָנגעהויבען צו עסען אינאיינעם מיט די קינדער ביים טיש. און ער איז אפילו זעהר גוט געוואָרען צו זיין ווייב. פון די אויגען האָט אַרויסגעשמייכעלט עפּעס אַ בעהאַלטען גליק, וואָס קיינער האָט נישט געוואוסט, וואָס דאָס איז, ווי קיינער האָט נישט געוואוסט די סיבה, פאר וואָס דער דאָקטאָר האָט זיך אזוי פּלוצלונג געענדערט.

ער האָט זיך געוואָלט טהיילען מיט זיין מציאה מיט דעם אינגסטען זוהן, סאָלאָמאָן, — ער וועט פערשטעהן דאָס גליק אַזוי ווי ער, דער דאָקטאָר, אליין. דאָס וועט דעם קינד גוט מאַכען און היילען איהם, — האָט ער זיך געטראַכט — און פאר וואָס טאַקע נישט מיט דעם קינד אליין אַראָבפּאַהרען? און ער האָט בעשטימט מיט סאָלאָמאָנ'ען צו פערפיהרען דעריבער אַ געשפּרעך. און אזוי ווי זיין געוואָהנהייט איז געווען — נישט קענען אָבלעגען קיין זאַך אויף שפּעטער—האָט ער עס באַלד געוואָלט אויספיהרען און איז אריין צום אינגעל אין זיין צימער, וואו דאָס 15־יעהריגער אינגעל איז געזעסען איבער אַ בוך און געמאַכט זיין לעקציע. דער דאָקטאָר האָט, אָהן לאַנגע שהיות, געקלאַפּט דעם אינגעל אויפ'ן פּלייצע און געזאָגט צו איהם:

וואָס קלעהרסטו, סאָלאָמאָן, וועגען פּאַלעסטינאַ?

דאָס אינגעל האָט אויפגעעפענט ברייט די אויגען און דעם פאָטער אָנגעקוקט פערוואונדערט:

— ווי קומסטו, פּאַפּאַ, צו דעם?

— ווי הייסט?

עס האָט זיך באַלד ארויסגעוויזען, אַז דאָס אינגעל אינטערעסירט זיך שוין לאַנג מיט פּאַלעסטינאַ. ער קעהרט אַן אַ יונגע ציוניסטישע שילער־אָרגאַניזאַציע, וואָס זיי האָבען אין גימנאַזיע, און ווייסט פון אַלעס, וואָס עס טהוט זיך אין פּאַלעסטינאַ, און קען די נעמען פון

אַלע אידישע קאָלאָניעס. דער פאָטער איז געווען אויסער זיך פאַר שמחה און האָט אַלץ געהאַלטען אין איין קלאַפּען זיין קינד איבער די פּלייצע:

— און דו ווילסט מיט מיר אַראָבפאָהרען קיין פּאַלעסטינאַ?

דאָס קינד קוקט איהם אָן פערוואונדערט:

— מיינסט עס מיט אַן אמת, פּאַפּאַ?!

— געוויס, סאַלאָמאָן, געוויס! זעהסטו נישט אַז איך ווער דאָ דערשטיקט? וואָס האָב איך?... — וויל שוין דער דאָקטאָר אַרויס־שיסען פון זיך אַלעס, וואָס האָט איהם געדריקט די לעצטע צייט. ער האָט זיך אָבער באַלד צוריקגעהאַלטען און פערענדערט דאָס געשפּרעך האַלב אין געלעכטער:

— געוויס, געוויס, סאַלאָמאָן! — דאָרט זיינען דאָך אידען גרויס, ריין — דאָרט איז דאָך דאָס אידישע לעבען — צוקאָכט זיך דער דאָקטאָר, — און דו וועסט מיטפאָהרען.

— געוויס וואָלט איך מיטגעפאָהרען, — ענטפערט אָב דאָס קינד.

— אפילו ווען די מאַמע און די עלטערע קינדער וועלען דאָ בלייבען?

— זאָלען זיי בלייבען, ווען עס געפעלט זיי דאָ! — האָט דאָס קינד אָבגעענטפערט, — איך וויל דאָרט זיין, וואו אידען זיינען גלייך צו אַנדערע מענשען, וואו אידען זיינען פריי!

— וואו אידען זיינען פריי! — האָט דער דאָקטאָר אונטערגע־ברומט אונטער זיך. — גוט, גוט, סאַלאָמאָן! זאָלען זיי בלייבען, זאָלען זיי בלייבען, ווען עס איז זיי דאָ גוט! — האָט דער דאָקטאָר עפּעס געביסען אין זיך, פלינק זיך אויסגעדרעהט פון דעם קינד און אַרויס פון שטוב, מורא האָבענדיג, אַז עס זאָל עפּעס ניט אַרויסשפּריי־צען פון זיינע אויגען — פון זיינע אַלטע, אויסגעלאָשענע אויגען, וועלכע זיצען אין אַ שווערען, שלעפערדיגען קערפּער, מיט אַזוי פיעל פעטס אָנגעוואקסען, אַז עס דאַכט זיך, עס געהט שוין גאָרנישט צו צום הארצען, און דאָך...

פון דענסטמאָל אָן האָבען טאַטע און זוהן זיך געפונען אין דער פרעמדער היים. מען האָט זיך געפיהלט רייכער און פרייער פאַר אַלע מענשען אין שטוב, געקוקט אויף די מאַמע מיט דער שוועסטער, מיט'ן געשמד'טען ברודער מיט רחמנות. און די האַלבע נעכט איז מען אָב־

געזעסען אויף די קאַרטע פון פּאַלעסטינאַ. סאַלאָמאָן האָט געוויזען, וואו די אידישע קאָלאָניעס ליגען, ווי זיי הייסען; מען האָט זיך שוין אַזוי גאָר אַנגעהויבען צו לערנען לשון-קודש. דער דאָקטאָר האָט עס אָוועקגעוואָרפען נאָך דער צווייטער לעקציע, די קאָפּ שטעהט שוין נישט צום לערנען. אָבער סאַלאָמאָן! ווען סאַלאָמאָן האָט גערעדט פון נייעם לעבען, ווען דער פאָטער מיט'ן זוהן האָבען פאַנטאַזירט פון ארץ-ישראל, האָט דאָס אַלטע דאָקטאָר'שע האַרץ צוזאַמענגע-שרומפּט זיך, דער גרויסער קערפּער איז לייכטער געוואָרען, און עס איז געווען ,ווי אַמאָל ביים פאָטער דעם קרעמער — אַמאָל, אין די קינדער יאָהרען...

אין אַ שעהנעם אבענד האָט דער דאָקטאָר געלאָזט צוזאַמענ-רופען זיין פאַמיליע, פאַר וועלכע ער האָט זיך פאַרגעברייט צו האַלטען אַ גאַנצע רעדע. די רעדע האָט זיך איהם נישט איינגעגעבען: אין דער לעצטער מינוט, ווען אַלע זיינען געווען פייערליך צוזאַמען, איז ער אַריין אין שטוב, געגעבען אַ קלאַפּ אין טיש און אויסגעשריען גאָר ניט פייערליך: „ווער פאָהרט מיט מיר קיין פּאַלעסטינאַ?‟ אַז זיי האָבען איהם אַנגעקוקט פערוואונדערט, האָט ער זיך געווענדעט צו דער שוואַכער ווייב, וואָס ער האָט זי שיער נישט אָבגע'ממית'ט מיט זיין געוואַלד און מיט זיין שרייענדע בעוועגונג: „ווילסט מיט מיר פאָהרען קיין פּאַלעסטינאַ, אָדער איבערבלייבען מיט די גע'שמד'טע קינדער?‟ דאָס ווייב האָט איהם אַנגעקוקט מיט צושראָקענע אויגען און אַרויסגעשטאַמעלט:

— איך ווייס נישט וואָס דו ווילסט פון מיר. וואו מיינע קינדער וועלען זיין, דאָרט וועל איך אויך זיין.

— גוט, גוט — האָט דער דאָקטאָר געליאַרעמט, — בלייב וואו דו ווילסט. איך וועל פערקויפען מיין פערמעגענס און מיט דיר זיך טהיילען. איך מיט'ן איינגסטען קינד פאָהרען אַראָב קיין ארץ-ישראל.

מיינט האָבען זיי צוערשט, אַז עס איז אַן אויסברוך פון כעס ביי איהם, וואָס קומט פאַר די לעצטע צייט זעהר אָפט, און ער וועט זיך באַלד בערוהיגען. נור באַלד האָבען זיי איינגעזעהן, אַז דר. לוי-זעראָוויטש מיינט עס ערנסט — ער האָט אויפגעהערט צו בעשעפטיגען זיך מיט דער פּראַקטיק און איז אַרומגעגאַנגען צו די מעקלער פער-

האנדלען זיין הויז, וואס ער האט אין שטאדט; ער האט עס אויך פערקויפט פאר שפאט־ביליג.

* * *

מיט קיינעם נישט געזעגנט זיך, נור מיט זיין איננסטען קינד, סאלאמאן, איז ער אוועק קיין פאלעסטינא אויסזוכען פאר זיי א רוהע אין דער נייער אידישער היים.

* * *

אין א פאר וואכען ארום, אין א שעהנעם פריהמארגען, איז דר. לייזעראוויטש צוריק אהיים געקומען. ער האט זיך פערשעהמט אריינגעגנב'עט אין זיין שטוב און געשעהמט זיך פאר די קינדער און ווייב צו ווייזען. געמיינט האבען זיי, אז דער דאקטאר וועט נעהמען זיין איננסטען זוהן און באלד ווידער אוועקפאהרען. ערשט, זיי האבען געזעהן, ווי ער נעהמט זיך צו דער פראקטיק און איז זעהר שטיל און נאך מעהר צוגעשלאסענער געווארען ווי פריהער. זיי האבען איהם נישט געפרעגט, וואו ער איז געוועזן און וואס ער האט דארט געטהאן.

ער האט געשפירט אויף זיך דעם פרעגענדען בליק פון זיין איננסטען קינד. דאס קינד האט איהם גאר נישט געפרעגט, נור געזעהן, ווי דער פאטער נעהמט זיך צוריק צו דער פראקטיק, איז ער געווארען א ניעדערגעשלאגענער און האט אנגעהויבען צו מיידען די היים, ווי ער האט עס געטהאן נאך דעם ווי דער עלטערער ברודער האט זיך געהאט גע'שמד'ט. דר. לייזעראוויטש האט זיך געפיהלט פאר דעם קינד שולדיג, און האט אויסגעמיעדען מיט איהם א געשפרעך. אבער דאס אינגעל איז וואס א טאג בלייכער געווארען, און פערשטומט אין זיך.

איין מאל האט איהם דר. לייזעראוויטש פלוצלונג אריינגערופען צו זיך אין קאבינעט. דאס אינגעל איז טויט־בלייך געוועזן און מען האט געהערט ווי זיין הארץ קלאפט, און ער האט געשעהמט זיך צו קקען דעם טאטען אין די אויגען.

— איך האב ניט געקענט דארט בלייבען. דו פערשטעהסט, סאלאמאן, — הויבט אן דער פאטער צו ריידען ווי מיט א בעטענדיגע שטימע, — עס איז גאר נישט דאס. איך האב מיך פארגעשטעלט פא־

לעסטינא גאנץ אנדערש, גאנץ אנדערש. אבער עס איז דאך גאר ניט דאס.

דאס אינגעל האט אויפגעהויבען זיינע אויגען און געווארפען אויפ'ן טאטען א בליק. דר. לייזעראוויטש איז דענערווירט געווארען פון דעם בליק. ער האט פערגעסען די רעדע, וועלכע ער האט זיך געהאט פאר־געבריים צו האלטען פאר זיין קינד — פאר וואס ער איז צוריקגע־קומען. ער האט אנגעהויבען הויך און נערוועז צו ריידען:

— עס איז צו־היים דארט. ניט אונזער קלימאט, ניט געקענט אקלימאטיזירען זיך. צו אלט שוין דערצו. דו אפשר, דו ביזט דאך נאך יונג, דו וועסט עס קענען...

דאס אינגעל האט ווידער אויפגעהויבען זיינע אויגען, און דאס מאל האט זיך דעם דאקטאר געדאכט, אז ער בעמערקט א לייכט שמייכעלע אויף די בלייכע געשפאלטענע ליפען פון זיין קינד. עפעס ווי א עלטערער, ערפאהרענער מענש קוקט אויף א יונגען. דר. לייזע־ראוויטש האט זיך נאך מעהר צובייזערט:

— וואס שמייכעלסטו? פערשטעהסט — ניט געקענט. דו פערשטעהסט: איך האב געמיינט פאלעסטינא — א אידישע גא־סודארסטווע. איך וועל געפינען דארט דאס, וואס איך האב געהאט ווען איך בין א קינד געווען. א שבת, א יום־טוב, מיט איין ווארט א אידישע גאסודארסטווע — מיט א גרוים אידיש לעבען — אפשר ווערט עס דארט. נאר איך בין שוין צו אלט דערצו מיטצואוואקסען. איך האב בעדארפט פארטיגע פרוכט, דו פערשטעהסט — פארטיגע פרוכט. און דאס איז נאך ניטא. אלעס גרין נאך און ארים. עפעס פיהלסטו זיך ווי א פרעמדער, א מענש פון אן אנדער קלימאט, דו פערשטעהסט, אן אנדער קלימאט דארט. דו פיהלסט זיך ווי א פרעמר שפראצונג איין אן אנדער קלימאט.

— טאטע, ניט דאס קלימאט איז שולדיג, נור דאס שפראצונג.

— אפשר טאקע דאס שפראצונג. צו אלט — נור צו לאכען איז ניטא וואס.

דאס אינגעל האט רחמנות געקראגען אויפ'ן פאטער און האט געזאגט:

— אבער, פאפא, איך לאך דאך גארנישט. ווער זאגט אז איך לאך.

— דו לאַכסט ניט. א שעהנעם דאַנק דיר. און איך זאָג דיר, אז איך האָב מיין אידעאַל אויפגעגעבען, ווייל ער איז אין א צו הייסען קלימאַט, און אז דו ווילסט — לאַך דערפון, לאַך פון אן אלטען זעקס־און־פופציג יעהריגען אייזעל, וואָס איז דיין טאַטע, וואָס האָט זיך ניט געקענט אַקלימאַטיזירען אין א פרעמדען קלימאַט, ווייל עס איז צו ווארים. לאַך דערפון, אז דו ווילסט! — האָט זיך דר. לייזעראָוויטש צושריען.

אויף דעם איינגעל׳ס גלענצענדע אויגען האָבען צוויי גרויסע טרעהרען ארויסגעשפּראָצט און ער האָט פלינק און אָהן ווערטער די שטוב פערלאָזען.

און פון דענסטמאָל אָן מיידען זיך פאָטער און זוהן אויס, און אז זיי טרעפען זיך, שעהמט זיך איינער דעם צווייטען אין די אויגען צו קוקען.

דער ציוניסט.

(א געשטאַלט)

זיין גאַנץ לעבען איז געווען א בענקשאַפט נאַך ציון, א ליעד, וואָס ער האָט געזונגען אָהן ווערטער, אפילו אָהן א מאָטיוו, נור מיט אן אי־נערליכען אהנ־ממש׳דיגען און אונגעהערטען ריטם. פּונקט אזוי ווי זיין ציון וואָלט ניט געווען א רעאַלע זאַך, וואָס ווען ער וויל קאָן ער עס אויספיהרען, נור ווי עפּעס א העכערער רעליגיעזער חלום, צו וועלכען מען קען נור בליקען, און עס ערשיינט צו אונז אין א פערנעבעלטער ליכט אין מאָמענטען פון העכסטען עקסטאַז... און דאַך איז זיין ציון ניט געווען קיין רעליגיעזע בענקשאַפט, ניט קיין משיח׳דיגע וועלט־אויסלייזעניש, נור א פּשוט׳ע, רעאַלע זאַך, וואָס הונדערטער און טויזענדער האָבען עס געטאָן — ער האָט געבענקט זיך צו בעזעצען אין ארץ ישראל און צו ווערען א פּשוט׳ער פאַרמער.

אייגענטליך האָט ער עס געקאָנט זעהר לייכט אויספיהרען. רייך איז ער געווען גענוג. זיינע געשעפטען און די פּראָצענטען פון זיין געלד האָבען איהם געקאָנט פערזיכערען אן עקזיסטענץ. און צי האָט ער דען געבענקט צו זיין א רייכער גוט־בעזיצער אין ארץ ישראל? ניין. ער האָט דאָך נור געבענקט צו זיין א פּראָסט־פּשוט׳ער ערד־ארביי־טער. וויפיעל מאָל האָט ער זיך פאָרגעשטעלט אין זיין פאַנטאַזיע, ווי ער וואוינט אין ארץ ישראל אין א קליין הייזעל, ערגעץ־וואו אונ־טער א היסטאָרישען באַרג, ביים טייכעל קישון? — ער ווייס אליין ניט. עס האָט זיך איהם איינגעקריצט אין זיין מוח דער טייכעל קישון פון זיין קינדהייט אָן, ווען ער האָט געלערנט אין חדר. פאַר זיין הייזעל וועט שטעהן דער באַרג תבור, אָדער אפשר גאָר דער באַרג גלבוע, אויף וועלכען שאול המלך איז געפאַלען — און ער וועט בעאקע־

רען די ערד. ער אליין מיט זיינע אייגענע הענט. אט זעהט ער זיך אנגעטאן אין א פארטוך פון אן ערד־ארבייטער, און ער האט א פאר שטארקע, אבגעברענטע הענד, מיט א רויט אבגעברענט געזיכט פון דער זון, און ער זעהט אויס א שטארקער, אזוי ווי עס בעדארף אויס־זעהן אן ערד־ארבייטער, און אזוי ווי עס ווערט בעזונגען אן ערד־ארבייטער אויפ'ן באדען פון ארץ ישראל אין די ליעדער פון די משוררים, וואס דרוקען זיך אין די העברעאישע צייט־שריפטען, וואס ער בעקומט. ער האט זיך געזעהן עהנליך א ביסעל צו יענעם ערד־ארבייטער אין ארץ ישראל, וואס שטעהט אויסגעמאהלט אויף די אקציעס פון די ציוניסטען — ער האט עס דאך געקענט אזוי לייכט אויספיהרען — ער האט נור געדארפט אוועקפאהרען אין ארץ ישראל און פערווירקליכען זיין אידעאל — און דאך...

אייגענטליך האט ער שוין געהאט זיין פארם אין ארץ ישראל. ניט אונטער די בערג פון גלבוע, נור אין א פעטע, געזונטע געגענד אין יהודה, נעבען רחובות. און ניט ער אליין האט עס פארפלאנצט — מיט זיינע אייגענע הענד — אזוי ווי עס איז זיין אידעאל געוועו. נור פרעמדע האבען פאר איהם געאקערט און געזייהט, און פרעמדע האבען פערפלאנצט זיין וויינגארטען — און ער פלעגט בעקומען פון זיין וויינגארטען צוגעשיקט אויף יעדען יום טוב ארץ־ישראל־פרוכטען. אויף סוכות א לולב מיט אן אתרוג, וועגען וועלכע דער פערוואלטער פלעגט איהם שרייבען, אז דאס איז פון זיין וויינגארטען. אויף פסח — א קעסטעלע שעהנע, גרויס־אויסגעוואקסענע פאמעראנצען, וואס דער פערוואלטער פלעגט איהם שרייבען, אז דאס קומט פון זיין וויינגארטען. א קעסטעלע מאנדלען, וועלכע וואקסען אויף די בוימער פון זיין וויינגארטען. און אז ס'פלעגען קומען צו איהם געסט אויף יום טוב, פסח צום סדר, וואס ער פלעגט פערבעטען, האבען זיינע אויגען געגלאנצט מיט א ליכטיגען, יום טוב'דיגען שיין. זיין פנים האט אנגענומען א גאנץ אנדער געשטאלט — ער פלעגט אויסזעהן ווי א חתן, ווי א כהן, ווען ער פלעגט פלוצלונג אין דער בעסטער אונטער־האלטונג פון זיינע געסט, ארויפטראגען מיט זיינע אייגענע הענד דאס קערבעל פאמעראנצען און אוועקשטעלען עס אויפ'ן מיטען טיש, און זאגען מיט א פרייד און א נחת אין זיין שטימע, מיט בעטרערנטע אויגען:

— דאָס איז פון מיין וויינגאַרטען אין ארץ ישראל.

קיינער פון די געסט האָט ניט געוואַגט אַנצוריהרען די פּאָמע־ראַנצען, אַזוי ווי עס וואָלטען אין קערבעל ניט געלעגען קיין פרוכט צום עסען, נור הייליגע און אויסטערלישע פרוכטען, וואָס קומען פון אַן אונבעוואוסטען גאָרטען און זיינען בעשטימט צו רעליגיעזע צוועקען...

מיט ציטערענדע הענד פלעגט ער איינטיילען די געסט די מאַנדלען פון ארץ ישראל, און קיינער האָט זיי ניט געוואַגט, חלילה, צו עסען, נור יעדער גאַסט האָט אוועקגעלעגט די מאַנדלען אין זיין טאַש אריין און געוויזען זיי זיין פאַמיליע, זיינע פריינד:

— דאָס זיינען מאַנדלען פון ארץ ישראל.

און יעדער איינער פלעגט בעוואונדערען „די מאַנדלען פון ארץ ישראל", און קיינער האָט זיי ניט געוואַגט, חלילה, צו עסען, נור מען האָט זיי גענומען און איינגעשלאָסען אין שויבען־שענקעל אין איינעם מיט די שבת־יום־טוב'דיגע זילבער, און זיי זיינען דאָרט געלעגען, אַלס קמיעה, אַלס זעהענס־ווירדיגקייט, און מען פלעגט אָנווייזען אויף זיי געסט און מחותנים:

— דאָס זיינען מאַנדלען פון ארץ ישראל.

פון די ציוניסטישע טעאָריעס און נאָך מעהר פון זיין אייגענער ערפאַהרונג האָט ער געוואוסט און געגלויבט, אַז אידען האָבען קיין קיום ניט אין גלות. אַז דאָ איז בעשערט דאָס אידישע פאָלק אונטער־צוגעהן, אַז אידען זיינען דאָ ניט קיין פּראָדוקטיווער עלעמענט, נור אַ האַנדעלס־פאָלק, לופט־מענשען — און ווי מיר זאָלען זיך ניט שטאַר־קען, איז די אַסימילאַציע אַזוי שטאַרק, אַז זי רייסט אָב אונזערע קינ־דער פאַר אונזערע אויגען, און מיר קאָנען זיך גאָר ניט העלפען. און ווירקליך, ער האָט געהאַט גענוגענדע אורזאַכען צו קומען צו דיזע איבערציינגונגען פון זיין אייגענער ערפאַהרונג. זיין בעשעפטיגונג איז געווען אַזעלכע, פאַר וועלכע ער אַליין האָט ניט געקענט זיין בע־גייסטערט. ער איז געווען צו עהרליך, אַז ער זאָל ניט אַליין פאַראַכ־טען דעם אַרט האַנדעל, וועלכען ער האָט געפיהרט, וואָס איז באַשטאַ־נען פון פערקויפען אַזעלכע מינים מעדיצינען, וועלכע ער האָט פער־

קויפט אויף דער פּראָווינץ דורך אַלערליי רעקלאַמעס. ער אַליין האָט פּעראַכטעט ניט בלויז נור זיין האַנדעל, וועלכער, ער האָט צוגעגעבען, איז גנבה און גזלה, נור יעדען אַרט האַנדעל, וואָס ער האָט באַטראַכט אַלס אויסגענאַרעריי. ער אַליין פלעגט אָפּט ברענגען זיין אייגענעם האַנדעל אַלס בעווייז, ווי אידען נויטיגען זיך אין אַן אייגען לאַנד. ניט איינמאָל פלעגט ער זאָגען צו זיינע פריינד, דעבאַטירענדיג מיט זיי וועגען ציוניזם:

— נעהמט כאָטש מיין אייגענעם האַנדעל: איך אַליין ווייס דאָך, אַז עס איז נײַנציג פּראָצענט גנבה.

נור עס איז איהם קיינמאָל ניט איינגעפאַלען, אַז ער זאָל די גנבה אוועקוואַרפען און נעמען זיך צו עפּעס עהרליכעס. פּונקט ווי אַ פרומער איד, וואָס בעטראַכט די וועלט נור אַלס פּאָר־צימער צו די אייביגע שטוב — יענער וועלט — און עס מאַכט איהם ניט אויס, מיט וואָס ער קומט דורך די וועלט, אַזוי האָט ער בעטראַכט דאָ, דאָס גלות, אַלס פּאָדערצימער, אַלס עפּעס דורכגעהענדיגעס. סיי ווי סיי איז עס דאָך נור בלויז אויף דערווייל — און וואָס מאַכט עס איהם אויס, מיט וואָס ער האַנדעלט, וואָס ער טוט? דערפאַר אָבער, אַז ער וועט אַראָבקומען דאָרטען — אין זיין אייביגער וואוינונג, אַז ער וועט קומען קיין ארץ ישראל, וועט ער אָנהויבען לעבען גאָר אַ גאַנץ אַנדער לעבען. דאָרט וועט ער לעבען אויף געזונדע יסודות. זיין לעבען וועט זיין געבויט אויף גערעכטיגקייט און יושר. ער וועט לעבען פון זיינע אייגענע הענד — דאָרט וועט ער ווערען אַן ערד־אַרבייטער.

אין געשעפט, אויף דער וואַנד, צווישען די פּלאַקאַטען: „קויט'ס מאַגנעז־טיי", אָדער „דר. לאַנדוים פּילען, דאָס בעסטע אַבפיר־מיטעל" און נאָך אַנדערע אַזעלכע פּלאַקאַטען איז געהאַנגען אַ גרויסע פאָטאָגראַפיע פון זיין ווייַנגאָרטען אין ארץ ישראל, וואָס האָט פאָר־געשטעלט ווי עס שטעהען אַרבייטער און נעמען אַראָפּ אַראַנזשעס פון בוימער, און אַ מיידעל שטעהט מיט אַ פולען קאָרב אַראַנזשעס און שמייכעלט ברייט און גליקליך. דער פערוואַלטער האָט איהם די בילד צוגעשיקט פון ארץ ישראל. אָפּטמאָל, ווען ער פיהלט זיך טרויעריג און שלעכט פון זיין לעבען דאָ, געהט ער צו צו דער פאָטאָגראַפיע און קוקט זיך גוט איין אין איהר. אין זיין פאַנטאַזיע האָט ער זיך געזעהן,

ווי ער שטעהט ווי איינער פון זיינע ארבייטער אונטער א בוים און שנייט אראנזשעס. ער האט זיך געזעהן אין יענעם גליקליכען, לאבענדיגען לאנד און די ברייטע יום טוב זון בעגיסט איהם — ער איז אן ערד־ארבייטער אין ארץ ישראל, אויף דעם לאנד פון אונזערע עלטערן; אויף דעם באדען, וואו עס האבען געטראטען די פיס פון אונזערע העלדען, וואו עס האט זיך געגאסען דאס בלוט פון די חשמונאים. שטעהט ער מיט א שאפעל אין האנד און גראבט אויף די ערד, די ערד פון ארץ ישראל, און בעפלאנצט זיין וויינגארטען.

זיינע אויגען פלעגען גליהען מיט א הייליגען פייער און זיין פנים פלעגט דאמאלס לאכען. ער האט זיך פערגעסען וואו ער געפינט זיך. ער האט זיך געטראגען אין זיין פאנטאזיע צו יענעם לאנד פון זיין חלום — און געזעהן זיין נייעם יונגען און אייביגען לעבען...

אין אזעלכע מאמענטען פלעגט ער זיך ניט קענען איינהאלטען און זאגען צו אימיצען, וואס האט זיך געפונען אין זיין קאבינעט, צו די סטענאגראף־מיידעל, אדער צו א קונד, אדער צו גאר א ווילד־פרעמדען אגענט:

— איהר זעהט, אונטער יענעם בוים — און ער פלעגט יענעם צופיהרען צו דער פאטאגראפיע און אנווייזען אויף די בוימלעך — אט אונטער יענעם בוים וועל איך שטעהן מיט א שאפעל, מיט א האק, אט אזוי מיט שטארקע הענד און וועל בעארבייטען די ערד פון ארץ ישראל.

אויף וואס דאס סטענאגראף־מיידעל, אדער דער קונד, אדער דער פרעמדער אגענט פלעגט איהם אנקוקען מיט אויפגעצויגענע אקסלען און ניט פערשטעהן וואס ער רעדט, און פלעגט איהם פרעגען:

— וואס, איהר וועט ווערען א פארמער?

— יא, וואס דען, איך וועל דא זיצען און פערקויפען אבפיהר פילען.

און ער האט געגלויבט באמונה שלמה, אז ניט היינט־מארגען, אבער אין א יאהר ארום וועט ער אלצדינג אוועקווארפען און אראבפאהרען נאך ארץ ישראל און אנהויבען דאס נייע לעבען. נייז, זיין לעבען — ביז אהער האט ער גאר ניט געלעבט, נור יעצט וועט ער ערשט אנהויבען צו לעבען... און עס פלעגט קומען דער מארגען, דער איבערמארגען, דער איבער א יאהר, און ער איז נאך ניט געפאהרען.

ער האט גאר קיינמאל ניט געקלערט דערפון, פאר וואס ער פאהרט ניט. ער האט נור געקלערט צו פאהרען אין דער צוקונפט — און אזוי זיינען דורכגעגאנגען יאהר־איין, יאהר־אויס. איין געשעפט האט פערוויקעלט אן אנדער געשעפט. און די געשעפטען זיינען געווען אזעלכע וויכטיגע. עס איז געשטאנען א סך געלד צו פערדינען, א סך געלד צו פערלירען. און דער קאפ איז געווען שטענדיג פערנומען מיט אזעלכע וויכטיגע פלענער — און פלעגט ער אמאל כאפען א בליק אויף דער פאטאגראפיע פון זיין וויינגארטען און ארייינטראכטען זיך וועגען זיין נייעם לעבען, וואס שטעהט איהם פאר — האט ער זיך א מינוט געפונען אין אן אזים — ער פלעגט זיך נור אויף א מינוט אריינכאפען אין זיין וויינגארטען און אפרוהען זיך. אבער באלד איז ער ווידער פערבלאנדזשעט געווארען אין מדבר פון זיין גלות־לעבען.

עס איז געווען ווי עפעס א מאכט, איבער וועלכער ער האט קיין קאנטראל ניט, שטעהט הינטער זיינע פלייצעס און לאזט איהם ניט אויספיהרען זיין אידעאל — עפעס ווי אימיצער שטעהט ביי די טויערען פון זיין גן־עדן און לאזט איהם ניט אריין אין זיין וויינגארטען, אנהויבען צו לעבען זיין נייעם לעבען. ער האט גאר קיינמאל ניט געקלערט דערפון — זיין קאפ איז אזוי פול געווען מיט געשעפטען...

און דערווייל האט ער ניט בעמערקט, ווי ער ווערט מיט יעדען יאהר אלץ עלטער און עלטער. ער האט ניט בעמערקט ווי דאס אמת'ע לעבען, וואס ער האט געשאפען פאר זיך, איז אויסגעוואקסען א פרעמדעס — און א וויסטעס. די קינדער זיינע, אויף וועלכע ער האט זיך געלאזט קאסטען געלד אין זייער יוגענד, און געלאזט זיי לערנען לשון־קודש און געמיהט זיך (ניט שטארק, נור אויף וויפיעל ער האט צייט און קאפ געהאט דערצו) — אז זיי זאלען אויסוואקסען אין זיין גייסט — מיט ליעבע צו זיין פאלק און לאנד — האבען איהם ניט פערשטאנען, און ניט געוואוסט, וואס דער פאטער וויל פון זיי. קליינערהייט האבען זיי זיך נאך אפגעגעבען צו זיינע קאפריזען, ווייל זיי האבען מורא געהאט פאר איהם. נור פלוצלונג זיינען זיי אויסגעוואקסען פאר איהם — אויסגעוואקסען פרעמדע, אונהיימישע אינדיווידומס מיט וועלכע ער האט קיין בשותפות'דיגעס ניט געהאט; וועלכע האבען איהם ניט פערשטאנען און בעטראכט איהם אלס א מאדנעם מענשען. ניט האבענדיג קיין קאנטראלע איבער זיי, האט ער זיי אנגעהויבען

פיינט צו קריגען. זיי האבען איהם אפגעענטפערט מיט דיזעלבע מאס. און פלוצלונג האט ער זיך געפונען ארומגערינגעלט מיט א פרעמדער וועלט, צו וועלכער ער האט ניט געהערט.

דענסטמאל פלעגט ער זיך איינשליסען אויף שעה'ן לאנג אין זיין קאבינעט און לעבען זיין אייגענע לעבען.

אין זיין קאבינעט האט ער געהאט הענגען די פערשיעדענע בילדער פון ארץ ישראל, וואס די ציוניסטישע ארגאניזאציע האט ארויסגעשיקט צו איהרע מיטגלידער. פון איין זייט איז געהאנגען זיין אקציע אין דער קאלאניאל־באנק, איינגערעמט אין א ראם. די דיפלאמא פון „גאלדענעם בוך" פון נאציאנאל פאנד, אין וועלכען ער איז געווען איינגעשריבען. הערצעל'ס בילד אין א גרויסען פארמאט, און אנדערע ציוניסטישע גדולים. דער קאבינעט איז אין פערשידענע אופנים געווארען זיין „וויינגארטען", וואו ער פלעגט איינשליסען זיך און בעהאלטען זיך פון זיין וואכעדיג גרוי לעבען; דארט, אין דעם קאבינעט, האט ער געלעבט דאס לעבען פון יענער נייער וועלט, וואס ער וועט אמאל אנהויבען. פערטיפט זיך אין די ציוניסטישע אויסגאבען, נאך אמאל און צום הונדערטען מאל איבערגעלעזען אן ארטיקעל, וואו עס ווערט בעגרינדעט, אז דאס לעבען אין גלות האט ניט קיין קיום, אדער אנקוועלענדיג פון די ישועות טובות, וואס די ציוניסטישע אויסגאבען האבען געבראכט פון די אידישע קאלאניעס אין ארץ ישראל, איבערגעצעהלט נאך אמאל די דערפער און די קאלאניעס. וואס מיר פערמאגען אין ארץ ישראל, וויפיעל איילבערט בוימער עס זיינען שוין פערפלאנצט, אדער גאר זיך פערטיפען אין א העברעאישען שיר פון א בעריהמטען העברעאישען פאעט און לעקען די פינגער פון לשון — דארט אין דעם קאבינעט זיינעם האט ער זיך געפיהלט ווי ער איז אנטרונען אויף א רעטונגס־אינזעל פון זיין טאג־טעגליכען גרויען מיאוס'ען לעבען. דער קאבינעט זיינער האט זיך פערוואנדעלט אין זיין „וויינגארטען". וואס ער האט אין ארץ ישראל.

ער האט שוין איצט פערשטאנען, אז זיין לעבען איז ניט געווען דער וויינגארטען אין ארץ ישראל, נור זיין האנדעל אין גלות —און ניט געקענט זיך שוין מעהר בעפרייען דערפון. דאס אמת'ע לעבען, וואס ער האט געשאפען, איז געווען שטארקער פון זיין חלום — האנדעלט ער ווייטער מיט פערשידענע רפואות, און טראכט וועגען

דעם, אז ער האט אבגע'חלום'ט א לעבען אין דער פרעמד. דארט, אין יענעם לאנד פון זיינע אבות, איבער וועלכען עס שיינט שטענדיג די ברייטע יום טוב'דיגע זון, איז געשטאנען זיין וויינגארטען און גע־ווארט אויף איהם.

די אַקאַדעמיע.

(א מאנאלאג פון א פאטער).

רב אנשעל ליב איז דער שעהנסטער איד פון דער שטאדט. דאס פערמעגענס — דער גאסטענינער וואלד, האט נאך זיין פאטער געהערט — און די מויער אין שטאדט מיט די צוויי אפיצינעס האט ער זיך שוין אליין אויסגעבויט. קינדער, ווי יעדער איד וועז עס געהט איהם גוט, האט ער געהאט, אהן עין הרע, פיעל, א זעקס זיהן, און א זעקס טעכטער, פרנסה בריות, א איד א הדרת פנים, פון די שעהנסטע משפחה.

רב אנשעל ליב'ס פאטער, ר' משה בער, איז אויך געווען א שעהנער איד, אפשר נאך א שעהנערער פאר איהם, א גרעסער תלמיד חכם, און געראוועגט אין חסידים־שטיבעל, און קינדער האט ער אויך גע־האט, אהן עין הרע, פיעל — א זעקס זיהן און זעקס טעכטער — פרנסה בריות, א הדרת פנים, פון די שעהנסטע משפחה. נאר דער חילוק איז בעשטאנען אין זיי: וואס מעהר קינדער דער פאטער ר' משה בער האט געהאט, אלץ מעהר נחת האט ער דערלעבט. אלץ מעהר שמחות איז אין שטוב געווען. אלץ מעהר חתונות — מעהר ברית'ן. אבער וואס מעהר קינדער דער זוהן רב אנשעל ליב האט געהאט, אלץ מעהר צער, אלץ מעהר צרות, אלץ מעהר בזיונות האט ער פון זיי געהאט.

געטראפען האב איך רב אנשעל ליב'ן ביי זיך אין קאבינעט, ווען איך האב איהם בעזוכט, געזעסען איז ער מיט זיין שעהנע בארד און ווייסגעפרעסטעז העמד אין דער פאטער־שטוהל, און איבער זיין קאפ האט געהאנגען זיין פאטער'ס בילד, רב משה בער, אויך אין זיין

שעהנעם קאפעל מיט די שעהנע בארד. נאר ארום דעם אלטען איד אויף דער פאטאגראפיע האט געווימעלט פון זיהן מיט טעכטער, מיט איידעמס און שניר, און אייניקלאך און אור־אייניקלאך. דער אלטער איד איז אויף דער פאטאגראפיע פערטרונקען געווען אין א ים פון קינדער און אייניקלאך, וואס איז פון איהם ארויסגעגאנגען, און דער זוהן זיינער, רב אנשעל ליב, איז מיט די שעהנע בארד זיינע געזעסען אליין, ביחידות און האט מיט מיר אזוי איינגע'טענה'עט:

— איהר פרעגט מיך פאר וואס איך קרעכץ, פאר וואס איך בין אזוי טרויעריג, פאר פרנסה, זאגט איהר, האב איך אויסגעזארגט, און אז איך קרעכצע, און אז איך קלאג, ווער זאל נישט קלאגען? — אזוי טענה'עט איהר צו מיר — נו, וואס זאל איך אייך ענטפערען? איך פרעג אייך, פאר וואס זאל איך נישט קרעכצען? וואס פאר א נחת האב איך פון מיין לעבען? קוקט זיך איין אין די פאטאגראפיע וואס העננט איבער מיין קאפ (ער ווייזט מיר אן אויף דעם פאטער'ס בילד). איהר זעהט, מיין פאטער איז מיינע יאהרען האט שוין געהאט, אהן עין הרע, א פינף טעכטער אויסגעגעבען, און א זעקס שניר אין שטוב אריינגעבראכט. אז עס איז געקומען שבת נאכמיטאג, זיינען די שטובען ענג געווארען פון די פיעל אייניקלאך, וואס זיינען געקומען דעם זיידען גוט שבת ביטען. אז עס איז געקומען פסח צום סדר, אדער פורים צו דער סעודה, ווען מיר אלע מיט די ווייבער און די קינדער זיינען צום טאטען, עליו השלום, צוזאמענגעקומען, האבען די שטיבער ניט געסטייעט, אלע טישען זיינען צו ווינציג געווען. בענקלאך האט אויסגעפעהלט צו זיצען. די סערווירער מיט די כלי זמרים זיינען פון די שטובען נישט ארויס. אן אייגענע שטוב הייב־אם געהאט... און ארבייט האט זי געהאט איבער'ן קאפ... אז גאט האט געהאלפען, מען האט נאך א וואלד געקויפט, האט מען נאך א קינד אויסגעגעבען. א געשעפט געמאכט — א ברית געמאכט. געלד פערדיענט — נדן געגעבען. גאט האט קינדער געגעבען און פרנסה פאר זיי געגעבען. וואס מעהר ליכט אין בית־המדרש ארונטערגעשיקט, אלץ מעהר עשירות אין שטוב געווען. אין דער משפחה זיינען שטענדיג געווען שמחות: דא איז א אייניקעל בר מצוה געווארען; דא איז ווער אין דער משפחה א חתן געווארען; דא איז מען געפאהרען א כלה זעהן — מען האט שטענדיג געשפיעלט, שטענדיג

שמחות געווען. און איך? גאט האט מיר אויך געהאָלפֿען — ווי מיין טאטע, עליו השלום, זעקס זיהן און זעקס טעכטער — וואס פאר א נחת האב איך פון זיי געהאט? זיינען זיי קליין געווען, האבען מיר געהאט צרות בגימנאזיע. אזוי ווי דאס האט געמוזט פאקען, מאזלען, האבען צאהן־וועטהאג, אזוי האט עס געמוזט דורכמאכען די מכה פון דער גימנאזיע. גאט, וויפיעל ממון און דמים דאס האט אבגעקאסט! און בזיונות און פערשטערטע שבתים — זאל זיך איין גאט מרחם זיין. גוט, שוין דורכגעמאכט די גימנאזיע־קרענק, האט זיך אנגעהויבען די אוניווערזיטעט. מען נעהמט נישט צו, דוקא גאלדענע מעדאלען מוז מען האבען. הכלל, זיי האבען נישט געקראגען קיין גאלדענע מעדאלען, און אז מען קריעגט נישט קיין גאלדענע מע־דאלען, קען מען נישט לעבען.

— אט האב איך נישט געקראגען קיין גאלדענעם מעדאל און דאך לעב איך מיט גאט'ס הילף — טענה איך צו זיי — און האב חתונה געהאט און האב קינדער און האב פרנסה מיט'ן רבונו של עולם'ס הילף. האסט נישט געקראגען קיין גאלדענעם מעדאל, האב חתונה — טענה איך צו זיי. — ניין, און נישט אנדערש און נאר אין אוני־ווערזיטעט. אז נישט דא איז אין אויסלאנד, איז אין די הרי חושך, עס וועט זיך שוין געפינען.

הכלל, עס איז געווארען א געלויף פון מיין שטוב ארויס, ווי מען וואלט געווען געלאפען פון א מגפה, רחמנא לצלן. אין א שעהנעם פריה־מארגען, איך קוק זיך ארום, איך האב נישט מיט וועמען צום טיש צו געהן. ווער עס איז געלאפען קיין בערן, ווער קיין פאריז. איינער איז פערקראכען אין אזא שטאדט און אזא מדינה, וואס קיין מענש וויים נישט וואו דאס געפינט זיך. און אלעם לויפט, פון גרעסטען ביז צום קלענסטען. דער איז שוין געפאהרען, דעם פאהרט היינט, דער וועט פאהרען מארגען. ביז צום קלענסטען, ביז צו די גימנאזיע — אלעס גרייט זיך אין וועג אריין, און אלעס לערנט און שטודירט. גאנץ דייטשלאנד, די גאנצע וועלט וועלען זיי אויסלערנען און אויסשטודירען און מיר אהער ברייגנען — און דו, טאטע, שיק געלד.

גאט האט געהאָלפֿען, ס'איז צוריקגעקומען דער ערשטער, מיין אדאלף, דער בכור, א פארטיגער דאקטאר, מיט א דיפלאם אויסגע־

שטעלט פון די סאמע אויסלענדישע אוניווערזיטעט, אז ער איז א פארטיגער דאקטאר, גמור וחתום, נור געלד צו פערדיענען. זאגט ער צו מיר: „טאטע, זאג מיר מזל טוב, איך האב דעם דיפלאם". זאג איך: „וואס וועל איך דערפון נחת האבען? מיין טאטע האט זיין ערשטען זוהן אויסגעגעבען פאר ר' דוד קאליטערס טאכטער און איך האב זיך משדך געווען מיט דער בערנער אוניווערזיטעט און חתונה געמאכט מיין בכור מיט א פאפיערענעם דיפלאם". זאגט ער צו מיר: „טאטע, וועסט נאך פון מיר נחת דערלעבען". זאג איך צו איהם: „ווען וועסטו, מיין זוהן, געלד פערדיענען?" זאגט ער צו מיר: „צו געלד, טאטע, איז נאך ווייט. ערשטענס, מוז איך נאך האלטען א „גאסודארסטווענע" עקזאמען — און דאס איז זעהר א שווערע זאך, און דערנאך אפילו, אז איך וועל שוין האבען דורכגעמאכט דעם גאסודארסטווענע עקזאמען — וויל איך אויך ניט געלד פערדיענען, דערפאר, וואס איך האב ניט געלערענט צו זיין א דאקטאר כדי א קאריערע צו מאכען, נור אלם חכמה. מיר אינטערעסירט די וויסענשאפט".

האב איך אויסגעהערט און געשוויגען.

מיט דעם צווייטען זוהן האב איך זיך משדך געווען מיט די ליעזשער אוניווערזיטעט. ער איז אראבגעקומען א פארטיגער אינזשענער פון ליעזש (א שטאדט אין בעלגיען). פרעג איך מיין זוהן: „האסט א דיפלאם? זאגט ער. „יא, טאטע, איך האב א דיפלאם". פרעג איך איהם: „וואס האסטו געלערענט אזוינס, מיין זוהן?" זאגט ער: „טאטע, איך האב געלערענט בריקען צו סטראיען, ווי איבערצוואווארפען קייט־בריקען פון איין פעלז איבער דעם צווייטען, וואס מען דארף דאס ווען מען וויל אויסבויען אן אייזען־באהן". זאג איך צו מיין זוהן: „די מלאכה געפעלט מיר זעהר, זעהר א ניצליכע זאך. ווען וועסטו, מיין קינד, אנהויבען געלד צו פערדיענען?" ענטפערט ער מיר: „צו געלד פערדיענען, טאטע, איז נאך ווייט. ערשטענס, א גאסודארסטווענע עקזאמען, דערנאך דארף מען ערשט געפינען די אונטערנעהמער, וואס סטראיען באהנען. און אזוי ווי באהנען סטראיעט ביי אונז די רעגיערונג, מוז איך אנקומען אויף א רעגיערונגס־שטעל. און אזוי ווי די רעגיערונג נעהמט דאך נישט קיין אידען, וואלט איך זיך חלילה, בעדארפט שמד'ען, און אזוי ווי שמד'ען זיך, חלילה, וועל

איך דאך ניט, ווער איך אויף קיין רעגיערונגס־שטעל ניט קענען אנקור־מען. און אזוי ווי כ'וועל ניט קענען אויף א רעגיערונגס־שטעל אנקומען — וועל איך קיין געלד ניט קענען פערדיענען". פרעג איך מיין זוהן: „צו וואס האט עס דיר געטויגט אזא זאך צו לערנען? פארוואס האסטו עפעס ניט געלערנט אזעלכעס, פון וואס דו וואלסט יא געקאנט געלד פער־דיענען?" ענטפערט ער מיך: „טאטע, איך האב ניט געלערנט קיין מלאכה, נור א וויסענשאפט — און די וויסענשאפט געפעלט מיר". האב איך ווידער אויסגעהערט און געשוויגען.

איז אראבגעקומען די עלטסטע טאכטער. פרעג איך זי: „טאכ־טער, מיט וועמען האב איך זיך משדך געווען?" ענטפערט זי מיר: „מיט די פאריזער סארבאנא, טאטע". זאג איך: „דער שידוך געפעלט מיר. וואס האסטו געלערנט, מיין קינד?" נעהמט זי ארויס א גאנצען בוך פראנצויזיש און ווייזט מיר: „דאס, טאטע, האב איך אנגעשריבען פאר מיין דאקטאר־עקזאמען". האב איך מיך דערשראָ־קען: „דאס גאנצע בוך האסטו אנגעשריעבען, טאכטער, אויף פראנ־צויזיש?" זאגט זי: „יא". „און וועט עס העלפען צו א שידוך, טאכטער?" פרעג איך זי. ווערט זי ברוגז און געהט ארויס פון שטוב. הערט איהר — צו ערשט, איידער דאס איז געפאהרען נאך אויסלאנד, האבען זיך גע'שדך'ענט צו איהר יונגע לייט. די שדכנים האבען מיר די טהירען אבגעשלאגען. צייט זי איז צוריקגעקומען פון פאריז און מען האט געהערט, אז זי האט אנגעשריבען א גאנצען בוך אויף פראנ־צויזיש — איז שטיל געווארען. די יונגע לייט וואס קומען אריין, האבען דרך ארץ פאר איהר, האבען מורא פאר איהר, די שדכנים מיידען מיך. און מיט אן אמת, מיט וועמען קען זי חתונה האבען, אז זי האט אנגעשריעבען א גאנצען בוך אויף פראנצויזיש. ווי גע־בילדעט מוז שוין דער יונגערמאן זיין, וואס וויל מיט איהר חתונה האבען? מען האט מורא פאר איהר. און זי האט חתונה געהאט מיט'ן פראנצויזישען בוך.

אזוי איז אראבגעקומען איינער א מאטעמאטיקער און איך האב ניט וועך עס זאל מיר איבעררעכענען האלץ אויפ'ן קוביק, אלץ, זאגט ער, קען ער — נאר דאס וואס איך דארף האט ער זיך ניט געלערנט.

דערנאך איז אראבגעקומען א טאכטער, האט זי געלערנט אין לייפציג הויך־האנדעל. א דאקטאר צו זיין פאר האנדעל. פרעג איך

זי: „טאכטער, ווילסטו דיך נעהמען צו געשעפט?“ „חלילה“, שרייט זי אויס, „זי וויל ניט זיין קיין קופטשיכא!“ „צו וואס זשע האסטו, טאכטער, געלערענט א דאקטאר אויף האנדעל?“ „איך האב עס געלערענט פאר א חכמה — האנדעל! איך אנטלויף פון דיעזער „חכמה“. ווען איך האב צייט, נעהם איך א ספר'ל אין האנד אריין, און זי לערנט א חכמה — האנדעל.

ווען עס קומט ביי מיר צו מיטאג, זעצט זיך אוועק ביים טיש א גאנצע אקאדעמיע. דא האט איהר א דאקטאר און דארט א אינזשענער; דא א פילאזאפין און דארט א דאקטרין פון האנדעל. אלע חכמות, וואס זיינען נור אין דער וועלט, האבען זיי געלערענט, און האבען דיפלאמען פון אלע אוניווערזיטעטען, און קיינס פערדיענט ניט קיין גראשען, און קיינס האט ניט חתונה. זיצט אויף מיינע בלייצעס און לעבט פון ארימען וואלד, און איך האב ניט ווער עס זאל מיר א קוביק חשבון מאכען פאר'ן וואלד און איך האב ניט קיינעם, ווער עס זאל מיר אין געשעפט העלפען, דעם וואלד פיהרען, דעם וואלד, פאר וועלכען אונזער אלעמענס ארבייט איז נויטיג.

און אז איך קוק זיך אזוי צו און זעה די דאקטוירים מיט די אדוואקאטען, מיט די אינזשענערען און די פילאזאפען ביי מיין טיש און דאס יונגווארג, וואס וואקסט אויף — אום צו ווערען דאקטוירים און אדוואקאטען מיט דיפלאמען: ווען איך זעה, ווי פון קליינערהייט אן וואקסט מען ביי מיר אין דאקטאר אריין — פאלט אן אזא שרעק אויף מיר: צי בין איך, אן ארימער איד, מחויב אויסצוהאלטען — אן אקאדעמיע?

צי זיינען מיינע כחות דערויף? און אלץ פון וואלד! — און קרח'ס אוצרות וואלטען דען סטאיען?

אין דער אַלטער היים

1.

זעהר שווער איז אָנגעקומען די רובינשטיינס אריינצוברענגען זייער אינגעל יאַש אין רעגיערונגס-גימנאַזיום. פאָטער און מוטער האָבען אָבער גע׳חלש׳ט צו זעהן זייער קינד אין די „מעשענע קנעפּ". דער פאָטער, דער באַנקיר רובינשטיין, האָט אַליין ניט געהאַט די מעג־ליכקייט אין זיין יוגענד צו געהן אין גימנאַזיום. ער האָט זיך אַליין ארויפגעאַרבייט מיט זיינע אייגענע הענד, און ער האָט געטרוימט וועגען דעם צו געבען זיין קינד אַ „נאָרמאַלע" ערציהונג, וואָס ער אַליין האָט ניט געהאַט. און ער האָט אָנגעווענדעט גרויס איינפלוס און געלד און ס׳איז די רובינשטיינס ענדליך געלונגען זייער קינד אריינ־צוברענגען אין דריטען קלאַס. האָבען עס ניט נאָר יאַש׳ס עלטערען, נאָר די גאַנצע שטאָדט, באַטראַכט פאַר אַן אויסערגעוועהנליך גליק, און מען האָט זיי מקנא געווען.

יאַש האָט נאָך אַלס קינד געוואוסט, וואָס עס הייסט פאַר אַ אידען אָנצוקומען אין אַ רעגירונגס-אַנשטאַלט, און ער האָט עס גע־וואוסט ווי צו שעצען. דאָס אינגעל האָט זיך גוט געלערענט, פאַרבע־רייטעט זיינע לעקציעס און ביז צו דער זיבעטער קלאַס זיינען געווען אַלע אויסזיכטען, אַז יאַש וועט ענדיגען דאָס גימנאַזיום מיט אַ גאָל־דענעם מעדאַל, וואָס איז נויטיג פאַר אַ אידען אָנצוקומען אין אוני־ווערזיטעט.

אָבער פּלוצים איז געשעהן עפּעס אזעלכעס, וואָס האָט מיט אמאָל געמאַכט אַ תל צו אַלע האָפנונגען פון יאַש׳ס עלטערען.

אין גימנאַזיום איז געווען אַ יום־טוב, גאַנצ׳ס הונדערט־יעהריגער געבורטס־טאָג. אַלע שילער זיינען געווען פאַרזאַמעלט אין קלאַס, וואו דער דירעקטאָר פון גימנאַזיום האָט געהאַלטען פאַר זיי אַ פאַסענ־

דען פּאָרטראַג איבער גאָגאָל׳ס שאַפונגען, וועלכען ער האָט באַלויכ־
טען מיט אַ היסטאָרישען איבערבליק. ער האָט ערקלערט פאַר די
קינדער די צייט פון „טאַראַס בולבאַ״, די אונטערדריקונג פון די קאָזאַ־
קען דורך די פּוילישע הערשאַפט, און די ראָלע, וואָס אידען האָבען
דערביי געשפּיעלט אַלס פּאַכטערס און אַרענדאַרס פון די קרעטשמעס
און רוסישע צערקווען. ער האָט זיך אָבער מעהרסטענס אָפּגעשטעלט
אויף דער אידישער ראָלע און האָט זי געשילדערט מיט גיפט און גאַל:
די אידען האָט ער אָנגערופען „זשידעס״ און ניט פאַרגעסען יעדען מאָל
צוצולעגען דאָס וואָרט „שמוציגער״, אָדער „לאַנגע קאַפּאָטע״ אָדער
„טרייסלענדיגע פּאות״. אין קלאַס האָט געהערשט אַ יום־טוב׳דיגע
שטילקייט, דעם צאַר׳ס בילד אין לעבענס־גרויס איז געהאַנגען אויף
דער וואַנד. די לעהרערס אין יום־טוב׳דיגע פראַק, מיט גאָלדענע
מעדאַלען באַהאַנגען, זיצען אויסגעזעצט אויף די פּלאַטפאָרמע, און
גאָגאָל׳ס ביוסט, מיט לאָרבערקרענצע באַהאַנגען, שטעהט אויף אַ פּעד־
דעסטאַל, דער דירעקטאָר מיט אַ בלאָנד בערדעל געשווירען אַ־לאַ־
נאַפּאָלעאָן, און צוויי שפּיציגע כיטרע קאָרע אויגען קוקען ארויס פון
זיין מיט זומער־פלעקען באַשפּרינקעלט פּנים. זיין קול איז זינגענדיג.
און ער רעדט אַרויס אין זיין פאָרטראַג יעדען וואָרט מיט אַ באַזונדע־
רען נחת, מיט גרויס הנאה און ליעבע צו זיך: און אַזוי האָבען די
שמוציגע זשידעס פאַרשעהמט אונזער אָרטאָדאָקסישען גלויבען, אויס־
געצאַפּט פון די עהרליכע קאָזאַקען־פּויערען יעדען פאַרהאָרעוועטען
גראָשען... אז דער פּאָפּ האָט געוואָלט אַ קינד טובל׳ען, אָדער אַ
פּאָר פּאָלק חתונה מאַכען, האָט ער געמוזט אָנקומען צום זשיד. צוערשט
געבען אַן אָפּצאָהלונג פאַר די פאַרשלאָסענע סינאַגאָגע איידער דער
זשיד האָט דעם פּאָפּ דעם שליסעל אַרויסגעגעבען די צערקווע צו
עפענען, ביז עס האָט זיך ערוועקט דער גערעכטער צאָרן פון
פאָלק און זיי האָבען אין בלוט דערטרונקען דעם אָנגעזאַמעל־
טען שטורעם פון כעס...״ דער דירעקטאָר האָט די לעצטע ווערטער
געזאָגט אויך מיט דעם זעלבען רוהיגען זינגענדיגען טאָן. אין דעם
זעלבען טאָן איז ער איבערגעגאַנגען צו שילדערען די שוידערליכע
רציחות, וואָס די קאָזאַקען זיינען באַגאַנגען געגען די אידען און
פּאָליאַקען. ער האָט זיך דערביי ניט אויפגערעגט. ער האָט זיין טאָן
ניט געהעכערט מיט כעס אָדער שנאה צו וועמען, נאָר גלייכגילטיג,

זינגענדיג, און מיט הנאה פון זיין קול און פון זיך אליין האט ער רוהיג געשילדערט די פארברענטע שטעדט און די געטויטעטע פרויען און קינדער, גלעטענדיג זיך דערביי מיט זיין ווייכע, זומער־פלעקען באַ־שפּרענקעלטע און בלאַנד באַהאַרטע האַנד זיין גלאַטיג, לענגליך־געשוירען בערדעל, אדער שפּיעלענדיג זיך מיט איינעם פון זיינע אָרדענס אויף זיין ברוסט.

די קינדער פון אכט ביז אכטצעהן יאהר זיינען געזעסען אויסגע־זעצט אין די רייהען, ווי האָלצערנע פיגורען, און האָבען שטיל, ווי א וואַנד, אויסגעהערט דעם דירעקטאָר׳ס פאָרטראַג. טיילמאָל נאָר האָבען זיך א פּאָר אינגערע אינגלעך צולאַכט, ווען דער לעהרער האָט דערמאָנט די שפּאַטישע נעמען אויף די ליאַכען און די אידען. אָבער זעהענדיג, אַז די עלטערע שילער שווייגען, זיינען זיי אויך געבליבען שטיל. מעהרסטענס פון די אינגלעך זיינען געווען פּאָליאַקען אָדער אידען — און די פון די רוסישע קינדער פון טשינאָווניקעס אין דער שטאָדט האָבען א טייל געשוויגען אוים סימפּאַטיע צו די פּאָליאַקען און די אידען, און ביי א טייל האָט פון די אויגען ארויסגעגלאַנצט דער נצחון׳דיגער שיין און געשוויגען אוים רעספּעקט פאר דעם דירעק־טאָר און פאר׳ן מאָמענט. אָבער ווען דער דירעקטאָר האָט דערמאָנט דאָס וואָרט „זשיד" אָדער „שמוציגער קאַפּטען" אָדער „פּאות" האָט זיך פון דאָ און דאָרט, סיי פון די רוסישע און סיי פון די פּוילישע קינדער, געהערט א שטיל לאַכען און א שפּאַטישער שיין אין די אויגען. די פּאָר אידישע אינגלעך, וואָס זיינען געווען צושפּרייט צווישען די קריסטליכע שילער, זיינען געזעסען פארשעהמטע מיט פלאַמענדע באַקען און אראָפּגעלאָזטע אויגען. אלע האָבען פארשטיקט אין זיך די שאַנד און דעם אונמעכטיגען כעס און געוואַרט מיט אונגעדולד, ווען די מאַרטירעריי וועט שוין פאַראיבער. נאָר דער פאָרטראַג האָט זיך געצויגען און געצויגען — אָהן אַן אויפהער. דער דירעקטאָר, זייענדיג פאַרליעבט אין זיך, אין זיין אנגענעהמער שטימע, האָט זיך זעהר פערוויילט מיט דעם קלאַנג פון זיין שטימע, און מיט דעם קלוגען פאָרטראַג, וואָס ער האַלט פאר די קינדער — האָט ער איהם ווייטער אויסגעצויגען, אריינלאָזענדיג זיך אין דיטאַלען און שיטענ־דיג גיפטיגע באשרייבונגען און העסליכע נעמען אויף די אידען.

פלוצים האָט וועד פון די קינדער אויסגעשריען:

—עס איז א ליגען! עס איז א ליגען!

דער דירעקטאָר האָט אויף א מינוט אָפּגעהאַקט זיין פאָרטראַג, בלייך געוואָרען, אויסגעגלעט זיך די באָרד און געפרעגט:

— ווער האָט עס אויסגערופען?

די קינדער זיינען געבליבען זיצען ווי פארשטיינערט. אין דער גאַנצער קלאַס האָט געהערשט א טויטע שטילקייט, ווי קיין מענשען־לעבענס וואָלטען ניט געווען פארזאַמעלט אונטער דעם באַלקען, נאָר פארשטיינערטע ברואים.

— עס איז א פייגהייט און געמיינהייט צו באַהאַלטען זיך אונטער יענעמס רוקען. איך רוף אַרוים מיין געגנער, און ווען ער איז אַן עהרען־מאַן, זאָל ער האָבען דעם מוטה אויפצוהויבען זיך און זאָגען: איך האָב גערופען!

א מינוט זיינען אַלע געזעסען פארשטיינערט. פּלוצים האָט זיך פון דער שטיינערנער שטילקייט אויפגעהויבען א בלייכער אינגעל, מיט פארביסענע ליפען. זיינע אויגען זיינען געווען האַלב געווענדעט צו דער ערד, און ער איז געבליבען שטעהן שטום.

— דאָס האָט איהר גערופען דעם אויסרוף?

דאָס אינגעל האָט געשאָקעלט מיט'ן קאָפּ אויף יאַ.

— ענטפערט! — האָט דער דירעקטאָר באַפוילען.

— יאַ — האָט דאָס אינגעל געענטפערט.

— ווי רופט מען אייך? — האָט דער דירעקטאָר געפרעגט, כאָטש ער האָט גאַנץ גוט געוואוסט זיין נאָמען.

— רובינשטיין.

— אייער ערשטער נאָמען?

— יאַש מאַאיסעיוויטש.

— איהר זייט פון אידישען גלויבען?

— יאַ — האָט יאַש געענטפערט.

— ווי איז אייער אידישער נאָמען? יאַש איז ניט קיין אידישער נאָמען.

— יוחנן.

— פאַר וואָס רופט איהר זיך ניט מיט אייער אידישען נאָמען, נאָר איהר באַהאַלט זיך אונטער א קריסטליכען?

— די מוטער רופט מיך אַזוי.

— גענוג, שווייגען, יוחנן מאַאיסעיעוויטש רובינשטיין, פון אידי־שען גלויבען. נו, דאָס איז פערשטענדליך, אַז אייך געפעלט ניט מיין פאָרטראַג, ניט וואהר? — ווענדעט ער זיך צו די לעהרער און די קינדער — עס איז פערשטענדליך, נו, יוחנן, „מאַישעוויטש" רו־בינשטיין, זייט אַזוי פריינדליך, נעהמט אייערע ביכער און געהט אריין אין קאַנצעלאַריע און וואַרט ביז איך וועל פאַרטיג ווערען מיט מיין פאָרטראַג.

יאַש האָט געטהאָן ווי מען האָט איהם געהייסען אונטער די שמייסענדיגע בליקען פון די לעהרער און די שילער.

אַז יאַש איז אַרויסגעקומען מיט די לעהר־ביכער פון דירעק־טאָר'ס קאַנצעלאַריע וואו מען האָט איהם געזאָגט, אַז ער איז אויס־געשלאָסען אויף אייביג פון אַ רעגיערונגס־אינסטיטוט — האָט ער איבערגעטראַכט, וואָס ער האָט געטהאָן. עס האָט איהם ניט באַנג געטהאָן, נאָר עס איז געקומען אַזוי פּלוצלונג, אַזוי אונגעריכטער־הייד. און פאַר וואָס?

אין דער היים האָט ער געטראָפען זיינע עלטערען ביים מיטאָג־טיש. זיי האָבען זיך פאַרוואונדערט צו זעהן יאַש'ן אַזוי אויפגע־רעגט אהיים קומען פון גימנאַזיום מיט די ביכער אונטער'ן אָרעם.

— וואָס איז געשעהן? — האָט איהם די מוטער געפרעגט דער־שראָקען.

יאַש האָט דערצעהלט זיינע עלטערען וואָס עס איז פאָרגעקומען.

— איך האָב ניט געקענט אַנדערש, איך האָב ניט געקענט — האָט יאַש אויסגערופען און גרויסע קאַלטע טרעהרען זיינען איהם געבליבען הענגען אויף די לאַנגע הערלעך פון די הייטלעך, און ער האָט געריסען די מעשענע קנעפּלעך פון זיין שוואַרצען סטודענטען־ראָק.

— בארוהיג דיך, קינד, בארוהיג דיך — האָט די מוטער געקושט איהם אויף די טרעהרען — אַן אונגליק האָט זיך געטראָפען, דאָס אַליין, בארוהיג דיך.

דער פאָטער איז געזעסען ביים וויים־געדעקטען טיש, אין די מיטאָג־שטונדע, ווען די סצענע איז פאָרגעקומען, אַ שטילער און אַ פאַרטראַכטער. ער איז זעהר טרויעריג געוואָרען, זיין הויכער, גלאַ־טער שטערען, וועלכער האָט זיך באַהעפט מיט זיין ליסינע, האָט זיך

אנגעהויבען צו קנייטשען, ער האָט זיך געגלעט מיט זיינע הענד זיינע וואָנסעס און געזאָגט פאַר זיך:

— הייסט עס אַז דיין קאַריערע האָט זיך געענדיגט, אין גאַנצען געענדיגט.

ביים טיש האָט געהערשט אַ טויט־שטילקייט. די צוויי יונגע שוועסטערלעך מאַשענקאַ און מאַטילדאַ, וועלכע זיינען געגאַנגען אָנ־געטהאָן אין זייער פענסיאָן־יוניפאָרם, ברוינע קליידלעך מיט שוואַר־צע שערצלעך, און גלאַטיג פאַרקאַמט די האָר מיט אַ שוואַרצען באַנד אין די צעפּ, האָבען זיך שטילערהייד ארויסגע׳גנב׳עט פון עס־צימער. די מוטער האָט געהאַלטען אין איין טרייסטען, געווישט זיך מיט אַ טיכעל די אויגען, כאָטש אונגליקליך און באַאונרוהיגט איז זי געווען דערפון מעהר פון אַלעמען.

— פיליכט וועט זיך נאָך קענען עפּעס מאַכען, פיליכט וועלען מיר אָנווענדען פּראָטעקציע. עס איז דאָך ניט פאַרפאַלען — עס קען דאָך ניט זיין. ער איז דאָך נאָך אַ יונג אינגעל — האָט זיך איהם אַרויסגעכאַפּט אַן אונגליקליך וואָרט. נו, באַרוהיג זיך, מאָריטץ, וועסט זעהן, עס וועט נאָך גוט זיין — האָט זי געגלעט מיט דער האַנד דעם מאַן אויפ׳ן פאַרקנייטשטען שטערען.

יאַש איז דערביי געשטאַנען. ערשט יעצט איז איהם קלאָר געוואָרען וואָס ער האָט געטהאָן. ער האָט אונגליק געזעהן מעהר אין פאָטער׳ס פאַרקנייטשטען שטערען ווי אין די מוטער׳ס טרעהרען. נאָר מיט דעם גאַנצען געפיהל פון גערעכטיגקייט וואָס ווערט רייף אין ערוואַקסענע קינדער, וועלכע האָבען נאָך ניט געהאַט די געלעגענ־הייט צו זעהן קיין סך אונגערעכטיגקייטען און גלויבען נאָך אין יושר פון דער וועלט — האָט יאַש געפיהלט, אַז ער האָט געהאַנדעלט אַזוי ווי ער האָט באַדאַרפט, אַנדערש האָט ער ניט געקענט.

— מאַמענקאַ, איך בין דאָך ניט שולדיג, ניט וואָהר, מאַמאַ?

— האָט ער זיך פאַרענטפערט ווי אַמאָל אין די קינדער־יאָהרען ווען ער האָט אונגערן עפּעס צובראָכען.

די מוטער האָט אין דעם טאָן פון זיינע ווערטער געהערט איהר קינד׳ס קינדישע באַקאַנטע שטימע; און ווי אַמאָל אין זיינע קינדער־יאָהרען, ווען יאַש האָט אַזוי גערעדט צו דער מוטער, האָט זי זיך יעצט אויך ניט געקענט צוריקהאַלטען. זי האָט איהם אונ־

באוואוסט אַרומגענומען און געקושט איהם אין קאָפּ:

— ניין, יאשענקאַ, ניין. באַרוהיג דיך, קינד.

יאַש האָט געקושט דער מוטער'ס האַנד מיט גרויס ליעבע, ווי ער האָט עס אָפט געטהאָן, ווען ער האָט נאָר געהאַט אַ געלעגענהייט. יאַש האָט געהאַלטען זיין מוטער פאַר די שעהנסטע און איידעלסטע פרוי אין דער וועלט, און פלעגט אויך היינט, ווי אַמאָל אין די קינדישע יאָהרען, באַפאַלען זיין מוטער, זי אַרומנעהמען און איהר אויסקושען די אויגען און דאָס געזיכט, אָהן אורזאַכע. אין די לעצטע צייטען, זייט ער האַלט זיך פאַר ערוואַקסען האָט ער זיך געשעהמט אויסצודריקען זיינע געפיהלען צו זיין מוטער, און צוריקגעהאַלטען זיך דערפון. יעצט אָבער האָט ער זיך ניט געקענט איינהאַלטען, און ער האָט מיט קינדישער ליעבע געוואָרפען זיך אויף איהר און אַרומגענומען זי מיט זיינע צוויי יונגע שטאַרקע הענד, נאָר ווי אימער האָט איהם דער פאָטער דערמאָנט אין זיין אינגלישקייט.

— נו, הער אויף דיינע אינגלישע נאַרישקייטען, דו ביזט שוין מעהר קיין קינד ניט.

יאַש איז באַגאָסען געוואָרען מיט אַ רויטען פלאַם, און ער האָט אָפּגעלאָזט זיין מוטער אַ פאַרשעהמטער. די מוטער האָט זיך אויך אָהן אורזאַכע געררויטעלט, דעם פאָטער'ס באַמערקונגען זיינען איהר געווען אונאַנגענעהם.

— קום מיט מיר אין קאַבינעט, איך באַדאַרף מיט דיר רעדען — האָט זיך פּלוצים דער פאָטער אָנגערופען און איז אַריין אין קאַבינעט. יאַש איז נאָכגעגאַנגען נאָך איהם.

— מאָריטץ, נישט צו שטרענג, איך בעט דיך — האָט די מוטער צוגערופען.

— רעבעקאַ, — האָט דער פאָטער זיך אומגעקוקט און האָט שטרענג אָנגעקוקט די מוטער, אַראָפּנעהמענדיג די ברילען פון דער נאָז.

אַז זיי זיינען אַריינגעגאַנגען אין גרויסען קאַבינעט האָט דער פאָטער זיך גוט אַרומגעקוקט אויב קיינער הערט זיי ניט. ער האָט דאַן פאַרשלאָסען די טהיר און זיך אַוועקגעזעצט.

— דו ביזט דאָך ניט קיין רעוואָלוציאָנער, יאַש? — האָט איהם דער פאָטער געפרעגט.

יאש איז בלייך און רויט געוואָרען פון דעם כבוד וואָס דער פאָטער וויל איהם געבען — צו וועלכען ער האָט זיך ניט געהאַלטען בארעכטיגט.

— איך ווייס פון גאָר ניט, פּאַפּאַ. פּשוט איך האָב ניט געקענט אויסהאַלטען, איך האָב ניט געקענט —

— מיר קענען אויך נישט, און דאָך מוזען מיר. ביסט דאָך קיין קינד נישט, דו ווייסט וואָס דו האָסט געטהאָן? — וואָס וועט יעצט זיין מיט דיר? האָסט דיין קאַריערע, דיין גאַנצעס לעבען האָסטו מיט די הענד אומגעבראַכט.

יאש האָט שוין יעצט מעהר ניט געוויינט. עס האָט זיך אין איהם דערוועקט דער עקשנות'דיגער געפיהל פון גערעכטיגקייט. ער האָט פאַרביסען די ליפּען.

— לאָז זיין וואָס עס זאָל זיין, איך האָב ניט געקענט אַנדערש האַנדלען און דו וואָלסט אויך ניט געקענט. ער האָט זיך אַזוי גע־שאָלטען און זיין גלייכגילטיגע גנלע מאָרדע — עס האָט אַזוי וועה געטהאָן.

— מען מוז קענען. איך שטעה אויס ערגערע זאַכען. האָסט פאַרגעסען, אַז דו ביזט אַ איד?

יאש איז שטיל געוואָרען. ער האָט געבויגען דעם קאָפּ צו דער ערד און געביסען זיך די שפּיץ־פינגער.

— אָבער אַזוי צו לעבען איז דאָך אונמעגליך, פּאַפּאַ! — האָ.. ער פּלוצים אויסגעשריען.

— מיר מוזען אַזוי לעבען. קענסט דיר אַן אַנדער עצה געבען? אָט האָסטו אַנדערש געוואָלט לעבען — האָסטו דיר צובראָכען דיין לעבען — האָט דער פאָטער געזאָגט.

יאש האָט שטיל געשוויגען.

— און פּילייכט איז עס מיין שולד. געוויס איז עס מיין שולד — האָט דער פאָטער געזאָגט ווי צו זיך אַליין, וויעדער אראָפּנעה־מענדיג די ברילען פון דער נאָז און רייבענדיג זיך מיט דער האַנד זיין קנייטשענדיגען שטערען — איך האָב דיר באַדאַרפט זאָגען דאָס. איך האָב דיך באַדאַרפט פאָרבערייטען צו דעם; באַדאַרפט דיך פאָרבערייטען איבערצוטראָגען און שווייגען; באַדאַרפט דיך פאָר־בערייטען צו לעבען ווי אַ איד, ווי איך לעב, ווי מיר אַלע אידען לעבען

אין רוסלאַנד, וואָלט עס פּיליכט ניט געקומען דערצו. אַזוי איז עס געקומען פּלוצלינג, עס האָט וועה געטהאָן. דיר האָסטו שלעכטס געטהאָן, און זיי האָסטו גאָר ניט געטהאָן. מיין שולד, מיין שולד.

יאַש האָט רחמנות געקראָגען אויף זיין פאָטער מעהר ווי אויף זיך און מעהר ווי אויף זיין מוטער. די ווערטער „איך שטעה אויס ערגערע זאַכען" האָט דעם אינגעל געגעבען אַ באַגריף פון פאָטער'ס לעבען, פון אַלע אידען'ס לעבען אין רוסלאַנד. און ער האָט געזאָגט ווי פאַר זיך, בייסענדיג זיך די נעגעל, און גרויסע טראָפּענס טרעהרען האָבען זיך וויעדער באַוויזען אויף די הערעלעך פון זיינע הייטלעך — אָבער דאָס איז דאָך אונמעגליך, אונמעגליך.

דער פאָטער האָט זיך פּלוצים אויפגעהויבען און איז צוגעגאַנגען צו דעם נידערגעשלאָגענעם אינגעל און האָט אַרויפגעלעגט זיינע הענד אויף זיינע אַקסלען:

— נו, לאָז דיר דאָס זיין אַ לעקציע פאַר וויטער. לערען דיך צו לעבען ווי אַ איד אין רוסלאַנד. — ער האָט אונגעריכטערהייד אַרומגעכאַפּט דעם אינגעל'ס קאָפּ און איהם אַ קוש געטהאָן.

יאַש האָט דערפיהלט צוויי הייסע טראָפּענס אויפ'ן שטערן זיינעם און איז געבליבען שטעהן אַ פאַרשטיינערטער.

דער פאָטער איז מיט שטאַרקע טריט אַרויסגעטראָטען פון קאַבינעט.

2.

די רובינשטיינס זיינען געווען באַקאַנט אין שטאָט ניט אַזוי איבער זייער רייכטהום ווי איבער מאַדאַם רובינשטיין'ס געזעלשאַפטליכע שטעלונג. מאַדאַם רובינשטיין איז געקומען פון פּוילען, וואו זי האָט געענדיגט אין וואַרשא אַ פּענסיאָן; און ווען הערר רובינשטיין האָט אַראָפּגעבראַכט זיין עלעגאַנט ווייבעל אין דער וואָהלינער פּראָווינץ־שטאָדט, וואו ער האָט זיך באַזעצט נאָך דער חתונה, האָט די ילישע יונגע ווייבעל געמאַכט אַ פּוראָר. זי האָט זיך אַנדערש אָנגעטהאָן ווי אַלע ווייבלעך; די שניידערקע האָט פאַר איהר אויפגענעהט קליידער נאָך איהר אייגענער מאָדע, לייכטע, רעפאָרמירטע, אָהן אַ קאָרסעט. און באַלד האָבען איהר אַנדערע ווייבלעך נאָכגעטראָגען די קליידער. אין דער שטאָדט האָט זי געקראָגען דעם נאָמען פון אַ

„קראַסאָוויצע". און ווייבלעך פון פיינע הייזער, און יונגע לייט האָבען געזוכט איהר באַקאַנטשאַפט. רובינשטיין האָט דורך איהר געקראָגען אַן איינפלוס אין שטאָדט. זיין הויז איז געוואָרען דער צענטער פון די „אינטעליגענץ". ווינטער פלעגט מאַדאַם רובינשטיין איינאָרדנען בעלער, פאַר וואָהלטהעטיגע צוועקען; אַמאָל האָט זיך אויך געמאַכט, מען האָט געגעבען אַ ליעבהאָבער־פאָרשטעלונג. עס איז אַראָפּגעקור־מען אַ טרופּע אין שטאָדט אריין, האָט דער דירעקטאָר געפונען פאַר נויטיג צו באַזוכען מאַדאַם רובינשטיין אינאיינעם מיט אַנדערע „מעצענאַטען" פון די קונסט אין שטאָדט און איהר נאָמען פלעגט ניט זעלטען פיגורירען אויפ'ן אַפישע אַלס איינע פון דיעזע, וואָס פּראָטעקטען די איידעלע קונסט פון שוישפּיעל.

זעלבסטפאַרשטענדליך, איז באַלד באַוואוסט געוואָרען אין שטאָדט, אַז רובינשטיין'ס אינגעל איז אויסגעשלאָסען געוואָרען פון גימנאַזיום; די עלטערען האָבען זיך געשעהמט און יאַש פלעגט זיך אַרומדרעהען אין גאַס, ניט האָבענדיג וואָס צו טהאָן, נאָך אין גימנאַזיסטישע קליידער, אָבער אָהן צייכענס. און אַלע האָבען איהם באַדויערט, ווי דאָס אינגעל וואָלט אַריינגעפאַלען אין אַ שווערע אונהיילבאַרע קראַנקהייט. מען האָט ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן מיט יאַש'ן. נאָר אַזוי ווי עס איז שוין סיי ווי סיי געגאַנגען צו די זומערדיגע וואַקאַציעס, ווען דאָס גימנאַזיום שליסט זיך — האָט מען באַשטימט יאַש'ן אַוועקצושיקען אויף די דריי חדשים אורלויב צום זיידען, כאַדאַם רובינשטיין'ס פאָטער, אין דעם קליינעם שטעד־טעל אין פּוילען. און דערנאָך, צום ווינטער, וועט מען זעהן.

ביים זיידען, אין פּוילישען קליינעם שטעדטעל, האָט זיך יאַש גאַנץ גוט געפיהלט, און האָט פאַרגעסען דאָס גאַנצע אונגליק מיט דער גימנאַזיע און מיט דעם דירעקטאָר. דאָס שטעדטעל איז איהם פאָרגעקומען באַקאַנט און עס האָט אויפגעוועקט אין איהם אַנגענעהמע עראינערונגען פון זיינע קינדערשע יאָהרען, ווען ער האָט פאַרבראַכט מיט זיין מוטער די זומערס אין דעם שטעדטעל ביים זיידען. אַלע זיינען איהם פאָרגעקומען אַזוי באַקאַנט. זיי האָבען געדענקט ווען יאַש איז געווען אַ קינד, און אַרומגעלאָפען מיט אַ גרויסען הונד איבער'ן מאַרק. אַלעמען האָט ער ערשראָקען מיט זיין הונד. און יעצט איז ער שוין אַ „סטודענט", זיי האָבען שוין ניט געוואַגט צו

זאָגען איהם „דו", ווי זיי זיינען געוועהנט געווען, נאָר געאירצט איהם, און יאַש האָט זיך אויך שוין געהאַלטען פאַר אַ ערוואַקסענעם.

פיעל ארומגעשוואומען אין דער ווייכסעל אָדער ארומגעריטען, אָדער געלעגען אין סאַד, צווישען די פלוימען־בוימער און געלעזען דאָסטאָיעווסקי'ן. פארנאכט איז ער געקומען אריינצורייטען אין שטעדטעל, אָפּגעשטעלט זיך אין מיטען מארק, געטרונקען סאָדאַ־וואסער מיט מאַלענע סאָק פון אידישען געוועלבעל און אידען זיינען געקומען רעדען מיט איהם „פּאָליטיק" און האָבען איהם אויסגעפרעגט וועגען זאכען, וואָס זיי האָבען געמיינט, אז נאָר ער, אַ סטודענט, מוז עס וויסען.

אמאָל זיינען געקומען צו איהם צוויי בחורים אין לאַנגע קאַפּאָ־טעס, מיט רוסישע ביכלעך אין די הענד, און האָבען איהם געבעטען, אז ער זאָל זיי געבען „אוראָקען", זיי ווילען זיך לערנען, „זיי זיינען שוין ניט אזעלכע פאַנאַטיקער ווי זייערע עלטערען, און וויסען שוין, אז אַ חוץ גמרא איז נאָך דאָ אַנדערע וויסענשאַפטען, וועלכע אַ מענש דאַרף קענען, און בעטען איהם, אז ער זאָל זיי העלפען לערנען. זיי ווילען זיך ארויסרייסען פון דעם קליינעם שטעדטעל, פון די פאַנאַ־טישע עלטערען און קומען אין די גרויסע וועלט אריין און ניצליך זיין דער געזעלשאַפט, א. ד. גל., און ער, אַלס סטודענט, וועלכער איז געוויס אַ אידעאַליסט, באַדאַרף זיי העלפען צו געניסען פון די געטליכע בילדונג, א. ד. גל." יאַש'ן איז איינגעפאַלען אַ אידעע, און אין אַ פּאָר טעג ארום האָט ער שוין געהאַט ביים זיידען אַ גאַנ־צען חדר פון ערוואַקסענע בית המדרש בחורים, וועלכע ער האָט גע־לערענט רוסיש לייענען, גראַמאַטיק, אריפמעטיק — געבאָרגט זיי ביכלעך צו לעזען.

דורך די בחורים האָט ער זיך באַקאַנט מיט די „אינטעליגענץ" פונ'ם שטעדטעל. דאָס איז געווען דער העברעאישער לעהרער קאַל־מאַנאָוויטש, וועלכער האָט געגעבען אין שטעדטעל רוסישע און העב־רעאישע לעקציעס, און איז איבערהויפט געווען דער גייסטיגער „שפּיי־זער" און ליכט־פאַרשפּרייטער פון שטעדטעל. קאַלמאַנאָוויטש איז ניט לאַנג צוריק געהאַט געקומען פון ראַסיי און זיך באַזעצט אין שטעדטעל. דאָס ווייב זיינס האָט אויפגעעפענט אַ דענטיסטישען

קאבינעט, וועלכעס איז ביז דאן געווען גאר א נאווינע אין שטעד־טעל, און ווי יעדע נייע זאך האט זי ארויסגערופען א סענסאציע, און עס איז געווארען א מאדע צו לאזען זיך אריינשטעלען צייהן, וואס דאס שטעדטעל האט ביז דאן ניט געוואוסט, און געמיינט, אז דאס קען זיך נאר ערלויבען א מיליאנער. קאלמאנאוויטש האט געהאט פרנסה פון דער ווייב'ס קאבינעט, און אליין האט ער צייט געהאט זיך אפצוגעבען מיט השכלה און אגיטאציאן פאר'ן ציוניזם פון וועל־כען ער איז געווען א הייסער אנהענגער. כאטש אליין א קראנקער, אונטערגעהוסט א ביסעל, די לונגען אנגעריהרט פון הונגעריגע טעג, פון געבען שטונדען אין ווארשא, ווען דאס ווייב האט זיך געלערענט צו זיין א דענטיסטקע, א דינער און א שוואכער, וואס האט יעדע פאר טעג געפיבערט און געמוזט געהן אין בעט אריין — האט ער ניט אויפגעהערט צו חלום'ען, אז ער וועט אמאל שטעהן אויף די פעלדער פון ציון און האלטען א גרויסע האק אין האנד, מיט וועלכער ער וועט אויפגראבען די פארשטיינערטע, אונבאאקערטע שטיק ערד פון זיין וויין־גארטען. ער האט זיך געזעהן א נייע־געבוירענעם מיט שטארקע מוסקולען, און א שטארק אפגעברענט פנים, אנגעטהאן ווי א קאלאניסט, פיהרט א פאר פערד מיט א אקער איבער א שטיק נאקעט פעלד. קאלמאנאוויטש איז געווען אזוי זיכער, אז דאס וועט אמאל געשעהן, און עס וועט אזוי זיין, אז ער האט גערעדט דערפון, ווי פון א זאך, וואס דארף געשעהן היינט אדער מארגען, כאטש דער הוסט האט וואס אמאל איהם אלץ מעהר געדושעט און די באקען אויף די דארע באקען־ביינער זיינע האבען געגליהט מיט דעם קאליר פון דער „טויטער רויז". קאלמאנאוויטש האט גע'חלום'ט זיין גאנצעס לעבען, און עס איז געווען ווי די וועלט און יענע וועלט זיינען געווארען ביי איהם אויסגעמישט און זיינען געווען אונאונטערבראכענע פארטזעצונגען...

ביי קאלמאנאוויטש'ן אין שטוב איז זיך צונויפגעקומען די אינ־טעליגענץ פון שטעדטעל. די אקושערקע (א ערשיינונג אויך פון די לעצטע צייטען אין פוילישע שטעדטלעך), אן עלטערע מיידעל, וועל־כע האט מיט גרויסע פיזישע מאטערניש געענדיגט די קורסען אין ווארשא אויף אקושערקע, און אנגעהויבען אליין פון א"ב. אין שטעד־טעל האט זי זיך באזעצט אפצורוהען, און זוכט גייסטיגע נאהרונג

אין די אווענדען אין קאלמאנאוויטש׳עס הויז. דארט זיינען אריינגעקומען די בית המדרש בחורים, וועלכע קאלמאנאוויטש האט אגיטירט פאר ציוניסטען און געבארגט זיי השכלה־ביכלעך. שלמה׳לע אגיטאטאר, דעם בית המדרש שמש׳ס זוהן, דער פארשטעהער פון „אינטערנאציאנאליזם“ אין שטעדטעל, זעלבסטפארשטענדליך א שטענדיגער אפאנענט פון קאלמאנאוויטש׳ען, אבער זיי האבען ניט געקענט לעבען איינס אהן אנדערען. עס זיינען זיך צונויפגעקומען דיסקוטירען משה׳לע דעם חזן׳ס, וועלכער האט געשפיעלט פיעדעל זעהר שעהן, און האט קאמפאנירט „עלעגיען“, אויף וועלכע די אקושערקע האט נביאות געזאגט, אז זיי וועלען די וועלט איינגעהמען. איהם האט קאלמאנאוויטש געהאלטען אין איין אגיטירען, אז ער זאל אוועקווארפען די פרעמדע מאטיווען און זאל פארפאסען אידישע נאציאנאלע מאטיווען, וועלכע זאלען באזינגען די בת ציון. אויך איז געווען א באשטענדיגער איינגעהער אין די אווענדען לייביש דער סקלאד־אפטעטשניק, וועלכער האט געהאט א גרויסע נייגונג צום אידישען טהעאטער, וועלכעם ער האט אזוי גוט געקענט פון לאדז. ער איז געווען א גוטער דעקלאמאטאר און פלעגט אפט אין די אווענדען פארלעזען שלום־עליכם׳ן. ער האט באהויפטעט, אז ער לעזט בעסער פאר ווי שלום עליכם אליין, וועלכען ער האט אמאל אליין געהערט פארלעזען. זיין ערפאלג פון „שלום עליכם“ האט דעם „סקלאד אפטעטשניק“ געגעבען מוטה און געוועקט זיין אמביציע צו פרואווען זיך אויף א גרעסערען פעלד. ער פלאנט יעצט א פארשטעלונג פון „מירעלע אפרת“ מיט ארטיגע ליעבהאבער־קרעפטען, מיט וועלכע ער שטודירט יעדען שבת, פאר א וואהלטהעטיגען צוועק, און מיט דעם קאנקורירט ער מיט די ארטיגע אפיציעלע „דראמאטישע געזעלשאפט“, וועלכע עקזיסטירט ביי די „אידישע ביבליאטהעק“, און וועלכע פלאנעוועט די זעלבע פארשטעלונג מיט דער הילף פון א גרויסער „קראפט“, וואס זיי האלטען אין ארויסברענגען פון לאדז, — פאר דעם צוועק פון דער אידישער ביבליאטהעק.

אין די זומערדיגע פארנאכטען, אין די האלטאנקע, אין קאלמאנאוויטש׳עס גרין גערטענדעל, וואס איז געווען הינטער׳ן שטעדטעל, ביי דעם מילדען שיין פון דער לבנה און די שטערען, און ביים היימישען גרילען פון די זשאבעס אין די זומפען, זיינען אויסגעריס־

קומירט געוואָרען די אַלע פראגען צו רעטען דאָס אידישע פאָלק, רוסלאנד און די גאַנצע וועלט. ביים היימישען סאַמאָוואר און ביים זיסען פלוימען־איינגעמאַכטס האָבען זיך דורכגעקרייזט די וועלט־אידעען, זיינען געפיהרט געוואָרען די גרויסע שלאַכטען צווישען ציוניזם און אינטערנאַציאָנאַליזם, פון קאַלמאַנאָוויטש׳ען מיט דעם שמש׳ס זוהן. עס איז דיסקוטירט געוואָרען די פראגע וועגען אידיש און העברעאיש, עס זיינען אָפּגעשאַצט געוואָרען די טאַלאַנטען פון דער אידישער ליטעראַטור. דאָרט אין די זומערדיגע פאַרנאַכטען ביי די ציטערדיגע שאָטענס פון די נוס־בלעטער האָט דעם חזן׳ס זוהן צום ערשטען מאָל אויסגעשפּיעלט זיינע „עלעגיען“ אויף זיין פּיעדעלע פאַר דעם קונסט־ליעבענדען פּובליקום. דאָרט, אין דעם אָוועגד־ציטער פון אַ ציהענדער בענקשאַפט זיינען אויסגעזונגען געוואָרען די אידישע פאָלקס־ליעדלעך, וואָס זיינען דאַן אַזוי אין מאָדע געוואָרען, און דער סקלאַד אָפּטעטשניק האָט דעקלאַמירט ביים שיין פון די ברענענדיגע לאָמפּען און בייסענדיגע פליגען שלום עליכם׳ס הומאָריסטישע ער־צעהלונגען.

אין די ראָמאַנטישע אָוועגדען, אין קאַלמאַנאָוויטש׳עס גרין־גאָרטען איז עס געווען, ווען יאַש רובינשטיין האָט זיך צום ערשטען מאָל פאַרליעבט און געפונען אַן אויסוועג פאַר זיין אָפּגעבראָכענע שטודירענדע קאַריער. ער האָט זיך פאַרליעבט אין דוניושקע׳ן, קאַל־מאַנאָוויטש׳עס טאָכטער, וועלכע האָט שטודירט אין די גרויסע שטאָדט אויף די קורסען, און איז געווען אין דער היים צו־גאַסט איבער׳ן זומער און אַרום דעם מיידעל איז דאָס געשאַפען געוואָרען די קינסט־לערישע אַטמאָספערע פון שטעדטעל. פאַר איהר האָט דעם חזן׳ס זוהן אויסגעשפּיעלט די עלעגיען אויף זיין פּיעדעלע, וואָס די אַקושער־קע האָט ניט געקענט פאַרפעהלען צו באַמערקען מיט וועהטאָג און בענקשאַפט. און צו געווינען איהר הארץ האָט דאָס קאָנקורירט מיט איהם דער סקלאַד אָפּטעטשניק מיט זיינע דעקלאַמאַציעס. דאָס מיידעל אָבער, וועלכע איז שוין ניט געווען די בעזיצערין פון איהר אייגען הארץ, נאָר עס האָט שוין באַלאַנגט צו אַ שוואַרץ־האָריגען און שוואַרץ־אויגיגען יונגען סטודענט, וועלכער האָט עס מיטגענומען מיט זיך איבער׳ן זומער צו די ברעגעס פון די וואָלגאַ, איז טויב געווען צו די עלעגיעס און דעקלאַמאַציעס, און איז געווען די גאַנצע

צייט פארנומען מיט דעם, וואס זי האט צו איהר הארץ־באזיצער בריעף געשריבען אדער פון איהם בריעף באקומען.

יאש האט אבער דערפון ניט געוואוסט און ניט געוואלט וויסען. ער פלעגט אין די אווענדען ביי קאלמאנאוויטש׳ען קוקען אויף דוניש־קען׳ן מיט אזעלכע פארליעבטע אויגען, אז עס איז ניט שווער געווען פאר דעם ארומיגען עולם צו באמערקען זיינע געדאנקען. און ניט איינ־מאל האט איהם קאלמאנאוויטש אויפגעוועקט:

— וואס איז אייער מיינונג מכח דער פראגע, וואס מיר רעדען דא?

יאש איז רויט געווארען, און האט אנגעהויבען עפעס צו פלאנ־טערען מיט דער צונג. די פראגען, וועגען וועלכע מען האט דיסקוטירט, זיינען איהם געווען אזוי ניי, ער האט פון זיי קיינמאל ניט געקלערט און איז ניט גרייט געווען צו געבען אן ענטפער. ער האט ליעב געהאט צו פארברענגען אין דער געזעלשאפט ביי קאלמאנאוויטש׳ען, די געזעלשאפט, די דיסקוסיעס, דאס שפיעלען און דאס דעקלאמירען איז איהם געפעלען, ער האט ליעב געהאט די אטמאספערע פון דעם הויז, און האט זיך גליקליך געפיהלט וואס ער קען פארברענגען אין דער געזעלשאפט פון דונישקע׳ן, קוקען אויף איהר, און זיין לעבען איהר.

די געזעלשאפט האט זעהר גרויס דרך ארץ געהאט פאר יאש׳ס גימנאזיסטישע קנעפלעך, און די אלע פראווינציעלע אליין־לערנער, וועלכע האבען גרויס רעספעקט פאר די, וועלכע ענדיגען עפעס, האבען אויך איהם געהאלטען פאר א גרויסען אויטאריטעט — א גימנאזיסט פון אכטען קלאס, און נאך דערצו, וואס ער קומט פון א גרויסער שטאדט, וואו ער האט די מעגליכקייט צו הערען רעפעראטען איבער די טהעמען פון באוואוסטע מענשען, און צו הערען מיינונגען — האבען זיי געגארט פון איהם א ווארט.

— מיט אן אמת זאגענדיג, — רופט זיך אפ יאש פארלעגען — איך ווייס ווייניג וואס דא ארייצורעדען. איך הער זיך צו צו אייערע געשפרעכען. איך בין צופריעדען צו לערנען.

און ווירקליך האט יאש פיעל געלערנט אין דער געזעלשאפט. ער איז געווען מיט זיינע אכטצעהן יאהר א קינד נאך, וואס האט פון גאר ניט געוואוסט, וואס עס טהוט זיך אויסער די ווענט פון זיין שולע. ער האט קיינמאל ניט נאכגעקלערט וועגען די אלע זאכען,

וואָס ער האָט זיך אָנגעהערט אין די אָווענדען ביי קאַלמאַנאָוויטש׳ען. ער האָט געקראָגען אַ רעגעלמעסיגע ערציהונג, וואָס איז אַזוי טיפּיש אין אַ גוט־אָפּ אידישע הויז. טאַטע־מאַמע האָבען זעהר פיעל געזאָרגט איבער זיין פיזישען צושטאַנד, און איבערגעלאָזט זיין גייסטיגען צו דער שולע און צו זיך אַליין. אין דער היים האָט ער קיינמאָל ניט געהערט פון אָט די אַלע זאַכען. די מאַמע האָט זיך אינטערעסירט מיט וואוילטהעטיגע אַנשטאַלטען, פאַר וועלכע זי פלעגט איינאָרדנען בעלער אָדער אַמאַטאָרישע פאָרשטעלונגען און ליטעראַריש־וואָקאַלישע אָווענדען, און דער טאַטע האָט געהאַט זיין קאַנטאָר. קיינמאָל האָט מען אין דער היים ניט גערעדט איבער די אַלע פראַגען, און זיי האָבען קיינעם ניט אינטערעסירט. געוויס האָט ער געפיהלט אויף זיין אייגענער הויט די ספּעציעל אידישע לאַגע. שוין פון זיין קינדהייט אָן, אין דער שולע, אין גאַס און צווישען זיינע קריסטליכע חברים. אָבער מען האָט דערפון ניט גערעדט, מען האָט געמיינט רק, אַז מען פאַרגעסט עס. וואָס אידען זיינען אַזעלכעס, האָט ער אייגענטליך גוט געוואוסט. רעליגיעזע עראינערונגען האָט ער געהאַט פון זיינע קינדערשע יאָהרען, ווען ער האָט פאַרבראַכט אין דעם קליינעם שטעדטעל ביים זיידען. ער האָט ליעב געהאַט דאָס קליינע ציכטיגע שוהלכעל, אין וועלכען דער זיידע האָט איהם מיטגענומען דאַוונען אין שבתים און יום־טובים, די פרייטאָגדיגע ליכט־בענשען און דעם שעהנעם וויים־געגרייטען טיש און די יום־טוב׳דיגקייט פון שבת־אָפּריכטען פרייטאַג אין אָווענד ביים זיידען. אָבער דאָס זיינען אַלץ געווען שעהנע זכרונות פאַרבונדען מיט די קינדערשע יאָהרען, לאַנג שוין פאַרגעסענע. דאָס לעבען אין דער היים איז געווען אַן אַלגעמיינעס, אַ שטאָדטישעס, מיט אַלגעמיינע יום־טובים. געוויס האָט ער געהערט אַמאָל פון אַ חבר און אַמאָל דורך אַ צופעליגען רעפעראַט אָדער צייטונגס־אַרטיקעל וועגען אידישע פּראָבלעמען. נאָר אויפגעצויגען געוואָרען איז ער צו זאָרגען איבער זיין פּערזענליכער קאַריערע; אַז עס איז גאָר ניטאָ, נאָר דאָס ביסעל גליק, וואָס איז דעם מענשען באַשערט אין זיינע געצעהלטע טעג, און מען דאַרף זיך גוט פאָרבערייטען ווי אַזוי עס אַריינצוקריעגען — ווייל בעלנים זיינען דאָ אַ סך און די, וואָס זיינען פעהיג, די באַקומען עס.

האָט זיך יאַש גוט געלערנט, זאָרגפעלטיג געמאַכט זיינע לעקציעס,

געזאָרגט זיך איבער די צייכענס, וואָס ער האָט געקראָגען. ער האָט געוואוסט, אַז ער מוז ענדיגען דאָס גימנאַזיום מיט אַ גאָלדענעם מעדאַל, אַנדערש זיינען פארשלאָסען פאַר איהם די טויערען פון אוני־ווערזיטעט, וועלכער איז דער וועג צו אַ קאַריערע אין לעבען. ווען ער האָט צייט געהאַט, האָט ער געלעזען—ניט פאַר נוצען, נאָר פאַר פארגניגען, מעהרסטענס בעלעטריסטיק, און פון די סאַמע מאָדערנסטע וועלכע ריהרען אָן אינטערעסאַנטע טהעמען — ארציבאַשעוו, ווערביצ־קאַיאַ. אין דעם גייסט האָט זיך יאַש ערצויגען, אין דעם גייסט פון נאָך דער באַנקראָטירטער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד.

דאָ אויף דער פּראָווינץ, אין דעם קליינעם פארוואָרפענעם פּוילי־שען שטעדטעל, ביי קאַלמאַנאָוויטש׳ען אין הויז, האָט ער צום ערשטען מאָל געהערט רעדען פון זאַכען, וואָס האָבען ניט צו טהאָן מיט גימ־נאַזיום, און ניט מיט גאָלדענע מעדאַלען, און ניט מיט קאַריערע. אַ חוץ פּערזענליכעם גליק זיינען דאָ נאָך אַנדערע און ברייטערע אידע־אַלען. ער האָט אָנגעהויבען צו פארשטעהן, אַז מיט דעם, וואָס ער איז אויסגעשלאָסען געוואָרען פון גימנאַזיום, איז ער נאָך ניט קיין פארפאַ־לענער מענש, אַז עס איז נאָך דאָ אַ גרויסעס לעבען, פאַר וועלכען עס לוינט זיך צו לעבען. ער האָט ליעב געקראָגען די מענשען, די אַטמאָספערע אין קאַלמאַנאָוויטש׳עס הויז — און מעהר פון אַלץ די מיידעל מיט די שוואַרצע קרייזעלדיגע האָר, מיט די לאַכענדע אויגען, וואָס אַז זי ריהרט איהם אָן מיט איהרע פינגער, נעהמט דורך אַ וואַרימער שטראָם דורך זיינע ביינער און עס איז אַזוי גוט צו קוקען אויף איהר, ווען זי באַוועגט זיך, אָדער צו הערען די קלינגענדע שטימע, ווען זי לאַכט.

3.

דער זומער איז געווען דער גליקליכסטער אין יאַש רובינשטיין׳ס לעבען. דונישקע איז געווען מעהר ענטוויקעלט און האָט געהאַט מעהר געלעזען פון יאַש׳ען, וועלכער איז נאָך געבליבען אַ קינד. און יאַש האָט פון איהר פיעל געלערענט. זיי האָבען אינאַיינעם געלעזען, שפּאַצירט צוזאַמען, אין די אָווענדען אַרומגעפאָהרען איבער׳ן טייך אין אַ שיפעל ביי דעם ליכט פון די שטערען און דעם ציטערענדען, שאָטען, וואָס האָבען געוואָרפען פון זיך די באַוועגליכע בלעטער פון

טאַפּאָלען בוימער אויפ'ן ברעג. אמאָל האָט דונישקע געזונגען, ווען דאָס וואַסער האָט געגלעט, געלאַשטשעט די ווענטלעך פון שיפעל. יאַש האָט זיך צוגעהערט צו איהר מיידעלשער בענקענדער שטימע, וועלכע די באַלויכטענע וועלען פון וואַסער האָבען מיטגעשטראָמט מיט זיך און פאַרטראָגען זיי ערגעץ אין די פייכטע בושעס אויף א ווייטען ברעג... פון וואָס האָט געטרוימט דער 18־יעהריגער וואַכע־דיגער בחור, ווען זיינע גרויסע שיינענדע אויגען האָבען געקוקט אויף די שטערען און א וויינענדיגע גרימאַסע האָט פאַרצויגען דעם קינ־דישען שניט פון זיין מויל? יאַש איז געווען פאַרליעבט. ער איז געווען אין די יאָהרען פון פאַרליעבען זיך און ער וואָלט זיך געווען פאַרליעבט אין יעדער מיידעל, וואָס ער וואָלט געטראָפען. א פאַרלאַנג נאָך עפּעס אונבאַשטימטעס האָט אָנגעפילט זיין האַרץ. ער האָט זיך געפיהלט רייף עפּעס צו טהאָן. און ער האָט געציטערט, ווי עס ציטערט דער יונגער, פרישער בוים פול מיט זאַפט, ווען עס קומען אָן די פריה־לינגס־טעג. ער האָט געפיהלט עפּעס א חרטה איבער ניט באַגאַנגענע זינד און א מורא פאַר עפּעס.

— וואָס קלערט איהר, יאַש? פאַר וואָס זייט איהר אזוי שוויי־גענדיג? — פרעגט איהם דינישקע, ווען זיי זיינען אמאָל צוזאַמען אין אָווענד אַרומגעפאָהרען איבער'ן טייך אין א שיפעל.

— עס איז טרויעריג און א שאָד עפּעס, — ענטפערט יאַש.

— דאָס וואָס מען האָט אייך אויסגעשלאָסען פון גימנאַזיום, מיינט איהר?

— ניין, ניט דאָס. יעדעס מאָל, ווען עס קומט דער זומער ווערט מיר טרויעריג. דאַכט זיך, אַלעס בליהט, וואַקסט, און איך אַליין געה אַרום לעדיג.

—וואָס וואָלט איהר געוואָלט טהאָן?

— איך ווייס אַליין ניט וואָס. עפּעס אזעלכעס, איך זאָל צופריע־דען זיין, איך זאָל וויסען, אז איך טהו גוט.

— פאַר זיך בלויז, צו פאַר אנדערע אויך?

— דאָס איז די מעשה. ביז יעצט נאָר געטהאָן פאַר זיך, געלע־רענט פאַר זיך — און ניט צופריעדען געווען. אויפגעשטאַנען אין דער פריה — ניט געווען צו וואָס. דער פריהלינג קומט, אַלעס בליהט און דיר איז טרויעריג. דאַכט זיך די טעג געהען אוועק מיט גאָרניט.

די מאמע זאגט שטענדיג: „וואס זארגסטו זיך? וואס ווילסטו האבען? לערענסט זיך גוט, זיי צופריעדען". און איך זאג: „מאַ־מעשקע, דאס איז נאך ניט אלעס". די מאמע זאגט אבער, אז היינט איז אזא צייט, אלעס נאר פאר זיך. יעדער איינער דארף זיך נאר קימערען פאר זיך, זיך צו מאכען באקוועם. אבער דאס קען דאך ניט זיין. עס איז דאך אזוי לאנגווייליג און טרויעריג צו לעבען אויף דער וועלט. נישט וואהר, דינישקע?

— און פאר וואס האט איהר נישט געטהאן פאר אנדערע אויך?

— ניט געוועזען וואס, ניט געוואוסט וואס.

— נאר קיין חברים ניט געוועזען, וואס זאלען זאגען?

— חברים? אלע קלערען נאר וועגען זיך. יעדער איינער זארגט זיך, ווי אזוי בעסער צו לערנען זיך, די לעהרער און די דירעק־טארען צו געפעלען, א גאלדענעם מעדאל צו באקומען כדי גרינגער אין אוניווערזיטעט אנצוקומען. אבער לערנען זיך טאן אנדערע זאכען? זיי זאגען, אז די עלטערע — די פון נײַנצעהן־פינף — זיינען נאראנים. רעוואלוציע, פרייהייט אין רוסלאנד — נארישקייטען. האבען געוואלט רוסלאנד פריי מאכען און אליין זיינען זיי געוועזען פארשקלאפט. דו מאך דיך צוערשט פריי, זארג פאר זיך, מאך דיר באקוועם און לעב און געניס וויפיעל דו קענסט. דאס אלעס.

— און איהר וואלט געוואלט אנדערש לעבען?

— געוויס וואלט איך געוואלט, אז עס זאל זיין א טעם אין לעבען. זיין פאר וואס צו לעבען, צו האבען עפעס אן אידעאל. זיי איז בעסער געוועזען, די פון נײַנצעהן־פינף, האבען כאטש געמיינט, אז זיי טהוען עפעס. און עס איז לייכטער געוועזען צו לעבען.

— פאר וואס פרואווט איהר ניט צו לעבען ווי זיי? איך קען אזעלכע, וואס לעבען ווי זיי — פון נײַנצעהן־פינף.

— דערצעהלט, דינישקע.

— עס איז גאר ניטא צו דערצעהלען. די, וועלכע לעבען איצט אזוי, זיינען שווייגענדיג און באשיידען. קיינער ווייסט ניט פון זיי, און עס איז גאר ניטא וואס צו דערצעהלען פון זיי. נאר טיילמאל שיינט א גוטער שמייכעל אויף זייערע ליפען און א שטראהל אין זייערע אויגען, וואס שטראהלט אויף די געזיכטער פון מענשען וועלכע זייבען גליקליך.

יאש האט שטיל געשוויגען. ער האט זיך עפּעס פאַרטראַכט און דינישקע האט גענומען זינגען א ליעד. די רוהיגע ווערען, וואס האבען זיך געגאָסען שפּיעלענדיג, האבען געהאַלטען אין איין צערטלען דאס שיפעל. און זיי ביידען, וויגענדיג זיך אין שיפעל, האט זיך געדאַכט, אז זיי ווערען געצערטעלט פון וואסער בכיון. אַרום איז שטיל געוועז...

דאס וואסער האט זיך פאַרהאַלטען אין די טונקעלקייט פון די בושעס אויפ'ן ברעג. פון דער ווייטען האט זיך געלויכטען א היימישעס לעמפּעל פון א הייזעל אַרויס, וואס האט איינגעלאַדען זיי צו זיך. און די ווייטע ווערען האבען געטראָגען דינישקע'ס סטראָפען און זיי ווייט פאַרטריעבען אין די טיעפע פאַרבאָרגענהייט פון וואסער און סודות, וואס ליעגט באַהאַלטען אין די בושעס.

...איך האב דיך געפרעגט אין די שטילע נאַכט:
וואס איז נאַכט? און וואס איז טויט?
און געוואָלט נאָך מעהר וויסען,
וואס וועט זיין נאָך אונז?
נאָך דער נאַכט? און נאָך דעם טויט?
און דו האסט געקושט מיינע ליפּען
מיט שטילער פרייד
און געענטפערט:
נאָך אונז,
און נאָך דער נאַכט, און נאָך דעם טויט,
געליעבטסטע, וועט זיין די ליעבע".

דינישקע האט אָפּגעהאַקט דאס זינגען און יאש האט אַראָפּ־געלאָזען די וויעסלעס און געלאָזט דאס שיפעל זיך וויעגען איבער די כוואַליעס פון וואסער און ביידע האבען זיך צוגעהערט צום עכאָ פון געזאַנג, וואס עס האט זיך געדאַכט געהט אוים און זינגט נאָך אין א פאַרוואָרפען ווינקעל ערגעץ אין די בושעס.

— און זיי האבען נישט קיין מורא פאַר'ן טויט? — רופט זיך פלוצים אָן יאש.

— ווער?

די, אייערע פריינד, וועגען וועלכע איהר דערצעהלט — האט יאש געזאָגט אַלץ איינטונקענדיג זיין בליק אין דעם שימער פון וואסער.

— און איהר האט מורא פאר'ן טויט? — האט דינישקע צוריק געפרעגט.

— מורא? ניין. כ'האב וועגען דעם געקלערט. דאכט זיך, איך וואלט זיך ניט געוועזן געשראקען, נאר נייגעריג געווען צו וויסען וואס וועט זיין א טאג שפעטער, דערנאך. א, די נייגעריגקייט וואלט מיך ניט געלאזט שטארבען.

— מיינע פריינד זיינען ניט קיין נייגעריגע, זיי באנוגענען זיך מיט דעם, וואס זיי וויסען דעם היינט און גלויבען אין מארגען, — האט דינישקע אפגעענטפערט.

יאש האט א מינוט נאכגעקלערט איהרע ווערטער. דאן האט ער זיך אנגערופען, אויפהויבענדיג זיינע קינדישע אויגען און קוקענדיג גלייך איהר אין פנים אריין, ווי פארשעהמט:

— איך פערשטעה אייך, וואס איהר מיינט. יא, אזוי דארף זיין. מיר דאכט זיך, אז איך וואלט נישט געקענט... איך האב אזוי ליעב דאס לעבען און עס איז אזוי טשיקאווע צו וויסען וואס עס וועט זיין מארגען. ניין, איך וואלט ניט געקענט. זיי, אייערע פריינד, מוזען זיין עפעס אנדערע מענשען, א העכערער סארט מענשען. איך וואלט נישט געקענט — האט זיך יאש ווי געבעטען ביי איהר מיט זיינע נאאיווע אויגען.

— אוי, זיינט איהר א נאאיווער אינגעל! — האט דינישקע געלאכט. יאש'ס נאאיוויטעט האט זי גערייצט. זי האט איהם אונ־ווילּיג ארומגענומען, ווי מען נעהמט ארום א אינגעל, און געזאגט — איהר האט ניט וואס מורא צו האבען, איך געה אייך ניט שיקען שטארבען.

יאש איז פארשעהמט געווארען.

— איהר לאכט פון מיר! — האט ער געזאגט פארשעהמט.

— ניין, ניין, נאר עס איז אזוי לעכערליך. עס איז אזוי. איהר האט עס געזאגט מיט אזא מורא פאר'ן טויט און מיט אזא חשק צום לעבען. א, איך וועל עס קיינמאל נישט פארגעסען, — האט דינישקע געלאכט.

יאש איז פארשעהמט געווארען.

— איך האב געזאגט דעם אמת, וואס איך האב געטראכט. זייט מוחל פאר אויפריכטיגקייט — האט יאש געזאגט בעליידיגענדיג זיך.

— פאַרקעהרט, פאַרקעהרט. ווירקליך איך האָב ניט געמיינט צו אָבלאָכען פון אייך — האָט אַלץ דינישקע זיך ניט געקענט איינ־האַלטען — איהר האָט עס געזאָגט מיט אַזאַ נאַאיוויטעט און מיט אַזאַ שטאַרקע לעבענס־לוסטיגקייט. עס איז געווען אַ פאַרגעניגען צו הערען. איך האָב עס ליעב. אַנדערע דינען מיט זייער טויט, און אַנדערע — מיט זייער לעבען.

יאַש האָט זיך ווידער פערטראַכט, נאָכקלערענדיג איהרע ווערטער.

— יאָ, איך פערשטעה אייך און איהר מיינט, אַז איך וואָלט אפשר געקענט טהאָן מיט מיין לעבען ווי אַנדערע מיט זייער טויט?

— געוויס, פיעלייכט נאָך מעהר. מיר האָבען צופיעל אַזעלכע, וואָס קענען נאָר עפּעס אויפטהאָן מיט זייער טויט, און זעהר ווייניג אַזעלכע, וואָס קענען עפּעס אויפטהאָן מיט זייער לעבען.

יאַש איז געוואָרען אויפגעריכט פון די ווערטער. זיין פּנים איז בעלויכטען געוואָרען מיט אַ פרייד, ווי ער וואָלט אויסגעהיילט געוואָרען פון אַ שווערער קראַנקהייט, און געקוקט דינישקע'ן מיט דאַנקבאַרקייט אין די אויגען אריין. ער האָט אָנגענומען דינישקע'ס האַנד און גע־זאָגט:

— איך דאַנק אייך פאַר דעם גוטען וואָרט, נאָר איך ווייס ניט וואָס צו טהאָן. איהר לערענט מיר וואָס צו טהאָן, איהר ווייסט אַלעס. זאָגט מיר, איך בעט אייך, וואָס צו טהאָן, — האָט ער זיך געבעטען ביי איהר.

— דערווייל האָט איהר מיך אהיים צו ברענגען. דאָס איז די ערשטע זאַך, וואָס איהר האָט צו טהאָן. עס ווערט שפּעט און אונזערע אין דער היים וועלען זיך באַאונרוהיגען.

יאַש האָט געכאַפּט די וויאָסלעס און מיט ענערגיע און קראַפט, וואָס דינישקע'ס ווערטער האָבען אויפגעלעבט אין איהם, האָט ער זיך גענומען צו טרייבען דאָס שיפעל איבער די לייכטענדע וועלען. נאָר זיינע וויאָסלעס זיינען געבליבען שטעקען אין אַ גרין געמויזעכץ און ער האָט זיי גאָר ניט געקענט ארויסציהען פון וואַסער.

— וואָס איז דאָס? — האָט דינישקע געפרעגט.

— מיר זיינען אריין אין אַ ליליען־פעלד, און איך האָב מורא, אַז מיר וועלען ניט קענען ארויסקריכען. דאָס גרינס אונטער'ן וואַסער

איז הויך, און ווען מיר האבען גערעדט האט אונזער שיפעל פערטראָ־
גען אונז אין געמויזעכץ אריין.

— וואס וועלען מיר טהאן?

— איך מוז אויסטהאן די שיך און אריינקריכען אין וואסער
ארויסשלעפען דאס שיפעל — זאגט יאש.

— איך וועל אייך ניט לאזען, איהר קענט זיך נאך דערטרינקען.

— וועלען מיר דא זיצען א גאנצע נאכט.

דינישקע האט געלאכט.

— איך וואלט עס געוואלט, ווען איך וואלט ניט מורא געהאט,
אז די אלטע אין דער היים זאלען זיך ניט בעאונרוהיגען.

— איז ניטא קיין אנדער עצה — האט יאש געזאגט אויס־
טהוענדיג זיך דאס רעקעל.

— ווארט א ווײלע, פרופט שטופען, איך וועל אייך העלפען, —
זאגט דינישקע העלפענדיג ציהען די וויאסלעס.

דערווייל האט זיי דאס שיפעל נאך ווייטער פערשלעפט אין
געמויזעכץ. ארום דעם שיפעל האבען זיך אנגעהויבען צו קלייבען
וואסער־ליליען. דינישקע האט פארגעסען אן די עלטערען און די
שפעטקייט פון אוועגד און האט מיט פרייד געפליקט די וואסער־
ליליען, געצווייגען די פייכטע ליליען בלעטער און געפלאכטען זיך פון
זיי א קראנץ, אנגעטהאן זיך דעם קראנץ אויפ׳ן קאפ און געזאגט:

— נו יעצט, אז מיר זיינען געבליבען שטעהן צווישען בלעטער
און וואסער־ליליען, וויל איך זיין א וואסער־נימפע. זעהט, יאש.

אין לייכטען שימער פון דער לבנה ליכט, באקליידעט דעם קאפ
מיט וואסער־ליליען, אין שטילען גרינעם פארפאלענעם ליליען־פעלד,
וואו עס האט זיך געהערט צווישען די טיעפע גרעזער א שטיל הארץ־
רייסענדעס ברומען, ווי פארפאלענע נשמות וואלטען געלעגען צווישען
די גרעזער און פון דארט ארויסגעוויינט, האט דינישקע אויסגעזעהן
ווי א וואסער ערשיינונג.

יאש אבער האט געווארפען פון זיך די שיך, דאס רעקעל, אלעס
וואס ער האט געקענט ווארפען און ער זאל אלץ בלייבען אנגעטהאן,
איז אריינגעשפרונגען אין וואסער און געפרופט דאס שיפעל אפ־
שטופען.

צי ער האט עס ווירקליך ניט געקענט, צי ער האט עס ניט גע־

וואַלט, דאָס שיפעל האָט זיך אַלץ מעהר געגליטשט אין געמויזעכץ.
און יאָש האָט געזאָגט מיט שרעק:

— דינישקע, איך האָב מורא, אַז מיר וועלען מוזען דאָ וואַרטען ביז מען וועט אונז קומען זוכען. דאָס שיפעל באַוועגט זיך ניט, עס איז געבליבען שטעקען.

דינישקע האָט געלאַכט.

— וואָס לאַכט איהר?

— דערפאַר וואָס איהר האָט אַזוי מורא. גיט די האַנד, יאָש, און קומט צוריק אַריין אין שיפעל, דאָס וואַסער איז קאַלט.

— און איהר ווילט דאָ בלייבען אַ גאַנצע נאַכט, דינישקע?

— איך האָב ליעב צו קוקען אין די שטערען אַריין. עס זיינען שעהן די שטערען אין הימעל ביינאַכט איבער'ן וואַסער, — האָט דינישקע געזאָגט אויסציהענדיג זיך אין שיפעל און קוקענדיג אין הימעל אַריין.

— יאָש, איהר קענט אויסטראָנאָמיע? — פרעגט דינישקע.

— אַביסעל געלערענט.

— ווייסט איהר ניט, אַז אויף די שטערען וואָהנען אויך אַזעלכע באַשעפענישען ווי מיר?

— אַזוי זאָגען געלעהרטע. איבערהויפּט אויף אונזער שכן מאַרס.

— קענט איהר מיר ניט זאָגען, וועלכער שטערען עס איז דער מאַרס?

— מיט אַן אמת געזאָגט, איך ווייס ניט. אַזוי פיעל שטערען היינט ביינאַכט. שווער צו וויסען, —פאַרפּלאָנטערט זיך יאָש.

— וואָס איז דער חילוק? לאָז זיין אָט דער שטערען מאַרס, — ווייזט דינישקע אויף אַ שטערען.

— יאָ, דער שטערען איז דער מאַרס, — שטימט איין יאָש.

— יאָש, אויפ'ן מאַרס זיינען אויך דאָ גימנאַזיסטען, וואָס פאָהרען אַרום מיט מיידלעך איבער די טייכען אין די באַשטערענטע נעכט?

— עס קען זיין.

— און אָט פאָהרט אויף יענעם ווינקעל שטערען אַזאַ פּאָאָר, און קוקען אַרויף אין הימעל אַריין און זוכען דעם שטערען „ערד". וואָס, יאָש?

— עס קען זיין.

— און אפשר זוכען זיי גאר ניט דעם שטערען „ערד"?

— דינישקע!

— וואס?

— איך האב אייך ליעב.

— דאס האט איהר מיר שוין געזאגט.

— און איך וויל אייך זאגען, אז איך האב אייך ליעב; איך וויל אייך זאגען, אז איך ליעב אייך ערנסט, אויף א רעכטען אמת. ניט אזוי ווי איהר מיינט, קינדריש. איך ליעב אייך אנדערש ווי איהר מיינט, גאנץ אנדערש.

— ווי אזוי?

— איך ליעב אייך ווי א מאן.

— אזוי? — האט דינישקע געלאכט.

— איך ליעב אייך שטארק און ערנסט, דינישקע. איך ליעב אייך. — און דער איינגעל האט זי פלוצים ארומגענומען מיט זיינע צוויי שטארקע הענד און זי געקושט.

— יאש, וואס איז מיט אייך?

— זייט מוחל, זייט מוחל, דינישקע. איך בין געמיין, איך בין זעהר געמיין. זייט מוחל, — האט יאש געזאגט בעטענדיג.

— לאזט אפ. קומט צוריק אריין אין שיפעל. איהר וועט זיך צוקיהלען.

— ניין, דינישקע. איך וויל אפשטופען דאס שיפעל.

— מען דארף ניט. קומט אריין. איהר וועט עס שפעטער אפשטופען.

יאש האט געפאלגט און האט אנגעטהאן אויף זיך דאס רעקעל. ער האט געציטערט פאר קעלט.

— עס איז אייך קאלט, יאש?

— ניין, מיר איז ניט קאלט. — האט דער איינגעל געזאגט ציטערענדיג און אוועקגעזעצט זיך אין א ווינקעל פון שיפעל.

א לאנגע ווייל האבען זיי ביידע געשוויגען. דינישקע האט געקוקט אויף די שטערען און יאש איז געווען פארטראכט.

— וועגען וואס טראכט איהר, יאש? — האט דינישקע איבערגעריסען די שטילקייט.

— איך ווייס ניט. דאכט זיך, אז איך קען דאס אלעס דא. דאס וואסער, די ברעגעס, די בושעס און עס איז מיט אמאל אזוי אנ־דערש געווארען. איך מיין, אז מיר זיינען גאר אין אנאנדער לאנד, פיליכט אין אנאנדער וועלט. קוקט זיך ארום, דינישקע, זעהט דאס אלעס ניט אויס אנדערש?

— און איך האב געטראכט, יאש, וועגען מארס. ווייסט איהר פאר וואס, יאש? די אויבען אויפ׳ן מארס זוכען ניט דעם שטערען „ערד״.

— פאר וואס?

— ווייל דער בחור אויפ׳ן מארס רעדט אזעלכע נארישקייטען ווי איהר און לאזט ניט קוקען אין די שטערען אריין.

שטילשווייגען.

— וואס ציטערט איהר, יאש? עס איז אייך קאלט?

— ניין, דינישקע, מיר איז ניט קאלט.

— אייך איז קאלט, יאש. קומט דא אהער, דא איז טרוקענער.

יאש איז צוגעגאנגען און זיך אוועקגעזעצט נעבען איהר.

— אייך איז קאלט, יאש, — האט זי געזאגט און גענומען דאס טוך מיט וועלכען זי איז געווען צוגעדעקט און מיט א העלפט דער־פון פארדעקט יאש׳ן.

דורך זיינע קאלטע גליעדער איז א ציטער דורכגעגאנגען, א היי־ליגער ציטער. און ער האט דערפיהלט ווי א קיינמאל ניט געפיהלטע איידעלקייט האט איהם ארומגענומען. דורך זיינע נאסע קליידער האט ער דערפיהלט איהרע ווארימע קניע און א ציטערקייט האט איהם ארומגענומען.

יאש האט פארבארגען זיין געזיכט אין איהר טוך און האט אנ־געהויבען צו וויינען.

— וואס איז אייך, יאש?

— איך ווייס ניט, דינישקע. איך ווייס ניט. איך וויל שטארבען.

— א, איהר אינגעל, איהר קליינטשקער אינגעל, — האט די־נישקע דורכגעפיהרט איהרע קאלטע פינגער צווישען זיינע פייכטע האאר...

באַלד האָט זיך געהערט שטימען רופן איבער'ן טייך:

— האַ, האַ! דינישקע! יאַש!

— מען רופט אונז! — האָט זיך דינישקע אויפגעכאַפּט.

— האַ, האַ! — האָבן זיי אָפּגעענטפערט פון שיפעל.

יאַש איז אַריינגעשפּרונגען אין וואַסער אַרויסשטופן דאָס שיפעל פון געמויזעכץ.

און באַלד האָט זיך באַוויזן אַ שאָטן אויפ'ן וואַסער, אַ שיפעל האָט זיך דערנעהנטערט.

— דער פאָטער איז זעהר אומרוהיג, דינישקע. — האָט זיך אָנגערופען דער סקלאַד אַפּטעטשניק, וואָס האָט זיך געפונען אויפ'ן שיפעל.

דעם חזן'ס זוהן האָט גאָר ניט גערעדט. ער האָט טרויעריג געשוויגען. און אַז ער האָט דערזעהן דעם ליליען-קראַנץ אויף דינישקע'ס קאָפּ און יאַש'ן באַלויכטען מיט שטערן-ליכט צווישען בלעטער און ליליען שטעהענדיג ביי דינישקע'ן, האָט ער טיעף אָפּגעקרעכצט.

ער האָט דערנאָך זיין לייד אויסגעגאָסען אין אַ נייע עלעגיע, וואָס ער האָט קאָמפּאָנירט. און ווען ער האָט די עלעגיע צום ערשטען מאָל געשפּיעלט אויף זיין פידעלע ביי קאַלמאַנאָוויטש'ען אין גרינגערטענדעל האָט ער מיט איהר צובראָכען דאָס הארץ פון דער אַקושערקע און זי האָט דערנאָך געוויינט אַ גאַנצע נאַכט אין איהר קישען...

.4

דער זומער איז אַדורכגעלאָפען ווי אַ שעהנער חלום. דאָס וואַסער איבער'ן סטאַוו האָט זיך אָנגעהויבען צו רונצלען, די בלעטער — צו פאַלען, און איבער'ן שטעדטעל האָט געבלאָזען דער ערענסטער אלול־ווינד, וואָס, דאַכט זיך, די אידען האָבען איהם פון שופר אין שוהל־כעל אַרויסגעבלאָזען צו ערציטערען דאָס שטעדטעל.

מען האָט געקלעהרט וועגען צוריקפאָהרען. דינישקע האָט זיך געקליבען צוריק אין די גרויסע שטאָדט צו די קורסען און יאַש — אַהיים.

דעם חזן׳ס זוהן האָט אויסגעשפּיעלט אין לעצטען שבת־צו־נאַכט זיין נייעסטע קאָמפּאָזיציע, וואָס ער האָט געווידמעט דינישקע׳ן, און וואָס האָט אויסגעדריקט זיין אייפערזוכט אויף יאַש׳ן, וועלכער האָט אין די אָוועגדען געשיפט זיך אויפ׳ן סטאַוו, און דער סקלאַד־אַפּאָ־טעטשניק איז אויך אין דעם אָוונט געווען ערנסט געשטימט, און אָנשטאָט „שלום עליכם״, וואָס ער האָט אַלעמאָל דעקלאַמירט פאַר דינישקע׳ען, האָט ער ביי דיעזען אבשיעדס־אָוונד דעקלאַמירט פאַר דינישקע׳ן רייזען׳ס ליעבע־ליעדער און אויסגעזונגען מיט אַ וויינענ־דיגען טאָן „מאי קא משמע לן ?״ די אַקושערקע האָט געקרעכצט, און די האַלטאַנקע אין קאַלמאַנאָוויטש׳עס גרין געדטענדעל האָט אין דעם אָוונד פיעל פילאָזאָפירט.

זיינען אַלע געווען דעם אָוונד ערנסט געשטימט און מעהר פון אַלע — יאַש רובינשטיין.

אין דינישקע׳ן איז ער געווען פארליעבט צום שטאַרבען. און אויסגעדאַכט האָט זיך איהם, אַז דאָס בעסטע וואָלט געווען, ווען ער האָט חתונה מיט איהר און וואַרפט אוועק דאָס שטודירען און נעהמט זיך צו עפּעס. דינישקע האָט איהם אַ פּאָר מאָל שוין אויסגעלאַכט דעריבער און קוים איהם צוריקגעהאַלטען, אַז ער זאָל נישט מאַכען דעם פאָרשלאַג איהר פאָטער און בעטען פון איהם איהר האַנד, וואָס יאַש האָט זיך געקליבען צו טהאָן אין גרויס ערנסט. יאַש האָט ניט פאַרשטאַנען, פאַר וואָס זי איז דאַגעגען. ער האָט זיך געהאַלטען פאַר אַן ערוואַקסענעם מענשען שוין, און דאָס איז איהם אויסגעקומען אַלס דער איינציגער אויסוועג פון זיין לאַגע.

אָוועקגעפאָהרען זיינען זיי ביידע מיט דער איבערצייגונג, אַז זיי וועלען זיך ביידע באַלד וויעדער טרעפען. זי האָט איינגערעדט יאַש׳ן צו קומען אין דער גרויסער שטאָדט אריין, וואו זי לערענט זיך, און דאָרט וועלען זיי שוין זעהן, און ביז דאַן זאָלען זיי זיך אַדורכשרייבען כאָטש איין מאָל אין טאָג.

אויפגענומען האָט מען יאַש׳ען אין דער היים מיט ערנסטע, פאַרזאָרגטע פּנים׳ער, אַזוי ווי מען נעהמט אויף אַ זעהר ערנסטען קראַנקען. און כאָטש די מאַמע האָט ווי ווייט מעגליך זיך אויסבאַהאַל־טען צו געבען איהם דאָס צו פיהלען, — דאָך האָט דער אינגעל, גלייך אַזוי ווי ער איז נאָר אין שטוב אריינגעקומען, באַלד דער־

פיהלט זיין לאגע, אן אויסגעשלאסענער פון גימנאזיום — אן אונ־טערגעהאקטער בוים, אהן א צוקונפט.

יאש האט ניט פארשטאנען פאר וואס מען באדויערט איהם אזוי. ער, פארקעהרט, האט זיך געפיהלט גאנץ גוט. פארליעבט איז ער געווען און גליקליך איבער זיין ליעבע, און ארומגעטראגען זיך מיט פלענער פון חתונה האבען.

— דו זעהסט אהן עין הרע אויס גאנץ גוט, מיין קינד, — האט די מוטער געזאגט צו איהם. אין איהרע ווערטער האט יאש געפיהלט וויא באדויערען, אזוי ווי זיין געזונד אהן דער גימנאזיום וואלט געווען אן איבעריגע זאך.

אין א פאר טעג ארום, אז יאש האט זיך ארומגעדרעהט אין דער היים, האט דער פאטער מיט איהם געמאכט א שמועס מכח זיין צוקונפט אין דער געגענווארט פון דער מוטער, ביים טיש, נאכ'ן אנבייסען.

— וואס האסטו באשטימט צו טהאן? האסט וועגען עפעס גע־קלערט, מיין זוהן? — האט דער פאטער געזאגט א באזארגטער ביים טיש.

— איך... איך האב באשטימט חתונה צו האבען, פאפא — האט יאש פלוצלינג ארויסגעבראכט.

— וואס? — האבען די עלטערן געפרעגט איבערראשט, אנ־קוקענדיג איינער דעם אנדערען.

— איך האב זיך באקענט מיט א מיידעל, דארט וואו איך בין געווען ביים זיידען, דינישקע, דינא ארקאדיעוונא, קאלמאנאוויטש'עס טאכטער. מיר האבען זיךביידע פארליעבט, זעהר פארליעבט, און איך טראכט, אז די בעסטע זאך וואלט געווען, אז איך זאל חתונה האבען.

— און וואס וועסטו געבען עסען דיין דינישקע, דינא ארקאדיעוו־נא? ווי אזוי וועסטו פארדיענען אויף ברויט פאר איהר?

— פאפא, איך האב וועגען דעם ניט געקלערט, נאר איך וועל אלצדינג טהאן אויסצוהאלטען מיין ווייב. מיר וועלען ביידע לעקציעס געבען, ביז איך וועל זיך אויסלערנען א אינטעליגענטע ארבייט, א דענטיסט אדער א שטעלע אין א באנק. ווי אזוי דאכט זיך דיר, פאפא?

— דאָס איז קינדיש. דו באַדאַרפסט דיך לערנען — האָט דער פאָטער איבערגעהאַקט אין מיטען. — דו ביזט נאָך צו יונג חתונה צו האָבען, און דיין דינישקע, דינא ארקאַדיעווגא, וועט וואַרטען מיט דער חתונה, ביז דו וועסט איהר צוערשט קענען אַ שטיקעל ברויט געבען — האָט דער פאָטער אָפּגעהאַקט דעם געשפּרעך, פאַרלאָזענדיג דעם טיש אַן אויפגערעגטער.

יאַש האָט פאַרביסען די ליפּען און איז געשטאַנען אַ פאַרשטייד נערטער.

— יאַשענקא טייערער — האָט איהם די מוטער ארומגענומען.

— דער פּאַפּאַ האָט רעכט. דו ביזט דאָך נאָך אַ יונג קינד. אַזוי קען מען דאָך ניט. דו מוזט ענדיגען דאָס גימנאַזיום. אָהן דעם איז דאָך דיין גאַנץ לעבען צובראָכען.

— אָבער ווי אַזוי? זיי האָבען דאָך מיך ארויסגעוואָרפען.

— מיר האָבען האָפנונגען, גוטע האָפנונגען. באַרוהיג דיך, מיין קינד.

אין די נעקסטע פּאָר טעג האָט יאַש געזעהן, ווי זיין מוטער איז זעהר פאַרנומען. זי איז גאַנצע טעג ארומגעפאָהרען איבער'ן שטאָדט, וויזיטען געמאַכט, אָפטמאָל גע'סוד'עט זיך מיט'ן טאַטען אין קאַבינעט. יאַש האָט געוואוסט, אַז דאָס לויפט זי ארום שאַפען פּראָטעקציע, אַז מען זאָל איהם צוריק אָננעהמען אין גימנאַזיום. ער האָט זיין מוטער באַדויערט, רחמנות געהאַט אויף איהר, און חרטה געהאַט איבער דעם גאַנצען פערדרוס, וואָס ער האָט אָנגעמאַכט די עלטערען.

די שולען אין שטאָדט האָבען זיך צוריק אויפגעמאַכט, די שטאָדט איז געוואָרען באַלעבט פון די צוריקגעקומענע קינדער פון די פאַרשיעדענע זומער־וואָהנונגען. די קינדער האָבען אויסגעזעהן געזינטער, שטאַרקער, זיינען אָפּגעברענט געוואָרען פון דער זון און האָבען מיט זייער יוגענד באַלעבט די שטאָדטישע גאַסען, די גערטנער און די שפּאַציער־גענג. אַלע זיינען געווען פאַרנומען מיט פאָרבערייטען זיך פאַר'ן לעהר־סעזאָן. איבעראַל האָט מען געזעהן קינדער אין נייע יוניפאָרמען. אַלע זיינען געווען פאַרנומען מיט ביכער איינקויפען, מיט די שניידערס און שוסטערס. אַלעס האָט זיך פאָרבערייטעט צום קומענדיגען ווינטער. נאָר יאַש איז געזעסען אין דער היים.

ער האָט זיך געשעהמט אַרויסצוגעהן אין זיין יוניפאָרם מיט די אָפּ־געריסענע צייכענס, אַלע האָבען געוואוסט, אַז ער איז פון גימנאַזיום אויסגעשלאָסען, און ציווילע קליידער האָט ער נאָך ניט געהאַט. די מאַמע האָט זיך ניט געאיילט איהם לאָזען באַשטעלען אַנדערע קליידער, איז ער געזעסען אין דער היים, געלעזען, געלאַנגווייליגט זיך, און גאָר ניט געהאַט וואָס צו טהאָן מיט זיך. און טאַטע־מאַמע האָבען איהם ניט געקענט זעהן אָהן קרעכצען, אָהן פאַרזאָרגטע גע־זיכטער.

חברים, וועלכע האָבען געענדיגט, זיינען געקומען זיך געזעגענען. טייל האָבען געהאַט דאָס גליק צו ווערען אָנגענומען אין אוניווערזי־טעט, זיינען זיי שוין געגאַנגען אין די בלויע אוניפאָרמס פון סטו־דענטען. געקליבען זיך אין די גרויסע שטאָדט. אַנדערע זיינען געפאָהרען אין אויסלאַנד. די מאַמע האָט געזעהן די חברים אין אוניפאָרם, האָט זי זיך צעוויינט אויפ'ן קול.

איינמאָל איז די מאַמע אַהיים געקומען שפּעט אין אָוועגד. זי איז געווען אויסגעפּוצט אין איהרע שעהנסטע קליידער, אַזוי ווי אין טהעאַטער צו געהן. אָבער זי איז געווען זעהר אויפגערעגט און דערשראָקען. זי איז צוגעפאַלען צו יאַש'ען, ווי ער איז געלעגען האַלב אויפ'ן טיש און געלעזען, און געקושט זיין קאָפּ, זאָגענדיג:

— יאַשענקע, וועסט מאָרגען צום דירעקטאָר געהן אין קאַנ־צעלאַריע, ער וויל דיך זעהן.

נאָר אָנשטאָט זיך צו פרעהען, האָט ער באַמערקט ווי דער מאַמע'ס שטימע האָט עפּעס געציטערט, און זי האָט אויסגעמיעדען זיין בליק.

באַלד האָט ער דערפיהלט דער מוטער'ס ווארימע טרעהרען פאַלען אויף זיין קאָפּ, און זי האָט איהם פּלוצים אַרומגענומען, קור־שעפריג איהם מיט אַ וויינענדע שטימע:

— יאַשענקע, דאָס איז אַלעס פאַר דיר. — און זי האָט איהם איבערגעלאָזט און איז אַוועק צו זיך אין שלאָף־צימער.

יאַש איז געבליבען זיצען אַ פאַרשטיינערטער. ער האָט ניט פערעדט דעם גאַנצען אָוועגד.

שפּעטער אין אָוועגד האָט איהם דער פאָטער אַריינגערופען צו זיך אין קאַבינעט און פאַרשלאָסען די טהיר הינטער זיך.

— דו מוזט ענדיגען דאָס גימנאַזיום. אָהן גימנאַזיום, אָהן אוניווערזיטעט איז אַ איד גאָר ניט אין רוסלאַנד. דו ווערסט זיך ניט קענען קעהרען און ווענדען, ניט אין פּעטערבורג, ניט אין מאָסקווא און ניט אין קיין אַנדער שטאָדט אין רוסלאַנד. דיין גאַנץ לעבען וועט זיין צובראָכען. און נאָך דערצו, עס האָט שוין אַזוי פיעל גע־קאָסט — און ביזט שוין אַזוי נאָהענט צום ענדיגען. דו מוזט ענדיגען.

יאַש האָט געשוויגען.

— איך וויל דיר נאָך אַמאָל דערמאָנען אָן דעם געשפּרעך, וואָס מיר האָבען געהאַט. דו ביזט אַ איד. אַ איד מוז קענען אַלעס איבער־טראָגען אין רוסלאַנד, ניט פאַר זיי, נאָר פאַר זיך. דו הערסט, פאַר זיך. פיליכט וועט אַמאָל אַנדערש זיין — יעצט איז ניט אַזוי. מיר מוזען קענען אַלעס איבערטראָגען. דיין פאָטער טראָגט אויך איבער, פיליכט נאָך ערגערעס, און אַנדערע אויך.

יאַש האָט געשוויגען.

— גיב מיר דיין האַנד, אַז דו וועסט אַלעס איבערטראָגען ווי אַ מענש, ווי אַ מאַן. מען דאַרף דאָס טהאָן. עס איז פאַר דיין טובה וועגען.

יאַש האָט דעם פאָטער מעכאַניש געגעבען די האַנד.

— אַ גוטע נאַכט.

— אַ גוטע נאַכט, — האָט יאַש געענטפערט אין דער שטיל און האָט פאַרלאָזען דעם פאָטער'ס צימער.

צו מאָרגענס אין דער פריה, ווען יאַש איז אריינגעקומען אין קאַנצעלאַריע פון גימנאַזיום, האָט איהם עמפּפאַנגען סילקין, דער דירעקטאָר, וועלכער איז געזעסען ביי זיין טיש, אַ פרישער און אַ גלאַנצענדיגער. פון דער וויטענס האָט זיך דערהערט דער געשמאַק פון פּאַרפום, מיט וועלכען דער דירעקטאָר האָט פּאַרפומירט יעדען פריהמאָרגען זיין בלאָנדען באָרד, וואָס איז געווען געשווירען אַ־לאַ נאַפּאָלעאָן. דער דירעקטאָר איז געווען אונערוואַרטעט ליעבענס־ווירדיג צו איהם. ער האָט איהם געאירצט:

— נו, וואָס מאַכט איהר יאַש מאָיסעיעוויטש? — האָט איהם דער דירעקטאָר געפרעגט מיט אַ ליעבען שמייכעל.

— איך דאנק אייך פאר'ן נאכפרעגען, — האט איהם יאש געענטפערט.

— נו, זייט איהר ווידער בערייט אנצוקומען אין אונזער אינ־סטיטוט?

— מאמעשקע — האט יאש אנגעהויבען צו שטאמלען — האט געזאגט —

— יא, יא, אייער מאמעשקע איז געווען ביי מיר בעטען פאר אייך. זעהר אן אנגענעהמע פרוי, זעהר אנגענעהם געווען זיך צו באקענען, — האט דער דירעקטאר געזאגט.

יאש'ן האט זיך געדאכט, אז עפעס א ניט־פארשטענדליך שמיי־כעלע שוועבט אויפ'ן דירעקטאר'ס בלאנדע וואנסעלעך, פון וועלכען עס האט יאש'ן געגעבען א שטאך אין הארצען. און דער אינגעל איז בלייך געווארען.

— איך בין געקומען אייך בעטען מוחל צו זיין פאר דער באַ־לײדיגונג, — האט יאש געשטאמעלט בלייך ווערענדיג.

— א, דאס מיינט איהר. יא, יא, איהר האט מיך באליידיגט פאר די לעהרער און פאר די שילער. נאר איך האב באשלאסען צו געבען אייך נאך אמאל א געלעגענהייט, א דאנק אייער מאמעשקע. מאדאם רובינשטיין איז זעהר אן אנגענעהמע פרוי, זעהר אנגענעהם געווען זיך צו באקענען — האט ווידער דער דירעקטאר געזאגט — און דאס שמייכעלע האט ווידער געשפיעלט אויפ'ן דירעקטאר'ס וואנסעלעך.

— איך דאנק אייך, — האט יאש געזאגט מעכאניש.

— און יעצט וועט איהר זיין אזוי פריינדליך און ארייננגעהן אין „עקזעקוטיווו קאבינעט", דארט ווארט מען אויף אייך.

דער אינגעל איז געבליבען א פארשטיינערטער, ער האט גע־וואוסט, וואס דאס מיינט. נאר אינוועניג טיעף אין הארץ איז געקו־מען א באפרייאונג פון א שרעקליך געפיהל, וועלכעס עס האט זיך אנגעהויבען אריינ'גנב'ענען אין זיין הארץ, זינט ער האט באמערקט דאס שמייכעלע אויפ'ן דירעקטאר'ס וואנסעם. ער איז געווען ווי דאנקבאר דעם דירעקטאר פאר די גרויסע הילף, וואס ער האט איהם געגעבען מיט דעם לעצטען ווארט.

אז יאש האט גענומען ארויסגעהן פון קאנצעלאריע, האט איהם דער דירעקטאר נאכגערופען:

— אויף ווידערזעהן, יאש מאיסעיעוויטש. איהר קומט מיך זעהן דערנאך. דורכאויס, דורכאויס, — האט דער דירעקטאר אויפגעהויבען זיך, באגלייטענדיג איהם.

אז יאש איז אריינגעקומען אין „עקזעקוטיוו קאבינעט", האט ער געזעהן די צוויי גימנאזיום־סטראזשניקעס שטעהן ביי דער טהיר, אין מיטען שטוב איז געשטאנען א הילצערנע באנק, אויף איהר א שיסעל מיט א פליסיגקייט, און וועלכער צוויי ריטער האבען זיך געווייקט.

פון יענעם טיעפען פיינדליכען געפיהל, וואס האט זיך געהאט אריינגע׳גנב׳עט אין זיין הארץ, איז ער שוין געווען אין גאנצען באפרייט. איבערגעבליבען איז נאר א שרעק ניט פאר די וועהטאג, נאר פאר די פארשעהמטהייט, וואס שטעהט איהם איצט פאר.

—אויסטהאן זיך!—האט איינער פון די סטראזשניקעס באפוילען.

— אויסטהאן? — האט יאש געפרעגט מיט א בלייכען שמייכעל, ניט פארשטעהענדיג.

— אזוי האבען זיי געהייסען.

נאך דעם שמייסען איז יאש, אזוי ווי מען האט איהם געזאגט, א בלייכער נאר א רוהיגער אריינגעקומען צוריק צום דירעקטאר אין קאנצעלאריע. דער דירעקטאר האט איהם ווידער אויפגענומען פריינדליך און דזשענטעלמעניש:

— אה, איהר זייט געקומען.

— איהר האט געהייסען, — האט יאש איהם אפגעענטפערט, שוין יעצט קוקענדיג איהם גלייך אין די אויגען אריין. און קיין שפור פון וועהטאג, שעהמעוודיגקייט אדער פראטעסט איז ניט געווען צו דערקענען אין דעם אינגעל׳ס פנים, נאר בלייך און ערנסט איז זיין פנים געווען.

— יא, האט זיך ווידער דער דירעקטאר דערמאנט — איך האב באשטימט אייך צו געבען נאך אמאל א געלעגענהייט, כאטש

איהר האט מיך באליידיגט פאר די לעהרער און פאר די שילער. איך וועל דאס טהאן פאר אייער מוטער, מאדאם רובינשטיין, מיט וועל־כער עס איז געווען זעהר אנגענעהם זיך צו באקענען. איהר וועט זיך צוריקזעצען אויף אייער ארט, אין די זעלבע קלאס, וואס איהר זיינט געווען דאס לעצטע יאהר.

— איך דאנק אייך זעהר, מיכאאיל איוואנאוויטש, — האט יאש געזאגט, ווידער קוקענדיג איהם אין די אויגען אן ערנסטער און א רוהיגער.

— איהר קענט געהן.

יאש איז ארויסגעגאנגען מיט ענערגישע שטארקע טריט.

— פארשאלטיענער איד, — האט דער דירעקטאר געקריצט מיט די צייהן, ווען יאש איז ארויסגעגאנגען, זייענדיג עפעס ניט צופריע־דען, אליין ניט וויסענדיג פאר וואס.

יאש איז אריינגעגאנגען אין קלאס, ווי מען האט איהם געזאגט, און אוועקגעזעצט זיך אויף זיין ארט. די שילער האבען געקוקט אויף איהם מיט ערנסטע און דערשראקענע פנים׳ער. אלע האבען געוואוסט, אז יאש קומט צוריק פון שמייסען. נאר זיי האבען גאר ניט געקענט באמערקען אויף יאש׳ס פנים.

דער אינגעל איז אויסגעזעסען די לעקציע. אונטער די הארטע באנק האט זיין הויט געברענט פון געשווילעכטס און צורייצטקייט, אבער עס איז ניט געווען צו באמערקען ניט אויף זיין געזיכט און ניט אין זיינע באוועגונגען.

אז ער איז אהיים געקומען, האט ער אלעמען אויסגעמיעדען, אריין צו זיך אין צימער. די ערשטע זאך, וואס ער האט געטהאן, איז געווען א בריעף, וואס ער האט געשריבען צו דינישקע׳ן.

— איך בעט אייך אפצושניידען מיט מיר יעדע באציהונג. איהר זאלט מיר ניט שרייבען. איך וועל אייך ניט ענטפערען. איך בין א מענש, פון וועלכען מען האט צוגענומען די עהרע, — האט ער פאר־ענדיגט זיין בריעף.

5.

צוויי טעג איז יאַש געלעגען אין זיין צימער און ניט אַריינגעלאָזט די עלטערען צו זיך. ניט ער איז בייז געווען אויף זיי, ניט ער האָט זיך געשעהמט פאַר זיי, נאָר מורא געהאַט צו קוקען זיי אין די אויגען, אַז זיי זאָלען זיך ניט שעהמען. דאָס קען קיין קינד ניט אַריבער טראָגען. אין דער ערשטער מינוט האָט ער געקלערט וועגען נקמה נעהמען. זיין גאַנצער געדאַנק איז געווען אָנגעווענדעט אויף דעם פונקט, צורעכט מאַכענדיג זיך אַ פּלאַן, ווי אַזוי אויסצופיהרען זיין נקמה אויפ׳ן דירעקטאָר, געקלערט וועגען שיסען איהם — דאָס איינפאַכסטע, וואָס האָט איהם אויסגעוויזען, איז איינשאַפען אַ רעוואָלווער און שיסען איהם. די פאָלגען דערפון פאַר איהם האָט ער אין דעם ערשטען אויגענבליק ניט געזעהן, ניט געוואָלט זעהן — דער עיקר דער נקמה־אַקט זאָל זיך איינגעבען. נאָר ביסלעכווייז האָט זיך אָנגעהויבען אַרויסצורוקען ווי פון אַ באַהאַלטענעם ווינקעל דער אייגענער איך — דער דירעקטאָר איז געוואָרען צוריקגערוקט אָן אַ זייט, און ער האָט שוין אָנגעהויבען צו טראַכטען וועגען אַזאַ נקמה־אַקט פאַר זיך. טויט, פאַרניכטונג, אַ צובלוטיגטען קערפער, זיין האַלז אין אַ שנור, ראַטען איבער׳ן לייב אין אַ פינסטערען קערקער. און צי דערפאַר, ווייל יאַש איז גאָר קיין העלד פון דער נאַטור ניט געווען, אָדער דערפאַר וואָס דער חשק צו לעבען איז אַזוי שטאַרק געווען, נאָר ביסלעכווייז האָט זיך דער נקמה־געפיהל פאַררוקט, איז פאַרטונקעלט געוואָרען און זיין אייגענער איך איז אַרויסגעטראָטען און האָט זיך געשטעלט אין צענטער פון זיין געדאַנק.

צו די עלטערען האָט ער פאַרלאָרען דעם בלינדען קינדישען גלויבען. ער האָט זיך געזעהן אָוועקגעשטעלט אַליין, איינער אַליין פאַר זיך. ער האָט קיינעם ניט אויף וועמען זיך צו פאַרלאָזען, און ער מוז זאָרגען פון יעצט אָן אַליין פאַר זיך.

די ערשטע באַגעגעניש מיט די עלטערען איז געווען אַ פיינדליכע. דער מוטער האָט ער ניט געקענט קוקען אין די אויגען, און זי איהם אויך ניט. די מאַמע האָט געוויינט, שטיל און האַרציג געוויינט. ער האָט זי געלאָזט אויסוויינען. קיין איין וואָרט ניט געזאָגט. זי אויך ניט. נאָר די מוטער האָט שוין געמוזט דערפיהלען, אַז יאַש האָט

פאַרלאָרען יענע קינדישע וואַכענדע צערטליכקייט, וואָס ער האָט געהאַט צו זיין מוטער, איבערהויפּט ווען ער האָט זי געזעהן ליידען. עס איז פאַרשוואונדען פון זיינע אויגען יענע אונמיטעלבאַרע אָפּפער־וויליגקייט, וואָס האָט אַרויסגעקוקט פון זיין בליק, ווען ער האָט געקוקט אויף דער מוטער. ער האָט שוין ניט געכאַפּט איהר האַנד צו זיינע הייסע ליפּען און באַדעקט זי מיט קושען און געבעטען זיך מיט טרעהרען אין דער שטימע: „מאַמע, הער אויף, הער אויף!" ווי ער פּלעגט עס טהאָן יעדעס מאָל, ווען ער האָט געזעהן די מוטער וויינען אָדער צער האָבען.

יאַש איז געשטאַנען קאַלט, מיטליידענד, אָבער פאַרשטיינערט. און געשוויגען.

די מוטער האָט עס דערפיהלט, און אַ גרויסער וועהטאָג האָט איהר האַרץ געשטאָכען פאַר דעם פאַרלוסט. איהרע טרעהרען האָבען זיך געגאָסען אויף איהרע באַקען, און אויף זיין קאָפּ, און זי האָט געקייעט די ווערטער:

— עס איז מיין שולד, קינד, אַלעס מיין שולד.

יאַש האָט נאָר קאַלט אָפּגעענטפערט:

— ניט וואהר, מאַמע, — און צוגעצויגען איהר האַנד צו זיינע ליפּען. נאָר זיינע ליפּען זיינען געווען קאַלט און פאַרשטיינערט.

דאַן איז דער פאָטער געקומען. דער פאָטער איז געווען מעהר דרייסט און פּראַקטישער:

— דאָס ערגסטע אַריבערגעקומען, — האָט ער געזאָגט, אַרויפּ־לעגענדיג די האַנד אויף זיין אַקסעל — יעצט דאַרפסטו זעהן צו ציהען דערפון די בעסטע רעזולטאַטען פאַר דיר.

יאַש האָט געשוויגען.

— מיינסט דאָך ניט צו פאַרליערען דיין לעבענס־קאַריער?

יאַש האָט געשוויגען.

— יעצט, נאָכדעם ווען אַלעס איז פאַראיבער, און דו האָסט אַ געלעגענהייט ווידער —

— פּאַפּאַ, איך וועל מעהר אין גימנאַזיום ניט געהן. מיין לעהר־קאַריערע האָט זיך געענדיגט, — האָט פּלוצים יאַש זיך אָפּגערופען מיט אַ באַשטימטען טאָן, קוקענדיג דעם פאָטער גלייך אין די אויגען

אריין, צו וואס די עלטערן זיינעו ביז איצט גאר ניט געוועהנט געוועז.

— אבער ווי הייסט, יעצט...

— טייערער, איך בעט דיך, הער אויף יעצט, הער אויף, אן אנדערש מאל — האט די מוטער געבעטען דעם פאטער.

נאר יאש איז ניט געגאנגען אין גינמאזיום ניט מארגען און ניט אן אנדערש מאל. יאש איז אוועק צום פאטער'ס שניידער און באשטעלט א ציווילנעם קאסטיום. אין א פאר טעג ארום איז יאש שוין געווען אנגעטהאן און אויסגעזעהן ווי א יונגערמאן, וואס איז אריינגעטרעטען אין לעבען אריין. פאר אזעלכען האט ער זיך אליין און אנדערע איהם באטראכט.

מען האט זיך געמוזט רעכענען מיט דעם פאקט, וואס יאש איז שוין אן ערוואקסענער יונגערמאן, און מען האט איהם געמוזט פאר אזעלכען באהאנדלען. דער פאטער האט איהם פאר מענשען מיטגע־נומען אין קאנטאר אריין, באשעפטיגט איהם ביי עפעס און באשטימט איהם א געוויסע סומע געלד געהאלט. יאש האט זיך באקענט מיט נייע חברים, יונגע לייט פון געשעפטען, טאטענ'ס קינדער, וועלכע גיבען אויס געלד און לעבען א גוטען טאג. ער האט זיך מיט גאר ניט אינטערעסירט, אלעס איז איהם געווען גלייך — און געזוכט ווי ער קען לעבען א גוטען טאג. דאס לערנען האט ער אוועקגעלעגט און אנגעהויבען לעזען ביכער, וועלכע גיבען פארגניגען: ארציבאשעוו און ווערביצקאיא. געווען אן אפטער באזוכער אין שטאדטישען טהעא־טער, וואו זיינער א חבר האט איהם פארשפראכען צו באקענען איהם מיט אן אקטריסע, און ער האלט ביז יעצט ניט קיין ווארט.

יאש האט געטהאן אלצדינג, געלעבט אזוי ווי הונדערטער פון זיין גלייכען, ווי עס איז געווען צו ערווארטען.

נאר ביי דיעזען לעבען האט יאש געפיהלט א פוסטקייט. ער האט צייטענווייז געבענקט נאך עפעס אנדערש. אפטמאל איז איהם געקומען אויפ'ן זין דינישקע, און דאס קליינע שטעדטעל ביים טייך, וואו ער האט זיך באקענט מיט איהר, און ער האט געבענקט נאך יענע טעג. ביינאכט האט ער געזעהן שלעכטע חלומות, און עס האט איהם עפעס געפייניגט געוויסענסביסע פאר אונבאגאנגענע זינד. ער האט אפט געוויינט ביינאכט פון שלאף, געפייניגט פון עמיצען. און די

מאַמע פּלעגט אָפּט, דערהערענדיג זײַן געװײן אין מיטען נאַכט, בלאָנדזשען אין די טונקעלע צימערען און קומען איהם אויפװעקען.

— װאָס איז דיר, אינגעל?

— מאַמע, — האָט יאַש בײז אָפּגעענטפערט, פאַר װאָס די מוטער באַהאַנדעלט איהם אַלץ פאַר אַ אינגעל — מיר איז גאָר ניט.

— דו האָסט אַזוי שרעקליך געװײנט.

— עס האָט זיך דיר נאָר אויסגעדוכט אַזוי. װער האָט געװײנט?

די מוטער איז האָן װערטער אַרײן צו זיך אין שלאָף־צימער. דענסטמאָל האָט זיך יאַש באַקענט מיט אַ נײ און אַן אונהײמליך געפיהל.

פרײנד, װעלכע האָבען איהם אײנגערעדט, אַז ער איז שוין ניט קײן גימנאַזיסט, נאָר אַ מאַן, האָבען איהם מיטגענומען אין אָװענד אין דעם אײנציגען קאַפע־שאַנטאַן, װאָס איז געװען אין שטעדטעל. דאָרט האָבען פאַרקעהרט די יונגע לײט פון שטאָדט, װעלכע האָבען געהאַט אַ נאָמען פאַר לעבע־יונגען, אָפיצירען און טשינאָװניקעס. יאַש האָט מיט נײגיעריגע קינדישע אויגען זיך צוגעקוקט צו אַלצדינג, װאָס געהט פאָר. מיט אַ רויט פון בלוט פאַרלאָפען פּנים האָט ער זיך צוגעקוקט צו אַ יעטװידען מײדעל, װעלכע איז אַרויף אויף דער ביהנע אָפּזינגען איהר קאָקעטיש אויסגעלאַסען ליעד. און אײנמאָל האָבען חברים איהם אָפּגעטהאָן אַ שפּיצעל, צוגערופען אַ מײדעל צו זײער טישעל און איהר אָװעקגעזעצט דוקא נעבען יאַש׳ען. יאַש האָט זיך געררויטעלט װי אַ קינד, און װען דאָס מײדעל האָט איהם אָנגעריהרט מיט דער האַנד, איז ער געװאָרען נערװעז און אויפגע־רעגט. ער האָט עס ניט געקענט באַהאַלטען, צום געלעכטער פון זײנע פרײנד.

יאַש האָט אין קאַפע־שאַנטאַן אויפגעפיהרט זיך װי אַ אינגעל און זײנע חברים, װעלכע זײנען געװען די זעלבע אינגלעך װאָס ער, האָבען זיך דערפון געפונען באַלײדיגט, באַצאָהלט און אַהײם געגאַנגען, כדי דערנאָך אַלײן צוריקצוקומען אָהן יאַש׳ן.

יאַש האָט אָבער די נאַכט ניט געקענט שלאָפען. עס האָבען איהם געפײניגט בילדער פון די רויטע קורצע קלײדלעך און װײבער־שע נאַקעטע הענד און רוקענס. צומישט האָט ער געפּרואװט צו פאַרטרײבען די גראָבע באַלײדיגענדע געפיהלען מיט אײדעלע אילו־

זיעם. ער האָט זיך דערמאָנט אָן די אויסגעשטערענטע נאַכט, צווישען וואַסער־ליליען, אויף'ן טייך מיט דינישקע'ן. נאָר דאָס אַלעס איז געוועזען אַזוי לאַנג, אַז עס האָט זיך איהם געדאַכט, אַז עס איז פאָרגעקומען אין אַן אַנדער לעבען, אויף אַן אַנדער וועלט. ער האָט געדענקט אָן זיין מוטער. ער האָט געהאַלטען די מוטער פאַר די שעהנסטע און איידעלסטע פרוי אין דער וועלט. דער געדאַנק אָן איהר פלעגט איהם שטענדיג אַריינברענגען אין אַ איידעלקייט, און פלעגט איהם אָפט אָפּהאַלטען פון טהאָן שלעכטס אָדער אונגערעכטיגקייטען. דער מאַמע'ס פנים פלעגט איהם ברענגען אויף איידעלע געדאַנקען און אויף גוטסקייט. יעצט האָט דער געדאַנק וועגען דער מאַמען אַרויסגערופען עפּעס טרויעריגע און אונאַנגענעהמע עראינערונגען, וועגען וועלכע מען וויל פאַרגעסען. וועגען די רויטע קורצע קליידלעך און די קורץ־געשאָרענע האָר אויף די נאַקעטע העלזער און רוקענס און נאַקעטע הענד איז געוועזען אַנגענעהם צו קלערען. און ער האָט זיך איבערגעגעבען צו דעם געדאַנק מיט דער גאַנצער קינדישער פאַנטאַזיע — און יאַש האָט פאַרבראַכט אַ שלאָפלאָזע נאַכט, און אויפגעשטאַנען אין דער פריה אַ פאַרשעהמטער און מיט אַ חרטה־געפיהל.

אין אַ פּאָר טעג האָט ער זיך ווידער געפונען אין קאַפע שאַנטאַן. דעם מאָל איז ער געקומען אַליין, אָהן די חברים. מען האָט איהם אַוועקגעזעצט ביי אַ טיש אין אַ ווינקעל, און די קעלנערס און די בעלי־בתים האָבען געקוקט אויף איהם מיט אויפגעצויגענע אַקסלען און געשמייכעלט. יאַש האָט זיך געפיהלט אונהיימיש, מורא געהאַט פאַר'ן קעלנער, און כדי ער זאָל זיך ביי איהם איינקויפען, האָט ער איהם געאירצט און אַוועקגעלעגט אויפ'ן טיש אַ רובעל, שעמענדיג זיך צו געבען עס איהם אין האַנד. דער קעלנער האָט אָבער פאַרשטאַנען, האָט צוגענומען דעם רובעל און געפרעגט וואָס דער יונגער „גאָספּאָדין" וויל, און ניט וואַרטענדיג אויף אַ באַשטעלונג, האָט ער איהם אַליין געבראַכט אַ האַלבע פלאַש וויין.

אויף בענק ביי די נאָך ניט פאַרנומענע טישלעך זיינען געזעסען די קאַבאַרעט־מיידלעך און געקוקט אויף די געסט, אַז זיי זאָלען זיי איינלאַדען צום עסען. יאַש האָט דאָרט אָהין געקוקט מיט אַן אויג, שעהמענדיג זיך אַליץ און רויט ווערענדיג. צווישען די מיידלעך האָט

ער באַמערקט אַ ניעדעריג דין מיידעל, וואָס איז געגאַנגען אָנגעטהאָן מעהר אָנשטענדיג ווי די אַנדערע, אין אַ מיידליש גימנאַזיסטיש ברוין קליידעל, פאַרמאַכט דעם האַלז מיט אַ געהאַפטען קעלנערעל, אין אַ שוואַרץ פאַרטוכעל און מיט צוויי שוואַרצע לאַנגע צעפּ. איהר אַנשטענדיג אויסזעהן און צוריקגעהאַלטענקייט איז יאַש׳ן מעהר געפעלען, ווי די אַנדערע מיידלעך, און ער האָט זי געוואָלט איינלאַדען צו זיין טישעל, נאָר ער האָט ניט געוואוסט ווי אַזוי דאָס צו טהאָן. דאָס מיידעל, זעהט אויס, האָט פאַרשטאַנען, איז אַליין צוגעקומען צום טישעל, געפרעגט איהם, אויב ער האָט זי גערופען. יאַש האָט פאַרשעהמט זיך אויפגעכאַפּט פון זיין זיץ און געענטפערט, אַז ער „האָט ניט געוואַגט", נאָר ווען זי וויל איהם „אָנטהאָן דעם כבוד און זעצען זיך", האָט ער געזאָגט אַלץ שטעהענדיג און פאַרשעהמט. דאָס מיידעל, וועמעס אָנציהענדע קראַפט איז באַשטאַנען אין איהר „אַנשטענדיגקייט", האָט זיך אויך פאַרשעהמט פאַר דעם כבוד וואָס יאַש גיט איהר און מיט אַ דאַנק האָט זי זיך אַוועקגעזעצט נעבען טישעל. אַ לאַנגע צייט זיינען זיי ביידע געזעסען, און יאַש האָט ניט געוואוסט וואָס צו רעדען. ער האָט פאַרגעסען צו פרעגען זי, אויב זי וועט טרינקען. ער אַליין האָט אויך פאַרגעסען צו טרינקען, נאָר געזעסען דערשראָקען און פאַרשעהמט. מיט׳ן טרינקען און עסען האָט געהאָלפען דער קעלנער, וועלכער האָט באַלד דערלאַנגט די שפּייז־קאַרט און צוגעשטעלט אַ גלאָז פאַר דעם מיידעל. דאָס מיידעל האָט זיך אָפּגעזאָגט פון עסען, און געקוקט אויף יאַש׳ן מיט אַ רחמנות־בעטענדען בליק, וואָס האָט אַרויסגעקוקט פון אונטער איהרע האַלב־פאַרמאַכטע אויגען. יאַש, ווי ווייט ער האָט געקענט, האָט איהר צוגערעדט צום עסען. דאָס מיידעל האָט געהאַלטען אין איין אָפּזאָגען, פאַרענטפערענדיג זיך, אַז זי איז ניט הונגעריג, און באַשטעלט אַזאַ אָווענד־ברויט, אַז יאַש האָט געהאַלטען אין איין טאַפּען די צעהן רובעל, וואָס ער האָט געהאַט מיט זיך, אַז זיי זאָלען איהם פלוצלינג ניט אַנטרינען פון זיינע הענד. נאָכ׳ן באַשטעלען דעם אָווענד־ברויט איז יאַש געוואָרען אַ ביסעל דרייסטער און געפרעגט זי, אויב זי געהט אין גימנאַזיום, וואָס זי טראָגט גימנאַזיסטישע קליידער. דאָס מיידעל האָט זיך אַ ביסעל פאַרשעהמט און געענטפערט, אַז זי איז געגאַנגען, נאָר איבער אַ געוויסע אורזאַכע האָט זי געמוזט פאַרלאָזען דאָס גימנאַזיום, און

דערביי געקרעכצט און פארגלאָצט די אויגען. יאַש איז שטיל געוואָ־רען און געפיהלט זיך נאָהענט צום מיידעל, און געטראַכט זיך, אַז זי איז זיין שוועסטער. אַן אינערליכע צניעות האָט איהם צוריקגעהאַל־טען צו דערצעהלען וועגען זיך. כאָטש ער האָט געפיהלט, אַז ער דאַרף איהר דערצעהלען, ווייל ער האָט זיך דערפיהלט ווי פערבונדען מיט איהר דורך איין שיקזאַל. דאָס מיידעל איז באַלד געוואָרען רע־דעוודיג. זי האָט איהם דערצעהלט, אַז צום ערשטען מאָל געפינט זי זיך דאָ. אָדער „כמעט" צום ערשטען מאָל. און ווייס ניט ווי זיך צו פיהרען, און טרייבען טרייבט זי צו דעם וואָס זי וויל זיך לערנען מוזיק. זי האָט שרעקליך ליעב מוזיק, און שטאַרבט אוועק פאַר שפּיע־לען אויף דער פּיאַנאָ. נאָר זי האָט ניט קיין געלד זיך צו לערנען. איהר פאָטער איז געשטאָרבען, און איהר מוטער איז אַלט, און כאָטש זי האָט אַ רייכע שוועסטער אין מאָסקווא, וויל זי ניט הערען און געדענקען פון איהר, צוליעב אַ מעשה וואָס זי קען נאָך ניט דערצעה־לען. יאַש האָט אַזוי טיעף און ערנסט געגלויבט אין אַלסדינג וואָס דאָס מיידעל האָט דערצעהלט, אַז ער האָט געקלערט ווי אַזוי איהר צו העלפען, און געמאַכט פּלענער ביי זיך, אויב ער וועט איהר ניט קענען העלפען מיט זיין געהאַלט וואָס ער קריגט פון פאָטער, וועט דאָס מיידעל זאָגט דערנסמאָל אַז זי וויל ניט אַנדערש נאָר חתונה האָבען מיט איהם, געהט ער און האָט חתונה מיט איהר. ער איז געוועזן געריהרט פון איהר דערצעהלען. ער האָט מיט אַמאָל פאַרלוירען יעדען חשק פון גראָבען געניוס. אַ הויכער און איידעלער געפיהל האָט גע־קעמפּפט געגען יענעם גראָבען געפיהל און איז איהם לייכט בייגע־קומען. ער האָט זיך אונטערגענומען איהר צו העלפען פון דער נעץ, און געוואָלט רעדען מיט איהר וועגען דעם, נאָר ניט געוואוסט ווי אָנצוהויבען. ער איז געוואָרען צו איהר מעהר דרייסטער און גערעדט מיט איהר איינפאַך און לייכט, וועגען זיך, וועגען זיין מוטער, זיינע שוועסטער, ווי מען רעדט מיט אַ בעקאַנטע מיידעל זיין גלייכען. ער האָט זיך באַלד אין גאַנצען פארגעסען וואו ער געפינט זיך, און ווער זי איז. ער האָט איהר געהאַלטען פאַר זיין גלייכען. אַז דער קעלנער האָט דערלאַנגט דאָס עסען, האָט ער זי בעדיענט און געבעטען זי צו עסען, וואָס דאָס מיידעל האָט פון זיך אַליין געטהאָן. נאָכ'ן עסען און טרינקען איז דאָס מיידעל געוואָרען נאָך מעהר דרייסטער צו

איהם. זי האָט איהם געפרעגט, אויב ער וויל זי ניט אהיים באגלייטען, וועלכעס יאָש האָט אָנגענומען פאר זעלבסטפארשטענדליך.

די נאַכט איז געווען אַ ליכטיגע און אַן אנגענעהמע אָנהויב ווינטער, אין די קליינע רוסישע שטאָדט. דער ערשטער שנעע האָט באשיט די גאַסען מיט אַ לייכטען פוכאַווען צודעק, וועלכער איז צו־רונען געוואָרען אונטער די פיס און רעדער. אויף דער דראָשקע, אין וועלכער יאָש האָט אָפּגעפיהרט דאָס מיידעל, האָט דאָס מיידעל איהם ארומגענומען, געלעגט איהר האַנד אין זיינער, און באמיהט זיך אָנצוריהרען אָן איהם. יאָש האָט אָבער שוין געהאָט אין גאַנצען פאר־געסען ווער דאָס מיידעל איז, קיין אויסערגעוועהנליכעס האָט ער ניט געזעהן אין איהר באריהרונג, עס האָט קיין באַזונדער געפיהל ניט ערוועקט אין איהם. ער איז געווען פארנומען מיט פּלענער ווי אזוי צו העלפען איהר, אַז זי זאָל זיך לערנען פיעדעל־שפּיעלען און זי זאָל ניט דאַרפען אָנקומען צו איהר שענדליכער פּראָפעסיע. נאָר ביים אריינקומען איז הויז פון איהר וואָהנונג, ווען יאָש האָט זיך מיט איהר זעהר העפליך געזעגענט, און האָט פארשפּראָכען צו קומען און זעהן זי, האָט זיך דאָס מיידעל פּלוצים איינגענורעט אין איהם ווי אַ קליין קעצעל, און ארומנעהמענדיג איהם האָט זי געזאָגט מיט אַ קאפּריזנע קינדישע שטימע:

— איך וויל ניט אליין ארויפגעהן אין מיין צימער, עס איז אזוי טרויעריג אליין, קומט מיט ארויף.

יאָש איז ווי אויפגעוועקט געוואָרען פון אַ שלאָף, איז פּלוצים שטיל געוואָרען און געדרעהט זיך אויף זיין אָפּסאַץ.

— האָט ניט קיין מורא, איך וועל פון אייך קיין שטיקעל ניט אָפּבייסען, איך וויל אייך נאָר ציינען מיין קליינטשיק, קליינטשיק פידעלע, — האָט זי זיך אָנגעבויגען זעהר נאָהענט צו יאָש'ן און איינ־געראָימט איהם אין אויער די ווערטער, און אַ וואַרימער הויך פון איהר מויל, אַן אויסגעהענדער געשמאַק פון נעגעליך פארפום, אינ־איינעם מיט אַ זיסליך־זויערען געשמאַק פון קערפּער־שווייס האָט גע־געבען אַ הויך אויף דעם אינגעל און האָט געגעבען צוריק אַ צינד אָן די לאַנג אויסגעלאָשענע געפיהלען, וועלכע האָבען איהם געבראַכט אין דעם הויז וואו ער האָט זיך באַקענט מיט דעם מיידעל.

יאָש איז נאָך אַ מינוט געשטאַנען אונבעהאָלפען און פאר־

שעהמט, און ווען דאָס מיידעל האָט איהם געגעבען א נעהם אָן ביים ארבעל, און א וואונק פון איהרע שווארצע קארשען־אויגען האָט געלויכטען אין די בלויליכקייט פון דער נאכט, און זי האָט מיט א הייזעריג־פארשטיקטע, ווארימע, צווײדײטיגע שטימע געזאָגט: קומט! — איז ער ווי אַנגעצונדען אין א שכרות נאָכגעגאנגען נאָך דער מיידעל אין פינסטערען הויז אריין.

6.

„איהר געדענקט, דינישקע, וואָס איהר האָט מיר געזאָגט, שפּאַצירענדיג זיך מיט מיר אין דעם טייך צווישען די ליליען? — איהר געדענקט אייערע ווערטער? איך געדענק זיי, און זיי יאָגען מיר נאָך, ווי פייערדיגע ריטער אין א טונקעלע נאכט. מיר רוסען קענען נאָר שטאַרבען שעהן, אָבער האָבען ניט קיין כח צו לעבען. מיר קענען נאָר שטאַרבען — האָט איהר געזאָגט — שטאַרבען פאר אן אידעאל, פאר א שעהנערע און אן איידעלערע וועלט, אָבער לעבען פאר דער וועלט האָבען מיר קיין כח ניט. איהר ווייסט ניט, דינישקע, וויפיעל אמת עס איז דאָ אין די ווערטער. איהר האָט פון מיר געלאַכט, ווען איך האָב אייך נאאיוו געזאָגט, אז איך וויל ניט שטאַרבען, אז איך האָב מורא פאר דעם טויט, אז איך בין נייגעריג צו וויסען וואָס מאָרגען וועט זיין. איהר האָט געלאַכט און געזאָגט: „ווי נאאיוו איהר זיינט, יאש!“ איהר האָט אָנגענומען מיין האנד, און געקוקט מיר אין די אויגען אריין און געשמייכעלט, ווי אן אייגענע, ווי א טייערע אייגענע, און האָט געזאָגט די ווערטער, וועלכע שטעהען יעצט פאר מיינע אויגען אין די שעה פון מיין טויט. מיט פייערדיגע אותיות שוועבען זיי פאר מיינע אויגען:

„מיר רוסען, קענען נאָר שטאַרבען שעהן, אָבער האָבען ניט קיין כח צו לעבען.“ דינישקע, איך האָב ניט קיין כח צו לעבען. איך בין נאָך אזוי נייגעריג, ווי איך בין געווען דענסמאָל, ווען כ'האָב זיך מיט אייך איבער'ן טייך געשיפט, און נאָך מעהר נייגעריג, ווייל איך האָב אייך געזעהן. איך פיהל נאָך דעם ציטער פון אייער האַנד

אויף מיין האנד און דאס מאכט מיך זויבער, דאס רייניגט מיך פון אלע מיינע שמוץ און שאנד...

ער האט זיך אפגעשטעלט. א נייער בלוט רויטער פלעק האט ארויסגעשלאגען אויף זיינע יונגע באקען, ווי ער וואלט פארשעהמט געווארען פאר די ווערטער. ער האט זיך ארומגעקוקט, אויב קיינער הערט ניט זיינע גדאנקען. די שטיבעל איז שטיל געווען, פארהוילען אין שאטען. נאר דער טיש, אויף וועלכען עס זיינען נאך געווען אנגעווארפען זיינע לעהר־ביכער, זיין שרייב־געצייג, איז געווען באלויכטען. עס איז געווען אין די שווערע נאכט. ער האט געוואוסט, אז קיינער וועט ניט לעזען וואס ער שרייבט, אז ער וועט עס פארניכטען — און ער האט געפונען מעהר מוטה אלצדינג ארויסצושרייבען.

„איך בין שמוציג, דינישקע, איך האב פיינט מיין ליב. וואס האט זיך אנגעריהרט אן א פרעמדען שמוציגען קערפער. איך בין באליידיגט, געשמיסען און פארשעהמט. און דאך וויים איך, ווען איך וואלט צו אייך יעצט געקומען, דינישקע, אין אייער צימעריל אריין און וואלט אייך גזאגט, דינישקע, איך בין קראנק מיט א געפעהרליבע אנשטעקענדע קראנקהייט, איך בין שמוציג, איך ביז פארשעהמט, איך בין א געשמיסענער און א פארשעהמטער, וואלט איהר מיך אויפגעהויבען פון דער ערד, פון פאר אייערע קניע. איהר וואלט מיט אייערע קאלטע פינגער אנגעריהרט מיין שטערען. איהר וואלט מיך געקושט אויף מיינע ליפען, אפילו ווען מיינע ליפען וואלטען געווען אויסגעזעצט מיט קרעץ און וואונדען. איהר וואלט אייער פריינד, אייער חתן, אייער מאן פארלאזט, איהר וואלט צו מיר געקומען דערפאר, ווייל איך בין קראנק און באליידיגט. איך קען דאך אייך. איהר זיינט דאך אונזערע שוועסטער, די אידיש־רוסישע שוועסטער, נישט איינע אליין, נאר א מין. א, ווי גוט איז דאס צו וויסען, אז עס איז דא אידיש־רוסישע שוועסטער, וויפיעל האפנונג און כח דאס גיט, וויפיעל לוסט צו לעבען און צו קעמפפען, וויפיעל מוטה, דינישקע, וויפיעל מוטה איהר גיט — און דאך מוז איך שטארבען. ניין, נישט איך מוז, נאר איך וויל, דינישקע, איך האב ניט קיין כח צו לעבען.

„דינישקע, איך וויים, איך וואלט אפשר געקענט מיט מיין טויט א נוצען ברייגנען. אפשר איז א זינד ארויסצווארפען אזוי גלאט

דאָס לעבען אָהן יעדע נוצען. איך וואָלט אפשר געקענט באפרייען רוסלאַנד פון אייגעם פון די טויזענדע קליינע טיראַנען, וואָס דריקען זי. איך ווייס, אז מען דאַרף דאָס. נאָר איך וויל נישט, דינישקע. ניט דערפאַר, ווייל איך האָב קיין מוטה נישט. איך האָב מוטה יעצט אויף אַלצדינג, אפילו די וועלט אונטערצוצינדען. וואָס געהט זי מיך אָן, ווען איך בין ניטאָ מעהר? — נאָר דערפאַר וואָס מיר האָבען קיין אַנדער קראַפט ניט ווי נאָר צו שטאַרבען, אָט דערפאַר וויל איך מיט מיין טויט קיינעם קיין נוצען ניט ברייגגען. איך וויל ניט ווי די טויזענדער, וואָס האָבען נאָר כח צו שטאַרבען. דינישקע, איך וויל מיין טויט פאַר מיר אליין. קיינער זאָל דערפון גאָר נישט האָבען. איך וויל עס צוברעכען ווי אַ שפּיעלכעל, אז גאָר נישט זאָל מיך פאַרבינדען מיט דער וועלט און מיט דעם לעבען. איך וויל אוועקגעהן פון דער וועלט אין גאַנצען, גאָר ניט איבערלאָזענדיג נאָך מיר, זיך ניט פאַרבינדען מיט קיינע פאַקטען, איך וויל אין גאַנצען שטאַרבען, דינישקע, אין גאַנצען איבערגעהן צו די אייביגקייט, צום גאָר נישט.

„דינישקע, איך פאַרשטעה דעם טויט. איך פאַרשטעה די אייביגקייט. איך פאַרשטעה יעצט וואָס עס הייסט אייביגקייט. וואָס נעהענטער איך פיהל זיך צום טויט, אַלץ בעסער פאַרשטעה איך די אייביגקייט. זי איז מיט אונז, די אייביגקייט. און ווי אַ גרויסע מאַמע וואַכט זי איבער אונזערע קעפּ דורך די צייט פון אונזער קליינער הפסקה, פון אונזער לעבען. דינישקע, מיר לעבען נישט דאַמאָלס, ווען מיר לעבען. מיר האָבען נישט גענוג כחות צו לעבען דאָס לעבען. מיר לעבען דאַמאָלס, ווען מיר לעבען נישט — ווען מיר טראַכטען דערפון. מיר לעבען אין בענקשאַפט נאָכ׳ן לעבען. מיר לעבען אין די עראינערונג פון לעבען, אָבער ניט אין לעבען.

„דינישקע, איהר געדענקט ביינאַכט אויפ׳ן טייך, אין שיפעל, ווען איהר האָט באַקראַנצט אייער קאָפּ מיט אַ קראַנץ פון ליליען און וואַסער־בלעטער. איהר האָט אויסגעזעהן ווי אַ באַשעפעניש ניט פון דער וועלט, נאָר ווי אַ געשטאַלט וואָס וואָלט אַרויסגעקומען פון וואַסער, פון נאַכט און ליליען — די נאַכט האָט געזונגען דאַמאָלס, דינישקע. איך האָב זיך אומגעקוקט, און האָב ניט דערקענט די וועלט. איך האָב געמיינט אז מיר זיינען פאַרבלאָנדזשעט געוואָרען

אין אן אנדער וועלט — און אזוי זעה איך אייך, דינישקע. איך זעה אייך נישט, די דינישקע פון יעדען טאג, פון לעבען, נאר איך זעה אייך אלס א ניט־ערדיש באשעפעניש, וואס זינגט אין די שטילע נעכט פון וואסער און פון גרינס ארויס. און דעם געשטאלט נעהם איך מיט מיר אין מיין לאנגען וועג — און איך וועל אייך אייביג אזוי זעהן. אזוי זייט איהר, אזוי איז די אייביגקייט. אין די שעהנע מאמענטען אין אונזער לעבען זעהן מיר נישט די ווירק־ליכקייט, נאר דעם אמת, דעם אייביגען אמת. דער אמת — דאס איז די אייביגקייט. דאס מאט מיך אזוי גליקליך און אזוי זיכער אין דעם מאמענט. איך געה מיט פרייד דארט אהין. ניין, דינישקע, דארט איז ניט פינסטער און נישט טויט, און נישט אייביגע נישטיג־קייט. ניין, דינישקע, דארט איז דער אמת, דער גרויסער ליכטיגער אמת, וואס מיר דערזעהן זיינע שטראהלען אין די שעהנסטע און די גרעסטע מאמענטען פון אונזער לעבען. און איך האב איהם דערזעהן, ווען איך האב אין אייך דערקענט די דינישקע, די אמת׳ע, די אייביגע דינישקע אין א קראנץ פון ליליען און וואסער־בלעטער, שיפענדיג זיך אין באפערלטען שטערען־ליכט, אין דעם סוד פון דער נאכט.

„איך געה יעצט דארטען אהין אין דעם אמת אריין, וואו איך וועל אייך טרעפען, דינישקע, אויפ׳ן שיפעל, באקראנצט דעם קאפ. אה, איך קום צו אייך, דינישקע, א שמוציגער און א באליידיגטער. איך בין אונריין, דינישקע. מיין לייב האט זיך אנגעריהרט אן א פרעמדען קערפער. מיינע ליפען זיינען קרעציג. א, רייניג מיך, שוועס־טער, מיט דיינע קאלטע פינגער. רייניג מיך, שוועסטער, שוועסטער, שוועסטער — — —“.

דער אינגעל איז פלוצלינג אויפגעשפרונגען פון טיש, געכאפט די באשריבענע בויגענס פאפיר, צוריסען, צוריבען און פארברענט זיי אין פייער פון אויווען.

א פאר מינוט האט ער נאך ארומגעבלאנקעט אין שטוב, ווי א שכור׳ער, און געברומט פאר זיך: „כח, כח, דינישקע, גיב מיר כח צו שטארבען, העלף מיר, העלף מיר...“

פלוצלינג האט זיך די לאמפ אויסגעלאשען און אלצדינג איז פארטריבען געווארען אין דעם אייביגען ים פון דער נאכט...

אלעם האט געשוויגען.

זיין האָב און גוטס׳

א צייט בילד

אז עס האָט זיך אויפגעעפענט די פאבריק אין דעם דאָרף, האָט זיך דאָרט פלוצלונג דער איד בעוויזען.

ווען די ארבייטער, וואָס זיינען מעהרסטענס געווען אויס דער פרעמד, פון פוילען, זיינען אהיים געגאנגען פארנאַכט פון דער ארבייט, האָבען זיי אומגעריכט בעגעגענט אויפ׳ן וועג א אידיש קרעמעל — אויסגעלעגט אויף אַ טישעל פערשיעדענע צוקער־ווארג, אַ באַלאַן סאָדא־וואסער און שטיקלאך שניט־קראם סחורה. דערביי איז געשטאַנען א אידעל, א הויכער און א מאגערער, מיט א שיטער בערדעל, גע־האַלטען אויף דער האנד אַ קינד און פריינדליך אנטקעגען געשמייכעלט די פוילישע ארבייטער אויף אַ צובראָכענעם פוילישען שפראך, אויס־געמישט מיט רוסישע ווערטער:

— פראָשע, פאניע, רוזשנע טאָוואר!

אז די גוים האָבען דערזעהן דאָס קרעמעל און דערהערט זייער שפראך, האָבען זיי זיך גאָר דערפרעהט און ארומגערינגעלט דאָס טישעל.

— פון וואנען האָסטו זיך גענומען? ווי קומסטו אהער? אפשר פון אונזערע געגענדען?

— איך וואהן דאָ אין דאָרף פון אויביג אָן, — האָט דער אידעל געגעבען אָנצוהערען אויף זיין רעכט — נאָך בעפאָר די פאבריק האָט זיך געעפענט. דאָרט זעהסטו די „כאַלופע“ — דאָרט האָבען מיינע על־

טערען געוואָהנט, אַט אַזוי געקלעפּיעט בידיי. אַז עס איז ניט געווען פּאר וועמען האָט מען זיך ניט געוויזען. היינט, אַז מענשען זיינען דאָ, ווייזט מען זיך אויך אויף דער ליכטיגער שיין. „לעבען און לעבען לאַ־זען“ — ווי דער דייטש זאָגט — לאַכט דער אידעל פריינדליך צו די קונים.

די גוים האָבען זיך אפילו אביסעל געוואונדערט — איידער די פאַבריק אַז דאָ געעפענט געוואָרען איז דאָ געווען אַ מדבר. וואָס האָט דער איד געטהאָן אליין? נור עס איז זיי אַלץ איינס געווען. זיי האָ־בען זיך זעהר דערפרעהט אי מיט דעם אידען, אי מיט זיין קרעמעל, וואָס האָט פרעהליכער געמאַכט זייער אומעטיג דאָרפיש לעבען. האָבען אויסגעקויפט דאָס קרעמעל און געוואָרען בעשטענדיג אבנעהמער פון דעם אידעל.

און ביידע צדדים זיינען צופריעדען געווען.

נור מיט דעם טאָג וואָס דער אידעל האָט זיך בעוויזען אויף דער ליכטיגער שיין פון דאָרף, האָט זיך אין די פּאָליציייאישע קאַנצעלאַריעס וואָס זיינען געווען פערשפּרייט אין די שטעדט ארום דעם דאָרף ביז צו דער גובערניע, אָנגעהויבען אַ גרויסע בעוועגונג. עס זיינען געפלויגען פּאַפּירען פון איין קאַנצעלאַריע צו דער צווייטער, אַז אין דעם און אין דעם דאָרף האָט זיך אַ איד בעוויזען. און עס זיינען ווידער געגאַנגען פּאַ־פּירען פון גובערנאַטאָר צום אויעזדנעם נאַטשאַלניק, פון נאַטשאַלניק צום נאַדזיראַטעל, פון נאַדזיראַטעל צום סטראַזשניק, אַז מען זאָל געהן אין דאָרף אריין און חוקר ודורש זיין אויב עס געפינט זיך טאַקע דאָרט דער איד, און מיט וואָס פאַר אַ רעכט געפינט ער זיך דאָרט.

עס האָט זיך אָבער ארויסגעוויזען, אַז דער אידעל האָט זיך גוט צוגעגרייט צו די אַלע חקירות ודרישות. ער האָט געוויזען פּאַפּירען פון אַלטע קיסרים'ס צייטען, אַז זיינע אָבות האָבען געוואָהנט דאָ אין דעם דאָרף, און ער זיצט שוין דאָ אין די מקומות צייט ער איז געבאָרען געוואָרען.

— אַז עס איז דאָך גאָר צום ערשט קיין דאָרף ניט געווען, דאָס האָט דאָך ערשט דער פאַבריקאַנט געלאָזט אויסטריקענען אַ שטיק נאַס פעלד אין וואַלד און אויפגעשטעלט די הוטע — וואָס האָסטו געטהאָן אין אַ וויסטען וואַלד אריין? — פרעגט מען איהם.

— „באַגו מאָלילסיא“ — ענטפערט דער אידעל.

— און פון וואנען האסטו געלעבט?

— דער רבונו של עולם פערלאזט נישט — ענטפערט דער אידעל.

קיין ריכטיגער תירוץ איז עס נישט געווען, נור מיט א דריי־רעדעלדיגען איז עס געווען א תירוץ אבצושלעפען זיך א שטיקעל צייט ביז די פאפירען וועלען צוריקקומען פון דער גובערניע.

דערווייל איז אוים דעם טישעל סחורה געווארען א קרעמעל סחורה. די גוים האבען בעדארפט דאס קרעמעל, האט זיך שוין געפונען איינער, ווענען דער אידעל האט איבערגעגעבען צו האלטען דאס קרעמעל אויף זיין נאמען, און שוין נישט קיין קרעמעל אליין, נור אויך א שענקעל, וואו מען האט זונטאג געקראגען א פלאש ביער צו קויפען. ווארים צווישען די גוים מיט דעם אידען האט זיך פערבונדען אן ענגע בעציהונג, ווי צווישען א קונה מיט א סוחר — זיי האט פערבונדען איין געהיים „פערברעכען" געגען דער רעגיערונג.

די ארבייטער, וועלכע זיינען מעהרסטענס געווען פוילישע קאטאליקעס, האט מען נישט ערלויבט אויף ליטווישע ערד אבצוריכטען גאטעסדיענסט לויט זייער נוסח, און אויף אן אנדערען נוסח האבען זיי נישט געוואלט. און וויפיעל זיי האבען זיך נישט געסטארעט צו בעקומען ערלויבניש צו האבען אן אייגענע „קאפליצע", איז דערפון גאר נישט ארויסגעקומען. זיי האבען זיך שוין געהאט מיאש געווען פון בעטען. נור איין מאל אין א זונטאג, ווען דער קאטוילישער גלח איז ארויבגעקומען פון דער נאהנטער שטאדט און אין געהיים, ביי א פויער, זיי געהאלטען א מוסר־דרשה, האבען זיך די פויערים צוואויינט און געזוכט מיטלען, ווי איינצוארדנען זייער זונטאג־געבעט. א טיכטיגען, ערנסטען פויער, וועלכער האט גוט געלעבט מיט שמואל'ן, איז געקומען אויפ'ן זינען איינצוארדנען זייער געבעט־הויז גאר אין איד'ס קראם. ערשטענס, ווער מען דעם איד נישט חושד זיין אין אזעלכע זאכען און עס וועט קיינעם נישט איינפאלען ביי דעם אידען אין קראם צו זוכען די קאטוילישע „מאטקא באזקא".

דער איד האט לכתחילה דערויף נישט געוואלט בעשטעהן, אבער וואס טהוט מען נית צוליעב קונים — האט ער זיך געדונגען א בעזונדערע שטוב צום וואהנען. פאר זיין גאט איז ער געווען אין ארדנונג — די קראם איז דאך אויף א גוי'ס נאמען. און ווען דער איד איז דורכגעגאנגען אין א וואכען־טאג אין זיין קראם פאר דעם קעסטעל, וואס

עס איז געווען בעהאלטען דאָס הייליגע בילד, און האט זיך דער־מאָנט, אז ביי איהם אין דער קראָם געפינט זיך דאָס בילד, האָט עס איהם געקרענקט, איז ער געווען אונרוהיג, געפיהלט זיך זינדיג און ניט געלאָזט זיין קינד אין דער קראָם קיין ברכה מאכען.

אזוי האָט די קראָם א גאנצע וואָך געהאנדעלט און גע'שיכור'ט. אז עס איז געקומען זונטאג אין דער פריה, זיינען די גוים זיך צוזאממענגע־קומען אין דער קראָם „שיכור'ן". די פאדלאגע האָט מען אויסגעקעהרט. די פלעשלאך מיט בראנפען האָט מען פערשטעלט, בעהאלטען אין שענ־קעל אריין, און אויף דעם ארט, וואו עס איז א גאנצע וואך די „קווארט" געהאנגען, האָט מען דאָס הייליגע בילד אויפגעהאנגען, א ליכטעל אָנגעצונדען, און אן אלטער, פרומער גוי האָט פאר גאָט זייער געבעט אָבגעריכט.

דער אידעל האָט זיך פאר דער טהיר געשטעלט אָבווארטען דעם איספראווניק. האָט ער איהם פון דערווייטענס פאהרען געזעהן (ער איז תמיר געקומען אין דאָרף אריין זונטאג), איז ער אין דער קראָם אריין און אָנגעזאָגט אז מען פאָהרט, האָט מען באלד דאָס הייליגע בילד בעהאלטען אין שענקעל אריין, די פלעשער מיט די גלעזער ארויסגע־נומען און זיך אָוועקגעזעצט, נאָך מיט דעם ערנסט פון דאַווענען, — „שיכור'ן".

פאר דעם, אז דער איספראווניק איז געקומען מאכען א רעוויזיע ביים אידעל, האָבען די גוים בעהאלטען זיין „האָב און גוטס" צווישען זיך און עס פערהוילען פון דעם איספראווניק'ס אויגען. זיין „האָב און גוטס" איז בעשטאַנען פון זיין קינד, א מיידעלע פון דריי יאָהר, מיט א ציעג.

דער אידישער קרעמער, — איך ווייס נישט אויב עס איז וואהר, וואָס ער זאָגט אז זיינע אבות־אבות האָבען געלעבט אויפ'ן דאָרף, איידער דאָס דאָרף איז נאָך געווען דאָרף — נור דער אידישער קרע־מער האָט דאָך זעהר ליעב געהאט דאָס שטיק פעלד, וואָס איז געווען הינטער זיין קראָם, און האָט זיך זעהר צוגעבונדען צו דער ערד.

קיין ווייב האָט ער נישט געהאט. אפשר האָט ער געהאט אין דער שטאָדט ערגעץ וואו — מיט קינדער, נור דאָ, אויפ'ן דאָרף, האָט

ער געוואָהנט מיט זיינס א קליין קינד, א מיידעל פון א יאָהר דריי, רחל'ע, מיט איהר ציעג, וואָס איז געווען די גאנצע שפּייזערין פון דעם אידען מיט זיין קינד. קיין פליייש האָט ער ניט געגעסען וואָכען לאנג, א חוץ אמאָל, וואָס ער איז געווען אין שטאָדט און געבראכט זיך כשר פליייש אויף א שבת. האָט די ציעג געמוזט איהם בעזאָרגען מיט מילך און דאָס גערטענדעל פאר דער טהיר — מיט קאַרטאָפּעל און רעטעכער.

און איז ער ארוים פאר דער טהיר און דערזעהן זיין רחל'ען, ווי זי שפּיעלט זיך מיט דער ציעג אויף דעם גרויסען שטיק לאנקע הינטער קרעמעל, האָט איהם דאָס הארץ געקוואָלען פאר נחת: זיינע, זיין קינד און זיין ציעג האָבען אזא שטיק פעלד און קענען זיך וואַלגערען און שפּיעלען זיך אויפ'ן פרייען פעלד וויפיעל זייער הארץ געלוסט.

פריהלינג האָט ער געלאָזט זיין שטיקעל גאָרטען בעארבייטען מיט אלע פּויערים צוגלייך, געגאנגען יעדען פריה־מאָרגען זעהן אויב עס וואַקסט שוין, און אז אין די ערשטע פּאָר וואָכען האָט זיך נישט ארויסגעוויזען פון דער ערד קיין גרינס, האָט ער געפרעגט יעדען פּויער, וואָס איז אריינגעקומען צו איהם:

— פאר וואָס וואַקסט נאָך נישט מיין גאָרטען?

— נאָך נישט צייט — ענטפערט דער פּויער.

— מען זעהט דאך נאָך גאר נישט אָן — וואונדערט זיך דער איד.

— אז עס וועט קומען די צייט, וועסטו אָנזעהן.

און אז עס איז טאַקע געקומען די צייט, און דער גארטען האָט ארויס־געגעבען זיינע רעטעכער און דער איד איז יעדען טאָג מיט א מעסער געגאנגען שניידען אין גארטען דאָס גרינס, האָט איהם טאַקע דאָס הארץ געוואַקסען פאר נחת. „טאַקע א גאנץ אנדערע זאך — טענה'ט ער אמאָל אין שטאָדט — ווען דו זעהסט די רעטעכער ליגען אין א הויפען אין מארק און דו קויפסט דיר פון דער קופּע, אדער דו געהסט אליין אין דיין גארטען אריין מיט א מעסער אין דער האנד און שניידסט דיך דיין רעטעך אָב. היינט שניידסטו, מאָרגען וואַקסט דיר א פריי־שער". אָ, האָט ער געפיהלט דעם טעם פון די ווערטער: איש תחת גפנו ותחת תאנתו — אונטער זיין וויינשטאָק און אונטער זיין פייי־גענבוים...

און אלע מאל, אז ער האט זיך דערמאנט זומער די שטאדט, וואו אידען וואהנען אין די הויפען צו א פאר משפחות אין א קעלער און אלע קינדערלאך פון אלע משפחות אין איין לאך, — און זיין רחל'ע איז דא מיט דער ציעג אויפ'ן פעלד, האט ער גאט געדאנקט פון גאנצען הארצען פאר דעם חסד, וואס ער האט געטהאן מיט איהם.

דעם איד'ס פאפירען האבען ווייט אנגערייכט, אזש קיין פעטער־בורג, נור דער איד האט נישט געשוויגען. אין פעטערבורג האט ער אויך זיין צד געהאט.

עס האט זיך געדאכט, ווי דער איד וואלט זיך אנגעכאפט מיט די פויסטען אן דעם גערטענדעל, אן דער שטיק לאנקע און וויל בשום אופן דערפון ניט אראב.

אז ער האט געהערט: פעטערבורג — פוילט זיך נישט דער איד, לאזט איבער די קראם ביי א בעקאנטען גוי, קינד און ציעג ביי א בע־קאנטע גוי'ע, און דער איד „האט זיין לעבען איינגעשטעלט", געלאזט זיך נאך פעטערבורג.

צום ערשט איז ער אין דער גרויסער שטאדט אריין. פון דארט האט מען איהם געוויזען דעם וועג, דערצעהלט וועגען אונזערע דעפו־טאטען וואס מיר האבען אין פעטערבורג, נור עס האט זיך ארויסגעווי־זען, אז דער איד האט גאר א משפחה אין פעטערברוג, עפעס א איד וואס איז גאר א גאנצער „קרוב למלכות" — ביים טהעאטער דארט.

דער איד „האט זיך דאס לעבען איינגעשטעלט". דאס גער־טענדעל און דאס קינד מיט דער ציעג אויף דעם שטיק לאנקע איז איהם פאר די אויגען געשטאנען, און דאס האט איהם געגעבען מוטה צו גע־פינען דעם וועג קיין פעטערבורג. אין א שעהנעם פריה־מארגען האט איהם זיין קרוב, וואס איז געוועז א טהעאטער רעצענזענט אין א רו־סישער צייטונג, געפונען פאר זיין טהיר האמפערען זיך מיט'ן שוויי־צאר, וואס האט איהם נישט געוואלט ארייגלאזען.

דער טהעאטער־רעצענזענט האט געהאט א בעקאנטע שוישפיעלע־רין, די שוישפיעלערין האט געהאט א געליעבטען, דער געליעבטער פון דער שוישפיעלערין האט געהאט א פריינד, א טשינאווניק, וואס האט

געאַרבייט אין מיניסטעריום, וואו דעם איד'ס פּאַפּירען האָבען זיך געפונען.

און דאָס אידעל האָט אַלעם דורכגעזעצט. ער האָט געבעטען דעם רעצענזענט, זיין קרוב, דער רעצענזענט האָט געבעטען די שוויש־פּיעלערין, די שווישפּיעלערין — איהר געליעבטען, דער געליעבטער — זיין פריינד, און דער פריינד — זיין נאַטשאַלסטוואָ, — און דאָס אידעל האָט ארויסגעקראַגען אַ גוטען אנטוואָרט און געקענט רוהיג אהיים פאָהרען און דערצעהלט די גוים מיט דעם פּריסטאַוו פון פּעטערבורג.

און פון פּעטערבורג איז טאַקע אָנגעקומען אַן ענטפער, אַז דעם אידען ערלויבט מען צו בלייבען אין דאָרף, נור זיין „האָב און גוטס" טאָר ער נישט האָבען אויפ'ן דאָרף.

מען האָט אָנגעהויבען חוקר ודורש צו זיין, וואָס איז דעם איד'ס "האָב און גוטס". דאָס געוועלב מיט די סחורה זיינען געווען פער־שריבען אויף אַ גוי'ס נאָמען; עס איז נור איבערגעבליבען דאָס קינד און די ציעג, וואָס מוזען דעם דאָרף פערלאָזען.

דער איד איז ערשטוינט געבליבען: ווי הייסט, וואו וועלען זיי זיך אהינטהאָן?

אַ געוויסע צייט האָבען נאָך די גוים זיי בעהאַלטען צווישען זיך. אמאָל, אין אַ זומער פאַר־נאַכט, איז אָנגעקומען דער פּריסטאַוו מיט סטראַזשניקעס רייניגען דעם דאָרף. די פּאַפּירען זיינען אָנגעקומען פון פּעטערבורג, און דער גובערנאַטאָר האָט צוגעשיקט דורכאויס אויס־צופיהרען דעם אוקאַז. דאָס קינד מיט דער ציעג זיינען פּונקט ניט געווען אין דער היים — דעם איד'ס קינד האָט זיך געשפּיעלט מיט אנדערע קינדער פון דאָרף, און דעם איד'ס ציעג האָט זיך געפּאַשעט מיט אנדערע ציעגען אין דאָרף. די סטראַזשניקעס האָבען אויסגעזוכט צווישען די קינדער דעם איד'ס קינד, זיי האָבען עס באַלד דערקענט אָן די שוואַרצע הערעלאַך מיט די שוואַרצע אויגען צווישען די בלאָנדע קינדער, און די ציעג האָבען זיי דערקענט, וואָרים זי איז אליין נאָכגע־לאָפען דעם אידישען קינד.

עס איז שוין געווען שפּעטליך, פאַרנאַכט, די זון האָט זיך שוין געזעצט רויט הינטער דעם גרינעם טונקעלען וואַלד — אָבער לאָזען איבערנעכטיגען דאָס „האָב און גוטס" פון אידען אין דאָרף האָבען זיי נישט געקענט, ווייל אין דעם פּריקאַז איז געווען „דורך צוויי שטונדען",

און די צוויי שטונדען האבען זיך שוין לאנג געענדיגט. האבען זיי דעם קינד געגעבען א צווייגעל אין האנד אריין, אז זי זאל געהן אוים דעם דארף און ארויסטרייבען די ציעג.

די גוים זיינען ארוים פון די הייזער מיט די ווייבער און קינדער, געקוקט אויף דאס בילד, ווי א פריסטאוו מיט פיער סטראזשניקעס טרייבען א קינד מיט א ציעג אוים דעם דארף, געבראכען זיך די הענד און נישט פערשטאנען פאר וואס. צי זיינען דאס כשוף־מאכערס, מכשפים? — האט איין פרוי געפרעגט די צווייטע.

און די זון האט זיך געזעצט רויט הינטער דעם טונקעלען וואלד. און דער איספראווניק, וואס איז געווען א געזונטער מענש, איז נאכ־געגאנגען די ארויסגעטריבענע און אליין געדערדט צו זיך:

— קאקאיאי עטא טשעפוכא!

דער איד האט אבער אין דעם דארף אהן זיין „האב און גוטס" נישט געקענט בלייבען. וואס קומט איהם ארוים פון שטיק לאנקע הינ־טער דער קראם, פון דעם ליכטיגען הימעל, אז זיין רחל'ע שפיעלט זיך נישט, און זיין ציעג פאשעט זיך נישט. דער גארטען פאר דער טהיר איז איהם אויך שוין מעהר נישט געבעלען, און עס איז איהם שוין נישט געוועזען קיין אונטערשיעד: א רעטעך וואס מען שניידט זיך אליין אב פון גארטען, אדער וואס מען קויפט אין מארק, פון הויפען... ער האט באלד דאס קרעמעל פערמאכט און איז אין שטאדט אריין.

אין שטאדט האט ער אבער זומער שוין נישט געקענט זיין. דאס שטיק פעלד הינטער דער קראם און דאס גערטענדעל פאר דער טהיר האט איהם פער'סם'ט. און זעהענדיג ווי זיין רחל'ע שפיעלט זיך צוויי־שען די קינדער אין דעם שמוציגען הויף, ביים מיסט־קאסטען, איז איהם דאס הארץ צוגאסען געווארען. ער איז באלד פון שטאדט פערשוואונ־דען מיט דער מיידעלע, וואוהין — ווייס איך נישט.

די ציעג האט זיך נאך א שטיק צייט אין דער שטאדט ארומגע־דרעהט, צום שפאט פון די גאסען־יונגען, און ניט געוואוסט פאר וואס מען האט זי פון דער לאנקע פערטריבען.

און דער זונטאגדיגער גאָטעס־דיענסט ?

ניין, פון דענסטמאָל אָן, צייט מען האָט דעם אידען פון דאָרף ארויסגעטריבען, זיינען די פויערים אנשטענדיגע מענשען געוואָרען, זיי טהוען קיין פערברעכען געגען דער רעגיערונג נישט. און זונטאג בעטען זיי שוין נישט מעהר צו זייער קאטוילישען גאָט, נור שיכור'ן א גאנצען טאָג.

מגילת מאָסקווער שוהל

(א בלעטעל אידישע געשיכטע פון רוסלאַנד)

עס איז געווען אין די צייטען פון אַלעקסאַנדער דעם צווייטען. האָבען די מאָסקווער אידען אונטערגענומען צו בויען א גרויסע שוהל. מאָסקווע האָט ביז דאַן ניט געהאַט קיין שוהל. עס זיינען געווען פאַרשיעדענע קליינע חברות, חסידים־שטיבלעך, שוהלכעלעך, אָבער א גרויסע שטאָדט־שוהל איז אין מאָסקווע ניט געווען, ווייל די צאַרען האָבען ניט געגעבען קיין ערלויבנים. איך ווייס ניט, אויב די אידען האָבען ווען געהאַט ערלויבנים צו בויען א שוהל, נור אַזוי ווי די צייטען פון אַלעקסאַנדער דעם צווייטען זיינען געווען פאַר אידען גרינגערע און מ'האָט זיי אַזוי פיעל ניט געפייניגט און די אידישע קהלה אין מאָסקווע איז ברחבה געוואַקסען, האָבען די אידען גע'פועל'ט ביי דער ממשלה און זיי האָבען געקראָגען ערלויבנים צו בויען די שוהל. אייניגע יאָהר האָבען זיי געבויט די שוהל. זיי האָבען אַראָפּגעבראַכט גרויסע מייסטער און אויפגעבויט א גרויס און שעהן אידיש בנין אין מאָרישען סטיל, מיט א סך פּראַכט און גלאַנץ אינוועניג און אויסווענינ. די מאָסקווער אידען זיינען געווען זעהר רייך, האָבען זיי געגעבען אויף דער שוהל מיט א ברייטער האַנד, ווייל זיי האָבען געוואָלט אז זייער שוהל, די מאָסקווער אידישע שוהל, וואָס זיי האָבען די זכיה געהאַט די ערשטע צו בויען, זאָל קלינגען מיט איהר רייכקייט איבער'ן גאַנצען ווייטען לאַנד.

דערווייל איז געשטאָרבען צאַר אַלעקסאַנדער דער צווייטער, דער גוטער, און עס איז אויפגעשטאַנען א נייער צאַר, אַלעקסאַנדער דער דריטער, דער שלעכטער. האָט ער באַשטימט א שר איבער מאָסקווע זיין ברודער סערגעי, וואָס איז געווען א גרויסער רשע, ווי ער, און נאָך א פיעל גרעסערער. סערגעי האָט פיינט געהאַט די אידען און איז

געוועזן זייער ביטערסטער שונא. און עס איז געוועזן, ווען דער שר סערגעי, דעם צאַר'ס ברודער איז געקומען קיין מאָסקווע הערשען איבער איהר, האָט ער זיך אוועקגעשטעלט ביי די טויערען פון מאָסקווע, און האָט געזאָגט: „מיין פוס וועט ניט אריבערטרעטען די שוועל פון מאָסקווע כל זמן עס וועט זיך געפינען אין איהר פון די זרע היהודים".

אזוי האָט ער ארויסגעגעבען א באַפעהל און מען האָט אַלע אידען ארויסגעטריבען פון מאָסקווע אין פערלויף פון דריי מעת־לעת. זיי, זייערע ווייבער און קינדער מיט דעם גאַנצען פארמעגען, וואָס זיי האָבען געהאַט. דאָס, וואָס די אידען האָבען געקענט מיטנעהמען מיט זיך, האָבען זיי מיטגענומען און דאָס איבעריגע, מעבעל און הויז־ליבע זאכען, האָבען זיי אַליין מיט זייערע אייגענע הענד צושטערט. זיי האָבען עס ניט געוואָלט פערקויפען די גוים, כדי זייער פארמעגען זאָל ניט אָנקומען פאר גראָשענס אין גוי'אישע הענד, וואָרום די גוים האָבען געוואוסט, אַז די אידען מוזען פארלאָזען די שטאָדט, האָבען זיי פאר אידיש גוטס אָנגעבאָטען שפּאָטיגע פרייזען. און די גאַנצע גרויסע מאָסקווער קהלה איז צושטערט געוואָרען און עס זיינען נור איבערגעבליבען אין שטאָדט די פון די אידען, וואָס זיינען געווען זעהר רייך און גרויסע סוחרים, וואָס אָהן זיי וואָלט די מדינה געווען געליטען, און די, וועלכע האָבען אמאָל געדיענט ביי ניקאָלאַי דעם ערשטען פינף און צוואַנציג יאָהר.

די איבערגעבליבענע אידען אין מאָסקווע האָבען אָבער ווייטער אויפגעהאַלטען די מאָסקווער שוהל. דער גרויס־פירסט סערגעי האָט זיי גאָר נישט געזאָגט. ער האָט זיי געלאָזט בויען די שוהל און גע־מאַכט זיך ווי ער זעהט גאָר ניט און ווייסט ניט דערפון.

עס איז געקומען די צייט, אַז די שוהל איז פארטיג געוואָרען, האָ־בען זי די אידען מחנך געווען מיט זעהר פיעל פרייד אויסגעמישט מיט א סך טרערהרען. זיי האָבען געוויינט אויף זייערע ברידער, וואָס זיי האָבען זיי געהאָלפען בויען די שוהל. זיי זיינען געווען ביי'ם לייגען דעם שטיין פון דער שוהל און זיינען ניטאָ מעהר ביי דעם חנוך פון דער שוהל. איז האָבען זיך געפרעהט וואָס גאָט האָט זיי דאָך מזכה געווען צו בויען א שוהל אין פיין און לייד אין די אויגען פון זייערע שונאים. און ווי עס איז דער מנהג פון אידען ביי מחנך זיי א

שוהל פון פארצייטענס אָן, אזוי האָט מען געשטעלט אַ חופה און ארונ־טערגעפיהרט אונטער די חופה אַ חתן מיט אַ כלה, וואָס האָבען דעם טאָג חתונה געהאט. און עס איז געווען בעת דער חתן מיט דער כלה זיינען געשטאַנען אונטער דער חופה אויפ'ן בעלעמער פון דער שוהל, אזוי האָבען זעהר פיעל חיל ארומגערינגעלט די שוהל, און פאָליציי איז אריינגעקומען און האָט געפרעגט אויף אַן ערלויבנים אויף דער שוהל. אזוי האָט דער אַלטער רב ארויסגענומען דאָס כתב, וואָס ער האָט געהאט פון פריהערדיגען שר פון מאָסקווע אויף בויען אַ שוהל און דאָס געוויזען דעם עלטסטען. אזוי איז דער לעצטער געגאַנגען און גענומען און האָט צוריסען און אזוי געזאָגט:

„דער געוועזענער שר האָט עס אייך ערלויבט, דער היינטיגער שר פארווערט עס אייך", און ארויסגעטריבען די אידען פון דער שוהל, און דעם חתן מיט דער כלה האָבען זיי פארטריבען פון אונטער דער חופה בעפאָר די קדושין, און עס האָט ניט מעהר מקדש געווען דער חתן די כלה און זיי זיינען געבליבען אונפערהייראט אַ לאַנגע צייט, ביז זיי זיינען געוואָרען אַלטע לייט. די שוהל האָט מען פארמאַכט און פאר'חתמ'עט פאר אידען אויף אייביג.

איז דורכגעגאַנגען אַ לאַנגע צייט און די שוהל איז געשטאַנען לעער. קיינער האָט אין איהר ניט געדאַווענט, און די ספרי תורות פון ארון קודש האָט קיינער ניט ארויסגעגעבען צו לייענען. אזוי האָט עס די אידען זעהר וועה געטהאָן, וואָס גאָט'ס הויז שטעהט פארלאָזען און די פויגעל פון דער גאַס האָבען געמאַכט זייערע נעסטען אין די באַלקענס פון דער שוהל. אזוי האָבען די אידען געקלערט עצות, און געטראַכט זיך, אַז זיי וועלען מאַכען פון דער שוהל אַ בית־המדרש פאר קינדער, וואו זיי זאָלען לערנען די קינדער גאָט בעטען און בעלי מלאכות ווערען. אזוי וועלען כאָטש די וועגט הערען דעם א"ב פון דעם מויל פון די קליינע קינדער, און אפשר וועט מען קענען אַמאָל אין איינעם מיט די קינדער ראש השנה און יום כפור דאַווענען און די ספרי תורה, וואָס שטעהן פארשעהמט אין ארון קודש, ארויסנעה־מען און לייענען.

אזוי האָבען זיך די רייכע אידען אין מאָסקווע צונויפגענומען, האָרץ געמאַכט זיך און זיי זיינען אוועק מיט דעם אַלטען מאָסקוועער רב אָן דער שפּיץ צום גענעראַל־גובערנאַטאָר סערגעי, בעטען פון

איהם ער זאָל געבען די ערלויבניס צו פארוואנדלען די שוהל אין אַ חדר, און די כתבים מיט די פּלענער ווי צו פאַרענדערען דעם בנין פון דער שוהל האָבען זיי געהאַלטען אין זייערע הענט, און זיי האָבען זיך געשטעלט פאַר דעם שר.

און עס איז געווען, ווען דער רשע סערגעי איז געזעסען אויף זיין שטוהל און האָט אויסגעהערט די אידענס בקשה, אַזוי האָט ער זיך געהייסען געבען די פּאַפּירען, אויף וועלכע עס זיינען געווען אָנ־געצייכענט די פּלענער, וואָס די בויערס האָבען אויסגעריסעוועט צו פאַרענדערען די שוהל אין אַ קינדער־בית־המדרש. און ער האָט גע־פרעגט דעם אַלטען רב: „אויף וועלכען אָרט שטעהט דער ארון קודש, אין וועלכען איהר האָט שטעהן די ספרים?“ אַזוי האָט איהם דער רב געוויזען דאָס אָרט פון אָרון קודש אויפ׳ן פּאַפּיר.

אַזוי האָט דער רשע מיט זיינע הענט אויסגעמעקט דאָס ארון הקודש און ער האָט אויף דעם פּלאַץ אָנגעצייכענט אַ פּלאַץ, וואו דער מענש טהוט באַפרידיגען זיינע נאַטירליכע באַדערפעניששען, און ער האָט דאָס פּאַפּיער מיט׳ן פּלאַן צוריקגעגעבען דעם רב און גע־זאָגט: „דאָ אויף דעם אָרט פון ארון קודש זאָלט איהר אוועקשטעלען אָט דאָס“ — און ער האָט זיי צוריקגעגעבען דאָס פּאַפּיער, מיט דעם וואָס ער האָט אָנגעצייכענט.

אַז דער אַלטער רב און די אידען פון מאָסקווע האָבען געזעהן, ווי דער רשע באַליידיגט אַזוי חוצפה׳דיג זייער הייליגקייט, אַזוי זיי־נען זיי זעהר בלייך געוואָרען און האָבען פאַר ווערטאָג קיין וואָרט ניט געקענט אויסרעדען.

„נור מיט דעם תנאי וועל איך ערלויבען צו עפענען די שוהל פאַר אַ קינדער־חדר. באַשטעהט איהר דאַרויף?“ — האָט דער רשע געפרעגט די אידען. און די אידען האָבען איהם גאַר ניט אָבגעענט־פערט, ווייל זייערע ליפּען זיינען געווען פערשלאָסען מיט ווערטאָג און מיט שאנד.

„אויב איהר ווילט ניט אַזוי, פערקויפט מיר בעסער די שוהל“— האָט דער שר געזאָגט צו זיי.

„וואָס ווערסטו טהאָן מיט דער שוהל?“ — האָט דער רב גע־פרעגט דעם שר.

„איך וועל מאַכען אויס אייער שוהל אַן אמת׳ע גאָט׳ס הויז,

ניט ווי אייערס. איך וועל זי פּאַרוואַנדלען אין אַ צערקווע פאַר אונ־זער הייליגען פּראַוואָסלאַוונעם גלויבען״.

„הייליגע זאַכען מעגען מיר ערהויבען, אָבער ניט ערנידעריגען״ — האָט דער רב אָפּגעענטפערט דעם רשע.

ווי סערגעי האָט דערהערט דעם רב׳ס ווערטער, אַזוי האָט זיך אין איהם זיין רציחה צוברענט, ווי אַ שלעכט פייער און ער האָט געזאָגט: „אַזוי, האַלטסטו אונזער צערקווע נידעריגער פאַר דיין שוהל?״ און ער האָט אויפגעהויבען זיין האַנט און געשלאָגען דעם אַל־טען רב און פאַרטריבען די אידען פון זיין פּנים.

איז אַ שלעכטע צייט אָנגעקומען אויף די אידען אין מאָסקווע. דער רשע האָט געענגט די אידען זעהר שטאַרק, און זיי האָבען גע־שריען צו גאָט אונטער די פייערדיגע צוואַנג, מיט וועלכע ער האָט זיי געדריקט. ער האָט ארויסגעשיקט פּאָליציי און זיי האָבען פאַר־מאַכט אַלע חברות און חסידים־שטיבלעך און אַלע ערטער, וואו אידען זיינען זיך צונויפגעקומען שבת און יום טוב גאָט בעטען. און עס זיינען נאָר איבערגעבליבען צוויי קליינע חברות, וואָס זיי האָבען געהאַט אַ רשות גאָט צו בעטען פון אַלטע צייטען. און דער רשע האָט זיי ניט געקענט פערמאַכען. אַזוי האָט ער געהייסען זיי אויסמעסטען אין דער לענג און אין דער ברייט און באַפוילען נאָר אַזוי פיעל און אַזוי פיעל איילען מעג דער פּלאַץ פאַרנעהמען פון דער חברה־שטיבעל, אין וועלכען זיי מעגען גאָט בעטען. „מעהר טאָרט איהר ניט פאַר־נעהמען״.

אָבער די אידען אין מאָסקווע האָבען זיך ניט געקענט צונויפ־קומען אין די צוויי קליינע חברה׳לעך. עס איז געקומען אַ שבת, אַ יום טוב, אַזוי זיינען די שטיבלעך זעהר ענג געווען, ווייל די קהלה פון מאָסקווע איז געווען נאָך דעם אפילו ווי מען האָט אידען ארויס־געטריבען אַ גרויסע, און אידען האָבען ניט געהאַט וואו זיך צוזאַמענ־צוקומען און גאָט צו בעטען. און אַז עס זיינען געקומען ראש השנה און יום כפור, אַזוי איז די פּאָליציי ארומגעגאַנגען איבער גאַנץ מאָס־קווע און געזוכט די ערטער וואו אידען בעטען גאָט, און פאַרטריבען זיי פון איין אָרט אויף׳ן אַנדערען מיט די ספרי תורות אין די הענד. אין די חברות, וואו אידען האָבען יאָ געהאַט רשות צו דאַווענען, זיי־נען די סטראַזשניקעס געקומען אין יום כפור, ווען דער חזן איז גע־

שטאנגען פאר'ן עמוד און אבגעמאסטען דעם ארט אונטער זייערע פיס אויב ער האלט ריכטיג די מאס איילען אין דער ברייט און אין דער לענג, וויפיעל זיי האבען רשות. און אז די סטראזשניקעס האבען גע־פונען, אז דאס ארט פון דער חברה איז ברייטער מיט איין אייל אדער צוויי, וואס דער גערדענג פון די אידען האט די דינע ווענטלעך אריינגערוקט, אזוי האבען זיי געהייסען נעהמען ברעטער און פאר־קלאפען דעם רוים פון דעם איבעריגען אייל אדער צוויי, כדי די חברה זאל פונקט פארנעהמען נאר די מאס פון די איילען, אויף וויפיעל זי האט רשות. אזוי איז געצעהלט געווארען די טריט פון זייערע פיס, און דער רוים איבער זייער קאפ איז געמאסטען געווארען און עס איז געוואויגען געווארען די לופט, מיט וועלכע זיי לעבען.

און דער שר סערגעי הרשע האט געשיקט שלוחים צו די אידען: „פארקויפט די שוהל און איך וועל אייך געלד געבען און איך וועל פארבערייטערען די ערטער, וואו איהר זאלט קענען אייער גאט בעטען". און זייער איינציגער אנטווארט איז שטענדיג געווען: „היילינע זאכען מענען מיר ערהויבען, אבער ניט ערנידריגען!"

אזוי האט דער סערגעי הרשע געפייניגט די אידען אין מאסקווע פינף און צוואנציג יאהר. ער האט געמאסטען דעם רוים פון אונטער זייערע פיס, אזוי וויט און אזוי וויט מעגט איהר געהן. ער האט געצעהלט די קעפ פון זייערע קינדער, און געזאגט: „אזוי פיעל און אזוי פיעל מעגט איהר נאר האבען מיט זיך — די איבריגע זאלט איהר ארויסשיקען".

אבער די שוהל, די מאסקוער שוהל איז געשטאנען. ער האט זי ניט געקענט קריגען פון די אידען, באין אופן ניט.

און גאט האט נקמה געטהאן אן דעם רשע סערגעי. מיט דעם מארך פון זיינע געהירן זיינען בעשפריצט געווארען די ווענט פון קרעמעל, און די הינט האבען געלעקט זיין בלוט פון די שטיינער פון די מאסקווער גאסען. אזוי האבען די אידען געקלעהרט וועגען דער מאסקווער שוהל און זיך געטראכט: „יעצט, אז גאט האט פארטיליגט דעם רשע, אז עס איז קיין שריד ופליט ניט געבליבען פון איהם, איז גע־קומען די צייט, אז גאט'ס הויז זאל צוריק אויפגעעפענט ווערען, און די פארשעהמטע ספרי תורות וואס רוהען פארחתמ'עט אין ארון קודש, זאלען ארויסגענומען און געלייענט ווערען".

אזוי האָט דער קלוגער דר. מאַזעה, דער מאָסקווער רב, געטראַכט אַן עצה און איז אוועק צום עלטסטען פון דער פּאָליציי, צו דעם צורר היהודים דורנאָווא, וואָס איז געווען אַ שרעק פאַר אַלע וואָס האָבען געהערט פון איהם, און איז מושוה געוואָרען מיט איהם פאַר אַ גרויסע סומע געלד, אַז ער זאָל אונטערלייגען אַ פּאַפּיר פאַר׳ן צאַר ניקאָליי דעם צווייטען מיט אַנדערע פּאַפּירען אונטערצושרייבען, אויף וועלכען עס זאָל שטעהן אָנגעשריבען דער רשות פאַר אידען צוריק צו עפענען די מאָסקווער שוהל. און ווייל ער האָט געוואוסט, אַז ביי דורנאָווא קען ער אַלץ פועל׳ען פאַר געלד, אַזוי האָט ער ניט מורא געהאַט איהם די זאַך פאַרצולייגען.

דורנאָווא האָט געטהאָן ווי דער רב איז מיט איהם מושוה געוואָרען און צווישען די פּאַפּירען וואָס ער האָט פאַרגעלייגט דעם צאַר אונטערצושרייבען, צווישען די טויט אורטהיילען איז אויך געווען אַ פּאַפּיר צוריק אויפצועפענען די מאָסקווער שוהל — אפשר דער איינציגער גערעכטער באַפעהל, וואָס צאַר ניקאָליי האָט אונטער געשריבען אין זיין גאַנצען לעבען, און דאָס איז באַוואוסט, אַז דורנאָוואָ׳ס פּאַפּירען האָט קיין מיניסטער פריהער ניט איבערגעקוקט און דער צאַר האָט זיך פאַרלאָזט אויף איהם און ער האָט אונטערגעשריבען זיינע פּאַפּירען ניט געלעזענערהייט.

אַז דעם צאַר׳ס בעפעהל איז בעקאַנט געוואָרען אין מאָסקווע, און די אידען האָבען זיך גענומען צוריק אויפצועפענען די שוהל מיט גרויס פרייד און נצחון, איז דערפון געוואָהר געוואָרען סערגעיי׳ס ווייב, איז זי אוועק קיין מאָסקווע צו דעם צאַר׳ס מוטער וואָס איז איהר שוועסטער, און זיי זיינען ביידע געגאַנגען צום צאַר און האָבען אָנגעהויבען צו וויינען און צו שרייען אויף איהם, איבערהויפּט זיין מוטער, די אַלטע צאַרין, און זי האָט איהם געזאָגט: „אַ בעפעהל וואָס דיין פאָטער, דער געשטאָרבענער צאַר, האָט ארויסגעגעבען און דיין פעטער האָט איהם אָפּגעהיט, האָסטו געהייסען צוריקרופען? וואָס האָבען דיר די אידען בעצאָהלט דערפאַר?״

אזוי איז דער צאַר זעהר דערשראָקען געוואָרען און ער האָט געשיקט זיינע שרים און מיניסטאָרען, אַז זיי זאָלען רעדען מיט די אידען, אַז זיי זאָלען צוריק ארויסגעבען דאָס פּאַפּיר פון צאַר, דערפאַר וועט זיי דער צאַר טובות טהאָן. אָבער די אידען האָבען ניט

געוואַלט הערען דערפון. זיי האָבען געענטפערט, אַז איינמאָל איז דעם צאַר'ס בעפעהל אונטערגעשריבען מיט זיין אייגענער האַנד, קען מען עס מעהר ניט צוריקרופען. און עס איז ניט דער מנהג פון אידען, אַז זיי זאָלען פאַרטוישען אַ שוהל אויף טובות, ווייל „הייליגע זאכען מעג מען ערהויבען, אָבער ניט ערנידריגען"...

און די שרים מיט די מיניסטאָרען האָבען גאָר ניט געקענט מאַ־כען, ווייל דער צאַר האָט אונטערגעשריבען מיט זיין אייגענער האַנד און דער בעפעהל איז שוין בעקאַנט געוואָרען איבער'ן גאַנצען לאַנד און עס האָט ניט געפּאַסט צוריקצורופען.

אַזוי האָבען די אידען בעגייעט די שוהל מיט גרויס שמחה. און עס איז געווען אין אָבענד פון דער חנוכת הבית, ווען די לייכטער האָבען געברענט און דער ארון הקודש איז אָפען געווען און מען איז געגאַנגען הקפות מיט גרויס געזאַנג און פרייד, אַזוי זיינען אריינגע־קומען אַן אַלטע פּאָר פאָלק, אַ מאַן מיט אַ ווייב, ביידע זיינען געווען גרויע, און זיינען געווען איינגעבויגען פון אַלטקייט — און זיי האָבען געזאָגט: „שטעלט אַ חופּה אויפ'ן בעלעמער און זייט אונז מקדש כדת משה וישראל". האָט מען זיי געפרעגט, ווער זיי זיינען? האָבען זיי געזאָגט: „מיר זיינען די חתן־כלה, וואָס מען האָט אונז פאַרטריבען פון אונטער דער חופּה, ווען די שונאים האָבען די שוהל פאַרמאַכט. מיר האָבען ניט חתונה געהאַט, מיר האָבען געוואַרט אַזאַ לאַנגע צייט אויף אונזער חופּה אין דער שוהל". אַזוי האָבען זיי די אַלטע לייט דערקענט, און עס איז געוואָרען דאָרט אַ גרויס געוויין פאַר גליק, און זיי האָבען דאָרט אַ חופּה געשטעלט אויפ'ן בעלעמער און דעם חתן מיט דער כלה אונטער דער חופּה אַרונטערגעפיהרט, און די אַלטע לייט האָבען די חופּה שטאַנגען געהאַלטען, און אַן אַלטער איד האָט זיי מסדר קדושין געווען, און זיי זיינען געוואָרען מאַן און ווייב נאָך פינף און צוואַנציג יאָהר.

אינהאַלט:

דאָס בוך פון צער

זייט

דער אידישער סאָלדאַט — 5
יעדער איינער מיט וואָס ער קען — 51
א הינטישע נשמה — 68
דער פויער און די ערד — 75

חורבן פוילען

1) קינדער מאכען פיף פאַף — 83
2) דאָס לעצטע דאַווגען — 90
3) דער ווייסער רב — 97
4) שבת אין פעלד — 102
5) ער קומט — 107
6) ווארשוי — 116
7) אידען דענקען — 123
8) שטילע העלדען — 129
9) די מוטער פון מיליאָנערען — 134
10) א בריעף קיין אמעריקא — 139
11) צוריסענע משפחות — 146
12) דאָס געזאַנג פון הונגער — 158

צער בלעטלעך

אין א קארנאוואל נאַכט — 166
אין דער פרעמד — 178
א חלל — 186
א צוואה — 192
אין שלעכטע צייטען — 196
קאָנסטיטוציע — 202
א פרעמדער קלימאַט — 204
דער ציוניסט — 224
די אקאדעמיע — 232
אין דער אלטער היים — 238
זיין האָב און גוטס — 285
מגילת מאסקווער שוהל — 294